

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫСЫ

«ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ» СЕРИЯСЫ

ИЗВЕСТИЯ

КАЗАХСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА

СЕРИЯ «ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ»

BULLETIN

OF KAZAKH ABLAI KHAN UNIVERSITY OF
INTERNATIONAL RELATIONS AND
WORLD LANGUAGES

SERIES “PHILOLOGICAL SCIENCES”

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

2 (65) 2022

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ

КАЗАХСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА

KAZAKH ABLAI KHAN UNIVERSITY OF INTERNATIONAL RELATIONS
AND WORLD LANGUAGES

2 (65) 2022

ISSN 2411-8745 (Print)

ISSN 2709-9245 (Online)

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ

ХАБАРШЫСЫ

“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы

ИЗВЕСТИЯ

КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”

BULLETIN

of Ablai Khan KazUIRandWL
Series “PHILOLOGICAL SCIENCES”

Алматы
«Полилингва» баспасы
2022

© “Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті” Акционерлік қоғамының “Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы-Известия” ғылыми журналының “Филология ғылымдары” сериясы таралымы, Қазақстан Республикасының Инвестициялар мен даму жөніндегі министрліктің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде тіркелген. Алғашқы есепке қою кезіндегі нөмірі мен мерзімі № 674, 18.05.1999 ж. Тіркелу куәлігі 10.04.2015 жылғы № 15194-Ж

Бас редактор

Құнанбаева С.С., филология ғылымдарының докторы, профессор,
ҚР ҰҒА-ның академигі, Алматы, Қазақстан

Жауапты редактор

Тойшыбаева Г.К., филология ғылымдарының кандидаты,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Редакция алқасының мүшелері

Рысалды Қ.Т., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Ахатова Б.А., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Загидуллина А.А., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Мизамхан Б.С., филология ғылымдарының кандидаты, доцент,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Кәрібаева Б.Е., PhD, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,
Алматы, Қазақстан

Сәтенова С.К., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан,
Қазақстан

Дүйсекова К.К., филология ғылымдарының докторы,
профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Солдатенкова Т., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Лёвен католикалық университеті, Лёвен, Бельгия

Красных В.В., филология ғылымдарының докторы, профессор,
М.В.Ломоносов атындағы ММУ, Мәскеу, Ресей

Карасик В.И., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Волгоград мемлекеттік техникалық университеті, Ресей

Оулдфильд Анна, PhD, профессор, Костол- Каролина,
Калифорния, АҚШ

Шығарушы редактор

Темирзянова Н.П., жетекші маман, Абылай хан атындағы
ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

philology.bulletin@ablaikhan.kz

© Научный журнал “Хабаршысы-Известия” КазУМОиМЯ имени Абылай хана серия “Филологические науки” Акционерного общества “Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана” зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан. Номер и дата первичной постановки на учет № 674, 18.05.1999 г. Регистрационное свидетельство № 15194-Ж от 10.04.2015 г.

Главный редактор

Кунанбаева С.С., доктор филологических наук, профессор,
академик НАН РК, Алматы, Казахстан

Ответственный редактор

Тойшибаева Г.К., кандидат филологических наук, КазУМОиМЯ
имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Члены редакционной коллегии

Рысалды К.Т., доктор филологических наук, профессор
КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Ахатова Б.А., доктор филологических наук, профессор
КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Загидуллина А.А., доктор филологических наук, профессор
КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Мизамхан Б., кандидат филологических наук, доцент
КазУМОиМЯ имени Абылай хана, г. Алматы, Казахстан

Карибаева Б.Е., PhD, КазУМОиМЯ имени Абылай хана,
Алматы, Казахстан

Сатенова С.К., доктор филологических наук, профессор,
ЕНУ им. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Дуйсекова К.К., доктор филологических наук, профессор,
ЕНУ им. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Солдатенкова Т., доктор филологических наук, профессор,
Лёвенский католический университет, Лёвен, Бельгия

Красных В.В., доктор филологических наук, профессор
МГУ им. М.В.Ломоносова, Москва, Россия

Карасик В.И., доктор филологических наук, профессор
Волгоградского государственного социально-педагогического
университета, Волгоград, Россия

Оулдфильд Анна, PhD, профессор, Костол- Каролина,
Калифорния, США

Выпускающий редактор

Темирзянова Н.П., ведущий специалист КазУМОиМЯ имени
Абылай хана, Алматы, Казахстан

bulletin-philology.ablaikhan.kz

© Scientific Journal "Bulletin of Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages". Series "Philological sciences" of JSC "Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages" is registered in Communication, Informatization and Information Committee of the Ministry on Investment and Development, Republic of Kazakhstan. Number and date of first registration №674, from 18.05.1999. Certificate N 15194 – G, 10.04.2015.

Editor in chief

Kunanbayeva S.S., *doctor of philological sciences, professor, associate member of National Academy of Sciences of the RK, Almaty, Kazakhstan*

Executive Editor

Toishibaeva G.K., *Candidate of Philology, KazUIR & WL named after Ablai Khan, Almaty, Kazakhstan*

Editorial board members

Rysaldy K.T., *Doctor of Philology, Professor, Ablai Khan KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan*

Akhatova B.A., *Doctor of Philology, Professor, Ablai Khan KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan*

Zagidullina A.A., *Doctor of Philology, Professor, Ablai Khan KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan*

Mizamkhan B., *Candidate of Philology, Ablai Khan KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan*

Karibaeva B.E., *PhD, Ablai Khan KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan*

Satenova S.K., *Doctor of Philology, Professor, Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Nur-Sultan, Kazakhstan*

Duysekova K.K., *Doctor of Philology, Professor, Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Nur-Sultan, Kazakhstan*

Soldatenkova T., *Doctor of Philology, Professor, Leuven Catholic University, Leuven, Belgium*

Krasnykh V.V., *Doctor of Philology, Professor, Moscow State University named after M.V. Lomonosov, Moscow, Russia*

Karasik V.I., *Doctor of Philology, Professor, of Volgograd State Technical University, Russia*

Anna Oldfield, *PhD, Professor, Costol-Carolina, California, USA*

Commissioning Editor

Temirzyanova N.P., *leading specialist of KazUIR & WL named after Ablai Khan, Almaty, Kazakhstan*

1 Бөлім.

ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Раздел 1.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ
ИССЛЕДОВАНИЙ

Part 1.

CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH

Абдикеримова Г.С. Политический медиадискурс как пространство, ретранслирующее лингвокультурологические интертекстуальные смыслы	11-29
Әбдікерімова Г.С. Саяси медиадискурс лингвомәдени сипаттағы интертекстуалды мағыналарды жаңғыртушы кеңістік ретінде	11-29
Abdikerimova G.S. Political Media Discourse as a Space Retransmitting Intercultural meanings of the Linguocultural Nature	11-29
Аухадиева З.Ж., Асанова Г.С., Абдрахманова Қ.Ж. Туризм саласында кездесетін күрделі терминдердің құрылымдық және семантикалық ерекшеліктері	29-39
Аухадиева З. Ж., Асанова Г. С., Абдрахманова Қ.Ж. Структурно-семантические особенности сложных терминов в сфере туризма	29-39
Aukhadieva Z. Zh., Assanova G.S., Abdrakhmanova K.Zh. Structural and Semantic Features of Complex Terms in the Field of Tourism	29-39
Әшімбаева Н.М., Шүленбаев Н.Қ., Жампейіс Қ.М. Қазақ тіліндегі негізгі терминжасамдық тәсілдер	40-51
Ашимбаева Н.М., Шүленбаев Н.Қ., Жампейіс К.М. Основные способы терминообразования в казахском языке	40-51
Ashimbayeva N.M., Shulenbaev N.K., Zhampeiis K.M. The Main Term-forming Methods in the Kazakh Language.....	40-51
Danuta Gierczyńska, Saule Abisheva, Madina Moldagali Color Images in Alexander Kushner's Poetry	51-63
Данута Герчинска, Абишева С., Молдағали М. Александр Кушнер поэзиясындағы түс белгілері	51-63
Данута Герчинска, Абишева С., Молдағали М. Цветообозначения в поэзии Александра Кушнера	51-63

Досова А.Т., Испандиярова А.Т. Ахмет Байтұрсынұлы шығармаларының танымдық сипаты	63-73
Досова А.Т., Испандиярова А.Т. Когнитивный аспект произведений Ахмета Байтурсынова	63-73
Dossova A.T., Ispandiyarova A.T. Cognitive Aspect of Akhmet Baitursynov's Works	63-73
Yerbulatova I.K., Salimov T.K., Mazhitova B.K. Role of the Metaphor in the Language of the Kazakh Mass Media.....	73-83
Ербулатова И.К., Салимов Т.К., Мажитова Б.К. Қазақстандық БАҚ тіліндегі метафораның рөлі	73-83
Ербулатова И.К., Салимов Т.К., Мажитова Б.К. Роль метафоры в языке казахстанских средств массовой информации	73-83
Қойбақова А.С., Қалибекұлы Т. Қытай онимдерін қазақлатын графикасында трансформациялау мәселесі	83-100
Койбакова А.С., Калибекулы Т. Проблема трансформации китайских онимов в казахско-латинской графике.....	83-100
Koibakova A.S., Kalibekuly T. The Problem of Transformation of Chinese Onyms in Kazakh-latin Graphics.....	83-100
Komutstsi L.V. The Volume and Insularity of the Literary Text	100-109
Комуцци Л.В. Көркем мәтіннің көлемі және шектеулілігі.....	100-109
Комуцци Л.В. Объем и ограниченность художественного текста	100-109
Мамбетова М.К., Таубалдиев М.Е., Құлманов С. Тележурналистика терминдерінің қолданысы: статистикалық талдау және тұжырым	109-129
Мамбетова М.К., Таубалдиев М.Е., Кулманов С. Применение терминов тележурналистики: статистический анализ и выводы	109-129
Mambetova M.K., Taubaldiyev M.Ye., Kulmanov S. Application of TV Journalism Terms: Statistical Analysis and Conclusions	109-129
Мизамхан Б., Езмахунова А.Р. Лингвокультурологический анализ китайских неомов с компонентом – именем собственным 猪八戒	129-141
Мизамхан Б., Езмахунова А.Р. 猪八戒 есімдігі - компоненті бар қытай тілінің астарлы сөздерінің лингвомәдени талдауы	129-141
Mizamkhan B., Yezmakhunova A.R. Linguocultural analysis of Chinese two-allegorical sayings with a component - a proper name 猪八戒	129-141

Nessipbay A.Sh. Linguistic Features of Hybrid Terms in Modern Kazakh Language	142-152
Несіпбай А.Ш. Қазіргі қазақ тіліндегі гибрид терминдердің тілдік ерекшеліктері	142-152
Несипбай А.Ш. Лингвистические особенности гибридных терминов в современном казахском языке.....	142-152
Sarsembayeva A.B., Agabekova Zh.A. Problems of Transliteration in the Study of Standardization and Unification of Toponyms of Kazakhstan	152-167
Сарсембаева А.Б., Ағабекова Ж.А. Қазақстан топонимдерін стандарттау және уникациялауды зерттеудегі транслитерация мәселелері	152-167
Сарсембаева А.Б., Агабекова Ж.А. Проблемы транслитерации в изучении стандартизации и унификации топонимов Казахстана	152-167
Снасапова Г.Ж., Нұрсұлтанқызы Ж., Оралбаева Г.С. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі кейбір прецедент есімдердің лингвомәдени ерекшеліктері	167-180
Снасапова Г.Ж., Нурсултанқызы Ж., Оралбаева Г.С. Лингвокультурные особенности некоторых прецедентных имен в казахском и английском языках	167-180
Snasapova G.Zh., Nursultankyzy Zh., Oralbayeva G.S. Linguocultural Peculiarities of Some Precedent Names in the Kazakh and English Languages	167-180
Taubayev Zh.T., Mazhitova A.B. Tendency in Use of Eponyms Based on Modern Literary Names	181-193
Таубаев Ж.Т., Мажитова А.Б. Заманауи әдебиет есімдеріне негізделген эпонимдерді қолдану үрдісі	181-193
Таубаев Ж.Т., Мажитова А.Б. Тенденция использования эпонимов, основанных на современных литературных именах	181-193
Utelbayeva G.U. The Main Models of the Mental Vocabulary: Theory and Practice	193-204
Өтелбаева Г.У. Ментальды лексиконның негізгі модельдері: теория және практика	193-204
Утельбаева Г.У. Основные модели ментального лексикона: теория и практика	193-204

2 Бөлім.

**АУДАРМА ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ПРАКТИКАСЫ САЛАСЫНДАҒЫ
ЗЕРТТЕУЛЕР**

Раздел 2.

**ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ
ПЕРЕВОДА**

Part 2.

RESEARCHES IN TRANSLATION THEORY AND PRACTICE

Smagulova A.S., Zhunisbek L. The Role of Cross-cultural Communication in Translation in the Field of Diplomacy.....	205-219
Смагулова А.С., Жүнисбек Л. Дипломатия саласындағы аудармадағы мәдениетаралық коммуникацияның рөлі.....	205-219
Смагулова А.С., Жүнисбек Л. Роль межкультурной коммуникации в переводе в сфере дипломатии	205-219
Sultangubiyeva A.A., Bainiyeva K.T., Sametova F.T., Kuvanbakiyeva A.N. The Peculiarity of English Military Terminology and the Problems of its Translation	220-232
Султангубиева А.А., Байниева К.Т., Саметова Ф.Т., Куванбакиева А.Н. Специфика англоязычной военной терминологии и проблемы ее перевода	220-232
Султангубиева А.А., Байниева К.Т., Саметова Ф.Т., Куванбакиева А.Н. Ағылшын тіліндегі әскери терминологияның ерекшелігі және оны аудару мәселелері.....	220-232

3 бөлім. ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ

ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

**Раздел 3. НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ
ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ**

**Part 3. SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ISSUES OF FOREIGN
LANGUAGE TEACHING**

Жусубалина Ж.М., Тлеубердиев Б.М. Заманауи англицизмдерді медиамәтіндер арқылы оқыту	233-249
Жусубалина Ж.М., Тлеубердиев Б.М. Изучение современных англицизмов с помощью медиатекстов	233-249
Zhussubalina Zh.M., Tleuberdiev B.M. The Study of Modern Anglicism by Means of Mediatexts	233-249
Odanova S.A., Ermekova T.N., Moldabayeva K.E. The Main Issues of Academic Essay Writing	250-262
Оданова С.А., Ермекова Т.Н., Молдабаева Қ.Е. Академиялық эссе жазудың негізгі мәселелері	250-262
Оданова С.А., Ермекова Т.Н., Молдабаева К.Е. Основные вопросы написания академического эссе	250-262

Seidin A., Mambetalina D.A., Bahytzhanova G.B., Mussagali G. Student Attitude Towards Code-switching and Factors that Influence Code-switching in a Kazakhstani Emi University	263-273
Сейдін А., Мәмбеталина Д.А., Бақытжанова Г.Б., Мұсағали Г.М. Тіл алмастыруға деген көзқарас пен Қазақстан университетіндегі тіл алмастыруға әсер ететін факторларды анықтау	263-273
Сейдін А., Мәмбеталина Д.А., Бақытжанова Г.Б., Мұсағали Г.М. Выявление отношения студентов к переключению кодов и факторов, влияющих на него, в казахстанском университете	263-273

4 бөлім. ӘДЕБИЕТТАНУ: ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ

Раздел 4. ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ: ТРАДИЦИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Part 4. LITERARY STUDIES: TRADITION AND MODERNITY

Алтыбаева С.М. Метарепрезентанты в когнитивной структуре художественного текста: декодирование смыслов	274-291
Алтыбаева С.М. Көркем мәтіндің танымдық құрылымындағы метаөкілдер: мәнін декодтау	274-291
Altybayeva S.M. Meta Representatives in the Cognitive Structure of an Artistic Text: Decoding of Meanings	274-291
Kenbayeva A.Z., Soylemez O. The Place of Toponyms in Folk Prose Genres (on the Example of Regional Toponymic Legends)	291-302
Кенбаева А.З., Сөйлемез О. Халық прозасы жанрындағы топонимдердің орны (аймақтық топонимикалық аңыздар мысалында)	291-302
Кенбаева А.З., Сойлемез О. Место топонимов в жанрах народной прозы (на примере региональных топонимических легенд)	291-302
Mukhtar L. Problems of Childhood in Fiction of the 21st Century	302-312
Мұхтар Л.Қ. ХХІ ғасыр көркем әдебиетіндегі балалық шақ мәселелері	302-312
Мұхтар Л.Қ. Проблемы детства в художественной литературе ХХІ века	302-312

Мырзабекова А.К. О методе изображения действительности в пьесе «Танатар» Е. Оспанова	313-325
Мырзабекова А.К. Е. Оспановтың «Таңатар» пьесасының шындықты бейнелеу әдісі туралы	313-325
Myrzabekova A.K. About the Method of Depicting Reality in the Play «Tanatar» by Ye. Ospanov	313-325
Тохамбаева А.О., Амангазықызы М. Ideological, Thematic and Artistic Originality of Modern Kazakh Prose.....	325-335
Токсамбаева А.О., Амангазықызы М. Қазіргі қазақ прозасының идеялық-тақырыптық және көркемдік ерекшелігі	325-335
Токсамбаева А.О., Амангазықызы М. Идейно-тематическое и художественное своеобразие современной казахской прозы	325-335

1 Бөлім.
ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
Раздел 1.
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
Part 1.
CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH

УДК 81'42
МРНТИ 16.21.27
DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.001

**ПОЛИТИЧЕСКИЙ МЕДИАДИСКУРС КАК ПРОСТРАНСТВО,
РЕТРАНСЛИРУЮЩЕЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ
ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫЕ СМЫСЛЫ**

***Абдикеримова Г.С.¹**

м.п.н., старший преподаватель КазУМО и МЯ имени Абылай хана,
Алматы, Казахстан, *¹e-mail: Agb-06@mail.ru

Аннотация. Объектом данного исследования является статья политического характера, опубликованная во французском периодическом издании.

Автор предпринимает попытку выявить лингвокультурный контекст, выраженный разными лингвокультурными интертекстуальными смыслами. Показывает, что репрезентация информации в рамках политического медиадискурса предполагает, что политический медиатекст несет дополнительную функциональную нагрузку прагматического и лингвокультурного характера, заложенную в языке и неотделимую от общего смысла.

Изучение научного объекта осуществляется посредством когнитивно-дискурсивного, семантико-прагматического, лингвокультурологического анализа. При этом элементы текстового анализа были направлены на раскрытие дискурсивного процесса, отраженного в журналистском материале, а элементы контекстуального анализа использовались для определения ролей, социально-политических позиций и когнитивных характеристик субъектов речи как языковых личностей. В статье, в частности, на основе теоретических исследований ученых, затрагивается процесс политизации и наделения определенных тем множественными значениями в политическом медиадискурсе. Этот тезис опирается на результаты количественного анализа, проведенного в рамках рассмотрения данного вопроса автором. Названные методы

связаны со спектром интерпретирования, который непосредственно был использован на базе номотетического метода, выявляющего общие объектные и субъектные закономерности.

Автор приходит к выводу, что современный политический медиадискурс тесно связан с аспектами языка, мировоззрения, познания и культуры, следовательно, его восприятие обусловлено лингвокультурной компетенцией реципиента.

Разработанная в предлагаемой статье научная идея может внести детали в развитие методов анализа при осмыслении политического медиадискурса. Результаты работы могут быть использованы в лингвопрагматике, лингвокультурологии, лингвокогнитивистике, теории журналистики и других исследованиях.

Ключевые слова: лингвокультурология, дискурс, смыслообразование, прецедентность, СМИ, политический медиадискурс, картина мира, массмедиа

Основные положения

Теоретико-методологическую основу исследования составляют взгляды Т.А. ван Дейка, Ф. Соссюра, Л. Витгенштейна, Дж. Остина и других ученых о сущности языка. Статья базируется на дискурсивном, лингвокультурологическом подходах к анализу современного политического медиадискурса и на следующих положениях, известных в современной научной литературе:

- функция языка позволяет аккумулировать в политическом медиадискурсе общекультурную и лингвокультурологическую прагматическую информацию, которая отражается на уровне высказывания и дискурса;
- каждый политический медиадискурс имеет свой набор связей с другими дискурсами, потенциально значимыми для члена определенного лингвокультурного сообщества;
- продуцирование и восприятие современного политического медиадискурса обусловлено лингвокультурной компетенцией адресанта и адресата.

Введение

Актуальность исследования политического медиадискурса обусловлена, во-первых, тем фактом, что, независимо от нейтрального отношения граждан к той или иной политике, она определяет важнейшие аспекты жизни государства и чаще всего затрагивает определенные интересы каждого индивида; во-вторых, ключевая роль средств массовой информации в поддержании стабильного функционирования социально-политической жизни современного общества стала наиболее востребованной в мире. Основным содержанием политического медиадискурса являются не столько сами политические процессы, сколько то, как массмедиа репрезентирует широкой публике текущие

политические события. Через СМИ политические субъекты могут информировать общественность о целях и ценностях своих политических позиций и устанавливать определенные отношения с общественностью.

Описание материалов и методов

Описываемая деятельность осуществляется посредством поддержания соответствующих традиций, накопленного культурно-исторического опыта, стереотипов определенного общества, обеспечивая при этом полноправное участие массмедиа в политических процессах. Подобное влияние СМИ на социально-политическую жизнь реципиентов, помимо других факторов, осуществляется посредством определенных когнитивно-дискурсивных стратегий, к которым, в основном, отнесены обобщение, примеры, введение поправки, усиление, уступка, повтор, контраст, смягчение, сдвиг, уклонение, пресуппозиция и импликация, предположение и косвенный речевой акт [1]. Политический медиадискурс рассматривается в лингвокультурном контексте, посредством когнитивного и прагматического аспекта лингвистической науки. В совокупности дискурс как целостное понятие, по идее Ф. Соссюра [2], является основной силой прогресса социума и продвижения личности в составе социума. Дискурс служит почвой для сравнительного анализа и формирования представлений индивидов о разных явлениях. В том числе роль медиадискурса трудно игнорировать в изучении деятельности человека. Массмедиа в лингвокультурологических исследованиях занимает важное место как одна из взаимосвязанных и взаимопроникающих сфер, поскольку является пространством, ретранслирующим лингвокультурологические знаки, конструирующим и распространяющим смыслы.

Коммуникация, как известно, социально и культурно обусловленный процесс передачи и восприятия информации, необходимым компонентом которого представляется объяснение и понимание. Как специфическая человеческая деятельность, объяснение и понимание осуществляется посредством выявления и выражения сущности одного объекта через другое, то есть через то, что уже известно реципиенту. Данные процессы обусловлены использованием очевидного и неоспоримого для субъекта в силу личного опыта, духовной деятельности и знаний об окружающей действительности в виде определенной социальной и лингвокультурной информации. Так, смыслообразование в коммуникации происходит в сфере и в рамках определенной традиции, через механизмы передачи и присвоения культурно-исторического опыта: обычаев, ритуалов, символики, помимо них могут быть задействованы правила определенного установленного социально-политического, правового порядка, которые в разной степени поддерживаются обществом. Смыслообразование находит свое отражение в языке и зачастую может быть трансформировано в речевые действия с определенными значениями. Л. Витгенштейн утверждал, что значение языковых

выражений, то есть слов, активизируются в ходе их использования. Он показал, как употребление слов связано с социальными практиками, частью которых они являются, как слова, в качестве части человеческих действий, производятся в социальном пространстве в виде «языковой игры» [3]. Данный аспект в теории речевых актов активно разрабатывал британский ученый Дж. Остин, он трактует его как процесс «общения определенных индивидов, в котором помимо высказывания осмысленных выражений имеет место интерактивное воздействие коммуникантов друг на друга» [4, с. 86]. Относительно речевых актов автор уточняет: «Мы совершаем локутивное действие, которое приблизительно эквивалентно употреблению определенного предложения с определенным смыслом и определенной референцией, что опять-таки приблизительно эквивалентно «значению» в традиционном смысле... Мы также можем совершать иллокутивные действия, такие как информирование, приказ, предостережение, то есть употребления, которые имеют определенную конвенциональную силу ... Мы можем совершать также перлокутивные действия — то, что мы привносим или достигаем посредством говорения чего-либо, например, убеждение, принуждение, устрашение» [4, с. 99].

Также мы учитываем в исследовании преобладание продуцирования и распространения смысла в современном политическом медиадискурсе, обусловленного тем, что производство и управление информацией – это не только культурный, но, в первую очередь, идеолого-политический проект, реализующий движение и развитие социально-политических идей и формирующий когнитивный образ окружающей действительности. В этой связи, основываясь на общих определениях, сформулированных исследователями, попытаемся посредством лингвокогнитивного отбора и интерпретации отдельных культурно значимых смыслов, их знакового кодирования показать, как они эксплуатируются в структуре политического медиадискурса для продвижения актуальной темы в обществе и участвуют в убеждении и управлении общественным сознанием.

Таким образом, цель работы – проанализировать посредством политического медиатекста как компонента политического медиадискурса лингвокультурный контекст, выраженный разными лингвокультурными смыслами, и показать, что репрезентация политической информации в рамках массмедиа предполагает, что информативный политический медиатекст несет дополнительную функциональную нагрузку как прагматического, так и лингвокультурного характера, которые интегрированы в язык и являются неотъемлемой частью общего смысла. В данном случае дискурс понимается как речь и ее результат (текст), и заложенная в основе мыслительной проекции когнитивная репрезентация рассматривается в сочетании с контекстом прагматической ситуации их производства и восприятия. Исследование проводится на материале медийного онлайн корпуса, крупнейшей

национальной французской газеты «Libération».

Статья «*Dans l'Oise, Philippot harangue les «résistants» face aux «talibans covidistes» («В Уазо Филиппо призывает «бойцов сопротивления» к борьбе с «ковидистским Талибаном»))»* была опубликована в рубрике «Политика» от 24 августа 2021 года. В статье, репрезентированной газетой левого течения, описывается эпизод деятельности предвыборной кампании Флориана Филиппо – кандидата от партии правого толка «Les Patriotes» («Патриоты»), которую он недавно организовал. Намерение главного героя баллотироваться в президенты вызвано началом периода борьбы в президентских выборах между различными партиями и движениями во Франции, намеченных на 2024 год.

Результаты

Основную смысловую нагрузку в статье несет заголовок, характеризующийся развернутым оценочным суждением. Прежде чем перейти к его анализу, остановимся более подробно на смысловых аспектах двух концептуальных лексем «COVID» и «TALIBANS», составляющих основное содержание заглавия.

Политизация темы пандемии в СМИ приобретает широкую актуальность с 2019 года и привлекает всеобщее внимание по сей день. Текущие события, связанные с «COVID-19», не перестают влиять на повестку дня СМИ во всех странах. Как отмечается учеными, обсуждение коронавирусной опасности стало одной из самых актуальных тем в общественном и политическом медиадискурсе [5, с. 7]. Такая тенденция объясняется также тем, что пресса, помимо содержательно-фактической информации, часто включает аксиологический компонент, и любое воздействие направлено на «изменение эмоционально-психологического состояния, оценок, установок и мотивов поведения» [6, с. 212] отдельных людей. В контексте вышеуказанной темы, масштабное воздействие, направленное на отдельного или коллективного адресата, выражается в определенной имплицитной и эксплицитной оценке описываемых событий и фактов. Так, В.И.Карасик отмечает распространенную эмоциональную реакцию читателей на представление этой темы и частую интерпретацию ее через политическую призму [7]. Согласно материалам проведенного им исследования, в числе «официальной информации об эпидемии преобладает рациональное изложение фактов, дополненное целесообразными рекомендациями о поведении в сложившихся обстоятельствах и иллюстрирующее решимость власти держать ситуацию под контролем. Реакция активной части публики на эту информацию в значительной степени эмоциональна, объяснения происходящего носят как рациональный, так и мистический характер, обвинения в адрес власти сводятся к обличению ее некомпетентности и политически маркированы, в публичном анонимном дискурсе высока доля сарказма и черного юмора» [7, с. 31]. О политизированности рассматриваемой темы, на которую указывает ученый, свидетельствуют и некоторые

данные, полученные в ходе нашего исследования. К примеру, газета Liberation, определив поисковые характеристики ключевых слов COVID-19 и PANDEMIE за определенный период времени, выдает следующие результаты репрезентативности, размещенные под разными заголовками, как показано в нижеприведенной таблице (дата 31 декабря 2019 года взята как начало указанной хронологии событий, согласно официальному сайту Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) [8]).

Таблица 1. Репрезентация статей на тему PANDEMIE COVID-19 в газете «Liberation».

Газета «Liberation»	
Исследуемый промежуток времени: 31.12.2019 - 28.08.2021	
COVID-19	PANDEMIE
Количество статей по рубрикам	
1. <i>Société (1738)</i>	1. <i>Société (1517)</i>
2. <i>Santé (1393)</i>	2. <i>Santé (1184)</i>
3. <i>CheckNews (951)</i>	3. <i>International (925)</i>
4. <i>International (946)</i>	4. <i>CheckNews (397)</i>
5. POLITIQUE (306)	5. POLITIQUE (287)
6. <i>Economie (249)</i>	6. <i>Culture (284)</i>
7. <i>Europe (210)</i>	7. <i>Idées et Débats (258)</i>
8. <i>Idées et Débats (202)</i>	8. <i>Economie (250)</i>
9. <i>Amérique (192)</i>	9. <i>Europe (247)</i>
10. <i>Sciences (146)</i>	10. <i>Amérique (211)</i>
11. <i>Sports (145)</i>	11. <i>Sports (148)</i>
12. <i>Education (133)</i>	12. <i>Education (140)</i>
13. <i>Asie Pacifique (129)</i>	13. <i>Asie Pacifique (121)</i>
14. <i>Culture (121)</i>	14. <i>Lifestyle (120)</i>
15. <i>Tribunes (102)</i>	15. <i>Tribunes (116)</i>
16. <i>Social (93)</i>	16. <i>Sciences (100)</i>
17. <i>Police / Justice (81)</i>	17. <i>Social (94)</i>
18. <i>Environnement (74)</i>	18. <i>Opinions (79)</i>
19. <i>Opinions (70)</i>	19. <i>Environnement (76)</i>
20. <i>Afrique (67)</i>	20. <i>Musique (74)</i>
Общее количество статей	
8502	6534

Как видно из таблицы, данная тематика интегрирована во все рубрики газеты «Liberation» и рассматривается в 8502 публикациях. В разделе «Politique» частота упоминаний в 306 статьях уступает только категориям «Здравоохранение», «Общество», «CheckNews» и «Международные новости».

Как утверждают исследователи [9], в описании коронавируса были значительно распространены военные метафоры, «коронавирусный контент и интерпретирующая реакция на него в медийном дискурсе и социальных сетях отличаются такими порой контрастными характеристиками, как взвешенно-рациональный и мистический модусы, откровенная политическая маркированность в официальных СМИ и сарказм, черный юмор в публичном анонимном дискурсе. В то же время наблюдалась общая тенденция — нагнетание тревожности. Одним из преобладающих способов концептуализации распространения коронавируса стало использование фрейма «война»: действительность была представлена в СМИ как военное положение, а коронавирус — как враг, стремящийся захватить мир» [10, с.8]. В целом такая «политическая маркированность» или политизация дискурса в мировых СМИ проявляется с начала названных событий: с возникновением в общественно-политической жизни очередных серьезных проблем оппозиционно настроенная часть населения начинает ставить под сомнение действия властных структур по предотвращению пандемии. Как известно, за широким общественным резонансом может стоять определенный риск снижения отношений доверия между правительством и общественностью с непредвиденными последствиями. Эти процессы вызывают активное обсуждение в СМИ, что, в свою очередь, способствует возросшей политизации темы пандемии и определяет ее место в политическом медиадискурсе.

Следующий компонент заголовка статьи — лексема «*talibans*», отсылающая реципиента к прецедентным феноменам современности, наполнена заложенным в ней не менее весомым имплицитным прагматическим потенциалом. Для его восприятия от реципиента требуется определенная мыслительная операция, так как корректное осмысление возможно только после прочтения содержания статьи, помещенной данной редакцией в политическую рубрику. В контексте последних новостей в мире, когда большая часть населения следит с особым вниманием за событиями, происходящими вокруг политического движения Афганистана под названием «Талибан», данная языковая единица приобретает неоднозначный, весьма острый смысл. В подтверждение сказанному приводим несколько примеров заголовков статей из газеты *Liberation*, с ключевым словом «*talibans*»:

— «... талибан захватил...» («*Les talibans s'emparent d'une deuxième capitale provinciale, les Afghans inquiets*» от 7.08.2021);

— «... массовое убийство талибами мирных жителей...» («*Afghanistan: les ambassades anglaise et américaine dénoncent un massacre de civils par les talibans*» от 2.08. 2021);

— «... сеют насилие» («*Afghanistan: les talibans sèment la violence*» от 7.08. 2021);

— «... сверхжесткое движение...» («*Les talibans, un mouvement*

ultra-rigoriste, proche d'Al-Qaeda et financé par l'opium» от 16.08. 2021) и т.п. В публикациях наблюдается явно неоднозначное маркирование смысла контекста: широко распространенная осуждающая реакция большинства мировых СМИ на эти события также синхронно отражается во французском медиадискурсе. Соответственно, нейтральное имя существительное «*talibans*» активно воспроизводилось как лексема с экспрессивной отрицательной коннотацией.

Попытаемся на основе анализа статьи из газеты «*Liberation*» обнаружить некоторые особенности использования данных тем субъектами политики в аспекте политического медиадискурса.

Итак, заголовок статьи характеризуется одновременно усилением личностного и интригующего начал: упоминается имя главного героя – политика Philippot, за которым следует репрезентация его высказывания «*talibans covidistes*» («ковидистский Талибан») в форме ссылки на политика. Адресанту – автору статьи используемый им маркер цитирования речевой конструкции героя помогает избежать линейности повествования, облегчая понимание статьи реципиентами. Конвенциональным графическим маркером, используемым для этой цели в заголовке, становится эксплицитный знак ввода «чужого слова» – кавычки, который позволяет осуществить переключение с авторского изложения на точку зрения героя публикаций. Адресантом, создающим заголовок, данная кавычка используется в ироническом смысле, подразумевая ремарку «якобы», или «так называемый», и авторство сегментированного элемента можно установить только после прочтения основного текста. Графическое выделение данной части текста заголовка подталкивает реципиента к восприятию «*talibans covidistes*» как ремы, как того, ради чего создавался заголовок.

В составе заголовка с недавних пор известная во всем мире лексема «*covid*» с помощью словообразовательного суффикса «-ist» приобретает новое значение, так как суффикс «-ist» во французском языке образует существительные, называющие лица по профессии, роду деятельности, занятию, увлечению или сторонников определенного взгляда, мнения (*partisan d'une opinion*). В сочетании с «*talibans*» появление новой ассоциации порождает необычную многозначность политического характера в связи с образованием данного прецедентного имени с последним как частью нового словосочетания.

Из вышесказанного следует, что семантические категории образности, оценочности и экспрессивности взаимообуславливают друг друга. Помимо них, оценочность в латентной форме, выраженная через это новообразование на основе ключевой лексики, актуализирует фоновые элементы в содержании основного текста статьи, значимые с позиции автора. Иными словами, автор создает заголовок, включая в его состав содержащую модальность фразу «*talibans covidistes*», и его наличие выделяет графически, что позволяет ему оказать

определенное воздействие на читателя. То есть заголовок становится удобным механизмом формирования политической маркированности и оценочности всего текста статьи. Образность как механизм создания выразительности наблюдается в попытке редакторов газеты ввести в текст заголовка такого рода экспериментирование с языком с определенной стилистической окраской как пример некоего нестандартного отождествления, построенного путем введения нового, неоднозначного денотата. Следующий компонент семантической категории – экспрессивность, наряду с оценочностью и образностью, охвачен, благодаря намеренному отклонению от обычного, общепринятого употребления известных лексем в составе заголовка. Разумеется, смысл сочетания «*taliban covidiste*» непривычен для французской языковой картины мира, не имеет отношения к устоявшимся культурным стереотипам данного лингвокультурного сообщества. Наименее удачным следует признать попытку создания неологизма не по актуальным моделям, а с демонстративным их нарушением со стороны субъекта речи. Нестандартное сочетание этих лексем, на наш взгляд, приводит к их недостаточной продуктивности: они используются для определения того, что в принципе не могут выразить. Такое сочетание, рассматриваемое как лексическая инновация, порожденная кризисным периодом, не представляется оправданным. Данная наблюдаемая тенденция указывает на увлечение автором статьи чрезмерной образностью, ответственностью выбранного им заголовка и может привести к определенному искажению истины в дискурсе. Данное политически маркированное выражение, репрезентируемое на страницах общенациональной газеты страны, является лишь результатом реакции отдельного индивида – политика на события в мире. Рефлексивная деятельность политика Флориана Филиппо, призывающего бороться с «*talibans covidistes*», рассматривает использование политических событий во время пандемии как способ усилить важность своей собственной деятельности. В интересах своей партии он пытается сформировать в сознании реципиентов предвзятую ментальную модель событий и образ «другого», вовлеченного в них. Среди массы избирателей, максимально сфокусированных на тот момент на новой информации о пандемии, в результате политизации вопроса – напоминанием политического движения «Талибан» – пытается повысить уровень страха. Для создания образа «другой» партии им используется названный ярлык с крайне осуждаемой семантикой, с помощью которого складывается речевая оппозиция. Эмоциональное отождествление роли инициаторов государственной программы по введению вакцинации с политическим движением «Талибан» говорит о попытке дискредитировать не только конкретных лиц или группы, но и представителей действующей власти и создать их негативный образ среди целевой аудитории. Наиболее выраженной особенностью

политической речи, описанной в статье, является использование тактики дискредитации оппонента, которой политик владеет в совершенстве.

Коммуникативная категория «свой-чужой», используемая героем имплицитно, служит ориентиром в политическом пространстве и выступает для манипуляции сознанием избирателей. Политик нагнетанием тревожности реципиентов создает пространство для открытой манипуляции общественным сознанием, распространения языка вражды, что в конечном итоге способно привести к дискриминации и стигматизации «другой» – оппозиционной для него правящей партии. «Другая» партия для Флориано Филиппо является врагом народа. Он игнорирует искажение реальности в своей речи: хотя его партия выступает против нынешнего правительства, вероятно, многие представители правящей партии настроены патриотично и не желают ослабить Францию. Тем не менее, стремясь привлечь сторонников и заклеймить противников недостоверными заявлениями, идет на подрыв авторитета «Другого», будучи осведомленным, что в тот критический момент в мире запятнание их репутации может сыграть неблагоприятную решающую роль в общественной жизни. Называя их «talibans covidistes», политик выражает авторское одобрение в отношении «Мы», их объединения и отчуждения от «Они». Подчеркивая единство «своих», создает негативный образ правящей партии через бинарную оппозицию «свой-чужой». С учетом собственных интересов стремится управлять социально-политическим сознанием общества.

Таким образом, заголовок статьи нацелен на определение идеологической модальности основного текста, дает читателю возможность установить направление, получить представление о семантическом пространстве, в котором будет разворачиваться дискурс главного героя в ироническом ключе, как было задумано автором статьи. Заголовок довольно броский, призван удивить и «зацепить» как можно больше читателей. Смысловая нагрузка заголовка экспрессивна, является результатом синтеза нескольких базовых коннотативных аспектов – оценочности, образности, интенсивности, что подводит реципиента к расставлению логического акцента. Подобная эскалация экспрессивности рассчитана на прагматическую установку воздейственности: привлекает и удерживает внимание к медиаисточнику со стороны потенциального реципиента газеты. Выбирая подходящий заголовок, автор не только намеревается решить прагматическую задачу статьи, но и раскрывает личность главного героя. Также заголовок служит смысловым центром информации, активизирует фоновые и прагматические знания, ментальные образы и представления адресата.

Содержание основного текста публикации представляет собой повествование о выступлении политика и его сторонников перед жителями небольшого региона Уазо на севере Франции. Текст начинается с описания места проведения предвыборной агитации политика, автор

подчеркивает умиротворенность и спокойствие окружающей обстановки. Тема обсуждения собравшихся единомышленников политика обозначена как беседа вокруг кризиса здравоохранения, о паспортах здоровья, прививках. Отмечается, что между речами они дружно скандируют, провозглашая свободу. Определенная смыслообразующая коннотация, трансформированная в форму некоторых дискурсивных действий, обладающих конкретными лингвокультурными значениями, выражена автором имплицитно. Эти смыслы раскрываются и передаются в ремарках о деталях действий и внешности однопартийцев Филиппо, демонстрируя соответствующую оценку автора. Нейтральное введение сменяется иронией, когда рассказывается об активистке, вступившей за сутки в ряды партий «*Les Patriotes*» правого толка. Автор определяет ее политическую позицию как «*droite classique*» («классическую правую»), что задает тон остальной части статьи. Реципиенту, информированному, что «*Liberation*» – газета левого течения, приближенная к французской левоцентристской Социалистической партии, использованные автором неявные способы выражения мысли, оценки содержат некоторую подсказку, намек для осмысления политического направления текста публикации. Постепенно текст несколько усложняется. В повествование интегрируются определенные лингвокультурные знаки.

При описании внешности одной из активисток автор не случайно обращает внимание на неоднозначную надпись на ее бейдже: «*Je ne suis pas un rhinocéros*» («Я не носорог») как на элемент самовыражения героини. Данная иносказательная фраза имеет интертекстуальное значение. Она отсылает читателя к содержанию известной пьесы под названием «*Rhinoceros*» («Носорог») французского драматурга Эжена Ионеско (Eugene Ionesco) [11]. Произведение, опубликованное в 1959 году в парижском издательстве «Gallimard», символизировало театр абсурда. Э. Ионеско описывает эпидемию «носорога» – болезни, при которой люди превращаются в носорогов и умирают. Согласно сюжету пьесы, в первое время в обществе царит страх. Постепенно люди впадают в конформизм, дальше теряют свою индивидуальность и начинают принимать перевоплощение как должное, стремятся стать похожими на большинство, полагая это естественной сменой парадигмы. В основе пьесы драматург показывает опасность конформизма как одну из причин установления тоталитарных режимов в социуме.

Имплицитная апелляция к прецедентному тексту пьесы «*Rhinoceros*» рассчитана на получение возможности предельно кратко изложить собственное видение ситуации с эпидемией в стране с точки зрения сторонников партии Филиппо, выделить существенные моменты вокруг политики здравоохранения, продемонстрировать критическое отношение к дискуссионным на тот момент вопросам и направить в нужный вектор внимание избирателей. В данном случае концепт текста «*Rhinoceros*» используется для емкого обобщения обширной глобальной

ситуации, участниками и одновременно наблюдателями которой являются все люди вокруг. Для носителя современной французской культуры фраза «*Je ne suis pas un rhinoceros*» («Я не носорог») синонимична выражению «Я свободен», а носорог («*Rhinoceros*») является символом зависимости, конформизма. Эти слова номинируют отношение активистов – сторонников политика к правителям страны и могут быть перефразированы как «Мы не соглашаемся с вами». Намерение единомышленников политика – нанести ущерб авторитету нынешних французских властей, продемонстрировать несогласие и неуважение путем проведения параллели между событиями, описанными в сюжете пьесы и пандемической ситуацией, актуальной для коммуникаторов. Когнитивный механизм воздействия этой имплицитной отсылки на интертекст в некоторой степени схож с механизмом воздействия аналогии как связующего звена между различными концептуальными сферами. Имплицитная отсылка на текст известной пьесы потенциально ведет к активизации вопросов, поднятых в ней, на которые автор опирается и рассчитывает на опознавание реципиентом этого претекста.

По мере развития события приводится следующая культуро-специфичная лексическая единица, для понимания которой также необходимы соответствующие фоновые лингвокультурологические знания. В нейтральном и деиндивидуализированном формате автор описывает выступления кандидата и его союзников, которые осуждали решения, принятые властями для борьбы с пандемией, и существующую политику здравоохранения в стране. В рассказе автора об активистке, раздающей наклейки с призывом бойкотировать медицинские паспорта, внимание читателя акцентируется на ее головном уборе – «*bonnet phrygien*» («фригийская шапка»).

Plus loin, une dame coiffée d'un bonnet phrygien distribue des autocollants «Non au passeport sanitaire».

Фригийская шапка, как известно, является одним из символов Французской Республики и атрибутом «*Marianne*» («Марианна») – знаковой фигуры Французской Республики в образе женщины [12]. Традиционно считается, что этот головной убор имеет древнеанатолийское происхождение, точнее, из Фригии, отсюда и его название. Национальная аллегорическая фигура - Марианна во фригийской шапке - представляет фундаментальные ценности, содержащиеся в девизе: «Свобода, равенство, братство». Отсылка к такому важному символу демократии может дать речи потенциал для изменения взглядов, системы ценностей целевой аудитории политика.

Автор фиксирует внимание на еще одном универсальном концепте – «*flamm*» («огонь»), использованном в речи политика.

«... Nous avons maintenu cette petite flamme. Et Macron a essayé de souffler dessus pour l'éteindre [...] Mais plus il souffle, plus elle grossit, et plus elle devient un incendie».

Концепт «огонь», как известно, является общим символом жизни для многих народов разных вероисповеданий и рас. Представление об огне как о «священном» или «благодатном» имеет общепринятый сакральный смысл для христиан и соответственно обладает особым ценностным значением во французской лингвокультуре. Обращение к образу огня в имплицативной модели служит пресуппозицией, поскольку истинное намерение говорящего – передать факт существования определенных кризисов в стране, которые он подразумевает данным упоминанием. Раскрытие скрытого смысла высказывания героя автор оставляет на усмотрение читателя. В составе данной фразы при помощи стратегии самопрезентации, посредством высказывания от первого лица – «*Nous*» («Мы»), наблюдается, как политик демонстрирует личную вовлеченность в судьбу французского народа.

Использование подобных текстовых и внетекстовых аспектов прецедентности в качестве аргумента часто воспринимается как слова или позиция самих коммуникантов, заключающие в себе определенный набор лингвокультурных смыслов. Однако в данном случае автор статьи, акцентируя внимание на элементах лингвокультурного значения, которые политиком и его командой в неявной форме преподносятся целевой аудитории в речевой или иной форме, пытается показать нечто иное. Реципиентам газеты он намерен подчеркнуть, что стереотипные действия персонажей основаны не столько на переживаемой системе культурных приоритетов, сколько на определенной условности в использовании этих значений. Такая позиция автора проявляется умеренно ироничной имплицитной оценочностью. К примеру, автор прибегает к образной номинации, называя главного героя «*l'ancien*» («бывший»):

- «*L'ancien bras droit de Marine Le Pen*» (Бывший правая рука Марин Ле Пен);

- «*l'ancien frontiste*» (бывший член партии НФ);

- «*l'ancien numéro 2 du FN*» (Бывший «номер два» Национального Фронта).

В обыденном сознании прилагательное «*l'ancien*» имеет нейтральное значение. В статье посредством его повтора создается экспрессия. Освещается запоминающаяся деталь биографии главного героя, а именно то, что он состоял в партии другого известного в стране политика и был его помощником. Автор, ссылаясь на этот факт и намеренно повторно подчеркивая второстепенную роль героя на его прежних местах деятельности, пытается добиться снижения статуса героя в восприятии реципиента. Эффект нарастает за счет одновременного использования лексической конструкции для номинирования героя, что создает ассоциативный иронический контраст на фоне его стремления стать первым лицом государства. (Бывший правая рука Марин Ле Пен;

Бывший «номер два» Национального Фронта). Номинация содержит качественно-оценочный признак, выступает для выделения нужной, с точки зрения автора, черты образа героя. Метонимический перенос «*l'ancien*» осуществляется мотивированно: он показывает пренебрежение автора к личности политика, выступает косвенным высмеиванием позиции в предвыборной кампании. Таким образом, автор имплицитно свое насмешливо-критическое отношение благодаря вербализованной иронии, локализованной в лексеме «*l'ancien*», ее метонимическому переносу и текстовой ассоциативной иронии, используемой для обозначения индивидуальности главного персонажа. Ироническая интенция автора определяется и позволяет воспринимать информацию полноценно только после прочтения статьи, так как противоречия между вербализованным и подразумеваемым проявляются постепенно. Ирония как форма оценочного, критического и эмоционального восприятия действий героя и его личности показывает тесную связь не только с творческим подходом, но и с мировоззрением автора статьи: косвенно критикуемый герой является приверженцем «правых» течений, а редакция газеты «*Liberation*» поддерживает политические взгляды «левых».

Обсуждение

Таким образом, дискурсивные приемы автора статьи направлены на определенную трактовку образа политика, который собирается баллотироваться в президенты Франции. Его имидж представлен в подчёркнуто ироничном ракурсе. В своем изложении эпизодов кампании данного претендента автор пытается прояснить для реципиентов газеты стремление героя использовать тему пандемии, управлять социально-политическим сознанием через задействование такого базового свойства культуры, как интегративность. Становится очевидным, что Филиппо предлагает сформировать единую идею, альтернативное видение общего блага в плане здоровья, социальной свободы и будущего для граждан страны, чтобы побудить целевую аудиторию сделать для своей партии оптимальные политические и социальные выводы. Раскрывается формальный характер активной эксплуатации фундаментальных ценностей, оперирования лингвокультурными факторами и историческим опытом страны. Репрезентация политиком идеальной модели картины мира для масс избирателей происходит через опору на перечисленные знания, объективированные в языке, зафиксированные и сохраненные французским лингвокультурным сообществом. Так, автор подводит читателя к основному компоненту дискурса главного героя – использованию им завуалированного контраста между «мы» и «они», своего рода противопоставлению планов своей партии и решений, принятых властями, в контексте социально-политического кризиса в мире.

Являясь сложным лингвокультурным явлением, текст статьи четко отражает концепцию отношений «язык-культура-мир», которые, как и использованные персонажами интертекстуальные звенья, в свою очередь, призваны раскрыть суть этих отношений. В статье газеты формирование смысла, отражаемое в языке, трансформируется в тип конкретных действий с лингвокультурными значениями. Когнитивный аспект изучения медиатекста проясняет эксплицитные и имплицитные намерения субъектов речи: автора и героя статьи как языковых личностей. Особенности речевого поведения персонажей детерминированы не только спецификой языковой системы, но и культурными факторами, определенной когнитивной схемой речевой ситуации, в результате чего содержание статьи приобретает сложную семантическую структуру, которая в силу своего имплицитного характера повышает степень воздействия на читателя.

Заключение

Таким образом, в данной работе предпринята попытка рассмотрения текстового и внетекстового проявления лингвокультурных ценностей как неотъемлемой части менталитета, сложившегося в историческом опыте народа и проявляющегося в современном политическом медиадискурсе. В современном политическом медиатексте, основанном на культурно значимых произведениях вербального и невербального характера, отражающих определенные ценности мировоззрения членов лингвокультурного сообщества, лингвокультурные смыслы могут быть использованы в персуазивной функции. Текст публикации, адресованный реципиенту определенной культурной группы с учетом его языковых, исторических, социальных, политических знаний, на основе номинативных, грамматических, функциональных и дискурсивных средств языка, показывает тесную связь между современным политическим медиадискурсом и данными аспектами идентичности личности. Следовательно, такой фактор свидетельствует о том, что восприятие современного политического медиадискурса обусловлено лингвокультурологической компетенцией реципиента.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / пер. с англ.; сост. В.В. Петрова. — М.: Прогресс, 1989. — 312 с.
- [2] Соссюр Ф. Курс общей лингвистики / Ф. Соссюр: пер. с фр. А.М. Сухотина; науч. ред. Н. А. Слюсаревой; послесл. Р. Энглера. — М.: Логос, 1999. — 296 с.
- [3] Витгенштейн Л. Философские исследования // Витгенштейн Л. Философские работы: в 2-х ч. / пер. с нем. — М.: Гнозис, 1994. — 612 с.
- [4] Остин Дж. Как совершать действия при помощи слов / / Избранное. Перевод с англ. Макеевой Л.Б., Руднева В.П. — М.: Идея Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1989. — С. 13-136.

[5] Русский язык короновирусной эпохи//Коллективная монография//Институт лингвистических исследований РАН. —СПБ, 2021. — 610 с.

[6] Седов К.Ф. Дискурс как суггестия: Иррациональное воздействие в межличностном общении. — М.: Лабиринт, 2011. — 336 с.

[7] Карасик В.И. Эпидемия в зеркале медийного дискурса: факты, оценки, позиции // Политическая лингвистика. —2020. —№2 (80). —С. 25–34.

[8] Всемирная организация здравоохранения // Вспышка короновирусной инфекции.—Режим доступа: URL: <https://www.who.int/ru/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> -(дата обращения 26.02.2022).

[9] De Rosa A.S. et al. Sensemaking processes and social representations of COVID-19 in multi-voiced public discourse: Illustrative examples of institutional and media communication in ten countries //Community Psychology in Global Perspective. — 2021. — Т. 7. — №. 1. — С. 13-53.

[10] Данкова Н.С., Крехтунова Е. В. Репрезентация пандемии в СМИ: метафорический образ войны (на материале американских газет) //Научный диалог. — 2020. — №. 8. — С. 69-83.

[11] Ionesco E. Rhinoceros and other plays. New York : Grove Press, 1960. — Т. 259.

[12] Agulhon M. Marianne, réflexions sur une histoire //Annales historiques de la Révolution française. — Société des Etudes Robespierriest, 1992. — С. 313-322.

REFERENCES

[1] Dejk T.A. van. Jazyk. Poznanie. Kommunikacija (Language. Cognition. Communication) Per. s angl.; sost. V.V. Petrova. M.: Progress, 1989. 312 p. [In Rus.]

[2] Sossjur F. Kurs obshhej lingvistiki (General Linguistics Course). F. Sossjur: per. s fr. A.M. Suhotina; nauch. red. N.A. Sljusarevoj; poslesl. R. Jenglera. M.: Logos, 1999. 296 p. [In Rus.]

[3] Vitgenshtejn L. Filosofskie issledovanija (Philosophical studies). Vitgenshtejn L. Filosofskie raboty: v 2-h ch. Per. s nem. M.: Gnozis, 1994. 612 p. [In Rus.]

[4] Ostin Dzh. Kak sovershat' dejstvija pri pomoshhi slov (How to do things with words). Izbrannoe. Perevod s angl. Makeevoj L.B., Rudneva V.P. M.: Ideja Press, Dom intellektual'noj knigi, 1989. PP. 13-136. [In Rus.]

[5] Russkij jazyk koronavirusnoj jepohi (Russian language of the coronavirus era). Kollektivnaja monografija. Institut lingvisticheskikh issledovanij RAN. SPB, 2021. 610 p. [In Rus.]

[6] Sedov K.F. Diskurs kak suggestija: Irracional'noe vozdejstvie v mezhlchnostnom obshhenii (Discourse as Suggestion: Irrational Impact in Interpersonal Communication). M.: Labirint, 2011. 336 p. [In Rus.]

[7] Karasik V.I. Jepidemiya v zerkale medijnogo diskursa: fakty, ocenki, pozicii (The epidemic in the mirror of media discourse: facts, assessments, positions). Politicheskaja lingvistika. 2020. №2 (80). PP. 25–34. [In Rus.]

[8] Vsemirnaja organizacija zdravohranenija // Vspyshka koronavirusnoj infekcij (World Health Organization // Outbreak of coronavirus infection). — Rezhim dostupa: URL: <https://www.who.int/ru/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> — (accessed 26.02.2022). [In Rus.]

[9] De Rosa A.S. et al. Sensemaking processes and social representations of COVID-19 in multi-voiced public discourse: Illustrative examples of institutional and media communication in ten countries. Community Psychology in Global Perspective. 2021. V. 7. №. 1. PP. 13-53.

[10] Dankova N.S., Krehtunova E.V. Reprezentacija pandemii v SMI: metaforicheskij obraz vojny (na materiale amerikanskih gazet) (Representation of the pandemic in the media: a metaphorical image of war (based on American newspapers). Nauchnyj dialog. 2020. №. 8. pp. 69-83. [In Rus.]

[11] Ionesco E. Rhinoceros and other plays. New York: Grove Press, 1960. V. 259.

[12] Agulhon M. Marianne, réflexions sur une histoire. Annales historiques de la Révolution française. Société des Etudes Robespierriestes, 1992. PP. 313-322.

САЯСИ МЕДИАДИСКУРС ЛИНГВОМӘДЕНИ СИПАТТАҒЫ ИНТЕРТЕКСТУАЛДЫ МАҒЫНАЛАРДЫ ЖАҢҒЫРТУШЫ КЕҢІСТІК РЕТІНДЕ

*Әбдікерімова Г.С.¹

¹П.ғ.м., аға оқытушы, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ,
Алматы, Қазақстан, *¹e-mail: Agb-06@mail.ru

Аңдатпа. Бұл зерттеудің объектісі француз мерзімді басылымында жарияланған саяси тұрғыдағы мақала болып табылады.

Автор түрлі лингвомәдени сипатты интертекстуалды мағыналармен берілетін лингвомәдени мәнмәтінді анықтап, ашуға тырысады және саяси медиадискурс шеңберінде ұсынылған ақпарат, сол тілмен тікелей байланысты және жалпы мағынаның құрамдас бөлігі болып, қосымша прагматикалық, лингвомәдени сипатты функционалды қызмет атқаратындығын көрсетеді.

Негізгі ғылыми мәселені қарастыру когнитивтік-дискурсивті, прагмо-семантикалық, лингвомәдени талдау арқылы жүзеге асады. Бұл ретте мәтіндік талдау элементтері публицистикалық материалда бейнеленген дискурсивті үдерісті ашуды мақсат етсе, контекстік талдау элементтері дискурс субъектілерінің тілдік тұлға ретіндегі рөлдерін, әлеуметтік-саяси ұстанымдарын және когнитивтік ерекшеліктерін анықтауға пайдаланылды. Сонымен қатар, мақалада саяси

медиадискурста белгілі бір тақырыптарды саясиландыру үдерісі мен көп мағыналылыққа ие болуы жағы да көтеріліп, бұл мәселе зерттеуші-ғалымдар теориялық еңбектері нәтижелеріне сүйенумен қатар, автордың мәселеге рефлексиясы аясында жүргізілген контенттік талдау нәтижелеріне негізделеді. Аталған әдістермен тікелей байланысты интерпретация әдісі зерттеу барысында жалпы объективті және субъективті заңдылықтарды қарастыратын номотетика әдісі бойынша жүзеге асты.

Автор, қазіргі саяси медиадискурс тіл, дүниетаным және мәдениет аспектілерімен тығыз байланысты, оның қабылданылуы реципиенттің лингвомәдени құзыреттілігі арқылы жүзеге асады, деген қорытындыға келеді.

Ұсынылған мақалада көрсетілген ғылыми идея саяси медиадискурс мағынасын ашу мен түсінудегі талдау әдістерін қолданудың белгілі бір элементтерін пайдалану жолдарын көрсетеді. Бұл жұмыстың нәтижелерін лингвопрагматика, лингвомәдениеттану, лингвокогнитивизм, журналистика теориясы және басқа да зерттеулерде пайдалануға болады.

Тірек сөздер: лингвомәдениеттану, дискурс, мағына құрылымы, прецеденттілік, медиа, медиасаяси дискурс, әлем бейнесі, массмедиа

POLITICAL MEDIA DISCOURSE AS A SPACE RETRANSMITTING INTERCULTURAL MEANINGS OF THE LINGUOCULTURAL NATURE

*Abdikerimova G.S.¹

¹M.S., Senior Lecturer, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, *¹e-mail: Agb-06@mail.ru

Abstract. The object of this study is an article of a political nature, published in a French periodical edition.

The author makes an attempt to identify the linguocultural context, expressed by different linguocultural intertextual meanings, and to show that the representation of information within the framework of political media discourse implies that an informative political media text carries additional functional load, both pragmatic and linguocultural, which are integrated into the language and are an integral part of the general meaning.

The study of a common scientific object is carried out by means of cognitive-discursive, linguocultural analysis. At the same time, the elements of textual analysis were aimed at identifying the discursive process reflected in the journalistic material, while elements of contextual analysis were used to determine the roles, socio-political positions and cognitive characteristics of the subjects of speech as linguistic personalities. The mentioned methods are related to the spectrum of interpretation, which was directly used along with other types.

The article, in particular, on the basis of theoretical studies of scientists, touches on the process of politicization and the endowment of certain topics with multiple meanings in the political media discourse. This thesis is based on the results of a quantitative analysis carried out as part of the consideration of this issue by the author. The author concludes that modern political media discourse is closely connected with the aspects of language, worldview, cognition and culture, which determines its perception by the linguocultural competence of the recipient. These methods are related to the spectrum of interpretation, which was directly used on the basis of the nomothetic method.

The scientific idea developed in the suggested article can contribute details to the methods of analysis in comprehending political media discourse. The results of the work can be used in linguopragmatics, linguoculturology, linguocognitistics, journalism theory and other studies.

Keywords: linguoculturology, discourse, meaning formation, precedence, mass media, political media discourse, picture of the world, mass media

Статья поступила 07.03.2022

УДК 81'37

XFTAP 16.21.47

DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.002

**ТУРИЗМ САЛАСЫНДА КЕЗДЕСЕТІН КҮРДЕЛІ
ТЕРМИНДЕРДІҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЖӘНЕ
СЕМАНТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

*Аухадиева З.Ж.¹, Асанова Г.С.², Абдрахманова Қ.Ж.³

¹ф.ғ.к., доцент, Алматы технологиялық университеті,
Алматы, Қазақстан,

²PhD, профессор, Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ,
Алматы, Қазақстан,

³лектор, Алматы технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан,

*¹e-mail: zauresh.59@mail.ru

²e-mail: mergen-2009@mail.ru

³e-mail: karlyga.20@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада қарастырылған туризм саласында пайда болған күрделі жаңа ұғымдар мен атаулар ғылым мен техниканың жылдам қарыштап дамуына байланысты өзгеріске ұшырап, тілдердің сөздік қорын байыта түсуде. Ұсынылып отырған туризм саласына байланысты кездесетін ағылшын тіліндегі күрделі терминдердің құрылымдық және семантикалық ерекшеліктеріне талдау жасау

зерттеудің мақсатын айқындайды. Ағылшын тіліндегі туризм саласында кездесетін күрделі терминдердің ең жиі жасалу тәсілдерінің бірі - сөздердің бірігуі арқылы жасалатын терминдер екені анықталды. Зерттеу аясында қарастырылған 300 термин сөздің ішінде 200-і екі немесе үш компонентті термин сөздер болып отыр, әсіресе екі түбірден жасалған терминдердің жиі кездесетіні айқындалып, олардың жасалу жолдары ғылыми түрде зерделенді. Күрделі терминдердің пайда болуына лингвистикалық және экстралингвистикалық өзгерістер де әсерін тигізетіні және басқа лексемалардан басты айырмашылығы - олар көп мағыналы емес, бір ғана нақты мағыналы болып келетіні, оларда эмоционалды бояу, экспрессивті - стилистикалық қызмет болмайтыны белгілі болды. Термин сөздердің жаңа заттар немесе жаңа ұғымдармен бірге ену үрдісі тіл-тілде сөз алмасудағы басты және дағдылы құбылыс болып саналатыны жұмыстың ғылыми маңыздылығын көрсетсе, ғылыми жұмыстың тәжірибелік маңыздылығы зерттеудің нәтижелерін әдебиет, аударма саласында, арнайы мәтіндерді оқып-түсінуге, сөздіктер жасауда, ғылыми баяндамалар дайындау, туризм және мейрамхана ісі және қонақ үй бизнесі салалары бағдарламалары бойынша оқыту барысында пайдалануға болады.

Туризм саласында кездесетін үш компонентті терминдер баршылық, дегенмен жиі емес, бұл түпнұсқа тілінде сөйлейтін халықтың тілінің даму ерекшелігіне байланысты. Мақалада отандық және шетелдік ғалымдардың терминдерге, оның ішінде күрделі термин сөздерінің жасалу жолдарының ерекшеліктеріне тоқталған ғылыми көзқарастағы ой-пікірлері де талданған.

Зерттеу барысында алынған нәтижелер мен тұжырымдардың бірқатары терминдердің даму үдерісінің ғылыми принциптерін белгілеуге негіз бола алады. Аталған зерттеу жұмысында теориялық, салыстырмалы және талдау әдістері қолданылды. Берілген мысалдарды салыстыру арқылы оларға теориялық тұрғыдан құрылымдық және семантикалық сипаттама берілді.

Тірек сөздер: термин, туризм, ерекшелік, күрделі сөз, терминдік тіркестер, құрылымдық-семантикалық қатынас, ұғым, талдау әдістері

Негізгі ережелер

Қазіргі әлемде болып жатқан жаһандық процестер әртүрлі салалардағы терминологияны зерттеудің өзектілігін бірнеше есе арттырып отыр, әсіресе туризм бағытында кездесетін терминдер сан жағынан да, сапа жағынан да өзгеріске ұшырауда, бірі пайда болып жатса, екіншісі қолданыстан шығып, ал үшіншісі тілімізге еніп жатыр, яғни термин сөздер лексикалық және семантикалық тұрғыда белсенділік көрсетіп жатыр.

Кіріспе

Туризм деп адамның бос уақытында өз еркінше көңіл көтеру

мен демалуы үшін, дүниенің тамаша көріністеріне куә болуға, суға түсіп және күнге қыздырынып рахаттану мен барған жерлерінің тарихымен, мәдениетімен, көрікті жерлерімен, әдет-ғұрыптарымен және дәстүрлерімен танысу үшін, соның нәтижесінде көптеген жағымды әсерлер алуын атаймыз.

Туризм - қосымша жұмыс орындарын құрудың, жол және қонақ үй құрылысының дамуын жеделдетудің, көліктің барлық түрін шығаруды ынталандырудың, аймақтар мен елдердің халықтық қолөнері мен ұлттық мәдениетінің сақталуына ықпал ететін негізгі факторлардың бірі, бұл оның маңыздылығын білдіреді. Қазіргі кезде туризм экономиканың барлық салаларының дамуына өз ықпалын тигізуде, әсіресе көлік қатынастары мен байланыс құралдары, қалың ел тұтынатын күнделікті тауарлар өндірісі мен шаруашылық салаларының түрлі тараптары, мейрамхана және қонақ үй бизнесінде туризмнің алатын орны ерекше, яғни туризм кез келген елдің экономикалық және әлеуметтік жағынан дамуына зор үлесін қосатын негізгі катализатор ретінде қарастырылып келеді. Өз кезегінде туризмнің дамуына әсер ететін маңызды сыртқы факторлардың бар екенін айта кету керек, олардың қатарына мыналар жатады: географиялық, мәдени-тарихи, экономикалық, әлеуметтік, халықтың білім, мәдениет және эстетикалық деңгейлері демографиялық, саяси-құқықтық, технологиялық және экологиялық. Ал географиялық факторларға -теңіз, таулар, ормандар, флора, фауна, климат және туризмді дамытудың әлеуметтік факторларының қатарына арттыру жатады. Туризм өндірісіне тән және осы салаға қатысы бар арнайы сөздер мен сөз тіркестерін туризм саласындағы терминдер деп атаймыз. Термин (латын тілінен енген – *шекара, шет* дегенді білдіреді). Жалпы, терминдер объектілердің, құбылыстардың, олардың қасиеттері мен қатынастарының сол салаға тән мамандандырылған, шектеулі белгілер ретінде қызмет етеді. Олардың лексикалық мағынасы бар сөздерден айырмашылығы көбінесе түсініксіз және эмоционалды бояуға ие, ал қолдану аясындағы терминдер бір мәнді және экспрессивтен жұрдай болып келеді. Ал ғылыми ой-пікірді дәл білдіру үшін сөздің мағынасы тұрақты, айқын болуы қажет, сондықтан сөздердің мағыналық шегін дәл белгілеп, оларды нақтылы бір мағынада ғана алып қолданыста пайдалану термин сөздердің ерекшеліктерін көрсетеді. Терминдердің басқа сөздерден айырмашылығы, олар көбінесе ұлтына және тіліне қарамастан барлық адамдарға түсінікті болып келеді және арнайы бір салаға тиісті екенін білдіреді. Термин ретінде қолданылатын сөздердің негізіне үңілсек, үнемі олар мағынасы тұрақты, өзгеріске ұшырамайтын, ғылым мен техниканың белгілі бір саласына негізделіп, сол аяда қолданылады. «Термин - бұл арнаулы қолданыс саласындағы ғылыми немесе өндірісті-технологиялық ұғымның атауы болып табылатын және дефинициясы бар сөз немесе сөз тіркесі» [1,25 б.].

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу материалдары ағылшын тіліндегі туризм саласында кездесетін терминдермен айқындалды. Ғылыми жұмысты орындау барысында салыстырмалы, теориялық және талдау әдістері қолданылды.

Талдау қорытындысы

Ағылшын тіліндегі туризм саласында кездесетін күрделі терминдердің жасалуының ең өнімді тәсілдерінің бірі – сөздердің бірігуі арқылы жасалатын сөздер екені анықталды. Зерттеу аясында қарастырылған 300 термин сөздің ішінде 200-і екі немесе үш компонентті термин сөздер болып отыр, әсіресе екі түбірден жасалған терминдердің жиі кездесетіні айқындалып, олардың жасалу жолдарына талдау жүргізіліп 10 модель бойынша қолданылатыны айқындалды.

Талқылау

Тілде жаңа ұғымдар мен атаулардың пайда болуы ғылым мен техниканың жылдам дамуымен, сонымен қатар лингвистикалық және экстралингвистикалық өзгерістермен тығыз байланысты. Осы тұрғыда жиырма бірінші ғасыр ғылым мен техниканың ең жоғары кемелденген кезеңі екенін ескерсек, яғни термин сөздерде олармен жарыса одан әрі дамып, тілдердегі сөздік қорды байыта түсуде.

Қолданыстағы туризм саласында кездесетін ағылшын тілінің күрделі термин сөздерінің жасалу жолдарын зерттеу және оларға құрылымдық-семантикалық сипаттама беру ғылыми жұмыстың негізгі мақсатын айқындайды.

Ағылшын тіліндегі туризм саласында кездесетін күрделі терминдердің көбі әртүрлі сөз таптарынан тұратын екі түбірден жасалған терминдер екені айқындалды, оларды кейде екі компонентті термин сөздер деп те атай береді. jМысалы, *motorbike, railway, underground, airport, steakhouse, suitcase, cheerful, beachside, countryside, nightclub landmark, timetable, holiday, rucksack, doorman, airline, platform, foodtray, oxygenmask, turndown, waterproof* т.б. сөздерінде бірінші компонент мағынаны ашудың негізі болып тұр. Ал үш немесе одан да көп компонентті біріккен сөздерді кездестірдік, бірақ өте аз, мысалы *holidaymaker* сөзі үш түбір сөзден құралып «дем алушы» деген мағынаны білдіріп тұр.

Күрделі термин сөздердің құрамына үңілсек олардың әртүрлі сөз таптарынан жасалғанын төмендегі модельден байқауға болады.

1. Зат есім + зат есім

air + port, tourist + agency

2. Сын есім + Зат есім

informal + dress

3. Зат есім + сын есім

comfort + able

4. Предлог + зат есім/етістік

under + ground, over + book

5. **Етістік + зат есім**
swim + pool, drive + through
6. **Зат есім/етістік + предлог**
check + in, check + out
7. **Есімше + зат есім**
swimming + board
8. **Сын есім + сын есім**
true + blue
9. **Зат есім + үстеу**
duty + free
10. **Зат есім + and + зат есім**
health + and + fitness

«Қазіргі лингвистиканың маңызды мәселелерінің бірі болып, тілдердің өзара байланысы мен өзара ықпалы болып табылады. ХХІ ғасырдың басы ағылшын тілінің халықаралық қарым-қатынас тіліне айналып, халықаралық қатынастар саласының кеңеюімен сипатталады, әлемдегі ағылшын тілінде сөйлейтін елдердің маңызды саяси-экономикалық рөлі, олардың қызметінің кейбір салаларындағы мәртебесі мен қолданылуын арттырды» [2,131 б.].

Ағылшын тіліндегі термин сөздерінің жасалу жолдары қазақ тіліне қарағанда өзгешелеу болып келеді. Қазіргі заман талабына сай техника және өмірдің барлық салаларында қарқынды даму прогресі байқалуда, осыған байланысты тілде де, оның ішінде ағылшын тілінде де өзгерістер пайда болуда, мысалы, бір кездері бөлек жазылған күрделі сөздер қазір дефис арқылы жазылуда немесе керісінше, ал кейде жергілікті тіл ерекшеліктеріне байланысты сөздер біресе бірігіп келіп күрделі терминдер құраса, бірде олар тіркесе келе сөз тіркестеріне айналуға, себебі тілдер де жанды заттар сияқты азаяды немесе сөз қорын дамытып отырады, ал ағылшынның тіл білімі саласындағы лингвист-ғалымдардың айтуы бойынша аталған ауытқушылықтар мен құбылыстар американдық немесе ағылшындық нұсқаға байланысты деп түсіндіруде. Терминдер саласын терең зерттеген ғалым Виноградов В.В. оларды термин сөздер және терминді тіркестер деп екіге бөлген.

Ағылшын тіліндегі күрделі термин сөздердің дефис арқылы жасалатынын да тілге тиек еттік, яғни морфологиялық құрылымына келсек олардың екі, үш компонентті болып келетінін байқадық. Мысалы, *call-bell, eco-resort, an ocean-front restaurant, well-traveled, non-smoking compartment, duty-free, entry-level, cash-only, all-inclusive, self-catering holiday, buy-back policy, first-aid kit, nature-based tourism, long-distance call*.

Осы тұрғыда келтірілген мысалдардың басым көпшілігі есімдік, есімшелі, етістікті және предлогты тіркестер болып келеді және кейбір күрделі тіркестердің жазылуы үш түрлі нұсқада беріледі, мысалы: *customhouse, custom-house, custom house*. Дефистің қолданылуы,

қолданылмауы ағылшындық немесе американдық жазу ережелеріне байланысты болуы керек, бұл жағдай күрделі терминдердің графикалық формасының бір жүйеге келтірілмеуі - зерттеуде қиындықтардың пайда болуына әкеледі. Модельдегі әр түрлі сөз таптарынан жасалған күрделі терминдердің мағынасын нақтылаудың негізгі тетігі - бірінші компонентке байланысты.

Ағылшын тілінің тағы бір ерекшелігіне *off, in, out, over, through, with* сияқты префикс немесе суффикс арқылы жасалған күрделі термин сөздері де жатады, олар сөздің алдында да және артында тұрып та күрделі тіркестер жасай береді және предлог ретінде де қолданылады, мысалы: *cordon off, check in, fly in, walk in, break in, check out, pick out, stay over, drive through, overcharge, overbook, outbreak, upper deck, round trip, withdraw, upgrade, off season, outskirts, overhead bin, overseer, on call, in room* [3]. Предлогтар күрделі терминнің компоненттері арасындағы құрылымдық-семантикалық қатынасты көрсететін сөздерді байланыстырады.

Ағылшын тілінде *and* сөзі кейбір күрделі тіркестерді жасауға өз ықпалын тигізеді, мысалы, *meet and greet, cash and carry, bed and breakfast, pros and cons, time and again, health and fitness tour* деген тіркестерде *and* екі сөзді бір бірімен байланыстырып тұр. Мұндай терминдерді лингвист - ғалым Гринев С.В. жаңа және кейіннен қалыптасқан ұғымдарды атау үшін терминдер ретінде қолданылатын, бірақ терминге қойылатын негізгі талаптарға сәйкес келмейтін арнайы тіркесті термин сөздер деген тұжырымға келіп отыр [4]. Тағы бір айта кететін жайт *and* жалғаулықты шылаумен кездесетін күрделі терминдер бір бірімен салаласа байланыстын модельге негізделген.

Ағылшын тілінде кездесетін кейбір күрделі сөздер мен сөз тіркестерінің арасында мағыналары жағынан бір-біріне ұқсас келеді. Мысалы, *go on a trip* деген сөзді *go on an expedition* деп айтуға болады, ал *locomotion* деген сөзді *self-propelled movement* деп айтуға болады.

Ағылшын тілінде кейбір жекелеген сөздер күрделі сөздер жасауға өз ықпалын тигізеді, яғни тіркесті сөздер жасауға бейім болып келеді. Мысалы, *rail* сөзімен *rail station, rail rush, rail bird, rail bus, rail roads, rail cars, rail way, rail heads* деген күрделі сөздер пайда болғанын көрдік. Ал *check* сөзі *checklist, checkpoint, checkbox, checkable, check in* сөздерін жасауға ұйтқы болды.

Белгілі бір құрылымдық-семантикалық қатынастарда бір-бірімен байланысты сөздердің негіздерінен пайда болатын күрделі сөздер үлкен қызығушылық тудырып отыр. Күрделі сөздің компоненттері арасындағы құрылымдық-семантикалық қатынастар фразадағы сөздердің семантикалық-құрылымдық қатынастарының өзіндік нұсқасы болып табылады [5]. Мысалы, *Do not disturb sign* сөз тіркесі «мазаламаңыз», *out to lunch* «түскі асқа шықты», *thank you note* «алғыс хат», *put out cigarette* «темекіні сөндір» сияқты сөз тіркестері формасына қарамастан өздерінің семантикалық тұлғасын сақтап қалып тұр.

Туризм саласында кездесетін адам аттары күрделі тіркестерге айналып, туристік орындардың атауына айналғанын да көрсету керек, себебі олар белгілі бір оқиғаға байланысты адамдар көп баратын және тамашалайтын жердің маршрутына айналып отыр, мысалы *Disneyland* білмейтін адам жоқ, ал сол жерді көру үшін туристер сонау жердің түбінен болса да барады. *Disneyland* күрделі сөзі Уолт Дисней деген адамның тегіне байланысты шыққан екен, оның тарихына көз жүгіртсек 1930-1940 жылдары Уолт Дисней қыздарымен бірге түрлі ойын-сауық саябақтарына барғаннан кейін Диснейленд тұжырымдамасын жасады. Ол бастапқыда Бербанктегі студияларының жанына барғысы келген жанкүйерлердің көңілін көтеру үшін туристік орын салуды көздеген екен, сонымен *Disney* сөзіне *land*-жер деген сөз қосылып күрделі термин бола қалды. *Alberhill* деген туристік орын Эльсинор көлінен солтүстік-батысқа қарай 1234 фут (376 м) биіктікте орналасқан және Альберс, Джеймс және Джордж Хиллдің есімімен аталған.

Күн сайын бұқаралық ақпараттарда туризм, экономика мен өмірдің басқа салалары туралы айта отырып, сөйлеу мәдениетімізге жаңа сөздер енгізуде және олардың ақырындап тілімізде қолданыс табуы қажеттіліктен туындаған құбылыс болып саналады.

Интернационализм сөздері тобының ішінде латын, француз тілдерінің элементтері, кейде осылардың қосындысымен жасалған сөздер де жиі ұшырасады. Жалпы туризм саласында француз тілінен енген сөздер жиі қолданылады, себебі туризм сөзінің өзі француз тілінен алынған және *tourisme*, *tour-ceryндеу*, *жол жүру* дегенді білдіреді, себебі Франция елінде туризм елдің экономикасында аса маңызды, ақша табудың көзі деп айтуға болады. Франция елінде жылына 77 миллион басқа елден келген туристер келеді. Француз тілінен келген туризм сөздері: *a la carte*, *pensionnat*, *hotel*, *motel*, *tracto* және т.б.

Ағылшын тілінде қысқарған сөздер өте жиі кездеседі, себебі күрделі сөздер ағылшын тілі сөз қорының үлкен бір бөлігін құрайды. Сөздердің қысқарып барып бірігу жолы ғылым мен техниканың аса күшті қарқынмен дамуының әсерімен байланысты. Тілдік құралдарды үнемдеу мақсатында терминологиялық тіркестер қысқартылып, бұл әріптік аббревиатуралар мен күрделі қысқартылған сөздердің қалыптасуына әкеліп отыр [6].

Тіл қоғамда болып жатқан барлық өзгерістерге сезімтал, сондықтан аббревиатураларды қарқынды қолданудың себептері сөздердің тілде қысылуға, үнемдеуге деген ұмтылысты, сондай-ақ ғылым мен журналистика тілінен ауызекі сөйлеуге ауысатын жаңа күрделі ұғымдардың пайда болуын қамтиды. Ағылшын тілі қазіргі ғылыми зерттеулер мен халықаралық қатынастардың алдыңғы қатарында келе жатқан тіл ретінде тез дамып келе жатқан лексикамен сипатталады. Жаңа лексикалық бірліктердің тілдерге жылдам енуі- аббревиатураның арқасында жүзеге асып отыр.

Қысқарған сөздер деп ұйым, мекеме аттарын, құрал, жабдықтардың атауын, өлшем бірліктерін білдіретін сөздерді атаймыз. Күрделі атаулар сөйлеу тілімізде де, жазу тілімізде де бірде толық, бірде қысқартылып қолданылады. Қысқарған сөздерді тіл ғылымында аббревиатура дейді, оларға ATM, ID, GPS, PIN, VIP мысалдарын келтіруге болады.

Ағылшын тіліндегі қысқарған күрделі термин сөздерінің тағы бір ерекшелігі - бірінші әрпінің қысқартылған бас әріптермен жазылып, екінші сыңарларының толық сөздермен берілуі, мысалы, *X-Ray machine*, *PBX - Operator Service*, *AKA Beer City*, *The US Virgin Islands*, дегенмен біз зерттеген терминдер арасында осындай мысалдар туризм саласында онша көп кездесе қоймады.

Нәтижелер

Бұдан шығатын қорытынды әр тілдің өз ерекшеліктері бар, себебі тіл - ұлттың тірегі, асыл қазынасы, рухани мұрасы деп бекер айтпаған халық. Тілді әмбебап құрал ретінде пайдалана отырып біз басқа елдің, халықтың, ұлттың төл мәдениетімен танысамыз, яғни тіл арқылы мәдениаралық қарым-қатынасқа түсеміз [7]. Әрбір тілдің сөздік қор ерекшелігі, ең алдымен, сол тілдің аталымдық қызмет атқара алатын тілдік бірліктер жасалымындағы техникалық мүмкіндіктерімен айқындалады. Дегенмен, аталымның негізгі тәсілдері (деривация, сөз тіркесі, сөздердің семантикалық өзгеріске түсуі, сөздердің қысқартылуы, басқа тілдерден кірме сөздер қабылдау) кез келген тілдің аталымдық құралдар жүйесінде басты орын алып, универсалдық тәсілдер болып табылады. Осыған орай, түрлі тілдердің сөздік қор өзгешелігі атаулану тәсілдер түрлілігімен емес, олардың өнімді-өнімсіз қасиеті тұрғысынан өлшенеді. Мәселен, қазіргі таңда ағылшын тілінде ең жоғары өнімділік танытып жүрген аббревиация құбылысының кейбір түрлері қазақ тілінде байқалмайды. Туризм саласында кездесетін күрделі термин сөздер өздерінің семантикалық және формальды құрылымында ұғымдар мен олардың белгілерінің күрделі байланысын көрсетеді.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Гринев С.В. Введение в терминоведение. – М.: Академия, 2008. – 304 с.
- [2] Туребаева А.Е. Кірме сөздердің лингвомәдени сипаты және оны аудармада қолданылуы // Молодой ученый. – Алматы, 2015. – № 1 (81). – 131-132 б.
- [3] Evans V. Tourism. – Oxford.: Oxford University Press, 2016. – 39 p.
- [4] Худишина Е.А. Особенности словообразования сложных терминов в английском языке//Вестник Оренбургского государственного университета. –№3(191). –2016. – С. 50-52
- [5] Рист М. Структурный и словообразовательный анализ терминологии в сфере авторского права (на материале английского языка). Магистерская диссертация. – Санкт-Петербург, 2017. – 83 с.
- [6] Минасова С.Г. Тіл және мәдениетаралық коммуникация. – Астана, 2018. – 360 б.

REFERENCES

- [1] Grinev S.V. Vvedenie v terminovedenie (Introduction to terminology). M.: Academy, 2008. 304 p. [In Rus.]
- [2] Turebaeva A.E. Kirme sozderding lingvomadeni sipaty zhane ony audarmada qoldanylyu (Linguocultural character of introductory words and their use in translatio). Molodoy uchenyy. Almaty, 2015. № 1 (81). pp. 131-132. [In Kaz.]
- [3] Evans V. Tourism. – Oxford.: Oxford University Press, 2016. 39 p.
- [4] Hudishina E.A. Osobennosti slovoobrazovaniya slozhnyh terminov v angliyskom yazyke (Wordformation ways of complex terms in English). Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta. №3(191). 2016. P.50-52. [In Rus.]
- [5] Rist M. Strukturnyy i slovoobrazovatelnyy analiz terminologii v sfere avtorskogo prava (na materiale angliyskogo yazyka) (Structural and wordformation analysis of terms in the sphere of copyright): masterskaya dissertatsiya. Sankt-Peterburg. 2017. P. 83. [In Rus.]
- [6] Minasova S.G. Til zhane madenietarlyq kommunikaciya (Language and intercultural communication). Astana, 2018. 360 p. [In Kaz.]

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОЖНЫХ ТЕРМИНОВ В СФЕРЕ ТУРИЗМА

*Аухадиева З.Ж.¹, Асанова Г.С.², Абдрахманова Қ.Ж.³

*¹к.ф.н., доцент, Алматинский технологический университет,

Алматы, Казахстан,

²Phd, профессор, КазУМОиМЯ имени Абылай хана,

Алматы, Казахстан,

³лектор, Алматинский технологический университет,

Алматы, Казахстан,

*¹e-mail: zauresh.59@mail.ru

²e-mail: mergen-2009@mail.ru

³e-mail: karlyga.20@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются новые понятия и сложные наименования, появившиеся в сфере туризма, которые претерпевают изменения в связи с быстрым развитием науки и техники, они обогащают словарный запас языков. Анализ структурно-семантических особенностей сложных терминов английского языка, встречающихся в сфере туризма, определяет цель исследования. Установлено, что одним из наиболее продуктивных способов образования сложных терминов является слияние слов. Из 300 рассмотренных терминов 200 слов оказались двух-, трехкомпонентными терминами, в частности было определено, что термины из двух корней являются наиболее распространенными.

На появление сложных терминов оказывают влияние как лингвистические, так и экстралингвистические изменения, главное их отличие от других лексем состоит в том, что они многозначны, имеют только один специфический смысл, в них отсутствует эмоциональная, экспрессивно – стилистическая окраска. Процесс внедрения слов-терминов с появлением новых предметов или понятий является главным и привычным явлением в языковом словообразовании, и в этом заключается научная значимость работы. Практическая ценность научной работы заключается в том, что результаты исследования могут быть использованы в области литературы, перевода, чтения и понимания специальных текстов, в разработке словарей, подготовке научных докладов, в процессе обучения по образовательным программам в сфере туризма, ресторанного дела и гостиничного бизнеса.

Выявлены трехкомпонентные термины в сфере туризма, но их немного, что обусловлено спецификой развития языка населения, говорящего на языке оригинала. В статье представлены научные точки зрения и взгляды отечественных и зарубежных ученых, посвященные терминам, в том числе особенностям способов образования сложных слов-терминов.

Ряд результатов и выводов, полученных в ходе исследования, могут служить основой для установления научных принципов процесса развития терминов. В данной исследовательской работе были использованы теоретический, сравнительный и аналитический методы. Путем сравнения приведенных примеров было дано их теоретическое структурное и семантическое описание.

Ключевые слова: термин, туризм, специфика, сложное слово, терминологические сочетания, структурно-семантическое описание, понятие, методы анализа

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF COMPLEX TERMS IN THE FIELD OF TOURISM

*Aukhadieva Z.Zh.¹, Assanova G.S.², Abdrakhmanova K.Zh.³

¹Cand.of philol.sc., associate professor, Almaty Technological University,
Almaty, Kazakhstan

²PhD, professor, Ablai khan KazUIR and WL, Almaty, Kazakhstan

³lecturer, Almaty Technological University,
Almaty, Kazakhstan

*¹e-mail: zauresh.59@mail.ru

²e-mail: mergen-2009@mail.ru

³e-mail: karlyga.20@mail.ru

Abstract. The article deals with new concepts and names that have been appeared in the field of tourism which change due to the rapid development of science and technology, and they enrich the vocabulary stock of the

languages. The aim of the article is to analyze structural and semantic features of complex English terms in the field of tourism. It is considered that one of the productive forms of formation of complex terms is merging. 200 terms from 300 covered terms in the research are two-, three-component terms, and two-component terms is very popular in the field of tourism.

Linguistic and extralinguistic changes influences for the formation of complex terms and their main differences from other lexemes and they become polysemantic, possess only the central meaning, they do not have emotional, expressive and stylistic functions. The scientific novelty of the work is the process of forming new terms takes place because of the occurrence of new objects and new concepts. The practical significance of the work is that the results of the research might be used in the field of literature, translation, reading and comprehension of specialized texts, for the compiling of dictionaries, preparing of scientific proposals and reports, in teaching process of tourism and catering service.

There are a number of terms which has three-components in the field of tourism, but the case is few. It depends on the language development specificity of the source language. The article also covers scholarly views of home and foreign scientists who dealt with terms, especially formation of complex terms.

The results and conclusions which have been identified in the process of research might be a basis for the establishment of scientific principles of terms development. Theoretical, contrastive and analytical methods have been used in the given research. They have been identified theoretically, structurally and semantically by means of comparison.

Keywords: term, tourism, specificity, compound word, complex terms, structural and semantic features, concept, methods of analysis

Статья поступила 17.03.2022

ӘЖК 811.512.122

ХҒТАР 16.01.33

DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.003

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ НЕГІЗГІ ТЕРМИНЖАСАМДЫҚ ТӘСІЛДЕР

*Әшімбаева Н.М.¹, Шүленбаев Н.Қ.², Жампейіс Қ.М.³

^{*1}филология ғылымдарының кандидаты, А.Байтұрсынұлы атындағы
Тіл білімі институты Терминологиялық орталығының жетекші
ғылыми қызметкері, Алматы, Қазақстан,

²гуманитарлық ғылымдар магистрі, А.Байтұрсынұлы атындағы
Тіл білімі институты Терминологиялық орталығының аға ғылыми
қызметкері, Алматы, Қазақстан,

³филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

^{*1}e-mail: nagima010@mail.ru

²e-mail: shulenbaev.n@mail.ru

³e-mail: aru_diya@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақала қазақ тіліндегі терминжасамның негізгі тәсілдерін, үлгілерін зерделеуге, талдауға арналған. Қарастырып отырған мәселенің өзектілігін мынандай факторлармен көрсетуге болады: қазіргі кезде қазақ терминологиясы, терминжасам, терминография т.б. мәселелерін жан-жақты зерттеу белсенділігін арттыру; әлі де болса терминжасам тәсілдері мен үлгілерінің сан алуан қырларын көрсететін зерттеу еңбектерінің жетіспеушілігі; қоғам өмірінде орын алып отырған саяси-әлеуметтік өзгерістерге орай қолданысқа еніп, жаңадан жасалып жатқан терминдерді кешенді түрде лингвистикалық зерттеу қажеттілігі; терминжасам тәсілдері мен үлгілерінің барынша күрделі сипатын көрсету. Мақаланың негізгі нысаны – қазақ тіліндегі негізгі терминжасам тәсілдері мен үлгілері, олардың ішіндегі өнімді және өнімсіз түрлері, қолданыстық, жұмсалымдық ерекшеліктері т.б. Мақаланың материалы ретінде салалық терминологиялық сөздіктерден (қоғамдық ғылымдар бойынша) сұрыпталған терминдік бірліктер негізге алынды. Жұмыстың басты мақсаты – қазақ тіліндегі негізгі терминжасам тәсілдері мен үлгілерін тілдік бірліктер негізінде талдау, сипаттау. Алға қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін мынандай міндеттер белгіленді: қоғамдық ғылымдар терминдерінің, халықаралық терминдердің негізгі терминжасамдық тәсілдерін, үлгілерін талдау; қолданыстық және жұмсалымдық ерекшеліктерін сипаттау; халықаралық терминдер мен ұлттық терминдердің басты ерекшеліктерін айқындау. Қарастырылған қоғамдық ғылымдар терминологиялық жүйесінің ең өнімді тәсілдері: терминдену, басқа терминологиялық жүйелерден терминдер қабылдау,

жұрнақтар жалғау және терминдік тіркестер қалыптастыру т.б. Заманауи терминтанымда терминдер морфологиялық, сөзжасамдық, семантикалық және т.б. көзқарастар тұрғысынан қарастырылуда. Осыған байланысты, терминдердің терминжасамдық талдамасы жүргізілді, мұнда негізінен қоғамдық-саяси, әлеуметтік және тарих салаларына қатысты терминдік бірліктерге, халықаралық терминдерге олардың түзілу тәсілдері мен амалдары негізінде талдау жасалды. Жаңа терминдердің терминжүйелерде түзілуінің негізгі үдерістері айқындалды, ол аталған жүйедегі терминологиялық базаны дамыту процесін жүйелендіруге ықпал етеді, терминдерді латын графикасына көшіруді жеңілдетеді. Мынандай терминжасам модельдері көрсетілді: түбірлік негіз; күрделі интерлингвизмдер; халықаралық терминдерді берудің негізгі қосымшалы тәсілдері. Халықаралық терминдерді орыс тілінде фonomорфологиялық бейімдеудің және оларды кейіннен қазақ тілінде қолданудың неғұрлым жиілік жағдайлары белгіленді.

Тірек сөздер: терминология, терминжасам, үлгі, морфологиялық сөзжасам, дефинициялық талдау, терминологиялық жүйе, түбір сөз, халықаралық термин

Негізгі ережелер

Зерттеудің өзектілігі арнайы лексиканы ретке келтіру қажеттілігіне байланысты, бұл ғылымдардың мамандануына, ғылыми, өндірістік және анықтамалық әдебиеттерді шығаруға, халықаралық ғылыми және экономикалық байланыстарды дамытуға, ақпарат алуға және алмасуға байланысты күрделене түсетін мамандардың өзара түсіністігі үшін маңызды болмақ. Зерттеу нысаны – қоғамдық ғылымдарға тән бірліктер, халықаралық терминологиялық бірліктер болып табылады. Зерттеу пәні – қоғамдық ғылымдар терминдері, халықаралық терминдер бойынша терминжасам тәсілдері. Зерттеу мақаланың мақсаты – қоғамдық ғылымдар терминдері, халықаралық терминдер бойынша терминжасамның негізгі тәсілдерін, үлгілерін зерделеу, талдау және сипаттау болып табылады. Белгіленген мақсатқа қол жеткізу үшін мынадай міндеттерді шешу көзделеді: 1. зерттелетін тілде терминжасамның негізгі тәсілдерін жан-жақты қарастыру және талдау; 2. зерттелетін тілде қоғамдық ғылымдар терминдері, халықаралық терминдер бойынша терминжасамның ең өнімді тәсілдерін анықтау.

Кіріспе

Терминологияны дамыту барысында терминология мен тиісті ұғымдар жүйесі арасында көптеген сәйкессіздіктер пайда болады, бұл терминдердің кәсіби қарым-қатынас саласында қолданылуына кедергі келтіреді. Ғылымның дамуы және оның қоғамдағы рөлінің артуы, әртүрлі тілдерден халықаралық терминдердің қолданысқа енуі және олардың тез қарқынмен жинақталуы т.б. бұған айырықша ықпал

етеді. Осы проблемалардың салдарынан терминологияны ретке келтіру және жүйелеу қажеттілігі туындайды, ол үшін тілдік ерекшеліктер мен терминологияны дамытудың 7 заңы туралы білімдерді меңгеру қажет. Сондықтан терминтанымның негізгі мақсаты – терминдерді қолдану тиімділігін арттыру үшін терминологияның қалыптасу және даму ерекшеліктерін зерделеу. Қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін бірқатар міндеттерді (теориялық және практикалық) шешу талап етіледі. Терминтанымның аса өзекті міндеттерінің ішінде мынадай теориялық міндеттерді бөліп көрсетуге болады: 1) арнайы лексикалық бірліктердің негізгі типтерін белгілеу және сипаттау; 2) терминдердің қалыптасу тәсілдерін, модельдері мен ерекшеліктерін; терминэлементтердің типтерін және терминдер уәжділігінің түрлерін зерделеу; 3) терминдер мен терминологияның жалпы қасиеттерін айқындау; 4) коммуникативтік процестердегі терминологияның рөлін талдау; 5) тіл жүйесіндегі терминологияның орнын анықтау; 6) терминдердің семантикалық өзгешелігін жалпы қолданыстағы сөздермен, еркін және тұрақты сөз тіркестерімен салыстыра зерттеу; 7) терминологиялық сөз тіркестерінің ерекшеліктерін еркін және фразеологиялық сөз тіркестерімен салыстыра зерттеу [1]. Генетикалық тұрғыдан жай терминдер жалпықолданыстағы немесе халықаралық сөздер немесе белгілі сөзжасам модельдері бойынша морфемдерден жасалған бірліктер болуы мүмкін. Жай (немесе бір сөзден тұратын) терминдер жалпықолданыстағы сөздерден өзінің семантикалық ұйымдасуымен ерекшеленеді. Терминжасам жалпы сөзжасамдық заңдылықтарға бағынады және тұтастай алғанда сөзжасам модельдерімен реттеледі. Терминдердің морфологиялық қасиеттері бүкіл тіл үшін бірдей грамматикалық жүйенің ережелеріне бағынады. Терминдерді байланыстыратын семантикалық қатынастар логикалық сипатқа ие (тек-түр, бөлік-бүтін, ассоциация), бірақ қатынастар әрқашан белгілі бір терминологияның нақты терминдерін байланыстырады деген мағынада ғана жеке болып саналады. Терминологияның жоғарыда аталған белгілері жүйелілік туралы айтуға, яғни терминологияны лингвистикалық бірліктер жүйесі (терминологиялық жүйелер) ретінде қарастыруға мүмкіндік береді [2]. Терминологиялық жүйе дегеніміз – мазмұны мен байланыстары білімнің бір саласының шектерімен тұйықталған белгілер жүйесі. Терминологияға қатысты, біздің ойымызша, орыс тіліндегі терминологиялық сөзжасамның үш негізгі әдісіне (морфологиялық, синтаксистік және семантикалық) сәйкес келетін уәжділіктің сөзжасамдық-морфологиялық, синтаксистік және семантикалық түрлерін бөліп көрсету ең объективті деп санауға болады.

Материалдар және әдіс-тәсілдер

Мақалада жүйелеу, іріктеу, лексика-семантикалық, саралау, дефинициялық, лингвостатистикалық және құрылымдық талдау, салғастырмалы-салыстырмалы әдістер қолданылды. Жұмыс барысында жалпы терминологияның лингвистикалық мәселелеріне (терминжасам,

терминдену, терминдердің семантикасы) арналған (Р.А.Өрекенова, Ш.Құрманбайұлы, И.Мұратбаева, Қ.Айсұлтанова, А.Төрениязова, С.Исақова және т.б.); терминология мәселелеріне (қалыптасуы, дамуы, жіктелуі, терминдерді қабылдау, терминжасам қағидаттары, ерекшеліктері) арналған негізгі ғылыми еңбектер (А.Байтұрсынұлы, Т.Шонанұлы, Н.Төрекүлұлы, Қ.Жұбанов, М.Б.Балақаев, С.Бәйішев, Ә.Ермеков, Ә.Қайдар, Р.Сыздық, Ө.Айтбаев, А.Алдашева, Ш.Құрманбайұлы және т.б.) негізге алынды.

Нәтижелер

Халықаралық терминдерді латын графикасында берудің нақты көрінісінайқындауөтемаңызды. Транскрипциялаумен транслитерациялау кезінде қабылдаушы тілдің ерекшеліктері мен өзгешеліктері ескерілуі тиіс. Халықаралық терминдерді түпнұсқа тілмен сәйкестікте, яғни соған жақындатып беру де назарға алынады. Халықаралық терминдерді латын графикасында берудің неғұрлым күрделі тұстары да анықталады.

Нәтижесінде мынадай ұсынымдар беруге болады: тілдегі, оның ішінде терминологиядағы ықшамдылық және үнемділік қағидатын бұзуға сөзсіз алып келетін терминдер санының артуын болдырмауды қамтамасызету; өз кезегінде терминологияның жүйелілігін сақтауға ықпал ететін терминологияны фонеморфологиялық бейімдеу қағидатының қолжетімділігін қамтамасыз ету; қазақ терминологиясындағы және т.б. мағынасыз және артық форманттарды пайдалануды қысқарту мақсатында халықаралық терминдерді қазақ тілінде латын графикасында таңбалау кезінде ұлттық тілді қоданудың одан арғы мүмкіндігін қамтамасыз ету. Терминдердің сөзжасам жүйесі арнайы зерттелмегендіктен, оның әр мәселесі жөнінде алуан пікірлер, белгісіз ғылыми ұғымдар өте көп. Терминжасам – жүйелі құбылыс. Терминжасам мәселесін зерттеген ғалым Ш.Құрманбайұлының [3] монографиясында көрсетілген терминжасам тәсілдерінің негізінде талдауға арқау болған материалдар сарапталды.

Талқылау

Терминологияда да басым рөл атқаратын морфологиялық сөзжасам жүйесі дамыған тіл үшін номинацияның уәжді түрі неғұрлым тән, сондықтан ол кез келген терминологияда жеткілікті мөлшерде. Морфологиялық әдіс сөзжасамның негізгі әдісі болып табылады және морфологиялық сөзжасамның жалпы заңдылықтары бүкіл тіл үшін бірдей. Терминдер жалпы әдеби тілдің сөздері жасалатын сөзжасамдық модельдер мен сөзжасамдық аффикстердің көмегімен жасалады [4]. Сөзжасамның морфологиялық тәсілі – жұрнақтар және т.б. арқылы жаңа сөздер жасауға бағытталған тәсіл. Морфологиялық терминжасамның ең көп таралған тәсілі – жұрнақ жалғау. Қолданылатын жұрнақтардың құрамы алуан түрлі және негізінен жалпы тілде қолданылатын жұрнақтарды қамтиды, бірақ олардың барлығы бірдей белсенді қолданыла бермейді [1]. Қазақ лексикасы басқалардан жұрнақтардың

алуан түрлілігімен ерекшеленеді. Терминдердің аффикс арқылы жасалуы терминнің құрылымында оның категориялық байланысын көрсетуге мүмкіндік береді, өйткені терминнің процестердің, құралдардың және қасиеттердің атауларына жататындығын білдіруге мүмкіндік беретін жұрнақтар бар. Заманауи қазақ терминтанымның негізгі мәселесі қатарына әртүрлі терминологиялық жүйелердің терминжасамдық сипатын анықтау жатқызылады. Терминжасам жалпы терминтанымның бір бөлігі ретінде жаңа термин жасау үдерістерін айқындауға бағытталады да, әртүрлі терминологиялық жүйелерді қарастыруда маңызды рөл атқарады. Осы орайда, терминдердің сөзжасамдық талдануы олардың қандай амал-тәсілдер арқылы жасалғанын анықтауға мүмкіндік береді. Жаңа сөздердің көпшілігі жұрнақтар арқылы жасалған немесе халықаралық сөздер болады. Түбірге қосымшалар жалғанып, жаңа сөз туғызатын мүмкіншіліктер қоғамдық ғылымдар терминдерін жасауда да айтарлықтай қызмет атқарады. Қазақ тілінде терминжасам процесіне мына жұрнақтар өте белсенді қатысады: *-у; -дық, -дік, -лық, -лік, -тық, -тік; -шы, -ші; -м, -ым, -ім; -ма, -ме, -ба, -бе, -па, -пе; -ша, -ше; -сыз, -сіз; -ғыш, -гіш, -қыш, -кіш; -ық, -ік, -қ, -к; -ыс, -іс, -с; -и; -ғы, -гі, -қы, -кі; -ыш, -іш, -ш; -ын, -ін, -н; -гер, -кер; -малы, -мелі, -лас, -лес, -дас, -дес, -тас, -тес; -шық, -шік; -шақ, -шек; -шылық, -шілік; -теме, -деме; -нды, -нді; -лай, -лей; -паз; -т, -іт, -ыт; -ыңқы, -іңкі; -ды, -ді, -ты, -ті; -қын, -кін; мыс; -бей; -уіш; -мақ; -мек; -хана; -пар; -ыл, -іл, -л; -ғақ; -шыл, -шіл және т.б.*

Осы ретте біз қоғамдық ғылымдар терминдеріне талдау жүргізу барысында кейбір жиі кездесетін жұрнақтарды нақты мысалдармен келтіре кетуді жөн көрдік [5]: есім сөздер мен етістіктерден кәсіп-мамандық атауларын жасауға қатысатын *-шы, -ші* жұрнақтары өте өнімді жұрнақ болып табылады және тікелей түбірге, туынды түбірлерге және орыс тілінен енген сөздерге жалғану арқылы терминдер жасайды. Мәселен: *әкімші, әмірші, елші, жүгінуші, тілші, қуынушы, қорғаушы, сарапшы* т.б.; *-уыл, -уіл* жұрнағы қоғамдық терминдерді жасауда жиі кездеседі: *айдауыл, бөгеуіл, барлауыл, ереуіл, жасауыл, жортуыл, шабуыл, қарауыл, қорғауыл, торуыл* т.б. Бұл туралы зерттеуші Н.Әшімбаеваның [6] мақаласында да сөз болады. Бұл үлгімен жасалған сөздерді қимыл атауына *-ыл/-іл* жұрнағы жалғану арқылы туындаған деген де пікір бар [3]; *-с, -ыс, -іс* – етістіктен зат есім тудыратын жұрнақ: *талас, тіркес, тірес, айтыс, желіс, өріс, көрініс* және т.б.; *-гер, -кер* – зат есімнен зат есім тудыратын кірме жұрнақ: *қаламгер, зергер, қаржыгер, мәмлегер, тәлімгер, қызметкер, суреткер, қайраткер, айыпкер, кейіпкер, талапкер* т.б.; *-м, -ым, -ім* – етістіктен зат есім тудыратын жұрнақ: *айтылым, жазылым, қойылым, естілім, оқылым* және т.б.

Біздің ойымызша, заманауи терминжасамның өзекті мәселелеріне терминжасамның қазіргі даму үдерісін анықтау, қазақ тілінің терминжасам үдерісіндегі өнімді, өнімсіз тұлғалар, терминжасам элементтерінің саралануы

мен жіктелуі т.б. жатады. Сондай-ақ терминологиялық бірліктерді қолдану уәждері аффиксті сөзжасамның мүмкіндіктерімен шектеледі ме, жоқ па деген мәселелер шешімін табуы керек.

Сонымен, терминжасамдық тұрғыдан терминологиялық жүйелердің жан-жақты талдануы, негізгі терминдік элементтер мен модельдердің және терминдердің түрлері мен типтерінің айқындалуы, ең алдымен жүйелілік қағидатының қамтамасыз етілуімен тікелей байланысты.

Терминжасам тәсілдері терминологиялық жүйенің қалыптасу уақытына тікелей байланысты. Біріншіден, термин белгілі бір ғылым саласының элементі болып табылады. Оның мазмұндық аясы тілден тыс факторлармен анықталса, тұрпаты өзіндік немесе басқа тілдің элементтері немесе терминдік элементтер арқылы жасалады. Кез келген тілде терминжасам үдерісі, ең алдымен сол тілдің өз сөздік құрамы, ұлттық лексикасы негізінде жүзеге асырылады. Демек, терминдер тілде бұрыннан бар сөздер мен түбірлерден жасалады. Сонымен, терминжасам мен сөзжасамның ерекшеліктеріне мыналар жатады: 1) жалпы қолданыстағы сөздер бүкіл қоғамның қарым-қатынас қажеттілігінен туындаса, сонымен қатар бір тілде сөйлейтін кез келген адам оны жасаушы қызметін атқара алса, терминжасамда терминдер қажеттіліктен белгілі бір тар саладағы ұғым атауларымен жасалады және кәсіби топ арасындағы қарым-қатынасты қамтамасыз етеді; 2) терминология әрқашан саналы мақсатты үдеріс; 3) бақыланатын, қадағаланатын үдеріс ретінде термин шығармашылығын саналы түрде жүзеге асыру; 4) терминнің сөзжасамдық әрекеті лексикалық сөзжасамға қарағанда анағұрлым күрделі, өйткені терминжасамда мазмұнын анықтау үшін ұғым дефинициясы қажет; 5) терминология үшін міндетті болып табылатын ішкі форманың анықтығы; 6) терминжасам әрекеті ұғымдардың жіктелуіне тікелей байланысты; 7) терминжасамда бір түбірлі атауларды жасағанда реттілік сақталуы керек.

Қазіргі қазақ тіліндегі терминжасамда негізгі амал-тәсілдердің барлығы қамтылған. Салалық терминжасам қалыптасқан қағиданы дәлелдейді: әдеби тіл сөзжасамының әдіс-тәсілдерінен айтарлықтай айырмашылығы жоқ, яғни ерекше бір қалыптасқан әдіс-тәсілдер де байқалмайды. Салалық терминжасамның негізгі әдіс-тәсілдерін мыналар құрайды:

Морфологиялық тәсіл: а) жұрнақ арқылы: *маңдайша, сөреше, суреттеме, қорықша, жолшық* т.б.; ә) біріккен сөздер: *қазмойын, сұрбейне, желбау, желкөз, жертөле, кеметұрақ* және т.б.

Семантикалық тәсіл: бұл салаға қатысты негізгі амал ретінде уәжділікті атап өткен жөн (терминологиялық жүйедегі жалпықолданыстық сөздің термин ретінде қолданылуы) және әрине, бұл ретте метафора мен метонимия орны ерекше: *тарақ, бүйір, құн, бәйге*, т.б.

Синтаксистік тәсіл: бұл тәсіл әртүрлі сөз таптарының тіркесімділігі арқылы жасалады: *белсенді қорлар, белсенді күйтер, белсенді тұнба* т.б.

Халықаралық терминдер – бұл топтағы терминдер, әдетте ағылшын, француз, латын, грек, испан, итальян т.б. тілдерінен енген. Мысалы: ағылшын тілінен: *блейзер, боди, бриджи, брутализм, дафлкот* және т.б.; латын: *апликация, априори, арборетум, арена, атрибут, бифориум* және т.б.; грек: *антропометрия, аппарат, апсида, архаика, астрагал, атригифон* және т.б.; испан: *болеро, палафиты, пончо, ранчо, сомбреро* және т.б.; француз: *антураж, анфилада, апартамент, апаш, аппрет, апрош* және т.б.; неміс: *аркатура, барьерштанге, баумстиль, бергфрид, блик, блокгауз, бруствер* және т.б.; итальян: *балдахин, барокко, боскет, бутафория, ведуга, лоджия, мезонин, постамент* және т.б.

Мақаланың нысанына халықаралық терминдер жүйесі де жататындықтан, аталған топты ерекше сипаттайтын терминжасамдық моделдер бойынша олардың бірқатарын орысша, қазақша, ағылшынша бердік:

1. Түбір сөз: минерал → минерал → mineral; ордер → ордер → order; → камера → камера → camera.

2. Күрделі интерлингвизмдер: агломерат → агломерат → agglomerate; изотерма → изотерма → isotherm; карболинеум → карболинеум → carbolineum.

3. Түбір сөз + -ценоз (-cenosis): биоценоз → биоценоз → biocenosis; зоогеоценоз → зоогеоценоз → zoogeocoenosis; катаценоз → катаценоз → catacenosis.

4. Түбір сөз + -скоп (-scope): кинескоп → кинескоп → kinescope; стереоскоп → стереоскоп → stereoscope; эндоскоп → эндоскоп → endoscope.

5. Түбір сөз + -генез (-genesis): тектогенез → тектогенез → tectogenesis; циклогенез → циклогенез → cyclogenesis; этногенез → этногенез → ethnogenesis.

6. Түбір сөз + -ци/я → -ци/я (-tion): абстракция → абстракция → abstraction; аккреция → аккреция → accretion; пенетрация → пенетрация → regeneration.

7. Түбір сөз + → -из/аци/я: модернизация → модернизация → modernization; типизация → типтендіру → typification; гомогенизация → гомогендеу → homogenization.

Кейбір халықаралық терминдердегі *-ция, -изация* моделдері арқылы жасалған терминдер қазақша нұсқада *-дау, -деу, -тау, -теу, -лау, -леу -ндыру, -ндіру* жұрнақтары жалғанған сөздермен беріледі. Мысалы, *цифровизация-цифрландыру, сертификация-сертификаттау, коммерциализация-коммерцияландыру, нотация-ноталау, вербализация-вербалдандыру, кодификация-кодтау*; бір құрамы *-логия* сыңарлы біріккен сөздердің кейбір қазақша нұсқаларын *-нама, -тану, -таным* сыңарлы сөз тұрқында аудару үрдісі бар. Мысалы, *методология-әдіснама, психология-жантану, социология-әлеуметтану, космология-ғарыштану, генеалогия-тектану, политология-саясаттану* және т.б.

8. Түбір сөз + -изм (-ism): брутализм → брутализм → brutalism; классицизм → классицизм → classicism; конструктивизм → конструктивизм → constructivism.

9. Түбір сөз + -тор (-tor): аудитор → аудитор → auditor; дебитор → дебитор → debtor; инвестор → инвестор → investor.

10. Түбір сөз + -атор (-ator): радиатор → радиатор → radiator; респиратор → респиратор → respirator; эскалатор → эскалатор → escalator.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, мақалада қазақ тіліндегі терминжасам әдіс-тәсілдерінің, үлгілерінің тілді байытудағы атқаратын орасан қызметі көрсетілді. Біз қарастырған қоғамдық ғылымдардың терминологиялық жүйесінің ең өнімді тәсілдері: терминдену, басқа терминологиялық жүйелерден терминдер қабылдау, жұрнақтар жалғау және терминдік тіркестер қалыптастыру т.б. Заманауи терминтанымда терминдер мынандай көзқарастар тұрғысынан: морфологиялық, сөзжасамдық, семантикалық және т.б. қарастырылуда. Осыған байланысты, терминдердің терминжасамдық талдамасы жүргізілді, мұнда негізінен қоғамдық ғылымдарға қатысты терминдік бірліктерге, халықаралық терминдерге олардың түзілу тәсілдері мен амалдары негізінде талдау жасалды. Осы мәселеге қатысты, жаңа терминдердің терминжүйелерде түзілуінің негізгі үдерістері айқындалды, ол өз кезегінде аталған жүйедегі терминологиялық базаны дамыту процесін жүйелендіруге ықпал етеді, тиісінше терминдерді латын графикасына көшіруді жеңілдетеді. Мынандай терминжасам модельдері көрсетілді: түбірлік негіз; күрделі интерлингвизмдер; халықаралық терминдерді берудің негізгі қосымшалы тәсілдері. Халықаралық терминдерді орыс тілінде фонорморфологиялық бейімдеудің және оларды кейіннен қазақ тілінде қолданудың неғұрлым жиілік жағдайлары белгіленді.

Халықаралық терминдерді латын графикасында берудің нақты көрінісін айқындау өте маңызды. Транскрипциялау мен транслитерациялау кезінде қабылдаушы тілдің ерекшеліктері мен өзгешеліктері ескерілуі тиіс. Халықаралық терминдерді түпнұсқа тілмен сәйкестікте, яғни соған жақындатып беру назарға алынады. Халықаралық терминдерді латын графикасында берудің неғұрлым күрделі тұстары анықталады. Нәтижесінде мынадай ұсынымдар беруге болады: тілдегі, оның ішінде терминологиядағы ықшамдылық және үнемділік қағидатын бұзуға сөзсіз алып келуі мүмкін сипатталатын терминдер санының артуын болдырмауды қамтамасыз ету; өз кезегінде терминологияның жүйелілігін сақтауға ықпал ететін терминологияны фонорморфологиялық бейімдеу қағидатының қолжетімділігін қамтамасыз ету; қазақ терминологиясындағы және т.б. мағынасыз және

артық форманттарды пайдалануды қысқарту мақсатында халықаралық терминдерді қазақ тілінде латын графикасында таңбалау кезінде ұлттық тілді қолданудың одан арғы мүмкіндігін қамтамасыз ету.

(Алғыс: Мақала OR11465483 «Мемлекеттік тілді латын графикалы ұлттық әліпбиге көшіруді қамтамасыз ететін жаңартылған нормативтік сөздіктер мен академиялық басылымдар сериясын әзірлеу» бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру бойынша зерттеу аясында жарияланды).

ӘДЕБИЕТ

[1] Гринев-Гриневи́ч С.В. Терминоведение – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 304 с.

[2] Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.

[3] Құрманбайұлы Ш. Терминқор қалыптастыру көздері мен терминжасам тәсілдері. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2005. – 240 б.

[4] Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.

[5] Мамаева Г.Б. Сөзжасам, терминжасам тәсілдері, олардың байланысы. – Астана, 2017. – 5 с.

[6] Әшімбаева Н. Көнерген сөздер – терминжасамның бір көзі. // Тіл тарихы және сөз табиғаты (ғылыми мақалалар жинағы). – Алматы, 1997. – 191 б.

REFERENCES

[1] Grinev-Grinevich S.V. Termonovedenie (Terminology) M.: Publishing center «Academy», 2008. 304 p. [in Rus.]

[2] Golovin B.N., Kobrin R.Yu. Lingvisticheskie osnovy ucheniya o terminakh (Linguistic foundations of the doctrine of terms) M.: Higher School, 1987. 104 p. [in Rus.]

[3] Kurmanbayuly Sh. Terminkor kalypastru kozderi men terminzhasam tasilderi (Sources and methods of term formation). Almaty: Sozdik-Dictionary. 2005. 240 p. [in Kaz.]

[4] Danilenko V.P. Russkaya terminologiya. Opyt lingvisticheskogo opisaniya (Russian terminology. The experience of linguistic description). M.: Publishing house «Science», 1977. 246 p. [in Rus.]

[5] Mamayeva G.B. Sozzhasam, terminzhasam tasilderi, olardyn baylanysy (Word formation, methods of term formation and their relationship). Astana, 2017. 5 p. [in Kaz.]

[6] Ashimbayeva N. Konergen sozder – terminzhasamnyn bir kozi (Ancient words as one of the sources of the terminological system.). // Тіл тарихы және сөз табиғаты (ғылыми мақалалар жинағы). Алматы, 1997. 191 p. [in Kaz.]

ОСНОВНЫЕ СПОСОБЫ ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

*Ашимбаева Н.М.¹, Шуленбаев Н.К.², Жампейис К.М.³

*¹кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник

Терминологического центра Института языкознания
им.А.Байтурсынова, Алматы, Казахстан

²магистр гуманитарных наук, старший научный сотрудник

Терминологического центра Института языкознания им.
А.Байтурсынова, Алматы, Казахстан

³кандидат филологических наук, ассоциированный профессор,

КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

*¹e-mail: nagima010@mail.ru

²e-mail: shulenbaev.n@mail.ru

³e-mail: aru_diya@mail.ru

Аннотация. Данная статья посвящена изучению, анализу и описанию основных приемов и моделей терминообразования в казахском языке. Актуальность рассматриваемой проблемы может быть отражена в следующих факторах: активизация всестороннего рассмотрения вопросов казахской терминологии, терминообразования, терминографии и т.д.; недостаточность исследовательских работ, отражающих многообразие подходов и моделей терминообразования; необходимость комплексного лингвистического изучения новых терминов, вошедших в употребление в связи с политическими и социальными изменениями в обществе; показать наиболее сложную характеристику способов и моделей терминообразования. Объектом статьи являются основные приемы и модели терминообразования в казахском языке, их продуктивные и непродуктивные формы, особенности использования, применения и т.д. В качестве материала для статьи использованы терминологические единицы, отобранные из отраслевых терминологических словарей (по общественным наукам). Основная цель работы – анализ и описание основных приемов и моделей терминообразования казахского языка на основе языковых единиц. Для достижения поставленной цели были обозначены следующие задачи: анализ основных способов и моделей терминообразования в сферах общественных наук, международных терминов; описание функциональных и потребительских характеристик; определение ключевых особенностей международных и национальных терминов. Наиболее продуктивными способами терминологической системы в рассматриваемых нами сферах общественных наук являются: терминизация, заимствование терминов из других терминологических систем, присоединение суффиксов и образование терминологических словосочетаний и др. В современном терминоведении термины рассматриваются с точки зрения морфологического, словообразовательного, семантического и др.

подходов. В связи с этим был проведен анализ терминообразования, в ходе которого в основном были проанализированы терминологические единицы, относящиеся к общественным наукам и международные термины на основе способов и приемов их образования. Определены основные процессы формирования новых терминов в терминотерминологических системах, что способствует систематизации процесса развития терминологической базы в данной системе, облегчает перевод терминов на латинскую графику. Показаны следующие модели терминообразования: корневая основа; сложные интерлингвизмы; основные аффиксальные способы передачи международных терминов. Установлены наиболее частотные случаи фомоморфологической адаптации международных терминов в русском языке и последующего их использования в казахском языке.

Ключевые слова: терминология, терминообразование, модель, морфологическое словообразование, дефиниционный анализ, терминологическая система, корневое слово, интернациональный термин

THE MAIN TERM-FORMING METHODS IN THE KAZAKH LANGUAGE

*Ashimbayeva N.M.¹, Shulenbaev N.K.², Zhampeiis K.M.³

¹candidate of philological sciences, leading researcher Terminology centre
Institute of linguistics. A. Baitursynov, Almaty, Kazakhstan

²master of humanities, senior researcher Terminology centre Institute of
linguistics. A. Baitursynov, Almaty, Kazakhstan

³candidate of philological sciences, associate professor, KazUIR & WL
named after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan

*¹e-mail: nagima010@mail.ru, ²e-mail: shulenbaev.n@mail.ru

³e-mail: aru_diya@mail.ru

Abstract. This article is devoted to the study, analysis and description of the main techniques and models of term formation in the Kazakh language. The relevance of the problem under consideration can be reflected in the following factors: activation of comprehensive consideration of the issues of Kazakh terminology, term formation, terminography, etc.; insufficiency of research papers reflecting the diversity of approaches and models of term formation; the need for a comprehensive linguistic study of new terms that have come into use in connection with political and social changes in society; to show the most complex characteristics of methods and models of term formation. The object of the article is the main techniques and models of term formation in the Kazakh language, their productive and unproductive forms, features of use, application, etc. Terminological units selected from industry terminological dictionaries (in social sciences) were used as the material for the article. The main purpose of the work is to analyze and describe the basic techniques and models of the term formation of the Kazakh language based

on linguistic units. To achieve this goal, the following tasks were identified: analysis of the main demand and models of term formation in the fields of social sciences, international terms; description of functional and consumer characteristics; definition of key features of international and national terms. The most productive ways of the terminological system in the fields of social sciences we are considering are: terminization, acceptance of terms from other terminological systems, attachment of suffixes and formation of terminological phrases, etc. In modern terminology, terms are considered from the point of view of morphological, word-formation, semantic, etc. approaches. In this regard, an analysis of term formation was carried out, during which terminological units related to social sciences and international terms were mainly analyzed on the basis of methods and techniques of their formation. The main processes of formation of new terms in term systems are defined, which contributes to the systematization of the process of development of the terminological base in this system, facilitates the translation of terms into Latin graphics. The following models of term formation are shown: root basis; complex interlinguisms; basic affixal ways of transmitting international terms. The most frequent cases of phonomorphological adaptation of international terms in the Russian language and their subsequent use in the Kazakh language are established.

Keywords: terminology, term formation, model, morphological word formation, definitional analysis, terminological system, root word, international term

Статья поступила 11.04.2022

UDC 82-14
SRSTI 16.21.51
DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.004

COLOR IMAGES IN ALEXANDER KUSHNER'S POETRY

Danuta Gierczyńska¹, Saule Abisheva², *Madina Moldagali³

¹Doctor of Philology, professor, Pomeranian Academy of Slupsk, Poland

²Doctor of Philology, professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

³PhD student, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty Kazakhstan

¹e-mail: danuta.gierczynska@apsl.edu.pl

²e-mail: s.abisheva@mail.ru, ³e-mail: mmoldagali@list.ru

Abstract. In the present article poetic analysis of color designations in A. Kushner's work is carried out. He is a life poet, and this love of life is

manifested in color images in his poetry. This article analyzes color naming in poetry to identify their role, and basic or additional elements in creating text semantics. On the basis of his three collections of poems – “Tauride Garden” (1984), “Earth’s Gravity” (2015) and “Autumn Theater” (2020) – a frequency dictionary of color names was prepared, and semantic analysis of three frequently used color names has been compiled. Lexical combinations with color elements were collected using software package “Hypertext search for satellite words in author’s texts”. The study was conducted by using collective, descriptive, comparative and structural analysis methods.

These studies helped to identify frequency of color images in poet’s poetic texts and made it possible to identify leading color elements used by poet (white, black, blue, cyan, green, yellow, red and gold), and least ones (gray, orange, pink, azure, turquoise, lilac, silver, copper and bronze).

Also, work analyses semantics of tricolor and lexical combinations with them in the poetic works to determine colors’ thematic features. The analysis of Kushner’s tricolor showed that semantics and lexical combinations of blue, green and red colors are similar in images. The functions of main coloristic elements describe living nature (vegetation), inanimate nature (sky, chemical elements) and objective world.

All lexical combinations of three colors form common pairs with word “life”. Thus, we came to the conclusion that A. Kushner conveys love for life through these bright colors.

The results of study will be used to create model for color elements analysis in modern poetic texts. Also, article will be used to create a functional thesaurus of color designations for Alexander Kushner’s poetry.

Keywords: poetry, color images, Alexander Kushner, the frequency dictionary, semantic, lexical combinations, theme, poetical world

Introduction

Alexander Kushner is one of the most famous Russian poets of the second half of the twentieth and early twenty-first centuries.

The poetic world of Kushner is connected with the image of the objective world, everyday life and at the same time with the involvement in the world culture and art [1].

I. Brodsky, evaluating the poet’s work, said: “Alexander Kushner is one of the best lyricists of the 20th century, and his name is destined to be among the names dear to the heart of everyone whose native language is Russian”.

The uniqueness of the modern Russian poet, according to Dmitry Likhachev, lies in the fact that “Kushner is a poet of life, in all its manifestations. And this is one of the most attractive features of his poetry” [2].

Material and Methods

This love of life is also evident in the color images we will discuss in this article. Based on the material of three poetic books – “Tauride Garden” (Таврический сад, 1984) [3], “Earth’s Gravity” (Земное притяжение, 2015)

[4] and "Autumn Theater" (Осенний театр, 2020) [5] – the following has been compiled:

- 1) the frequency dictionary of color designations in poetry by A. Kushner and their role in the system of poetic imagery is considered;
- 2) semantic designations of three colors are revealed;
- 3) lexical combinations with color components collected using the software package "Hypertext search for satellite words in author's texts" [6].

Results and Discussion

Characteristics of Kushner's poetry are "modesty" and proximity to prose. The poet's skill is revealed only in the leisurely reading of these poems, just as Kushner himself reveals the world around him [7]. Let us try to understand the phenomenon of the poetic world of the modern poet by referring to chromatic images, because the poet himself pays special attention to color.

"Once the poet Alexander Kushner attended a music concert in a hall with plush red chairs. The abundance of red greatly affected the poet, and he excused himself and asked the artist:

- Color – what is it?
- Color is God, the artist replied".

The poet, without contradicting his interlocutor in principle, nevertheless finds the color closer, at ground level. He senses color in the textures of plush, plant leaves, and the smell of clover and mint. For him, color is inseparable from matter, from all living things. He is happy not only with red chairs, but also with blue waves, black rocks and white sidewalks).

Color is omnipresent; for a seeing being it fills the entire sphere of the surrounding space and disappears only when there is no light in the field of vision, or when there is no vision itself" [8].

The creation of a frequency dictionary of color names made it possible to filter out both the color elements most frequently used by the poet (*white, black, blue, cyan, green, yellow, red, and gold*) and the least common ones (*gray, orange, pink, azure, turquoise, lilac, silver, copper, and bronze*). The number of uses are highlighted in Table 1.

Table 1. Frequency dictionary of color terms in the poetry of A. Kushner

White	34 (белопенный, белогривые, белел, белопенный, белеет, белизна)
Black	17
Blue	17 (синее, синеокий, черно-синий)
Yellow	15 (желтоватее, желтоглазого, ярко-желтые, цвет цыплячий)
Green	13 (зеленел, вечнозеленый, зеленеет)
Red	11 (красно-багровый, карминный, алый, огненный, рыжая)

Gold	10 (позолотый, золотят)
Cyan	10 (облачно-голубое)
Pink	5 (розоветь, бледно-розовый, розоваты)
Turquoise	3
Lilac	3
Gray	2 (серенький)
Silver	2
Bronze	2
Purple	2
Azure	2
Orange	1
Copper	1

We decided to find out typology of the tricolor: blue, green, red – in the poetry of A. Kushner, because these color are indicated as main colors.

The blue color in many nations symbolizes the sky and eternity. When compiling the blue thesaurus in Kushner's poetry, one can note its frequent use in depicting natural phenomena, in describing the sky and clouds: *Под синеокими, как пламя, небесами, О нежданной синеве, Есть небосвод над нами синий и благосклонная листва.* Water, earth, mountains are also painted blue: *приближается, в синих проливах топчась, И так синее даль, как если бы душа; Жить в сладком домике под синюю скалой.* Blue is also described as the beginning of the winter season: *Страна, как туча за окном, / Синее зимняя, большая.*

Wildlife, especially vegetation, also turns blue:

– Не думай, – сказала, – смотри на фиалки,
Еще, **синеглазые**, не отцвели [4, p.41]

The poem «– Как страшно подумать, – сказал я на зное...» from the “Earth's Gravity” describes a dialogue between lovers about life and death. Only by understanding that death and suffering are integral parts of life can one truly enjoy life. Life is good precisely because it ends sooner or later. At the same time, the feeling of immortality is quite achievable within the boundaries of one happy earthly moment [7]. Violet, dyed blue, has an additional meaning. Violet is a beautiful and unpretentious flower that symbolizes tenderness, purity of thoughts, good intentions, a wish for a happy family life. By itself, violet from the Latin name Viola can have various shades, mainly from light blue to dark purple. *Blue-eyed violets* are considered a symbol of spirituality and harmony [9]. Harmony, peace and beauty are personified by blue-eyed violets in Kushner's poem: *Они ж не растут, не цветут из-под палки, / Им нравится быть украшеньем земли* [4, p. 41].

According to Kandinsky, a very deep blue can express peace, and lowered to black – sadness [10]. The blue color is close to black and receives

symbolic meanings similar to it, being a mourning color in some peoples. Among the Slavic peoples, blue served as the color of sadness, grief, and was associated with the demonic world. Ancient legends describe black and blue demons. In the lines *Пририсовал черно-синие крылья* from the poem "Signagi" Kushner describes the city, which is located over the abyss, and its inhabitants, who are in great danger. The poet mentions the Russian artist Mikhail Vrubel and his paintings about a demon with black and blue wings.

In the poem "One Unresolved Question Remains", wild flowers appear in bright colors: *Ярко-желтые, синие и голубые* (*Для кого так нарядны цветы полевые? / Неужели для пчел, неужели для ос, / Ярко-желтые, синие и голубые*) [5, p.54]. The poet talks about life and immortality and asks for whom and who created these bright flowers that bloom everywhere and are understandable to everyone. It can be assumed that bright yellow was used to describe joy and happiness, blue for sadness and longing, and cyan for awareness and clarity of thought.

The functional thesaurus of blue color in Kushner's poetry mainly colors inanimate and living nature, part of the body, objects and their condition (*И желтые, красные, синие краски поблекли*) [5, p.62]. Takes part in creating a recognizable image of the country: *Никто не знает флага той страны. / В морском порту, где столько полосатых / И звездчатых, где синие видны* [3, p.42]; transport: *Заносило в сторону наш синий кадиллак* [4, p. 58]. There is a single case for the designation of such a chemical element as cobalt, from which the blue color was obtained in 1800: *И кобальт — синие, и кисть волосаяная* [3, p.22].

According to the proposed attention to the thesaurus, it can be noted that Kushner mainly uses blue not to form an image, but to describe it.

Let us consider lexical combinations that are associated with the word "blue".

Table 2. Lexical combinations of blue in the poetical world of A. Kushner

№	Lexical combinations	Names of poems
3-componential LC		
1	Yellow – blue – hand (Желтый – синий – рука)	Подражание древним; Все на стайку бы рыбок смотрел; Проходя Дарданеллами, кто-то пытается штампы
2	Know – be able – blue (Знать – мочь – синий)	И нашу занятость, и дымную весну; Как вы там, в Испании своей, в снегах живете; Подражание древним
3	Live – be able – blue (Жить – мочь – синий)	Сигнаги, Поле в Прибыткове, Как вы там. в Испании своей, в снегах живете

2-componential LC		
4	Century – blue (век – синий)	И нашу занятость, и дымную весну; Я знаю, почему в Афинах или Риме; Проходя Дарданеллами, кто-то пытается штампы
5	Live – blue (Жизнь – синий)	Две фрески, Кавказской в следующей жизни быть пчелой
6	Blue – ambiguous (Синий – скользкий)	И нашу занятость, и дымную весну; Все на стайку бы рыбок смотрел; Как вы там, в Испании своей, в снегах живете

The blue color formed a small number of lexical combinations, which may indicate the uniqueness of the images in the creation of which it participates. It turns out that the blue color is most often associated with such semantic fields as state (*to know, be able, live*), life and time (*age*).

Green symbolizes an oasis, nature, life and rest. In Kushner's poetry, "green" is used 9 times. There are also single word images, these are "evergreen" and "greenery", and the verb "to green" is used twice.

As expected, the functional thesaurus of green is more related to wildlife, in the description of the plant world (*bush, canopy, boxwood, grass, algae*). The eye, according to Goethe, finds real satisfaction in this color, the soul "rests" [11].

This color is also found when describing water (*речной волной зеленой*) and earth (*зеленые холмы*), real objects of the surrounding world, for example, statues (*Металл / Твой зелен и пасмурен*) and fabric (*бархат зеленый*).

In general, the green color is not the source of the image, it gives an additional characteristic. For example, in the poem "Caucasian in the next life to be a bee ..." the poet paints the river green. This color scheme can be understood through additional information: this color of water is caused by the rapid reproduction of algae in the reservoir.

In the poem "Little Dutchmen", green velvet (*зеленый бархат*) indicates the high position of the heroes, their nobility, because green is a symbol of prosperity.

Table 3. Lexical combinations of green

№	Lexical combinations	Names of poems
3-componential LC		
1	Green – dream – became (Зеленый – сон – становиться)	Вырица; Вот статуя в бронзе, от- литая по восковой

2	Generous – life – green (Густой – жизнь – зеленый)	По рощам блаженных, по влаж- ным зеленым холмам; Вырица; На узбекском базаре такая явля- ется мысль
2- componential LC		
3	Green – life (Зеленый – жизнь)	Кавказской в следующей жизни быть пчелой; По рощам блаженных, по влаж- ным зеленым холмам; Вырица; На узбекском базаре такая явля- ется мысль
4	Green – live (Зеленый – жить)	Вырица Кавказской в следующей жизни быть пчелой, Чем люди хороши?
5	Green – house (Зеленый – дом)	Ах, эта ночь, этот плащ на желез- ном гвозде Вырица Чем люди хороши?
6	Green – garden (Зеленый – сад)	Ах, эта ночь, этот плащ на желез- ном гвозде По рощам блаженных, по влаж- ным зеленым холмам. В саду
7	Green – shadow (Зеленый – тень)	По рощам блаженных, по влаж- ным зеленым холмам. Нет, не вы всех счастливей, а этот, в вагонном окне В саду
8	Green – hand (Зеленый – рука)	По рощам блаженных, по влаж- ным зеленым холмам. Вот статуя в бронзе, отлитая по восковой Чем люди хороши?
9	Green – human (Зеленый – человек)	Нет, не вы всех счастливей, а этот, в вагонном окне В саду Чем люди хорошо?
10	Green – line (Зеленый – ряд)	Вырица На узбекском базаре такая явля- ется мысль Вот статуя в бронзе, отлитая по восковой

Lexical combinations of green are predominant compared to blue. Green combinations can be correlated with the themes of reality (*life*), unreality (*dream*), place (*garden, house*), person and body parts (*hand*), and light (*shadow*).

Let us go consider red color. Red (carmine) gives the impression of seriousness, dignity or charm and goodwill. The darker one symbolizes old age, and the lighter symbolizes youth [12].

The red color in Kushner's poetry appears in different shades, such as *red-purple, carmine, scarlet, fiery and ginger*. The main red color occurs six times, the frequency of its other shades is calculated by a single occurrence.

Just as in the previous cases with blue and green, red prevails in the description of wildlife, or rather the plant world. Red-colored nature may indicate the autumn season: *И огненный цветок ему всё так же дорог; И пожаров лесных краснокожих* [5, p.19].

The poem "Ladies of Arles" refers to the painting with the same name by Vincent van Gogh. The poem says that the world around brought only suffering to the great artist, which are emphasized by emotionally expressive double syntactic repetition in the form of rhetorical questions:

Так почему ж эти арльские дамы мрачны?

Так почему же цветы их не радуют эти?

Словно их мучает темное чувство вины,

Словно, горюя, они за Ван Гога в ответе.

Желтый, карминный, оранжевый, розовый цвет [4, p.67].

All the selected color motifs of red correlate with a positive beginning, but in the "Ladies of Arles" it transfers sadness.

Red color describes the chemical elements: mercury and iron (*Кроваво-красную не взбить в прожилке ртуть; Железо – красные тона давало им*). If in the first case, the red color is involved in conveying the image of the absence of temperature of love, then iron, combined with other elements, results in a red color. The sky turns scarlet at sunset (*И небо алые края*).

The red color is involved in the depiction of the animal world, and it is important to note here that the blue and green colors do not act in this function: *Что удивляешься: разве он птица? / С красной головкой и в черном плаще* [5, p.53]. The poem "Two Frescoes" [5, p.62] describes a red-haired Venus (*Венера и здесь длиннонога и рыжеволоса*). Human feelings and grief are described in red-purple color, thus intensifying the state of sadness (*Чтобы красно-багрового цвета горе*). The flag was painted with fiery colors (*Никто не знает флага той страны... / И желтые, и в огненных заплатках*). The tomb as a building is painted with red and yellow paint (*А сначала на стенах гробницы пиры писали / Желтой краской и красной в саду, под открытым небом*).

Considering the functional thesaurus of red, it can be noted that red is wider than blue and green colors, and is associated with wildlife (vegetation, fauna), with inanimate nature (sky), and is also used in depicting human

feelings (grief), parts of the human body (red-haired). It participates in the creation of chemical elements (mercury, iron) and the objective world (thing, structure).

Table 4. Lexical combinations of red

№	Lexical combinations	Names of poems
2-componential LC		
1	Red – life (Красный – жизнь)	И нашу занятость, и дымную весну; Я читал об идее бессмертия у этрусков; Две фрески
2	Red – open (Красный – открытый)	В тридцатиградусный мороз представить света; Я читал об идее бессмертия у этрусков; Две фрески
3	Red – good (Красный – хорошо)	Рембрандт Харменс ван Рейн сам себе наскучил; Дятел
4	Know – red (Знать – красный)	В тридцатиградусный мороз представить света; И нашу занятость, и дымную весну; Рембрандт Харменс ван Рейн сам себе наскучил; Две фрески

The lexical combinations of red are the smallest of all described in this article, and in many respects correlate with images of other colors. The semantic pairs of red are words that convey the state (know) and description (open, good).

Conclusion

Considering all of these analysis of Kushner's tricolor, we can say that the functional thesaurus and lexical combinations of three colors (blue, green, red) are similar in images. The functions of the main coloristic elements describe living nature (vegetation), inanimate nature (sky, chemical elements) and the objective world.

All lexical combinations of three colors form common pairs with the word "life". Thus, we can say that A. Kushner conveys the love of life through these bright colors.

REFERENCES

[1] Bek T. Vse delo v rakurse. Aleksandr Kushner. Izbrannoe (It's all about perspective. Alexander Kushner. Favourites.) SPb.: Hudozhestvennaja literatura, 1997 . Druzhba Narodov. 1998. No. 8. URL: <https://magazines.gorky.media/druzhba/1998/8/vse-delo-v-rakurse.html> (date: 01.10.2021). [in Rus.]

[2] Kacov G. «...veselo sidet' za pis'mennym stolom...» O radostnoj pojetike Aleksandra Kushnera ("... it's fun to sit at the writing table ..." On the joyful poetics of Alexander Kushner). Znamja. 2021. № 1. URL: <https://magazines.gorky.media/znamia/2021/1/veselo-sidet-za-pismennym-stolom.html> (date: 28.11.2021). [in Rus.]

[3] Kushner A. Tavricheskij sad (Tauride Garden). .L.: Sov.pisatel', 1984. 103 p. [in Rus.]

[4] Kushner A. S. Zemnoe pritjazhenie: Kniga novyh stihov (Gravity: A Book of New Poems). M.: Vremja, 2015. 96 p. [in Rus.]

[5] Kushner A. S. Osennij teatr: Kniga stihov (Autumn Theater: Book of Poems). M.: Vremja, 2020. 94 p. [in Rus.]

[6] Pavlova L.V., Romanova I.V. Cvetovoj oblik «Personal'noj serii» (Color appearance of the "Personal series") . Izvestija Smolenskogo gosudarstvennogo universiteta. 2019. No. 4(48). pp.8-79. [in Rus.]

[7] Vergelis A. Aleksandr Kushner. Zemnoe pritjazhenie: Kniga novyh stihov (Alexander Kushner. Gravity: A Book of New Poems). M.: Vremja, 2015. URL: <https://magazines.gorky.media/ural/2016/7/opyt-poeticheskoy-teodiczey.html> (date: 01.10.2021). [in Rus.]

[8] Mironova L.N. Cvet – jeto chto? Kurs koloristiki dlja hudozhnikov-dizajnerov (What is color? Coloring course for design artists). URL: http://www.mironovacolor.org/theory/light_and_color/ (date: 01.10.2021). [in Rus.]

[9] Bazyma B.A. Cvet i psihika. (Color and psyche). Monografija. Har'kov, 2001 URL: <https://psyfactor.org/lib/colorpsy.htm> (date: 01.10.2021). [in Rus.]

[10] Kandinskij V.V. O duhovnom v iskusstve (Zhivopis'). Iz arhiva russkogo avangarda (On the Spiritual in Art (Painting) / From the Archives of the Russian Avant-garde). L.: Fond «Leningradskaja galereja», 1990. 67 p. [in Rus.]

[11] Goethe J.W. K ucheniju o cvete. Hromatika. Oчерk uchenija o cvete (otryvki) (To the doctrine of color. Chromatics. Essay on the doctrine of color (excerpts). URL: <https://psyfactor.org/lib/gete.htm> (date: 01.10.2021) [in Rus.]

[12] Bazyma B.A. Cvetovaja simbolika i psihodiagnostika (Color symbols and psychodiagnostics). URL: <https://psyfactor.org/lib/bazyma.htm> (date: 01.10.2021). [in Rus.]

АЛЕКСАНДР КУШНЕР ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ТҮС БЕЛГІЛЕРІ

Данута Герчинска¹, Абишева С.², *Молдагали М.³

¹фил.ғ.д., профессор, Слупск қаласындағы

Помор Академиясы, Польша,

²фил.ғ.д., профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, Алматы, Қазақстан,

*³PhD докторанты, Абай атындағы КазҰПУ, Алматы,

¹e-mail: danuta.gierczynska@apsl.edu.pl

²e-mail: s.abisheva@mail.ru, *³e-mail: mmoldagali@list.ru

Аңдатпа. Ұсынылған мақалада А. Кушнердің жұмысындағы түс мәндеріне поэтикалық талдау жасалды. Ол өмірдің ақыны, және өмірге деген сүйіспеншілік оның поэзиясындағы түрлі-түсті бейнелерде де көрінеді. Бұл мақалада поэзиядағы түстердің рөлін анықтау үшін, сондай-ақ мәтіннің семантикасын құрудағы негізгі немесе қосымша элементтер ретінде талданады. “Таврия бағы” [1984], “Жердің тартымдылығы” [2015] және “Күзгі театр” [2020] атты үш поэтикалық кітаптың материалында түс белгілерінің жиілік сөздігі құрастырылды, үш жиі қолданылатын түс белгілеріне семантикалық талдау жасалды және “Авторлық мәтіндердегі серіктес сөздерді гипермәтіндік іздеу” атты бағдарламалық кешен арқылы жиналған түс элементтерімен лексикалық комбинациялар анықталды. Зерттеу житақталу, сипаттамалық, салыстырма-салғастырмалы және құрылымдық талдау әдістерін қолдану арқылы жүргізілді.

Бұл зерттеулер ақынның поэтикалық мәтіндеріндегі түс бейнелерінің жиілігін анықтауға көмектесті, ақын қолданатын негізгі түс элементтерін (ақ, қара, көк, көк, жасыл, сары, қызыл және алтын) және ең аз қолданылатындарды (сұр, қызғылт сары, көгілдір, күлгін, күміс, мыс және т. б.) анықтауға мүмкіндік берді.

Сондай-ақ, жұмыста түсті қолданудың тақырыптық ерекшеліктерін анықтау үшін ақынның поэтикалық шығармаларындағы триколордың семантикасы және олармен лексикалық комбинациялар талданады. Кушнердің триколорын талдау арқылы көк, жасыл және қызыл түстердің семантикасы мен лексикалық комбинациялар бейнелерінің ұқсастығын көрсетілді. Негізгі колористикалық элементтердің функциялары тірі табиғатты (өсімдіктер), жансыз табиғатты (аспан, химиялық элементтер) және объективті әлемді сипаттайды.

Үш түстің барлық лексикалық комбинациясы “өмір” сөзімен ортақ жұпты құрайды. Осылайша, осы жұмыста біз А.Кушнердің өмірге деген сүйіспеншілігін осы жарқын түстер арқылы жеткізеді деген қорытындыға келдік.

Зерттеу нәтижелері қазіргі поэтикалық мәтіндердің түс элементтерін талдау моделін жасауға және Александр Кушнер поэзиясының түс белгілерінің функционалды тезаурусын жасау үшін қолданылады.

Тірек сөздер: поэзия, түс белгілері, Александр Кушнер, жиілік сөздігі, семантика, лексикалық комбинациялар, тақырыптар, поэтикалық әлем.

ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЯ В ПОЭЗИИ АЛЕКСАНДРА КУШНЕРА

Данута Герчинска¹, Абишева С.², *Молдагали М.³

¹д. фил. наук, профессор, Поморская Академия в Слупске, Польша

²д. фил. наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

*³PhD докторант, КазНПУ им. Абая, Алматы, Казахстан

¹e-mail: danuta.gierczynska@apsl.edu.pl

²e-mail: s.abisheva@mail.ru

*³e-mail: mmoldagali@list.ru

Аннотация. В представленной статье проведен поэтический анализ цветообозначений в творчестве А. Кушнера. Он – поэт жизни, и эта любовь к жизни проявляется и в цветовых образах его поэзии. В данной статье анализируется цветообозначение в поэзии с целью выявления их роли, а также в качестве основных или дополнительных элементов при создании семантики текста. На материале трех поэтических книг – «Таврический сад» [1984], «Земное притяжение» [2015] и «Осенний театр» [2020] были составлены частотный словарь цветообозначений, сделан семантический анализ трех часто использованных цветовых обозначений и выявлены лексические комбинации с цветовыми элементами, собранных с помощью программного комплекса «Гипертекстовый поиск слов-спутников в авторских текстах». Исследование было проведено при помощи собирательного, описательного, сравнительно-сопоставительного и структурного методов анализа.

Данное исследование помогло выявить частотность цветовых образов в поэтических текстах Кушнера и позволило выделить его основные цветовые элементы (белый, черный, синий, голубой, зеленый, желтый, красный и золотой) и наименее употребительные (серый, оранжевый, розовый, лазурный, бирюзовый, лиловый, сиреневый, серебристый, медный и бронзовый).

В работе проанализирована семантика триколора и лексические комбинации с ними в поэтических текстах поэта, что позволило выявить употребительность цветов в определенных тематических блоках. Анализ триколора Кушнера показал, что семантика и лексические комбинации синего, зеленого и красного цвета схожи в образах. Функции основных колористических элементов описывают живую природу (растительность), неживую природу (небо, химические элементы) и предметный мир.

Все лексические комбинации трех цветов образуют общие пары со словом «жизнь». Таким образом, в данной работе, мы пришли к выводу,

что любовь к жизни А. Кушнер передает через эти яркие цвета.

Результаты исследования будут использованы для создания модели анализа цветowych элементов современных поэтических текстов. Также, статья будет использована для создания функционального тезауруса цветowych обозначений поэзии Александра Кушнера.

Ключевые слова: поэзия; цветобозначения; Александр Кушнер, частотный словарь, семантика, лексические комбинации, темы, поэтический мир.

Статья поступила 23.05.2022

УДК 81'42(075.8)

FTAMP 16.01.11

DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.005

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ СИПАТЫ

*Досова А.Т.¹, Испандиярова А.Т.²

^{*1}ф.ғ.к., А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің қауымдастырылған профессоры, Қостанай, Қазақстан,

²А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университетінің докторанты, Қостанай, Қазақстан,

^{*1}e-mail: almdosova@mail.ru, ²e-mail: ispandyarovaa@mail.ru

Аңдатпа. Ахмет Байтұрсынұлының бай мұрасын зерттеу ХХІ ғасырдағы қазақ ғылымындағы өзекті тақырыптардың бірі деп санаймыз. Себебі ақынның шығармаларында қазақ ұлтының болмысы, тұмыс-тіршілігі, болашаққа деген сенімі көрініс тапқан.

Зерттеудің мақсаты – ақын шығармаларының танымдық сипатын айқындайтын адам концептісінің қызметін зерттеу. Зерттеу нысанына *Қырық мысал* жинақтарына енген мысалдар алынған. Адам бейнесі концептілік талдаудың ұтымды тәсілі - ойсуреттер арқылы ашылған. Автор аллегория әдісі арқылы қоғамдағы адамдарның жақсы және жаман қасиеттерін сипаттаған. Ақын мысалдарындағы адам концептісі менмендік, өз әліңді білу фреймдерінде көрініс тапқан.

Ахмет Байтұрсынұлының *Қырық мысал* жинағын ұлттық дүниетаным, тәрбие, мораль сияқты қазақ халқының өмір сүру қағидаттарын қамтитын еңбек деп бағалауға болады. Ақынның әр мысалының соңында түйінделген ойлар оқырманды жаман қасиеттерден жирендіруге бағыттайды.

А.Байтұрсынұлы шығармалары тіліне концептілік талдау жасау арқылы қазақ дүниетанымында адам тұжырымы туралы түсінік қалыптастыру зерттеудің теориялық маңыздылығын айқындайды.

Жұмыстың теориялық нәтижесін Когнитивтік лингвистика, Этнолингвистика, Лингвомәдениеттаным, Мәтін лингвистикасы сияқты курстарда пайдалануға болады. Сондай-ақ Стилистика және тіл мәдениеті, Көркем мәтінді лингвистикалық талдау пәндері бойынша өтетін тәжірибелік сабақтарда көмекші материал ретінде қолдануға болады.

Жинақта авторлық қолданыстағы оккозионалды тілдік бірліктер шығарма тіліне стильдік реңк пен эмоционалдық нақыш беруде ұтымды пайдаланылған. Автор осы тілдік бірліктер арқылы *адам* бейнесін өзіне ғана тән ақындық шеберлікпен сомдай білген. Ақынның шығармаларының танымдық сипатын қарастыра отырып, автордың поэзиясының қазақ халқының ұлттық мінезін, дүниетанымын айқындап көрсеткеніне көз жеткіздік.

Тірек сөздер: тіл, мәтін, концепт, ұлттық дүниетаным, ойсурет, фрейм, когнитивтік лингвистика, адам бейнесі

Негізгі ережелер

Зерттеу XX ғасырдың екінші жартысында басталған жаңа лингвистикалық бағытта жүргізіліп отыр. Көркем мәтін тіліне концептілік талдау жүргізу мәселесіне қызығушылық, ең алдымен, гуманитарлық білімнің ғылыми парадигмасының өзгеруімен байланысты болды. Антропоцентрлік парадигма ғылымда басым болған жүйелік-құрылымдық парадигманың орнына келді. Лингвистикалық категорияларды танытатын тілдік бірліктердің мазмұндық жағын концепт термині ашып көрсетеді. Жұмыс көркем мәтіндегі адам концептісін зерттеуге, оның мазмұнын сипаттауда қолданылған тәсілдер мен тілдік бірліктердің мәнін анықтауға арналған.

Кіріспе

Концепт - мәдениет, сана және тіл саласындағы ғылыми зерттеулерді біріктіруге арналған бірлік, өйткені ол санаға жатады, мәдениет арқылы анықталады және тілде анықталады [1, 37 б.].

Мәтіннің негізгі мағынасын қамтитын концепт мәтіннің бөлігі ретінде, мағынаның архетиптік және мифопоэтикалық параметрлерін, әлем туралы діни-философиялық және мәдени-тарихи білімді қамтитын мәдени-семиотикалық құбылыс ретінде қарастырылады [2, 27 б.].

Сөздің белгілі бір суретшісіне тән ұғымдардың мазмұны оның авторлық дүниетанымының ерекшеліктерімен, көркем-бейнелі дүниетаныммен және әлемнің жеке авторлық бейнесімен анықталады. Ондай бейнеге Алаш қайраткері Ахмет Байтұрсынұлының тұлғасын жатқызамыз. Белгілі ғалым А.Ісімақованың *Алаш әдебиеттануы* еңбегінде Ахмет Байтұрсынұлының қандай қиын қыстау жағдайда да ұлт мүддесін, серіктестерін ешқашан сатпағанын, азаматтық-адамгершілік бағытынан ауытпағаны туралы айтылады [3, 115 б.]. Ақынның И.Крыловтың өлеңдерінен аударған мысалдары енген *Қырық мысал*

жинағын қазақ қоғамындағы адамдардың мінез-құлқын, адами қасиетін, тыныс-тіршілігін дәл көрсеткен еңбек деп бағалауға болады.

Материалдар мен әдістер сипаттамасы

Ахметтің сол кезде алдына қойған екі мақсаты болды. Біріншісі - әлі де болса қараңғылықтың қалың ұйқысында мүлгіген өз халқына ой тастап, білімге ұмтылуға шақыру. Сондықтан ол мысалдардың қазақ ұғымына, тыныс-тіршілігіне сай, көркемдігі басым, ғибраты мол түрлерін таңдауға тырысты. Сол арқылы тек жаттанды ақыл, құрғақ үндеумен емес, ой-сананы оятар, жұғымды да өтімді, үлгілі өлең жолдарымен әсер етуге ұмтылды. Сондықтан да мысал текстінің толық сақталуына емес, оның өлеңдік қуатына, поэтикалық әсерлігіне басты назар аударды. Ахмет Байтұрсынұлының алдына қойған екінші мақсаты - халықты қоғамдық-әлеуметтік көкейкесті мәселелерді танып білуге үндей отырып, азаттықтың жолын аңғарту, бостандық күнге ұмтылуға жол сілтеу [4, 85 б.].

Ахмет Байтұрсынұлының *Қырық мысал* жинағындағы мысал өлеңдердің сюжетіне талдау жасай отырып, азаматтық қоғам қалыптастыруда адам концептісінің көрінісін айқын байқаймыз. Соның ізімен нағыз адам болудың қыр-сырын түсінеміз. *Қырық мысал* жинағындағы адам концептісінің мазмұны ойсурет арқылы көрініс тапқан. Соның ішінде аллегория тәсілі арқылы кейіпкерлердің мінез-құлқы ашылған.

Талқылау

Адам бейнесі гуманитарлық білімнің әртүрлі салаларында жан-жақты қайта қарастырылуда. Адам үшін танымның ең маңызды нысаны-адамның өзі, өйткені әлемді білу өзін-өзі танудан басталады. Адам ұғымы мәңгілік құндылық ретінде кез келген тілдің негізгі сөздерінің бірі болып табылады. Ол кез келген мәдениеттің ұлттық бейнелерін вербализациялайды. Адам концептісінің мазмұны өте кең және әртүрлі, өйткені ол адамның ішкі және сыртқы қасиеттерінің барлық өлшемдерін қамтиды. Лексикографиялық дереккөздерге сүйенсек, адам басқа тіршілік иелерімен салыстырғанда жоғары организм болып табылады, ол ойлауға, құрал жасауға және оларды қолдануға қабілетті. Тілдік деректер адам сөзінің мән-мағынасының әлдеқайда кең екенін көрсетеді. Ғалым Ю.Степанов барлық мәдениеттердегі *адам* концептісін салыстыра отырып, адамның үш табиғи өлшемін немесе сипатын атайды: 1. Адам әлемге қатысты, сол арқылы құдайға қатысты; 2. Адам өзі ұқсас келетін өзінің тегіне, руына, тайпасына қатысты, жалпы өзіне және бөтен адамдарға қатысты; 3. Адам қоғамға қатысты. Бұл бір семиотикалық қатардың үш фазасы. [5, 698 б.]. Ғалымның пікірінше, осы үш аспекті арқылы адамның толық бейнесін көруге болады.

Қазіргі қазақ қоғамында жастарды адами қасиеттерге тәрбиелеуде ақынның шығармаларында көтерілген мәселелер мен айтылған ойларын саралап көрсетудің маңызы зор деп ойлаймыз. *Адам* тұжырымы Абай

Құнанбаев еңбектерінде жан-жақты ашылған. Қазақтың ұлы данышпаны Абайдың *Атаңның баласы болма, адамның баласы бол* атты қанатты сөзі адамдықтың негізгі қағидасына айналса, Ахмет Байтұрсынұлының *тұқымын адамдықтың шаптым, ектім, көңілін көтеруге құл халықтың* деген отты тіркестері адамдық концепциясының өмірлік ұраны болып табылады.

Ахмет Байтұрсынұлы ағартушы, ғалым, қоғамдық-саяси қайраткер ретінде қандай ірі тұлға болса, ақындық өнерде де қайталанбас орны бар. Туған әдебиетімізде тұтас бір дәуірді бейнелейтін кесек білімді дарын иесі [6, 67 б.], - дейді белгілі әдебиет зерттеушісі Серік Қирабаев. Зерттеуші Ахмет Байтұрсынұлының поэзия өнеріне үлкен баға берген. Ақынның *Қырық мысалындағы* шығармалардан автордың өзіндік дара стилін, сөз саптаудағы ақындық шеберлігін көре аламыз. Жинақтағы мысалдардың сюжеті қоғамдағы адамдардың жақсы қасиеттерімен қатар, жағымсыз мінез-құлықтарын ашып көрсетіп, жұртшылықты жамандықтан жиіркеніп, асыл істерге тәрбиелеуді мақсат еткен деп ойлаймыз.

Нәтижелер

Екі шыбын мысал өлеңінің оқиғасы кейіптеу тәсілі арқылы баяндалады. Автор қазіргі қоғамда әлі күнге дейін өз шешімін таппаған мәселелерді арқау етеді. Біреудің арқасында жетісікке жетіп, кейін ол жетістікке *өзім жеттім* деп мұрындарын көкке көтеретін адамдардың әлі күнге дейін азаймағандығын, осы секілді *міндетсіну* мәселесін де көтереді. Кей адамдар басқаларға жақсылық жасай отырып, оның өтемін сұрайды, не болмаса өздері өз еркілерімен көмектеседі де, кейін «сен, маған борыштарсың», - деп екіжүзділік танытатын адамдардың қасиеттерін әшкерелейді. Сонымен қатар, *менмендік* фреймдік қолданыстарды тілге тиек етеді. Біреудің көлеңкесінде, ықпалында жүріп, кішкене жетістікке жетсе болды, қасындағыларды менсінбей қалатындарды қатты сынға алады. Олар өмірдегі шындықтан бөлек, өздерінің ой-саналарында барлық жұмысты өздері атқарғандай сезінеді, өзгелердің еңбегін ескермейтін, бағалай алмайтын қасиеттер осы кезде орын алатындығы туралы сөз етеді. Автор бұның қаншалықты ақымақ, әрі сыртқа күлкілі көрінетіндігін *біреудің шылауында жүріп текке* тіркесі арқылы дәлелдейді.

Осы мысалдағы *адам* концептісінің негізгі фреймі – *өз әліңді білу*. Шынымен де, өз шама-шарқыңды біліп, өзінді асыра бағалаушылық жасамау қасиеттері екінің бірінің қолынан келе бермейді. Өзгелердің алдында өзінді мықтымын деп айтуға асықпай, әуелі өзгелердің де мықтылығын тексеріп, сосын шешім шығару керектігін үндейді. «Өзім бәрін білемін, өзім дей бермей, өзгелерге де құлақ асуды үйрену адами қасиеттердің ең жоғарғысы,» -деп қорытындылайды.

Дәл осы *өз әліңді білу* фреймін *Өгіз бен бақа* мысалынан да көре аламыз. Автор бұны *әлін білмес әлек* деп баяндайды:

Нақыл сөз «Әлін білмес әлек» деген

Осындай әуре болған жаннан қапты [7, 25 б.].

Демек, адам концептісінің мазмұнын ашуда өз-өзіне есеп беру, шама-шарқынды дұрыс білу сынды қағидалар арқылы тәрбиелік қызметті сипаттайды.

Келесі *Емен мен қамыс* мысалының да көтерген тақырыбы – менмендік пен мақтаншақтық. Осы қасиеттер адамды жетістікке емес, құрдымға әкелетіндігін көрсетеді. Сондықтан да, адам болу жолында бос мақтану сені мықты қылмайды, тіпті сенің мықтылығыңнан бұрын ақылың мен біліктілігің саған көбірек пайда әкеледі. Өз күшіне сеніп қалудан аулақ болуға үндейді. Автор *она жоқ құр айласыз мықтылықтан* тіркесі арқылы адам бойындағы күш білім мен ақыл екендігін түсіндіреді.

Кісі мен арыстан мысалында адамдардың өз күштеріне тым қатты сеніп, ақыры жұртқа мазақ болуы баяндалады. Бұл мысалдың негізгі идеясы – өз күшінің әлін білуге, бостан бос мақтанбауға үндеу. Бұл мысалдағы *адам* концептісі мазмұны сценарий арқылы берілген. Мысалдың толық сюжетіне назар салу арқылы негізгі тәрбиелік түйінді көруге болады. Оқиға аңшының аңдарға тор құрып, аңдарды қырып, ұстауынан басталады. Бір күні сол торға арыстан кез болады, бұны сыртынан қарап тұрған аңшыны байқап қалып, арыстан ақырып аузын ашады. Аңшыға күш сынасуға ұсыныс білдіреді. Сонда аңшы өзінің арыстан секілді күшті емес екенін, қиын істі тек ақылымен шешетінін айтады. Аңшы өз шындығын арыстанға жайып салады. Айтылған шындықты дәлелдеу үшін қылдай өрмекті көрсетеді, оны азаптанып құрғандығын да баяндайды. Аңшы енді арыстанға ұсыныс тастайды. «Осы тордан әуелі мен өтейін, сосын мықты болсаң сен өтерсің, қайратың мен мықтылығыңды естісем де, көрмеп едім», - дейді. Осылайша, адам тордан лезде өтіп кетеді. Арыстан болса, өзінің күшіне сеніп, зу етіп өтемін дегенде торға түседі. Осы сюжеттен туындайтын адам концептісінің тәрбиелік мағынасы – *білекті бірді жығады, білімді мыңды жығады*. Арыстан секілді кей адамдар өздерінің күштеріне ғана сеніп, ақыры текке мазақ болады. Құр мақтанға салынбай, ақылмен ойланып шешім шығаруға тәрбиелейді.

Екі бөшке мысалында адамдардың екі түрлі қасиеті баяндалады. Бірі - аз сөйлеп, көп іс тындыратын болса, екіншілері – көп сөйлеп, аз жұмыс тындыратындар. Мысал сюжеті бойынша бос бөшке шаршап, гүрілдеп келе жатады, оны көрген жұрт ішінде заты ауыр шығар деп, оған жанталаса жол береді, ал ішінде заты толып тұрған бөшке дыбыс шығармай жүреді, бұған жұрт аса қатты мән бермейді. Автор бұдан былай түйін шығарады:

Билігін өздеріңіз айтыңыздар,

Бөшкенің қайсысының пұлы қымбат? [8,44 б.].

Автор бөшкеге жан бітіре адамдарды сыртқы бейнесіне ғана қарап, шешім шығармау қажеттігін, адамдардың қайсысы адал, қайсысы арам

екендігін тек онымен бірге жұмыс жасап, араласу арқылы ғана біле аламыз дейді.

Үндемей өз ісін істейтін адамдардың шынайы келбетін тек олармен жақынырақ араласып, танысу арқылы ғана біле аламыз. Түйіндей келе, *сырт көз алдамшы* деген стереотиптік ойға келеді.

Емен түбіндегі шошқа мысалы. Бұл мысалдың өзегі диалог арқылы өрбиді. Оқиға шошқаның емен түбіндегі жемістерді жеп, қарнын тойдырып алуынан басталады. Қарны тойып, ұйықтап алған шошқа, енді еменнің түбін қаза жөнеледі, бұны байқап қалған құзғын: «Емен құрап, өліп қалады ғой,»- деп шошқаға ақыл айтып, ескерту жасайды. Бұған міз бақпаған шошқа: «Қураса да, күйіп кетсе де маған бәрбір, бастысы жейтін жемісім бар,»- деп еменге тіптен мән бермейді. Бұны естіген емен күңіреніп кетеді. Емен шошқаға жақсылықты білмейтінін бетіне басады. Автор бұл мысал арқылы надан адамдардың іс-әрекеттерін әшкерелейді. Өздері істің байыбына бармаса да, барлығын білгіш болып жүретін адамдардың бар екендігін көрсетеді. Кез келген шешім қабылдас бұрын, жасап жатқан ісім дұрыс па деп ақылға салуға шақырады. Осы ойды *жоғары қарай алсаң, білер едің* тіркесімен дәлелдей түседі. Автор сюжеттен туындайтын тәрбиелік қызметті *надан болмай, нағыз адам бол* деген қағидасынан аңғарамыз.

Келесі мысал өлең *Есек пен үкі* деп аталады. Бұл мысал *көп білетін адамнан сұрама, көп көргеннен сұра* стереотипімен тұспа-тұс келеді. Автор бұл сюжет арқылы ғибрат-үлгі тастайды. Есек секілді *біреуге тәуелді өмір сүруден аулақ болуға* шақырады. Басты философиялық ой-толғамдардың бірі – ғылымсыз надан адам соқыр адаммен теңбе-тең.

Автор осы *надандық кесепаты* фреймін сол замандағы Алашпен ассоциациялайды. Бұл жерде анық *Алашыма, Алаштың баласына* сөз тіркестері қазақ жастарының надандықтан аулақ болу керектігін көздейді. Қазақ жұртының балаларының сыртқы түр-сипатына қарап, алданудан аулақ болуға шақырады. Автор *байғазы алған балаларша* теңеуін ұтымды қолданған, бұл теңеу арқылы саған көмек ұшын созған адамдарға сеніп, ақылға таразыламай шешім қабылдау қате екендігін баяндайды. Автор *қорыққанға қос көрініп, қойдай үркіп* фразеологиялық тіркесін надандық фреймінің мазмұнын тереңдете түсу үшін қолданған.

Сары шымшық мысалы. Бұл мысалдың сюжеті өте қысқа, әрі қызықты. Сары шымшық теңізді өртей алатынын айтып мақтанып, ел-жұртқа осы хабарды жаяды. Бұны естіген құстар теңізден ұшып кетеді, ал аңдар *тамашаны көреміз* деп жан-жақтан жиналады. Алайда, сюжет шешімі бойынша шымшық теңізді өртей алмайды, тіпті қайната да алмайды. Сары шымшық теңізге: «*Қап, бәлем, тоқтай тұр!*»- деп ренжіп қайтып кетеді. Ақын сары шымшық арқылы қолдан келмес іске ұмтылатын мақтаншақ, өзіне шектен тыс сенімді, жұртты алдайтын адамдардың мінез-құлқын мазақ қылады. Қандай керемет идея, тың баяндау. Бұл мысал өлең арқылы адам концептісінің мазмұнын

толықтыратын *мақтанишақтық*, *қолдан келмес іске ұмтылу* сынды қасиеттерді қызықты сюжет пен идея арқылы жеткізеді.

Келесі мысал өлең *Шымшық пен көгершін* жайлы. Оқиға желісіне бастау болған шымшықтың торға түсіп, өзгелерден көмек күтіп, шарасыз жағдайға тап болуы. Сол мезетте жас көгершін ұшып келеді де, торда отырған шымшыққа ұрыса бастайды, шымшықтың күнәсін бетіне басып айтып қана қоймай, өзінің еш уақытта тор түгіл, одан зорына түспесін сенімділікпен айтады. Алайда, көгершін көп ұзамай өзі торға түсіп қалады. Бұны көрген шымшық біреуді табалап күлуге болмайтынын айтады.

Бұл мысалдан қазақтың дүниетанымының даналығын, өмір тәжірибесінің молдығын аңғарамыз. Себебі *біреуге күлсең – алдыңа сол келеді* деген мақалды бекерден-бекер шығармаған. Ахмет Байтұрсынұлы қазақтың танымына, өмір сүру салтына сәйкестендіре мысалды аударғандығын білеміз. Осы мысал арқылы адам концептісінің тәрбиелік қырын мақал-мәтел арқылы жеткізуді көздеген. Бір мысалға қаншама ой сыйғызып, үлкен мән-мағына қызметін сіңірген. *Біреуге күлсең – келер өз басыңа* деген ауыспалы мағынада қолданылып тұр. Біреуге жамандық жасамау қажеттігін, тіпті жамандық ойламау керек деген идеяны меңзейді. Уақыт өте келе, оның өз салдары мен зардаптары болады. Ақын осы мысалдың сюжетін үлгі ретінде ұсына отырып, өзгелерден мін іздеп, сынаудан бұрын, өзінің іс-әрекеттеріне назар аударып, өзіңмен күресу керек деген тәрбиелік қызметті ашып көрсетеді.

Біреудің жағдайы кез-келген уақытта сенің басыңа түсуі мүмкін екендігін, одан ешқайсымыз сақтанбағандығымызды көре аламыз. Байқағанымыздай, авторлық қолданыстағы *Алланың адам басы - добы және Жазмыштан озмыш болмас* сынды мақалдарды мысал өлеңде қолдану арқылы сюжеттің толыққанды мазмұнын аша түседі.

Өзен мен Қарасу мысалы. Автор Қарасу образын пайдаланып, қазақ халқын сынап, дұрыс жолға бағыттауға талпыныс жасайды. Ахмет Байтұрсынұлы бұл мысал арқылы үлкен астарлы мағынаны көздеген. Осы мысал арқылы адам концептісінің тәрбиелік мағынасын *еріншектіктен аулақ болу* фреймдік құрылымы арқылы сюжетте баяндайды. Яғни, еңбектен қашпай, жұмыс жасауға ұмтылу сені нағыз адам ретінде қалыптастырады. Жан-жағыңа көзінді салып, құнды уақытыңды текке өткізіп алмауға үндейді. Бұл ақылды еріккеннен емес, жаны ашығаннан айтады. Сол себепті *Өзен мен Қарасу* мысалынан сабақ алуға шақырады немесе Қарасудың күйін кешесіндер деп ашық меңзейді.

Қорытынды

Қорыта келе, А.Байтұрсынұлының *Қырық мысал* жинағында адам концептісінің танымдық қызметі талданды. Адам концептісінің мәнін ашатын бірнеше ойсуреттер жинақталды. Ойсуреттер аллегориялау тәсілі арқылы берілген. Олардың көбісі қасқыр, маймыл, арыстан, есек сынды жан-жануарлар арқылы берілсе, кейбірі бұлт, өзен, емен, бөшке

сынды жансыз заттар арқылы беріліп отырған.

Адам концептісінің фреймдік құрылымына келер болса, олардың көбісі *ауызбіршілік, бірлік, еріншектік, надандық, мақтаншақтық, өз алінді білу, дүниеқоңыздық* арқылы берілген. Олардың барлығы өзіндік жақсы бағыттағы тәрбиелік қызметтер атқарады.

Сонымен қатар, адам концептісінің мазмұнын ашатын авторлық қолданыстар мен нақыл, мақал-мәтелдер көптеп қамтылған. Мысалы, *кейбіреу зор бейнетке тап болады; кей уақыт аз бейнеттен қашамын деп, біреуге қысылғанда жәрдем бермек; біреудің шылауында жүріп текке; көп білетін адамнан сұрама, көп көргеннен сұра; қорыққанға қос көрініп, қойдай үркіп; біреуге күлсең – алдыға сол келеді; Жазмыштан озмыш болмас; Алланың адам басы – добы; Жақсылықты басыңа қыл, басыңнан асса, досқа істеңіз; Асыл – таста, ақыл – жаста; Не ексең, соны оарсың* сынды мысалдарды атап өте аламыз.

Ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының 150 жылдық мерейтойы қарсаңында Алаш қайраткерінің шығармаларын ғылыми айналымға түсірдік. Ақынның мысалдарын талдай отырып, оның өз ғұмырын қазақ қоғамында саналы азаматтарды қалыптастыруға арнағанына көз жеткіздік.

ӘДЕБИЕТ

[1] Воркачев С.Г. Лингвокультурный концепт. – Волгоград: ВолГУ, 2007. – 400 с.

[2] Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2004. – 208 с.

[3] Ісімақова А. Алаш әдебиеттануы. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2017. – 480 б.

[4] Әбдиманұлы Ө. Ахмет Байтұрсынұлы. – Алматы: Арда, 2007 – 296 б.

[5] Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – М.: Академический проект, 2001. – 990 с.

[6] Қирабаев С. Шындық және шығарма. – Алматы, 1981. – 320 б.

[7] Байтұрсынұлы А. Алты томдық шығармалар жинағы. 5-том. – Алматы: Ел-шежіре, 2013. – 384 б.

[8] Байтұрсынұлы А. Жан сөзімді кім түсінер. – Алматы, 1995. – 112 б.

REFERENCES

[1] Vorkachev S.G. Lingvokul'turnyj koncept (Linguocultural concept). Volgograd: VolGU, 2007. 400 p. [In Rus.]

[2] Maslova V.A. Lingvokul'turologija (Linguoculturology). M.: Akademija, 2004. 208 p. [In Rus.]

[3] Isimaqova A. Alaş ädebiettanuy (Alash literary criticism). Almaty: Qazaq ensiklopediasy, 2017. 480 p. [In Kaz.]

[4] Äbdimanuly Ö. Ahmet Baitursynuly (Ahmet Baitursynov). Almaty: Arda, 2007. 296 p. [In Kaz.]

[5] Stepanov Ju.S. Konstanty. Slovar' russkoj kul'tury (Constants. Dictionary of Russian culture). M.: Akademicheskij proekt, 2001. 990 p. [In Rus.]

[6] Qirabaev S. Şyndyq jäne şyğarma (Reality and fiction). Almaty, 1981. 320 p. [In Kaz.]

[7] Baitürsynūly A. Alty tomdyq şyğarmalar jinağy. 5-tom (A six-volume collection of works. Volume 5.) Almaty: El-şejire, 2013. 384 p. [In Kaz.]

[8] Baitürsynūly A. Jan sözımdı kim tūsıner (Who will understand my words?). Almaty, 1995. 112 p. [In Kaz.]

КОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

АХМЕТА БАЙТУРСЫНОВА

*Досова А.Т.¹, Испандиярова А.Т.²

*¹ к.ф.н., ассоциированный профессор Костанайского регионального университета имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан,

² докторант Костанайского регионального университета имени

А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан,

*¹e-mail: almdosova@mail.ru

³ e-mail: ispandyarovaa@mail.ru

Аннотация. Изучение богатого наследия Ахмета Батурсынова является одной из важнейших тем казахстанской науки в XXI веке, потому что в произведениях поэта отражены реалии казахской нации, жизнь, вера в будущее.

Цель исследования заключается в изучении функции концепта человека, определяющей когнитивный характер произведений поэта. Объектом исследования являются стихи, входящие в сборник «*Қырық мысал*». Образ человека раскрывается с помощью концептуального анализа – ментальные образования. Автор описывает хорошие и плохие качества людей общества методом аллегории. Концепт *человек* в стихотворениях поэта отражен в фреймах *высокомерия, осознания собственной неполноценности*.

Сборник «Қырық мысал» Ахмета Байтурсынова можно оценить как труд, включающий в себя такие принципы жизни казахского народа, как национальное мировоззрение, воспитание, мораль. Заключительные мысли в конце каждого стихотворения поэта направляют читателя на отвращение к дурным качествам.

Изучение формирования представлений о человеке в казахском мировоззрении через концептуальный анализ языка произведений А. Байтурсынова определяет теоретическую значимость исследования. Теоретический результат работы может быть использован в таких курсах, как когнитивная лингвистика, этнолингвистика,

лингвокультурология, лингвистика текста. Также может использоваться в качестве вспомогательного материала на практических занятиях по дисциплинам «Стилистика и культура речи», «Лингвистический анализ художественного текста».

В сборнике рационально использованы авторские окказиональные языковые единицы для придания языку произведения стилового оттенка и эмоционального колорита. Автор через эти языковые единицы сумел изобразить человека с поэтическим мастерством, присущим только ему. Рассматривая когнитивный аспект произведений поэта, мы убедились в том, что поэзия автора отражает национальный характер, мировоззрение казахского народа.

Ключевые слова: язык, текст, концепт, национальное мировоззрение, мысль, фрейм, когнитивная лингвистика, образ человека

COGNITIVE ASPECT OF AKHMET BAITURSYNOV'S WORKS

* Dossova A.T.¹, Ispandiyarova A.T.²

* ¹ c.f.s., associate professor, A.Baitursynov

Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan,

* doctoral student A.Baitursynov Kostanay Regional University,
Kostanay, Kazakhstan,

*¹e-mail: almdosova@mail.ru, ² e-mail: ispandiyarovaa@mail.ru

Abstract. The study of the rich heritage of Akhmet Baitursynov is one of the most important topics of Kazakh science in the 21st century. Because the poet's works reflect the realities of the Kazakh nation, life, faith in the future.

The purpose of the study is to study the function of the human concept, which determines the cognitive nature of the poet's works. The object of the study is the poems included in the collection *Kyryk mysal*. The image of a person is revealed with the help of conceptual analysis - mental formations. The author describes the good and bad qualities of the people of society by the method of allegory. The concept of man in the poet's poems is reflected in the frames of arrogance, awareness of one's own inferiority.

The collection *Kyryk mysal* of Akhmet Baitursynov can be assessed as a work that includes such principles of the life of the Kazakh people as the national worldview, education, morality. The final thoughts at the end of each poem of the poet direct the reader to disgust for bad qualities.

The formation of ideas about a person in the Kazakh worldview through a conceptual analysis of the language of A. Baitursynov's works determines the theoretical significance of the study. The theoretical result of the work can be used in such courses as Cognitive Linguistics, Ethnolinguistics, Cultural Linguistics, Text Linguistics. It can also be used as an auxiliary material in practical classes in the disciplines Stylistics and culture of speech, Linguistic analysis of a literary text.

The collection rationally uses the author's occasional language units to give the language of the work a stylistic shade and emotional coloring. The author, through these linguistic units, managed to portray a person with poetic skill, inherent only to him. Considering the cognitive aspect of the poet's works, we were convinced that the author's poetry reflects the national character, worldview of the Kazakh people.

Keywords: language, text, concept, national outlook, thought, frame, cognitive linguistics, image of a person

Статья поступила 25.03.2022

UDC 81.42

SRSTI 16.21.27

DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.006

ROLE OF THE METAPHOR IN THE LANGUAGE OF THE KAZAKH MASS MEDIA

***Yerbulatova I.K.¹, Salimov T.K.², Mazhitova B.K.³**

¹Phd, senior lecturer, West Kazakhstan Zhanger Khan University,
Oral, Kazakhstan

²Master of Education, lecturer, West Kazakhstan Zhanger Khan University,
Oral, Kazakhstan

³Master of Education, senior lecturer, West Kazakhstan Zhanger Khan
University, Oral, Kazakhstan

^{*1}e-mail: ilmira.yerbulatova@inbox.ru

²e-mail: rarreless_92@mail.ru, ³e-mail: b.karlovna@mail.ru

Abstract. The linguistic nature of the metaphor was being discussed in this article. The description of the metaphor in the modern mass media is given, the features of its functioning in the mass media are revealed. Some Kazakh journalistic texts from the media, including electronic publications of the major news Internet portals: *Kazinform*, *Tengrinews.kz*, *Vesti.kz*, *Bnews.kz* had been the material basis of the following research. According to the semantic classification metaphors can be grouped according to the topic of comparison: political, financial, medical, military figures of speech and etc. Due to the fact that the subject of our study was journalistic texts, the metaphor on the material of modern media where metaphor is an increasingly developing phenomenon had been considered.

The relevance of the proposed study is that recently the effectiveness of the use of metaphor has increased, and the functioning metaphorical imagery reacts to current events in the country and the world in accordance with current trends in the language. As a result of the analysis it was found that in order

to have a more effective impact on the recipient and achieve the maximum result, vocabulary, which is uncharacteristic, sometimes even unacceptable for professional journalists, is increasingly included in the metaphor in modern media. Jargon, youth slang, and vernacular words and expressions are used in the transforming of the incomprehensible and miscellaneous narratives into the more evident report for an uninterested audience. In addition, thanks to the metaphor use, the journalistic texts had become much more expressive, and it is introducing some new expressions into the language, so the publications can further educate and enlighten their readers. Thus, the study of the language of the media today is the new promising area of the linguistic research.

Keywords: metaphor, metaphorization, opinion journalism, mass media, text-generating function, personification, recipient, journalism

Basic provisions

Metaphor is an integral part of the language of modern journalism. The peculiarity of the formation and use of metaphors in the media discourse is determined by their proximity to the mechanisms of persuasion and evaluation mechanisms. This predetermines the standard and expected nature of many metaphors and their inseparable connection with style-forming practice. At the same time, an important function of the metaphor in the text is also a way of authorizing the text and self-realization of its author.

Socio-morphic metaphor dominates in general in the Russian-language texts of the Kazakhstani press and this type of the metaphors refers to the main components of the social picture of the world. However the percentage of its components: diverse sources of metaphorical expansion, varies quite a lot in the publications.

The political position of the author of the article may influence the selection of metaphorical models and their pragmatic potential.

Introduction

The effectiveness of the use of metaphor is steadily increasing nowadays: such type of figurative speech is noticeably reacting to current events in the country and the world in accordance with current trends in the language. In order to have a more effective impact on the recipient and achieve the maximum result, vocabulary that is uncharacteristic, sometimes even unacceptable for journalism, is increasingly included in the metaphor in modern media. Jargon, youth slang, and vernacular words and expressions are used in the transforming of the incomprehensible and miscellaneous narratives into the more evident report for an uninterested audience. In addition, thanks to the metaphor, the journalistic text becomes more expressive, bringing new expressions into the language and giving the reader a clearer picture of what is happening. Thus, the study of the language of the media today is a new promising area of linguistic research.

A high degree of metaphor is characteristic of journalistic discourse with the installation of the maximum emotional impact on the addressee.

Metaphor is a phenomenon known since antiquity and very common for linguistics [1, p. 537]. S.A. Kuznetsov had introduced the following definition to the concept under consideration: "metaphor is the use of a word or expression in a figurative sense, based on similarity, comparison, analogy" [2, p. 537]. Thanks to the metaphor, many newspaper articles become much more figurative, expressive and argumentative, attracting the attention of the addressee. At the same time, a metaphor can also perform a specific function, with the help of which the most controversial statements concerning debatable problems can be toned down and silenced.

Material basis and methods

The study of specific media texts in Kazakh linguistics had been accomplished by G.A. Mashinbaeva, K. Esenova and D. Bismildina [3; 4; 5]. The study of metaphor in various types of discourse was carried out by many scientists and the works of N.D. Arutyunov, E.V. Budaeva, V.N. Komissarov, A.P. Chudinova, V.P. Moskvina, J. Lakoff, M. Johnson and many others can be remarkably singled out of the other researches. According to the semantic classification, metaphors can be grouped according to the topic of comparison; political, financial, medical, military metaphors and etc. Due to the fact that the subject of the study is journalistic texts, the use of the metaphor as an increasingly developing phenomenon in the modern media outlets is scrutinized in the present article.

For the sake of the practical research implementation several examples of metaphors in the language of modern mass media outlets, which semantically expressed the evaluative characteristics of objects and phenomena, expression and imagery of speech, were directly related to this work had been identified, selected and explored. Relevant Kazakh online publications in Russian had been selected, reflecting different points of view of publicists, as the subject of the analysis of the demonstrated metaphorical units in the language of the media.

The materials of the study were Kazakh journalistic texts from the media, including electronic publications of major news Internet portals, namely:

The National Company "Kazakh Information Agency" ("Kazinform") is an open joint stock company and it is a 100% state-owned enterprise. *Kazinform news* distinctive feature is its exclusive use of the Latin-based and Arabic scripts for the written Kazakh language.

Tengrinews.kz. - one of the leading information websites in the Republic of Kazakhstan, a source of news, data, allowing people to keep abreast of events both local and global.

Vesti.kz is a national news portal that publishes news of the main categories, from world news, news from Kazakhstan and Russia to press releases.

BNews.kz is an information financial portal.

The linguodidactic aspect of the metaphorical models of the analyzed

publications had been written out, analyzed and examined. And the practical material on metaphors makes it possible to introduce some lexicology students to one of the most popular types of figurative and expressive means of the language, teaches the ability to see the metaphor in the text and the hidden meaning contained in it, which is necessary for mastering the figurative richness of the language. The students are supposed to isolate the metaphor of the fragments of the textual publicistic works not only as a means of lexical expressiveness of the language, but also as a way to build an image, and also to determine the text-forming function of metaphor, its role in building the denotative and conceptual space of the proposed text.

Results and discussion

The undermentioned small quantity of the examples of the articles quite clearly shows the possibilities of metaphor in the study of sections of lexicology and stylistics of the Russian language. In this section of the study, the analysis of metaphor in the language of modern mass media was carried out on journalistic articles of the leading Kazakh Internet news portals.

The “Finnish houses, Soviet streets and American roulette: how Kapshagay lives” *Tengrinews.kz*. news article would represent the vivid example of the metaphorical nature of journalistic discourse so it was the perfect decision to take a thorough look at the publication. The following is an excerpt from the post in question: («...*Столь любимый туристами летом, курортный городок Капшагай в этом году неожиданно стал местом must visit и зимой... Мы тоже не удержались от соблазна и съездили в одно из самых популярных мест этой зимы, но больше ледяных глыб нас заинтересовал сам город и его жители, у которых мы решили поспрашивать, есть ли жизнь в курортном городке в так называемый мертвый сезон. Спойлер: большинство из них на всякий случай предпочли ответить на наш вопрос анонимно, аргументируя это одной фразой: “А вдруг сверху прилетит?”*») – (*This year the resort town of Kapshagay, remarkably treasured by summer holidaymakers unexpectedly became a must-visit place in winter too ... We also could not resist the temptation and went to one of the most popular places this winter, but we were more interested in the city itself and its inhabitants, where we decided to ask if there is life in the resort town during the so-called off season. Spoiler: most of them, just in case, preferred to answer our question anonymously, arguing this with one phrase: “What if it comes from above?”*) [6].

In the aforecited fragment of the article “Finnish houses, Soviet streets and American roulette: how Kapshagay lives” by Anastasia Solntseva, a *Tengrinews.kz* correspondent, the expression (А вдруг сверху прилетит) – (What if it comes from above?) had been used as some form of a political metaphor. This metaphor is used to express the fear, anxiety and fear of the common people in front of high-ranking people of the state who have institutional privileges in society. Ordinary people are afraid of punishment from higher government bodies. The use of metaphorization in this context

not only increases the readers' attention and initiates their reflections on the content, but also increases the effectiveness of feedback between the media and the audience.

In the same text of the article, one can also find a number of other metaphors that perform cognitive and pragmatic functions and have an evaluative quality in the officially published text: : (*"Наиболее примечательным в Капшагай нам показался микрорайон под говорящим названием Поселок... В этом месте может показаться, что время как будто остановилось: убитые дороги, обшарпанные двери, на которых до сих пор висит агитплакат с призывом прийти на выборы... Как нам рассказали старожилы, колоритные двухэтажки здесь появились во времена основания города, в 1970-х годах. «Эти дома еще нас переживут», - смеются мужчины...*) – (*The most remarkable thing in Kapshagay for us was the Poselok neighborhood with the distinctive charactonym for a name... In this place, it might appear that time has stopped: dead roads, shabby doors, on which an agitation poster is still hanging with a call to come to the election office... As old-timers told us, colorful two-story buildings appeared here at the time of the foundation of the city, in the 1970s. «These houses will outlive us,» the men laugh...*) [7]. That's why the rhetorical techniques of personification and comparison are the key elements of the aforecited metaphorical models like [telling name], [assassinated roads], [time seems to have stopped], [houses will outlive us]. According to the D.N. Ushakov, a famous linguist, "personifying metaphors" are the most ancient ones in human vocabulary. The following metaphors: "the ground is snowy", "the rivers are frozen", "the stream is running", "the year had just passed", "the melancholy never ends", "sickening boredom", "the feelings are fading away" can also be similarly categorized. Actually, this is personification, which is usually distinguished as a separate type of visual and expressive means.

According to the semantic principle the metaphors like [telling name], [assassinated roads], [time seems to have stopped], [houses will outlive us] are anthropomorphic figures of speech and they had been formed by the similes of some inanimate objects and phenomena of objective reality with a person.

It is also worth emphasizing that, depending on the context, there are phraseological units and phraseological combinations that turn into a metaphor and vice versa. Similar fusions are called phraseologized metaphors. The article: *"The enterprises are here, but it is a drop in the bucket..."* – (*Предприятия есть, но для города это капля в море...*) [8] has got a particular example of the use of phraseologized metaphors. The signature [A drop in the bucket] expression has the meaning of an insignificant, insufficient number of the business entities for the environment of the city in the article. In this connection, the inhabitants of the city were deprived of jobs, and, accordingly, the material means necessary to maintain life. In this fragment of a journalistic article, the metaphor [a drop in the bucket] performs both communicative and pictorial functions.

It should be noted that the metaphor in modern mass media texts can also perform a compressive function, dressing the author's thought in a concise form. According to the linguistic works of N.D. Arutyunova "a metaphor is a court verdict without legal proceeding" [9, p.335]. (*"Надо быть пеньком, чтобы принять такой Лесной кодекс"*) – (*If you're thick as mince you will adopt this Forest Service legislation*) [10] is the strongly marked example of the explicit metaphorical figure of speech, and authors usually use these metaphors, if they comment on an event or phenomenon, make their conclusion, which sounds like a sentence in the literal sense. This metaphorical model provides representations of the expected consequences of this code. The figurative role of this technique in the newspaper text is accompanied by an evaluative metaphorical characterization of the people who have adopted a new set of laws.

Metaphor, unlike other stylistic devices, helps the author to observe the main principle of literary and journalistic creativity: to write in such a way that words are cramped and thoughts are spacious. The metaphor undoubtedly emphasizes, sharpens the thought and, more importantly, promotes aphorism. Solganik G. Ya. rightfully distinguished that the metaphor allows an expression of thoughts in an effective aphoristic form [11, p.40]. Vivid examples of metaphors can already be found in the title of one of the articles on the financial information portal BaigeNews.kz "The battle for parking lots in the capital: a loss-making business or a tidbit?" (*«Битва за парковки в столице: убыточный бизнес или лакомый кусок?»*) [12]. Its author had used the metaphorical model of "битва за парковки [battle for parking lots]" to describe the lawsuit and confrontation between the city government of Nur-Sultan City and the "Parkovochное prostrantsvo Astany (PPA)" LLP, and "лакомый кусок [tidbit]" had been utilized to represent the pay parking place, which is a profitable niche for the business and it brings daily income.

Kazakh newspapers reporters have been using a number of language metaphors which contain military style themed cognitive metaphors in order to describe confrontations between the society and the state. Military metaphors were being placed in the metaphorical context which is based on cultural-historical information or background knowledge of native speakers, and/or the metaphors were being used in combination with less common and/or culturally-based metaphorical use of the words: fight, attack, battle, contest, army, mobilization, battles and etc."Time to mobilize forces: science for the country and against disasters" is the article which is able to demonstrate the functioning of these cognitive metaphors in the printed Kazakh press publications [13].

According to the definitions of the dictionaries of the modern Russian language the term [mobilization] has the following meanings: the transfer of the armed forces from a peaceful state to full combat readiness; call-up for military reserve in the army during the war. However it is certainly comprehensible for the newspaper audience that the mobilization is viewed

and discussed in a figurative sense in the text itself, and it is defined as the unity and rallying of the human forces of the Kazakh people in terms of science, which are really necessary for the development of the state, its economy and society, modern mathematical digital modeling of key processes in this sphere, as well as ensuring its greater resilience in the face of crises and a wide range of possible disasters.

The use of military-related metaphors is common, but few achieve the status of a commonly used metaphor. Basically, they had been created by and used in social groups associated with military activities. Most of them had appeared in the 20th century, and if the peculiarities of that time are able to be considered, so it might and needs to be said that the military metaphors had reflected some facts from the history of our country, people's attitude to this phenomenon. Consequently, the abundance of military metaphors in the newspaper can be viewed as a lexical openness of military vocabulary from the general literary language and as a consequence of the replication of metaphors by journalists.

Phrases or titles of works of art can also serve as a source of metaphorization. Here is the example of the one of the details of the subtitle of the article "Sleep well! How the Acting Minister of Trade and Integration ... visited the members of the Mazhilis" [14], the subtitle was using the precedent linguistic elements of the title of the "How a Muzhik Fed Two Officials," a satire tale of M.E.Saltykov-Shchedrin. And the aforecited unusual title with elements of irony had been chosen in order to show how the characters behave in atypical conditions.

The similar example of a phraseologized metaphor can be found in "Everything is calm in government debt" ,a title of the article by Roman Markelov, on the Russian state financing of all current Kazakh national expenses upon condition of the introduction of a restriction on the purchase of Russian government debt by foreign investors. "В госдолге всё спокойно" – [All is OK with the government debt] Similar utilization of the metaphor enters into a paradigmatic relationship with the catchphrase "В Багдаде всё спокойно!" [All is OK in Baghdad!] from the movie "Alladin and His Magic Lamp" (1966) [15].

Conclusion

The metaphors which are not associated with a specific source of metaphorization underlying the metaphorical model can also be used to express evaluation in the modern mass media text writing. The peculiarity of this kind of metaphors is that, unlike conceptual metaphors, they are not of a typified nature and can be found not only in the works by publicists. And because the appraisal of such metaphors does not have a social orientation, the separate group of the metaphors, which can be distinguished into the group of emotional-evaluative ones, should be considered and discussed. Emotional and evaluative metaphors retain figurativeness; in them, an element of figurativeness, along with an evaluative character, also comes to the fore.

Thus, it can be concluded that the use of metaphors, particularly in the journalistic style texts, really attracts the attention of the addressee and creates an informal atmosphere between article writers and their audience. As the results of the analysis had been showing, it is not common to use only metaphor for the metaphorization of the high-toned bookish speech by the contemporary published authors. Similar linguistic devices have been determined and established by the genuine desire of the authors of the articles to form the most memorable image of the events or phenomena narrated in the text.

REFERENCES

- [1] Aristotle. Rhetorika. Perevod N. Platonovoi, Antichnye ritoriki (Rhetoric. (N.Platonova, Trans.) Ancient Rhetorics). M., 1978. P. 12 [in Rus.]
- [2] Bol'shoi tolkovyi slovar' russkogo yazyka [Tekst]: A-Ya / RAN. In-t lingv.issled.;Sost., gl. red. kand. filol. Nauk S.A.Kuznetsov. (Text.In S.A.Kuznetsov, Phd, (Eds.) (Explanatory dictionary of the Russian Language. Russian Academy of Sciences. Institute for Linguistic Studies). Norint, Saint Petersburg, 1998. P. 1534 [in Rus.]
- [3] Bismildina D. Telekhabarlar tili (TV language): Filologiya gylymdarynyn kandidaty gylymi darezhesin alu yshin dajyndalghan diss. avtoreferaty. Astana, 2009 . 30 p. [In Kaz.]
- [4] Esenova K. Kazirgi kazak media-matininin pragmatikasy (kazak baspasoz materialdary negizinde) (Pragmatics of modern media texts): Filologiya gylymdarynyn doktory gylymi darezhesin alu ushin dajyndalghan dissertacziya. Almaty, 2007. 157 p. [In Kaz.]
- [5] Mashinbaeva G.A. Teledidar tilinin lingvopragmatikalyk aspektileri: filol. byl. kand. ... avtoref. (Linguistic and pragmatic aspects of the language of television). Almaty, 2007. 25 p. [In Kaz.]
- [6] Tengrinews.kz. [Electronic resource]. URL: <https://tengrinews.kz/fotoarchive/finskie-doma-sovetskie-ulitsyamerikan> (date of access: 10.01.2022)
- [7] Tengrinews.kz. [Electronic resource]. URL: <https://tengrinews.kz/fotoarchive/finskie-doma-sovetskie-ulitsyamerikan> (date of access: 10.01.2022)
- [8] Vesti.kz. [Electronic resource]. URL: https://vesti.kz//ru/stop_cadre/kaplya-nefti-v-more-zhizni (date of access: 11.01.2022)
- [9] Arutyunova N. D. Metafora / Yazykoznanie. Bol'shoi entsiklopedicheskii slovar' / Gl. red. V.N.Yartseva. (Metaphor. In V.N.Yartseva, (Eds.), Encyclopedic dictionary) Bol'shaya Rossiiskaya entsiklopediya, M., 1998. P.296 [in Rus.]
- [10] Tengrinews.kz. [Electronic resource]. URL: <http://kenozerjelive.ru/yablokov.htm> (date of access: 11.01.2022)
- [11] Solganik G. Ya. O spetsifike gazetno-publitsisticheskoi metafory (Specific metaphor use by the newspaper reporters and publicists). Zhurnalistika i kul'tura russkoi rechi. 2002. No. 2 [in Rus.]

[12] BaigeNews.kz. [Electronic resource]. URL: https://baigenews.kz/news/bitva_zharkovki (date of access: 09.01.2022)

[13] Socio-political newspaper "Liter," No.56 /3723/, 18 April 2020. [Electronic resource]. URL: <https://neark.kz/vremja-mobilizacii-sil-nauka-dlja-strany-i-protiv-katastrof/> Inform.kz. (n.d.) <https://www.inform.kz/> (date of access: 11.01.2022)

[14] Tengrinews.kz. [Electronic resource]. URL: <https://tengrinews.kz/tv/rubriki/intervyu/8912> (date of access: 11.01.2022)

[15] Tengrinews.kz. [Electronic resource]. URL: <https://siluanov-rasskazal-o-rashodah-pri-rasshirenii-sankcij-na-gosdolg>. (date of access: 11.01.2022)

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БАҚ ТІЛІНДЕГІ МЕТАФОРАНЫҢ РӨЛІ

*Ербулатова И.К.¹, Салимов Т.К.², Мажитова Б.К.³

*¹PhD докторы, аға оқытушы, Жангир хан атындағы БҚАТУ,
Орал, Қазақстан,

²магистр, оқытушы, Жангир хан атындағы БҚАТУ, Орал, Қазақстан,

³магистр, аға оқытушы, Жангир хан атындағы БҚАТУ, Орал, Қазақстан

*¹e-mail: ilmira.yerbulatova@inbox.ru

²e-mail: rarreless_92@mail.ru, ³e-mail: b.karlovna@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада метафораның лингвистикалық табиғаты қарастырылады. Қазіргі бұқаралық ақпарат құралдарындағы метафораға сипаттама беріліп, оның бұқаралық ақпарат құралдарындағы функционалдық ерекшеліктері ашылады. Зерттеудің материалдық базасы БАҚ-тың қазақстандық публицистикалық мәтіндері, соның ішінде ҚазАқпарат, Tengrinews.kz, Vesti.kz, BNews.kz сияқты ірі интернет-порталдардың электрондық жарияланымдары болды. Семантикалық классификацияға сәйкес метафораларды салыстыру тақырыбына қарай саяси метафоралар, қаржылық, медициналық, әскери және т.б. топтастыруға болады. Зерттеуіміздің тақырыбы публицистикалық мәтіндер болғандықтан, біз қазіргі заманғы бұқаралық ақпарат құралдарының материалында метафораны ілгері дамып келе жатқан құбылыс ретінде қарастырдық.

Ұсынылған зерттеудің өзектілігі ол елдегі және әлемдік ағымдағы оқиғаларға тілдің қазіргі тенденцияларына сәйкес әрекет етуі, соңғы уақытта метафораны қолданудың тиімділігінің артуында. Талдау нәтижесінде неғұрлым тиімді әсер ету және максималды нәтижеге қол жеткізу үшін қазіргі заманғы бұқаралық ақпарат құралдарында метафораның құрамында, кейде журналистика үшін қолайсыз болып табылатындығы анықталды. Мысалы: қызығушылық танытпайтын аудиторияны түсіну қиын болған жағдайда жариялауға жіберілмейтін ауызекі тіл мен жастардың кірме, жаргон сөздері қолданылады. Бұл метафора арқылы публицистикалық мәтіннің неғұрлым мәнерлі болып,

тілге жаңа өрнектердің келуіне, оқырманға түсінуге жеңіл болып, айқындылықты көрсетуде пайдаланылады. Осылайша, бүгінгі таңда БАҚ тілін зерттеу лингвистикалық зерттеулердің жаңа перспективалық бағыты болып табылады.

Тірек сөздер: метафора, метафорлық, публицистика, бұқаралық ақпарат құралдары, мәтін қалыптастыру функциясы, кейіптеу, реципиент, публицистика

РОЛЬ МЕТАФОРЫ В ЯЗЫКЕ КАЗАХСТАНСКИХ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

*Ербулатова И.К.¹, Салимов Т.К.², Мажитова Б.К.³

^{*1}доктор PhD, старший преподаватель ЗКАТУ им. Жангир хана,
Уральск, Казахстан

²магистр, преподаватель, ЗКАТУ им. Жангир хана, Уральск, Казахстан

³магистр, старший преподаватель, ЗКАТУ им. Жангир хана,
Уральск, Казахстан

*¹e-mail: ilmira.yerbulatova@inbox.ru

²e-mail: rarreless_92@mail.ru, ³e-mail: b.karlovna@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматривается языковая природа метафоры. Дается описание метафоры в современных средствах массовой информации, выявляются особенности ее функционирования в средствах массовой информации. Материальной базой исследования послужили казахстанские публицистические тексты из СМИ, в том числе и электронные публикации крупных новостных интернет-порталов: Казинформ, Tengrinews.kz., Vesti.kz, BNews.kz. В связи с тем, что предметом нашего исследования послужили публицистические тексты, метафору мы рассматривали на материале современных средств массовой информации, где метафоричность является всё более развивающимся явлением.

Актуальность предлагаемого исследования состоит в том, что в последнее время повышается эффективность применения метафоры: она реагирует на текущие события в стране и мире в соответствии с актуальными тенденциями в языке. Результаты и выводы настоящего исследования показали, что для достижения максимального и более эффективного воздействия на реципиента в состав метафоры в современных средствах массовой информации включается лексика, не характерная, порой даже не допустимая для публицистики, например: жаргон, молодёжный сленг, просторечия. Такие ненормативные формы языка употребляются в медиатекстах с целью создания прозрачности и доступности понимания текста. К тому же наличие метафор в публицистическом тексте превращает информационную статью в более выразительное высказывание, привносит в язык новые выражения и предоставляет читателю более ясную картину происходящего. Таким

образом, изучение языка СМИ на сегодняшний день является новым перспективным направлением лингвистических исследований.

Ключевые слова: метафора, метафоричность, публицистика, средства массовой информации, текстообразующая функция, олицетворение, реципиент, публицистика

Статья поступила 14.03.2022

**ӘӨЖ 81-23: (811.512.122; 811.581.11)
ХҒТАР 16.41.53
DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.007**

ҚЫТАЙ ОНИМДЕРІН ҚАЗАҚ-ЛАТЫН ГРАФИКАСЫНДА ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУ МӘСЕЛЕСІ

***Қойбақова А.С.¹, Қалибекұлы Т.²**

^{*1}докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
қытайтану кафедрасының аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан,
²ф.ғ.к., Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және
әлем тілдері университетінің профессоры, Алматы, Қазақстан

^{*1}e-mail: ayzhan.k.s@gmail.com

²e-mail: tolkyn.kalibek@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада қытай тіліндегі онимдерді қазақ-латын графикасында трансформациялау мәселесі қарастырылады. Сондай-ақ қытай транскрипциялық әліпбиі мен жетілдірілген қазақ-латын әліпбиіндегі дыбыстарға салғастырмалы талдау жасау арқылы екі тілге ортақ және баламасы жоқ дыбыстар анықталды. Транскрипция мен транслитерациялау тәсілдері, қытай онимдерін жазуда қытай тілінің транскрипция жүйесі бойынша таңбалаудың және дыбыстық бейнесін барынша жуықтатып берудің тиімді жолдары қарастырылған.

Еліміздің латын жазуына көшу реформасы болашақта қоғамымыздың барлық саласын қамтиды, оның ішінде шеттілдік онимдер де қалыс қалмайды. Қытай онимдері – қазақ тіл білімінде зерттелмеген тың тақырыптардың бірі. Оларды қазақ-кирилл графикасында транслитерациялау – әлі күнге дейін шешімін таппаған мәселе. Қытай кісі есімдері мен жер-су атаулары, қытай компаниялары мен ұйымдарының атаулары, осы күнге дейін кирилдің Палладий транскрипциялық жүйесі негізінде жазылып келеді, қазақ тілінде бірізді жазу стандарты, белгілі бір жүйесі жоқ. Қытайда орыс тілінде жарық көрген оқулықтар мен оқу құралдарында, ғылыми әдебиеттер, сөздіктерде де қытай тілінің ономастикалық атаулары Палладий транскрипциялық жүйесі бойынша жазылып жүр. Алайда Палладий

транскрипциялық жүйесінің кемшін тұстары аз емес. Қытай тілінде орыс тілінде жоқ дыбыстар болғандықтан, қытай тіліндегі атауларды транслитерациялауда дыбыстың дәл жеткізілмеуі сияқты мәселелер кездеседі. Ал қазақ-латын графикасында транслитерациялауда немесе транскрипциялауда бұл олқылықтарға жол бермей, дыбыстарды сингармонизм заңдылығына барынша сәйкестендіру мәселесі тұр. Сондықтан бұл бағыттағы ғылыми зерттеулердің еліміздің ономастика саласы мен латын әліпбиінде жазылатын шеттілдік сөздердің емлережелерін жасап, қағидаттарын қалыптастыруда құндылығы жоғары екендігі дау тудырмайды.

Зерттеудің тұжырымдары мен талдауларын қытай тілі мен қазақ тілі фонетикасын салғастыра оқытуда және зерттеуде, қытай тілінің ономастика саласы бойынша зерттеулерде пайдалануға болады.

Тірек сөздер: оним, ономастика, латын графикасы, транскрипция, транслитерация, кирилл әліпбиі, Палладий транскрипциялық жүйесі, әріп

Негізгі ережелер

Жаһандану үдерісінің күн санап арта түсуі халықаралық коммуникативтік ақпараттық кеңістіктегі заманауи жаңа технологиялардың қарқынды дамуымен, қоғам мен адам өмірінің барлық салаларына ғаламтордың енуімен тығыз байланысты. Қазіргі таңда тілдік, мәдени, әлеуметтік кедергілер мен уақыт пен кеңістікке қатысты ұғымдар жойылып, дүниежүзілік ақпараттық кеңістік бірлесе отырып, бірегей трансұлттық кеңістік орнату үстінде. Осындай ғаламдық өзгерістер жағдайында ономастикалық атаулар да халықаралық айналымға белсенді түрде түсуде. Әлемдік қарым-қатынас кеңістіктігіндегі жаңа заманғы ақпараттық жүйелердің негізгі бөлігі латын әліпбиіне негізделген, сол себепті елімізде қолданылатын ұлттық ақпаратты латын әліпбиіне көшіру қазіргі кезеңдегі ең өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Бұл сондай-ақ қазақ халқының ұлттық бірегейлігін қалыптастырудағы негізгі факторлардың бірі болмақ.

Жалпы қазақ жазуының латын әліпбиіне көшуі Қазақстанның әлемдік жаһандану үдерісіне терең енуге ұмтылғаны деп түсінеміз. Жаһанданудың негізі –компьютерлендіру, ғаламтор, мобильді байланыс жүйесі сияқты тағы да басқа ақпараттық байланыс технологиялар. Бұларсыз қазіргі әлемді елестету мүмкін де емес. Осы заман көшіне ілесе отырып, өз тілімізді де соған лайықтап дамыту қазіргі және келешек ұрпақ үшін де игі іс болары анық.

Кіріспе

Елімізде 1929 жылға дейін Ахмет Байтұрсынұлы ұсынған араб графикасына негізделген төте жазу қолданылған. Ал 1929–1940 жылдар аралығында латын әліпбиі, 1940 жылдан бері қарай кирилл негізді қазақ әліпбиі қолданылып келеді. Бүгінгі таңда елімізде қайта латын негізді әліпбиге көшу жұмыстары қарқынды қолға алынуда. Жаңа әліпбиге 2023

жылдан бастап 2031 жыл аралығында көшу жоспарлануда. Бұл үшін көптеген істер атқарылды. Осы кезеңге дейін латын әліпбиінің қырыққа жуық нұсқасы ұсынылған екен. Ахмет Байтұрсынұлы атындағы тіл білімі институтының, Ш.Шаяхметов атындағы «Тіл қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығының ғалымдары жұмылдырылып, жалпы әліпби түзу практикасы мен теориясына байланысты фонетика, орфография және түркі халықтарындағы әліпби жасау тәжірибелері бойынша бірнеше рет семинарлар, талқылаулар мен конференциялар өткізілді. Соның нәтижесінде латын әліпбиінің бірнеше нұсқасы таныстырылып, соңғы жетілдірілген әліпби нұсқасы бекітілді. Жетілдірілген әліпбидегі әріп саны – 31, әліпби тек латын әліпбиі базалық жүйесінің таңбаларынан құралған. Бұл әліпбиде қазақ тілінің 28 дыбысы толық қамтылған. Қазақ әріптері *ä (ə), ö (ө), ü (ү), ū (ұ), ğ (ғ), ş (ш)* диакритикалық таңбалармен берілген. Жетілдірілген қазақ-латын әліпбиі *«бір дыбыс – бір әріп»* принципіне негізделген.

Әлемнің қай мемлекетін алсақ та ондағы қоғамдық басқару мен қарым-қатынасты орнатуды тиімді жүзеге асыру мақсатында стандартталған ономастикалық атаулар қолданылады. Ономастикалық атаулардың стандартталуы халықаралық қатынастарда, мемлекеттік басқару және мемлекеттік жоспарлау істерінде, қорғаныс және қауіпсіздік салаларында, сауда өнеркәсіп пен білім беру және т.б. салаларында кеңінен қолданылып, бұл салалардың жұмысын жеңілдетіп, уақыт пен қаржысын үнемдейді. Бұған қоса ономастикалық атаулар дүниежүзілік ақпараттық ғаламтор кеңістігінде, отандық және шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарында, халықаралық картографиялық, геодезиялық материалдарда, атластық анықтамалықтарда қолданылып, елімізде ғана емес алыс жақын шет мемлекеттерде жиі әрі белсенді қолданылатын ерекше атаулар. Ономастикалық атауларды, оның ішінде шетелдік онимдерді латын әліпбиі негізінде транскрипциялау және транслитерациялау ісі – мемлекеттік, саяси әлеуметтік, идеологиялық маңызы бар шара. Осыған орай, келешекте жазуымыздың қазақ-латын әліпбиіне көшуіне байланысты еліміздің ономастика саласын үлкен атқарылатын жұмыстар күтіп тұр.

Ономастика – жалқы есімдерді зерттейтін тіл білімінің бір саласы. Оның нысаны – жалқы есімдер, кірме сөздер немесе шет тілдерден енген жалқы есімдер. Жалқы есімі жоқ тіл болмайды. Кез келген тілде адам есімдері (антропонимдер), географиялық атаулар (топонимдер) т.б. жалқы есімдер болады. Ономастикалық атаулардан (онимдер) белгілі бір халықтың тарихын, қоғамдық өмірін, мәдени құндылықтарын, ұлттық дәстүрін т.б. көруге болады. Жалқы есімдер халықтың белгілі бір тарихи кезеңде жасайтын нақты әлемнің тілдік бейнесінің таңбалары [1, 32 б.]. Елде болып жатқан әлеуметтік факторлар да ономастикаға өз ықпалын тигізері сөзсіз. Халықтың қоғамдық өмірі мен мәдени құндылықтары жалқы есімдерден көрінеді, сондықтан оны зерттеудің маңызы зор.

Зерттеудің деректері мен әдістері

Еліміз тәуелсіздік алғаннан бері шығыстағы көршіміз Қытаймен қарым-қатынасымыз күн санап артып келеді. Саяси-экономикалық байланыстармен қатар әлеуметтік-мәдени қарым-қатынастар да қарқынды дамуда. Елімізде қытай тілін үйренуге қызығушылық артып, сол елдің тарихын, мәдениеті мен ғылымын зерттеу қолға алына бастады. Соңғы жылдары Қытай еліне арналған әдебиеттер саны едәуір көбейіп, көркем шығармалар, ғылыми-танымдық еңбектер қазақ тіліне немесе керісінше көптеп аударылуда. Алайда осы еңбектерде қытай онимдерінің транслитерациясы бірізді емес. Бір жалқы есімнің әр еңбекте әртүрлі жазылған немесе аударылған нұсқасын көруге болады. Сондықтан қазақ тіліне қытай онимдерін транслитерациялаудың бірыңғай стандарты қажет.

Ономастикаға қатысты жалпы зерттеулер бойынша орыс ғалымдары А.В. Суперанскаяның «Ономастика начала XXI века» [2], «Общая теория имени собственного» [3], А.К. Матвеевтің «Ономастика и ономатология: терминологический этюд» [4] еңбектерін атап өтуге болады. Ал бір тілден екінші тілге аударуға келмейтін онимдердің транскрипциясы мен транслитерациясына қатысты зерттеулер С.А. Бондарук, С.А. Тюрин Л.В. Щерба, Б.А. Успенский, А.М. Сухотин, Р.О. Якобсон, С.В. Колесник, Х. Зикмунд, Л.Р. Зиндер, Н.Ф. Яковлев сияқты т. б. зерттеушілердің еңбектерінде көрініс тапқан.

Қазақ ономастикасын зерттеп жүрген ғалымдар да аз емес. Қазақ антропонимдері мен топонимдерін өзге тілдерге транскрипциялауға байланысты зерттеген ғалымдардан Т. Жанұзақов, Ғ.К. Қоңқашпаев, Е. Керімбаев, Е. Қойшыбаев, А. Әбдрахманов, Г.Б. Мәдиева, С.Қ. Иманбердиева, Н.Рсалиева және т.б. айтуға болады.

Қытай тілі де – басқа тілдер сияқты ономастикалық атауларға бай тіл. Оның өзіндік ерекшеліктері, принциптері мен құрылымдық типтері бар. Ономастикалық атаулар – қытай тіл білімінде көп талқыланатын мәселелердің бірі. Жалқы есімдерді нақты қай сөз табына жатқызу туралы даулы мәселелер әлі күнге дейін өз шешімін таппай келеді. Себебі қытай тіліндегі ономастика термині әртүрлі аталып жүр. Жалқы есімдерді қытай тілінде зат есімге жатқызғанымен (басқа тілдердегі сияқты) көптеген жалқы есімдер сын есім, етістік, есімдік т.б. сөз таптарынан да жасала береді.

Қытайдың ономастика саласын зерттеген Ресей ғалымдары саусақпен санарлық. М. В. Крюковтің «Китайцы. Системы личных имен у народов мира» [5] атты ғылыми еңбегінде қытай антропонимдік жүйесіне жалпы сипаттама жасаса, Е.А. Хамаеваның «Қытай антропонимдері» [6] атты монографиясында қытай антропонимдеріне лингвистикалық және мәдени танымдық талдау жасалған.

Қазақстанда жалпы ономастикалық атауларды кирилл және латын графикасында таңбалау мәселелері бойынша Н.Уәли, Ә.Жүнісбек,

Қ.Рысберген, А.Базарбаева, А.Фазылжан, Қ.Күдеринова, Ж.Жұмабаева, Н.Әміржанова және т.б. ғалымдардың еңбектерін ерекше атап өтуге болады.

Елімізде қытай тіліндегі кісі есімдері мен жер-су атауларын қазақ-кирилл және қазақ-латын әліпбиінде транскрипциялауға қатысты бірлі-жарым мақалалар мен сөздіктер жазылғаны болмаса, қытай тілінің ономастика саласы арнайы зерттелген емес. Т. Қалибекұлының «Қытай тілінің фонетикалық дыбыстаңба жобасындағы» дыбыстар мен дыбыс тіркестерін қазақ латын графикасында таңбалау» [7] мақаласында қытайлық кісі есімдері мен жер-су атауларын қазақ-латын графикасында транслитерациялаудың жолдары көрсетілген. Қ.Ғабитханұлының «Қытайдағы қазақтар қолданған төте жазу мен латын жазуының емлережелері» [8] мақаласында Қытайда тұратын қазақтардың латын жазуына көшу барысы, төте жазу әліпбиі мен латын әліпбиіне салыстырмалы талдаулар жасалған. Т.Қалибекұлы мен М.Дильманованың «Қытайша-қазақша ономастикалық атаулар сөздігінде» [9] қытай кісі есімдері мен жер-су атауларының кирилл және латын графикасында жазылуы мен оқылуы берілген.

Бұл зерттеуімізде ғылыми және практикалық транслитерация, теориялық фонетика, лингвистикалық теорияларға сүйене отырып, бірнеше сапалық зерттеу әдістері қолданылды. Қытай және қазақ тілдерінің фонетикалық жүйесіндегі дыбыстарға салыстырмалы-салғастырмалы талдау, бақылау және сипаттама жасауда эмпирикалық әдістер қолданылды.

Нәтижелер мен олардың талқылануы

«Қытай тілінің фонетикалық дыбыстаңба жобасындағы» қытай иероглифтерінің оқылуын таңбалайтын латын әріптерінің жалпы саны – 26.

26 әріптен тұратын әліпбидің реті классикалық латын әліпбиінің реті бойынша берілген. V таңбасы тек шеттілдік сөздер мен аз санды ұлттар мен қытай диалектілерінде кездесетін төл дыбыстарды жазу үшін пайдаланылады.

Қытай тілінде бір иероглиф бір буыннан құралады. Мәселен, 汉语 *hanyu* (*қытай тілі*) сөзі екі иероглифтен құралған, яғни *han* және *yu* деген екі буыннан құралған қос буынды сөз. Қазақ тілі сияқты қытай тілінде де буынды тек дауысты дыбыстар құрайды. Қазіргі қытай тілінде (яғни путунхуда) 400-ден аса буын бар, оларға иероглифтің оқылуында қойылатын тон белгісін қосқанда 1300 буын құралады. Қытай тілінде қалыптасқан дәстүр бойынша дыбыстар өз ішінен юньму (*yinmu*, инициаль) және шыңму (*shengmu*, финаль) болып екі түрге бөлінеді.

Дауысты және дауыссыз дыбыстар жалпы фонетикаға қатысты терминдер болса, *шыңму* мен *юньму* – қытай фонологиясына тән терминдер. Олар – иероглифтің дыбыстық құрамына (жасалуына) қарай бөлінген түрлері. Бұлай бөлу дыбыстардың алдыңғы және соңғы болып

орналасуына, яғни дыбыстардың орналасу рет-тәртібіне байланысты: *шыңму* – буынның басында тұратын дыбыс, *юньму* – буынның соңында тұратын дыбыс [12, 124 б.].

Қазіргі қытай тілінің ортақ тілінде, яғни путунхуада 21 шыңму (дауыссыз дыбыс) бар. Қытай тілінде шыңмулар (*n* мен *ng* дауыссыздарынан басқалары) тек буынның басында ғана ұшырасады, *n*, *ng* мұрын жолды шыңмулары тек буынның соңынан келеді. Буын немесе сөз құрамында шыңмулар (дауыссыздар) ешқашан қатар келмейді [7, 30 б.].

«Қытай тілінің фонетикалық дыбыстанба жобасындағы» иероглифтердің оқылуын таңбалайтын әріптердің құрамындағы *sh* таңбасы мен *ʃ*-ның, *ng* таңбасы мен *ŋ*-ның графикалық кескіні ұқсамайды, бірақ айтылуы ұқсас. Қытай иероглифтерінің дыбысталуын транскрипциялағанда жазуға жеңіл болу үшін *ng* әрпін пілтұмсық *ŋ* әрпімен жазуға болады. Бірақ жер-су атаулары мен кісі есімдері және т.б. атауларды транслитерациялағанда *ng* әрпін *ŋ* таңбасымен жазуға болмайды.

1-Кесте. Қытай тілінің транслитерациялық әліпбиі мен қазақ-латын әліпбиінің салыстырмалы кестесі

Қытай әліпбиі	Қазақ-латын әліпбиі	Қытай әліпбиі	Қазақ-латын әліпбиі
A	A	O	O
B	B	P	P
C	-	Q	Q
D	D	R	Rr
E	E	S	Ss
F	F	U	U
G	G	V	V
H	H	W	-
I	I	X	-
J	J	Y	Y
K	K	Z	Z
L	L		
M	M		
N	N		

Қытай тілінде әліпби құрамына енбеген *zh*, *sh*, *ch*, *ng* әріптері бар.

Жоғарыдағы кестеде графикалық кескіні сәйкес келетін әріптер: *a*, *b*, *d*, *e*, *f*, *g*, *h*, *i*, *j*, *k*, *l*, *m*, *n*, *o*, *p*, *q*, *r*, *s*, *t*, *u*, *v*, *y*, *z*.

Қытай фонетикалық әліпбиінде жоқ әріптер: *ä*, *ǵ*, *ö*, *ñ*, *ʃ*, *ī*

Қытай тілінің ортақ тілі – путунхуада жалаң дауысты дыбыстар: *a*, *o*, *e*, *ê*, *i*, *u*, *ü*, – *i* (тіл алды), – *i* (тіл арты), *er*.

Қазақ-латын әліпбиі мен қытай әліпбиіндегі дыбысталуы жағынан да, графикалық жағынан бір-біріне сәйкес келетін дауысты дыбыстар: *a, o, e, i, u*.

Қытай тіліндегі дауыссыз дыбыстар: *b, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, x, w, z*.

Қазақ латын әліпбиі мен қытай транскрипциялық әліпбиіндегі дыбысталуы жағынан да, графикалық жағынан да бір-бірімен сәйкес келетін дауыссыз дыбыстар: *b, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, v, z*.

Ескере кететін жайт: *W, X, C* әріптері ұлттық әліпбиде болмағанымен, қазақ мәтінінде таңбаланады. Сол үшін латыннегізді қазақ пернетақтасында (клавиатурасында) ағылшын тіліндегі *W, X, C* әріптерінің түймешесі болады, олар цитаталық принциппен жазылатын *Windows, Maxima, Coca-Cola* сияқты бренд, марка атаулары үшін қолданылады [10].

Біз төменде қазақ тіліндегі дыбыстар мен қытай тіліндегі дыбыстарға салғастырмалы талдау жасаймыз:

A дыбысы – қытай және қазақ тілінде дыбысталуы жағынан да, графикалық жағынан бір-біріне сәйкес келеді, екеуі де – жуан дауысты дыбыс. Қазақ тілінде *A* дыбысы буынның басында да, ортасында да, соңында да кездеседі: *aǵa, jaǵa, bala* т.б.

Қытай тілінде *A* дауыссыздардың соңынан келеді, жеке-дара тұрып та буын құрай алады: *a* (啊), *ba* (八), *na* (那), *tama* (妈妈), *ta* (他), *la* (拉), *zhan* (站), *kan* (看) т.б. *A* дыбысы *N*-ның алдындан келіп, буын құрағанда *ә*-ге жуықтау айтылады: *kan* (看), *tan* (谈), *lan* (蓝), *zhan* (占), *man* (慢), *chan* (产). Бұл жердегі дыбыстың айтылымы халықаралық фонетикалық әліпбидегі *æ* дыбысына ұқсас. Ал *ng* дыбысының алдында жуан айтылады: *lang* (浪), *mang* (忙), *hang* (行), *zhang* (张), *chang* (唱), *zang* (脏), *kang* (康), *tang* (趟).

Ä дыбысы – қазақ тілінде дауысты дыбыс. Қытай тілінде *ä* дыбысына сәйкес келетін дыбыс жоқ. Қытай тілінде *n* және *i* дыбыстарының алдындағы *a* дыбысы *ә* дыбысына жуық дыбысталады. Мұндай құбылыс қазақ тілінде де бар: *Шай — шәй, жай — жәй* т.б.

Қытай тілінің транскрипциялық әліпбиі мен қазақ-латын әліпбиінде кездесетін *E* дыбысы графикалық жағынан ұқсас болғанымен, дыбысталуында айтарлықтай өзгешеліктер бар. Қазақ-латын әліпбиінде *e* болып дыбысталады, мысалы: *erte, mine, jane, eki* т.б. Ал қытай транскрипциялық жүйесінде ол *e* және *ы* болып екі түрлі дыбысталады. Мысалы: *er, me, de, te, ne, le, ze, ce, se, zhe, che, she, re, ge, ke, he, en, eng, ueng* буындарында *ы* дыбысын берсе, *ei, ie, üe* юнмуларымен құралатын *bei, rei, zhei, bie, pie, xie, que, xue* т.б. буындарында *e* болып дыбысталады.

U – еріндік, қысаң дауысты дыбыс. Бұл таңба – қазақ-латын әліпбиін жасауда біраз дау тудырған таңбалардың бірі. Себебі бұл ол сөз басында және дауыссыз дыбыс таңбасының алдында да жуан сөзде, жіңішке сөзде де кездеседі. Ғалымдар ақылдаса келе, «шеттілдік сөздерде *U* дауысты,

төл сөздерде дауыссыз» деген ережені жойып, біртұтас дыбысталатын *U* таңбасын ұсынып отыр. *U* дыбысының қытай транскрипциялық әліпбиіндегі таңбасы графикалық жағынан да, дыбысталуы жағынан да қазақ-латын әліпбиіндегі *U*-ға сәйкес келеді: *tu, tuan, tui, shu, zhu, nu, hu, suo, zu, shuai*.

Ü қазақ-латын әліпбиінде *Y* дыбысын береді, еріндік, қысан дауысты дыбыс. Қытай тілінде де бұл таңба бар, бірақ дыбысталуы басқаша. Қытай тіліндегі *ü* дыбысының алдында дауыссыздар (шыңму) болмаса, *ü*-дің алдынан *Y* қосылып жазылады да, *ü*-дің төбесіндегі қос нүкте түсіріліп жазылады: *yü* (雨), *yue* (月), *yuan* (元), *yün* (云). *Ü* дыбысы *j, q, x* дауыстыларымен (шыңму) тіркесіп буын құрағанда, төбесіндегі қос нүкте түсіріліп жазылады: *ju, qu, xu*. Алайда *n, l* дыбыстарымен тіркескенде *ü*-дің қос нүктесін түсіріп жазуға болмайды.

Ū әрпі қазақ латын әліпбиінде макрон диакритикалық белгісі арқылы берілген. Қытай транскрипциялық әліпбиінде бұған сәйкес таңба да, дыбыс та жоқ. Дегенмен қытай қазақтарында *o, u* дыбыстарын *ұ* дыбысына жуықтатып айтатын жағдайлар кездеседі. *Zhongguo* – Жұңго, *Chengdu* – Чыңдұ т.б.

Ö – қазақ-латын әліпбиіндегі дауысты дыбыс. Қытай транскрипциялық әліпбиінде бұл таңбаға сәйкес таңба да, дыбыс та жоқ.

I әрпі, яғни төбесінде нүктесі бар *i* графикасы қазақ тілінде де, қытай тілінде де бар. Бірақ айтылуы бір-біріне сай келмейді. Жетілдірілген әліпбиде *i* дыбысы *ı* таңбасымен берілген, ал *i* әрпі тек шеттілдік сөздерді жазуда ғана қолданылады.

B әрпі қытай және қазақ-латын әліпбиінде дыбысталуы жағынан да, таңбалануы жағынан да сәйкес келеді. Екеуі де – ұяң, ауыз жолды дауыссыз дыбыс, көбінесе буынның басында келіп, жуан және жіңішке дауысты дыбыстармен тіркеседі.

C әрпі қытай тілінде *se* деп оқылады, орыс-кирилл әліпбиіндегі *Ц* (ағылшынша *TS* болып таңбаланып жүр) дыбысының айтылуына жуықтау келеді. Буынның басында, дауыстылардан бұрын келеді. Мысалы: *sa, ci, sao, san, seng, song, suo, sun*. Қазақ-латын әліпбиінде баламасы жоқ. Жетілдірілген әліпбиінде *Ц* дыбысын дәлме-дәл беретін таңба жоқ. Себебі бұл дыбыс *t* және *s* дыбыстарының жымдасуынан жасалған аффрикат дыбыс болып саналады, оны *S* таңбасымен береді. Ал қытай транскрипциялық әліпбиінде бұл таңба (*S*) да бар, бұл кирилл әліпбиіндегі *C* дыбысына сәйкес келеді: *sa, se, si, song, sun, suo, sui*.

D әрпі қытай тілінің транскрипциялық әліпбиі мен қазақ-латын әліпбиінде дыбысталуы жағынан да, графикалық жағынан да бір-біріне сәйкес келеді, сондықтан мұны оқу және қабылдау қиынға түспейді. Қазақ тілінде *D* әрпі сөз басында немесе ортасында ғана жазылады, орыс тілі арқылы енген сөздердің соңында ғана жазылады. Ал қытай тілінде *D* тек сөздің басында ғана келеді.

F әрпі қытай транскрипциялық әліпбиі мен қазақ-латын әліпбиінде

дыбысталуы жағынан да, графикалық жағынан сәйкес келеді, екеуі де – дауыссыз дыбыс. Қытай тілінде негізінен буынның басында кездессе, қазақ тілінде буын басында, ортасында, соңында да кездесе береді: *Farab, futbol, saf, fosfor* т.б. *F* әрпі арқылы келген сөздер қазақ тіліне араб, парсы тілдерінен енген кірме сөздерде көп қолданыс тапқан.

G әрпі қытай транскрипциялық әліпбиі мен қазақ-латын әліпбиінде дыбысталуы мен графикалық жағынан ұқсас. Қытай тіліндегі буындар: *ga, ge, gai, gei, gao, gou, gan, gang, geng, gong, gu, guo, gun* т.б.

G – қазақ-латын әліпбиіндегі ұяң дауыссыз дыбыс. Қытай транскрипциялық әліпбиінде сәйкес таңба да дыбыс та жоқ.

H – қытай және қазақ-латын әліпбиінде бірдей кездесетін көмей дауыссыз дыбыс. Қытай тілінде буынның басында дауыстылардан бұрын келсе, қазақ тілінде буын басында да, ортасында да, соңында да кездесе береді.

J әрпі қазақ-латын әліпбиі мен қытай тілінің транскрипциялық әліпбиінде бар. Олардың графикалық формасы ұқсағанымен, оқылуы жағынан айырмашылық бар.

Қазақ-латын әліпбиі мен қытай транскрипциялық әліпбиіндегі *K, L, M, N, P, T, S* әріптері графикалық формасы жағынан да, дыбысталуы жағынан да ұқсас келеді. Сондықтан оларды жазуда қиындық туа қоймайды.

Ñ – мұрын жолды, үнді дауыссыз дыбыс. Бұл таңба қытай транскрипциялық әліпбиінде жоқ. Бұл дыбысқа сәйкес дыбыс қытай тілінде *ng* арқылы беріледі. Мысалы, *zhang, mang, tong, reng, peng* т.б.

Q әрпі қазақ-латын әліпбиінде *q* дыбысын береді. Қазақ тілінде бұл қатаң дауыссыз дыбыс: *qazaq, qus, oqu, toqu* т.б. Қытай транскрипциялық әліпбиінде бұл таңба бар, бірақ оның дыбысталуы қазақ тілінен өзгеше. Қытай тілінде бұл таңба *chi* дыбысын береді: *qi, qia, qiao, qie, qiu, qin, qing, qu, qi* т.б.

Ş қазақ-латын әліпбиінде *sh* дыбысын береді, жиі кездесетін, жайылыңқы қатаң дауыссыз дыбыс. Мысалы: *şyn, şyq, şet* т.б. Қытай тілінде бұл дыбыс *Sh* арқылы беріледі: *sha, she, shi, shao, sheng* т.б.

V қазақ-латын әліпбиінде *B* дыбысын таңбалайды. Ол көбінесе орыс тілі арқылы енген шеттілдік сөздерде кездеседі. Ал қытай тілінде *V* тек кірме сөздерді жазуда ғана қолданылады.

Y қазақ тілінде *y* дыбысын таңбалайды, жуан, қысаң, езулік дауысты дыбыс. Мысалы: *Almaty, Mañgystau, Atyrau* т.б. Бұл таңба қытай транскрипциялық әліпбиінде бар, алайда ол *y* дыбысын береді. Мысалы: *yí, ye, yao, yong, yue, you* т.б.

Z қазақ-латын және қытай транскрипциялық әліпбилерінде бірдей кездеседі, екеуінде де *z* дыбысын таңбалайды. Тек қытай тілінде дыбыстағанда тіл мен тістердің арасында саңылауда үйкеліс пайда болады, тіл ұшы (альвеоларлы) саңылау дауыссыз деуге болады. Мысалы: *za, ze, zi, zai, zan, zen, zang* т.б.

Қытай тілінде *zh*, *ch*, *sh* сияқты қосар әріптен жасалған әріптер кездеседі. Бұл дыбыстарды қазақ-латын әліпбиінде транслитерациялауда біраз қиындықтар туындауы ықтимал. Себебі қытай транскрипциялық әліпбиінде бұл дыбыстарға ұқсас, қатаң-ұяң сыңарлары бар: *zh – j*, *ch – q*, *sh – x*.

Zh, *ch* – палаталды дауыссыз дыбыстар, оларды дыбыстағанда тілдің ұшы таңдайға тиеді. Палаталды (палаталь – латын сөзі, «таңдай» деген мағынаны білдіреді) дыбыстар тілдің ұшы таңдайға тигізу арқылы шығарылады. *Ch*-ны дыбыстағанда тілдің ұшы жоғары қарай қайырылады. Бұл екі дыбыс негізінен *a*, *u*, *e*, *o* дауысты дыбыстарымен (шыңму) тіркеседі: *zha*, *cha*, *zhe*, *che*, *zhu*, *chu*, *zhuo*, *chuo*.

Zh әрпі төлқұжатта қазақ есімдерін ағылшын тілінде жазуда қолданылып жүр (Жанар – Zhanar). Ал *ch*, *sh* әріптері 2018 жылғы бекітілген нұсқада болған, жетілдірілген әліпбиде жоқ. Себебі *ч* дыбысы қазақ тілінің төл дыбыс жүйесіне жат, өз сөздерінде кездеспейді. *Ч* дыбысымен келетін шеттілдік сөз саны өте аз және олардың қолданыс жиілігі де төмен. Оның үстіне *ch* диграф құрамындағы бір компонент - *С* әрпі әліпбиде жоқ болғандықтан, осы күрделі әріпті жазу-сызуда үйреткенде қиындық тудырады. Ал *sh* диграфы оқуда қолайсыз, себебі бір сөзде *Ш*, бір сөзде *СХ* болып оқылады [10]. Бұған қоса, жетілдірілген қазақ-латын әліпбиі «бір дыбыс-бір таңба» принципін ұстанады. Қос әріптен жасалған дыбыстар мәтінді ұзартады, екіұшты оқылатын сөздер көбейеді.

Қытай тілінде *J* мен *q* – аффрикаттар, оларды дыбыстаған кезде тілдің ортаңғы бөлігі таңдайға тиіп, саңылау пайда болады. Ал, *X* – саңылау дауыссыз, мұны дыбыстағанда тілдің ұшы астыңғы тістерге тиеді де ортаңғы бөлігі таңдайға үйкеледі, дыбыс сонда пайда болған саңылаудан шығады. Бұл үш дыбыс (*J*, *Q*, *X*) *i* және *ü* дауыстыларымен ғана тіркеседі: *ji*, *ju*, *jue*, *juan qi*, *qu*, *que*, *quan*, *xi*, *xu*, *xue*, *xuan* т.б.

Қытай тілінің дыбыстық ерекшелігін ескере отырып, қытай онимдерін транслитерациялауда *j*, *q*, *x*, *zh*, *sh*, *ch* таңбаларын кірме таңба ретінде пайдаланған жөн деп есептейміз. Себебі: бір ғана *ṣ* әрпімен, *s* мен *c* дыбысын тек *S* әрпімен, *zh* мен *j* дыбысы *J* әрпімен таңбаласақ, графикалық кескіні ұқсас әріптерден (бірақ жазылуы мен айтылуы мүлде басқа) құралған сөздерді бір-бірінен ажырату қиынға соғады, яғни сөздер мағыналық өзгеріске ұшырайтыны сөзсіз [7, 31 б.]. Мысалы: *Chongqing* (重庆) деген онимді қазақ латын әліпбиі бойынша *Ṣuñṣiñ* деп транслитерацияласақ, қытай тіліндегі дыбысталуына нұқсан келеді. Себебі бұл жердегі *Ch* және *q* дыбыстарына бір ғана *ṣ* дыбысы мен жазуға болмайды. Бұған қоса, *q* дыбысы қазақ латын әліпбиінде мүлдем басқа *қ* дыбысын беретіндіктен, бұл сөздің дыбысталуында түсінбеушілік орын алары сөзсіз. Сол сияқты *Jiang Zemin* (江泽民), *Qing Gang* (青岗), *Zhang Guotao* (张国焘), *Shi Tao* (石涛), *Qu Yuan* (屈原), *Qinghai* (青海), *Changhong* (长虹), *Shanxi* (陕西), *Zhangjiajie* (张家界), *Liujiaxia* (刘

家峡) т.б. онимдерді латынша жазу қиындық тудыратыны сөзсіз.

Қытай тіліндегі онимдер ағылшын тілінде Халықаралық Стандарттау Ұйымы бекіткен, яғни «Қытай тілінің фонетикалық дыбыстанба жобасы» бойынша жазылады.

Сонымен, қытай тіліндегі онимдерді ағылшын тілінде жазылуы бойынша тікелей қабылдаймыз ба, әлде Ресейдің орыс ұлтының аты-жөнін ағылшын тілінде жазу стандарты бойынша жазамыз ба? деген заңды сұрақ туады. Бұл мәселені принципті түрде шешіп алуымыз керек. Қазақстанда төлқұжаттағы есімдер орыс ұлтының аты-жөндері ағылшын тілінде жазу стандарты бойынша жазылып жүр. Мәселен, Ж-ны *Zh* әрпімен, Ц-ны *TC* әріптік тіркесімен, Ш-ны *Sh* әрпімен, Ч-ны *Ch* арқылы жазып жүрміз.

Жалпы тіл білімінде шет тілдерден енген жалқы есімдердің негізгі графикалық формасын сақтап жазудың үш тәсілі бар. Олар: *трансплантациялау*, *транскрипциялау* және *транслитерациялау*. Трансплантациялау «мәтінге шет тілдерінің сөздерін (атауларды, есімдерді) графикасын сақтай отырып тікелей енгізу» [11, 11 б.]. Бұл әдіс қазақ тілінде бұқаралық ақпарат құралдарында, іс қағаздарында, ғылыми әдебиетте қолданылады.

Транскрипциялау дегеніміз шеттілдік сөздің дыбыстарын (әдетте жалқы есімдер, географиялық атаулар, ғылыми терминдер т.б.) қабылдаушы тілдің әліпбиінің әріптерімен беру. Транскрипциялауда сөз түпнұсқаның ауызша түріне жақын болады. Бірақ транскрипциямен берілген сөздер қабылдау тілінің артикуляциялық жүйесіне сай келмеуі мүмкін. Сондықтан оны айта алмау, оқи алмау сияқты қиындықтар туындайды. Транскрипция әдісін бұрын саяхатшылар мен зерттеушілер жергілікті тұрғындардан естіген сөздерін дәл сақтап алу үшін қолданған екен. Бір тілден екінші тілге транскрипцияланған сөз түпнұсқа тілге қайта транскрипциялаған кезде бастапқы қалпын сақтап қала алмайды, бұл кері қайтарылмайтын үдеріске жатады.

Транскрипцияның үш түрі жиі қолданылады. Олар: фонетикалық транскрипциялау, фонематикалық транскрипциялау, практикалық транскрипциялау. Белгілі бір аймақ пен өңірдің хронологиялық нұсқаларын немесе айтылу түрлерін жеткізу үшін фонетикалық транскрипция қолданылады. Ал фонемаларды қарама-қарсы қойып салыстыру арқылы көрінетін, негізгі мағына ажыратушы айтылу ерекшеліктері фонематикалық транскрипциялау деп аталады. Кең таралған түрі практикалық транскрипциялау, ол шеттілдік есімдер мен атауларды белгілі бір тілдің орфографиялық жүйесі арқылы жазу. Практикалық транскрипциялауда көбінесе қабылдаушы тілдің әріптері қолданылады.

Транслитерация бір жазудың таңбаларын екінші жазудың таңбаларымен дәл беру әдісі. Бұл негізінен тілдердің әріптерін сәйкестендіру үшін, яғни бір тілдегі сөзді екінші тілге сол тілдің әріптері

арқылы жеткізу үшін қолданылады. Бұл әдіс көбінесе жалқы есімдер мен географиялық атауларды, саяси және мәдени тұрмыстық реалийлерді жазуда қолданылады. Транслитерациялауда әріптердің сәйкестігіне мән беріледі. Мысалы, қазақ тіліне шет тілінің сөздері негізінен орыс тілі арқылы транслитерация жасалады, сол себепті орыс тіліндегі жазылуы басшылыққа алынады. Ал қытай тілінен орыс тіліне жазуда негізі бірыңғай қабылданған жүйе бар. Ол *Палладий транскрипциялық жүйесі* деп аталады. Палладий транскрипциялық жүйесі – қытай тілінен орыс тіліне транскрипциялайтын жүйе.

Ең алғаш қытайша-орысша транскрипциялау жүйесін 1839 жылы қытайтанушы ғалым Яакинф (Бичурин) жасаған болатын. Кейін бұл жүйе Палладий (Кафаров) пен Павел Поповтың құрастырған «Қытайша-орысша толық сөздікте» кеңінен қолданылып, Палладий транскрипциялық жүйесі ретінде таныла бастайды. Мұны тіпті посткеңестік елдері де қолданып келді, оның ішінде Қазақстан да бар. Себебі Қазақстанда қытай тілінен транскрипциялаудың қазақша жүйесі әлі күнге дейін жасалған жоқ. Қытай қазақтары Шыңжаң Ұлттар тіл-жазу қызметі комитетінің құрастырған «Қазақ тілінің емле сөздігіндегі» ережелерге сүйеніп жазса, қазақстандық қытайтанушылар кириллнегізді қазақ әліпбиін немесе Палладий транскрипциялық жүйесін қолданады. Бұдан бір атаудың үш немесе одан да көп жазылу және айтылу нұсқалары пайда болды.

Қытай тіліндегі жер-су атаулары мен адам есімдерін қазақ-латын графикасында транслитерациялауда қытай транскрипция жүйесіне сүйенген дұрыс, яғни түпнұсқалық принципті ұстанамыз. Себебі, Палладий транскрипциялық жүйесі мен кириллнегізді қазақ әліпбиіне қарағанда дыбыстарды дәл, тілге икемді жеткізуге болады. Қытай қазақтарының кирилл әліпбиі негізінде айтуы мен жазуында фонематикалық транскрипция негізге алынғаны көрінеді. Онда сөздердің дыбысталуындағы өзгерістер ескерілмей, тек фонемалар жазу байқалады. Төмендегі кестеде қытай онимдерін Палладий транскрипциялық жүйесінде, кириллнегізді қазақ әліпбиінде, қытай қазақтарының кирилл әріптері арқылы жазуын салыстырып, талдай келе, қазақ-латын графикасында транслитерациялау жолдары ұсынылады.

2-Кесте. Қытай онимдерін қазақ-латын графикасында транслитерациялаудың салыстырмалы кестесі

Онимдер	Транскрипциясы	Палладий жүйесі бойынша жазылуы	Қазақ-кирилл әліпбиінде жазылуы	Қазақ-латын графикасында таңбалануы
天津	Tianjin	Тяньцзинь	Тянжин	Tianjin
中国	Zhongguo	Чжунго	Жұңго	Zhūnguó

广州	Guangzhou	Гуанчжоу	Гуаңжоу	Guañzhou
成都	Chengdu	Чэнду	Чыңду	Chyñdu
贵州	Guizhou	Гуэйчжоу	Гүйжоу	Guizhou
昆明	Kunming	Куньмин	Күнмин	Künmiñ
泰山	Taishan	Тайшань	Тайшан	Taišan
鲁迅	Lu Xun	Лу Синь	Лу Шүн	Lu Şün
雷锋	Lei Feng	Лэй Фэн	Лый Фың	Lyifyñ
王杰	Wang Jie	Ваньцзе	Ваң Же	Uañjie
杨勇	Yang Yong	Ян Юн	Яң Юң	Iañ Iūñ
毛泽东	Mao Zedong	Мао Цзэдунь	Мау Зыдун	Mau Zydūñ
周建仁	Zhou Jianren	Чжоу Цзянь-жэнь	Жоу Жянрын	Zhou Jianryn
艾青	Ai Qing	Айцинь	Ай Чиң	Ai Qiñ
巴金	Ba Jin	Ба Цзинь	Ба Жин	Ba Jin

Ескерту: Жоғарыдағы кестеде біз тек мысал ретінде келтірген онимдердің қазақ-латын графикасында оқылуын ғана таңбаладық.

Сонымен, бұл мақаламызда қытай және қазақ-латын әліпбиіндегі дыбыстарды салыстыра отырып, олардың дыбыстық ерекшеліктері мен оларды трансформациялауда кездесетін мәселелер анықталды. Дыбысталуы мен графикалық формасы сәйкес келетін дыбыстар мен баламасы жоқ дыбыстар көрсетілді. Сондай-ақ транслитерация мен транскрипция әдістерінің ара-жігі ажыратылып, ерекшеліктері талқыланды.

Жалпы қытай онимдерін қазақ-латын графикасында трансформациялау, оның ішінде қазақ-латын әліпбиінің құрамында жоқ әріптерді қытай онимдерін транслитерациялауда қолдану, қолданбау мәселесі болашақта ары қарай терең зерттеуді қажет етеді.

Қорытынды

Кирилл және латын графикасында онимдерді трансформациялауға байланысты бірыңғай стандарт болмағандықтан, әр тілде транслитерациялау әртүрлі жүргізіліп жүр. Қазақ тілінен шет тілдерге, шет тілінен қазақ тіліне трансформациялауда негізгі басшылыққа алатын нақты құжат немесе ұлттық стандарт жоқ. Бұл мәселе қазақ-латын әліпбиіне толық көшкенде шешімін табады деген үміттеміз.

Қытай онимдерін қазақ-латын графикасында трансформациялау барысында мынадай ұстанымдар басшылыққа алынуы тиіс:

- қытайша-қазақша, қазақша-қытайша транскрипциялау мен транслитерациялаудың ғылыми принциптерін жасау;
- қытай онимдерін қазақ-латын графикасында транскрипциялау мен транслитерациялаудың орфографиялық ережелерін, нормаларын, нұсқаулығын, стандартын әзірлеу;
- бір атаудың тек бір нұсқада транслитерациялануына мән беру;

- онимдерді қытай тілінің транскрипция жүйесіне сәйкес оқылуына барынша сәйкестендіру, дыбыстық бейнесін жуықтатып сақтау;
- қытай тіліндегі ономастикалық атауларды кирилл және латын графикасында транскрипциялауда бірізділіктің болуына мән беру;
- латынға көшкен басқа елдердің тәжірибелерін де қарастыру.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Мәдиева Г.Б., Иманбердиева С.Қ. Ономастика: зерттеу мәселелері/ Г.Б.Мәдиева. С.Қ. Иманбердиева. – Алматы: ІС-Сервис, 2005. – 240 б.
- [2] Суперанская, А.В. Ономастика начала XXI века / А.В.Суперанская. – Москва: Советский писатель, 2009.– 80 с.
- [3] Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного/ А.В.Суперанская. – 2-е изд. – Москва: Наука, 2007. – 368 с.
- [4] Матвеев А. К. Ономастика и ономатология: терминологический этюд / А.К. Матвеев // Вопросы ономастики. – 2005. – №2. – С. 5–10.
- [5] Крюков М. В. Китайцы. Системы личных имен у народов мира / М.В. Крюков. – Москва: Наука, 1986. –384 с.
- [6] Хамаева Е.М. Китайские антропонимы: монография / Е.А.Хамаева. — 2-е изд., испр. И доп. — Москва: Издательский дом ВКН, 2019. — 264 с.
- [7] Қалибекұлы Т. «Қытай тілінің фонетикалық дыбыстанба жобасындағы» дыбыстар мен дыбыс тіркестерін қазақ латын графикасында таңбалау / Т. Қалибекұлы // Тілдік тұлға және қазіргі филология мәселелері: филол. ғыл. д-ры, проф. Шара Мажитаеваның 70 жасқа толуына орай өткіз. респ. ғыл. онлайн конф. материалдары. - Қарағанды: «Акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды ун-ті» КЕАҚ баспасы, 2021. – 28-32 бб.
- [8] Ғабитханұлы Қ. Қытайдағы қазақтар қолданған төте жазу мен латын жазуының емле-ережелері / Қ. Ғабитханұлы. Жаңа Ұлттық Әліпби: Қазақ жазуын жаңғырту (ғылыми тілтанымдық зерттеу) 2-кітап (сигналды нұсқа). – Алматы. 2017. – 472-513 бб.
- [9] Қалибекұлы Т. Дильманова М. Қытайша-қазақша ономастикалық атаулар сөздігі./ Т.Қалибекұлы, М. Дильманова. – Алматы: Полилингва, 2021. –208 б.
- [10] Фазылжан А.М. Әліпби қалай жетілдірілді? / А.М. Фазылжан <https://www.soyle.kz/article/view?id=319>. – интернет көздері.
- [11] Гиляревский Р.С., Старостин Б.А. Иностранные имена и названия в русском тексте: Справочник. 3-е изд.и доп. – Москва: Высшая школа, 1985. –303 с.
- [12] Қалибекұлы Т. Қытай және қазақ тілдеріндегі фонетикалық

бірліктердің салғастырмалы сипаттамасы/Т.Қалибекұлы//Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университетінің хабаршысы. *Филология сериясы*. – Көкшетау. – 2019. –№ 2. –123-130 бб.

REFERENCES

- [1] Madieva G.B., Imanberdieva S.Q. Onomastika: zertteu maselelery (Onomastics: research problems). G.B. Madieva. S.Q. Imanberdieva. Almaty: IC-Servis, 2005. 240p. [In Kaz.]
- [2] Superanskaya A.V. Onomastika nachala XXI veka (Onomastics of the beginning of the XXI century). A.V. Superanskaya. Moskva: Sovetskipisatel, 2009. 80p. [In Rus.]
- [3] Superanskaya A.V. Obshchaya teoriya imeni sobstvennogo (General theory of proper name). A. V. Superanskaya. 2-e izd. Moskva: Nauka, 2007. 368 p. [In Rus.]
- [4] Matveev A.K. Onomastika i onomatologiya: terminologicheskii etyud (Onomastics and onomatology: a terminological etude). A. K. Matveev. Voprosy onomastiki. 2005. № 2. P. 5–10. [In Rus.]
- [5] Kryukov M.V. Kitaicy. Sistemy lichnykh imen u narodov mira (Chinese. Systems of personal names among the peoples of the world). M.V. Kryukov. Moskva: Nauka, 1986. 384p. [In Rus.]
- [6] Hamaeva E.M. Kitaiskie antroponimy: monografiya (Chinese anthroponyms: monograph). E. A. Hamaeva. 2-e izd., ispr. idop. Moskva: Izdatel'skiy dom VKN, 2019. 264p. [In Rus.]
- [7] Qalibekuly T. «Qytai tilinin fonetikalıyq dybystanba zhobasyndagy» dybystar men dybys tirkesterin qazaq latyn grafikasynda tanbalau» (Marking of sounds and phrases in the Kazakh-Latin graphics in the “Phonetic phonetic design project of the Chinese language”). T. Qalibekuly. Tildik tulga zhane qazirgi filologiya maseleleri: filol. gyl. d-ry, prof. Shara Mazhitaevanyn 70 zhasqa toluyna orai otkiz. resp. gyl. Onlajn konf. materialdary. Qaragandy: «Akad. E.A. Boketov at. Qaragandy un-ti» KEAQ baspasy, 2021. 28-32 p. [In Kaz.]
- [8] Gabithanuly Q. Qytajdagy qazaqtar qoldangan tote zhazu men latyn zhazuynyn emle-erezheleri. Q. Gabithanuly. Zhana Ulttyq Alipbi: Qazaq zhazuyn zhangyrtu (gylymi tiltanyndyq zertteu). 2-kitap (signal'dy nusqa). Almaty. 2017. 472-513 pp. [In Kaz.]
- [9] Qalibekuly T. Dilmanova M. Qytaisha-qazaqsha onomastikalıyq ataular sozdigi (Chinese-Kazakh dictionary of onomastic names). T. Qalibekuly, M. Dilmanova. Almaty: Polilingva, 2021. 208p. [In Kaz.]
- [10] Fazylzhan A.M. Alipbi qalai zhetildirildi? (How was the alphabet improved?) .A.M. Fazylzhan <https://www.soyle.kz/article/view?id=319>. – internet kozderi. [In Kaz.]
- [11] Gilyarevskij R.S., Starostin B.A. Inostrannye imena i nazvaniya v russkom tekste: Spravochnik (Foreign names and titles in the Russian text: a Handbook). 3-e izd. idop. Moskva: Vysshaya shkola, 1985. 303 p. [In Rus.]

[12] Qalibekuly T. Qytai zhane qazaq tilderindegi fonetikalыq birlikterdin salgastyrmaly sipattamasy (Comparative characteristics of phonetic units in Chinese and Kazakh languages). T.Qalibekuly. Sh.Ualikhanov atyndagy Kokshetau memlekettik universitetinin khabarshysy. Filologiya seriyasy. Kokshetau. 2019. № 2.123-130 pp. [In Kaz.]

ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМАЦИИ КИТАЙСКИХ ОНИМОВ В КАЗАХСКО-ЛАТИНСКОЙ ГРАФИКЕ

***Койбакова А.С.¹, Калибекулы Т.²**

***¹докторант, старший преподаватель кафедры китаеведения, факультета
востоковедения, Казахского национального университета
имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан,**

**²к.ф.н., профессор, Казахского университета международных
отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан**

***¹e-mail: ayzhan.k.s@gmail.com, ²e-mail:tolkyn.kalibek@mail.ru**

Аннотация. В статье рассматривается вопрос трансформации китайских онимов в казахско-латинской графике. Сделав сравнительный анализ звуков китайского транскрипционного алфавита и усовершенствованного казахско-латинского алфавита, выявлены общие и уникальные звуки в обоих языках. Рассмотрены виды транскрипции и транслитерации, а также эффективные способы и проекты по максимальной адаптации онимов к китайской системе транскрипции и аппроксимации звукового образа.

Реформа перехода страны на латиницу в будущем охватит все сферы нашего общества, в том числе и иностранные языки. Китайские онимы – одна из неисследованных тем в казахском языке. До сих пор не решен вопрос их транслитерации на казахскую кириллицу. Названия китайских компаний, названия организаций, имена китайцев до сих пор пишутся на основе системы транскрипции Палладия, в казахском языке нет стандарта последовательного написания, нет определенной системы. В учебниках и пособиях, научной литературе и словарях, изданных на русском языке в Китае, ономастические названия китайского языка записываются по палладиевой системе транскрипции. Однако система транскрипции Палладия имеет много недостатков. Поскольку в китайском языке много звуков, которых нет в русском языке, возникает много проблем при транслитерации китайских слов, например, неточная передача звука. И в казахско-латинской графике есть проблема транслитерации или транскрипции, которую нужно решить, чтобы избежать этих недостатков и привести звуки в соответствие с законами сингармонизма. Поэтому исследования в области ономастики страны и в формировании правил и принципов правописания иностранных слов,

написанных латиницей, имеют большое значение.

Выводы и анализ исследования могут быть использованы в сопоставительном изучении и исследовании китайской и казахской фонетики, исследованиях в области ономастики китайского языка.

Ключевые слова: оним, ономастика, латиница, транскрипция, транслитерация, кириллица, транскрипционная система Палладия, буква.

THE PROBLEM OF TRANSFORMATION OF CHINESE ONYMS IN KAZAKH-LATIN GRAPHICS

*Koibakova A.S.¹, Kalibekuly T.²

^{*1}Doctoral student, senior lecturer of the Department of Sinology, Faculty of Oriental Studies, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,

²Candidate of Philology, Professor of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan.

^{*1}e-mail: ayzhan.k.s@gmail.com

²e-mail: tolkyn.kalibek@mail.ru

Abstract. The article considers the issue of transformation of Chinese onyms in Kazakh-Latin graphics. Also, a comparative analysis of the sounds of the Chinese transcription alphabet and the advanced Kazakh-Latin alphabet revealed common and unique sounds in both languages. Types of transcription and transliteration and effective ways and projects to maximize the adaptation of onyms to the Chinese transcription system and to approximate the sound image are considered.

The reform of the country's transition to Latin script in the future will cover all spheres of our society, including foreign languages. Chinese onyms are one of the unexplored topics in the Kazakh language. The issue of their transliteration in the Kazakh-Cyrillic script is still unresolved. Names of Chinese companies, names of organizations, names of Chinese people are still written on the basis of the Cyrillic Palladian Transcription System, there is no standard of sequential writing in the Kazakh language, no specific system. In textbooks and manuals, scientific literature and dictionaries published in Russian in China, the onomastic names of the Chinese language are written according to the Palladium Transcription System. However, the Cyrillic Palladium transcription system has many shortcomings. Since there are many sounds in Chinese that are not in Russian, there are many problems in transliterating Chinese words, such as inaccurate sound delivery. And in the Kazakh-Latin graphics there is a problem of transliteration or transcription, to avoid these shortcomings and to bring the sounds in line with the laws

of synharmonism. Therefore, research in this area is of great value in the field of onomastics of the country and in the formation of spelling rules and principles of foreign words written in the Latin alphabet.

The conclusions and analysis of the paper can be used in the comparative study and research of Chinese and Kazakh phonetics, research in the field of onomastics of the Chinese language

Keywords: onym, onomastics, latin alphabet, transcription, transliteration, Cyrillic alphabet, Palladium transcription system, letter

Статья поступила 30.03.2022

UDC 821.111

SRSTI 16.21.55

DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.008

THE VOLUME AND INSULARITY OF THE LITERARY TEXT

***Komutstsi L.V.¹**

¹Dr. of Sc. in Philology, professor, Sevastopol State University,
Sevastopol, Russia

***¹e-mail: ltataru@yandex.ru**

Abstract. Literary text has been an issue of extensive research in numerous linguistic traditions. However, it remains a category open to further investigation. In this article we will mainly consider the seemingly simple issues of the literary text's volume and insularity. These will be regarded in the perspectives of text linguistics and decoding stylistics. Starting from the definitions suggested in the text linguistics of the 1970s and in Yu.M. Lotman's semiotic conception, which presents the text of art through the criteria of expressiveness, insularity and structuredness, we will focus on the contemporary treatment of the literary text as a complex sign that triggers the reader's reflection due to the transparency of its semantic structure. Our theorisation will be supported by textual analyses, mainly by an analysis of J. Joyce's story "Clay" from the "Dubliners" collection. The procedure involves identifying the semantic links between the title, the beginning and the end of the narrative and the symbolic context of the entire story, which, in its turn, interacts with the thematic structure of the "Dubliners" cycle in the whole. The results of the study demonstrate the relativity of the notions of the text's volume and insularity, as well as their high potential for further research in the field of cognitive stylistics.

Keywords: literary text, literary communication, decoding stylistics, text's volume, text's insularity, positional theory of the text, J. Joyce, "Dubliners", "Clay".

Basic provisions

Art in general and literary art in particular have always been indispensable forms of human communication. Imaginative literature has retained its importance till the modern era of consumerism and Big Data. Yu.M. Lotman, a renowned cultural theorist, explained this fact quite straightforwardly: while particular information data within economics, informatics, political science, etc. are stored and transmitted through specific codes, the universal language of art is "*a wonderful generator of languages of a particular type, which do mankind a unique favour by attending to the most complex and mysterious aspects of human knowledge*" [1, p. 9]. A literary text is a carrier of particularly complex information and if mankind would fail to process it, important communication mechanisms would be deformed meaning that our chances for survival would decrease. An organism maladjusted for reacting to complex signals from the environment is destined to extinction. The significance of artistic communication, as follows from Lotman's definition, may be even greater than communication within the spheres of natural sciences or economics. This explains the need to further develop the tools and methods of text interpretation on which truly intelligent reading rests. Such tools and procedures are investigated by various linguistic and literary disciplines.

Methods

In this article we will undertake an enquiry with the specific trend in literary stylistics which has dominated stylistic research within the last fifty years or so and which is known as the stylistics of reception or the stylistics of decoding. In Russia, it was pioneered by Irina Vladimirovna Arnold, who developed her own groundbreaking conception of stylistics in the 1970s, quite independently from a parallel research carried out by Michael Riffaterre, Geoffrey Leech, Teun van Dijk, Roger Fowler and other Western semioticians and structuralists [2, 3].

The logic of a decoding textual analysis follows the direction opposite to that of traditional literary criticism and poetics. It springs off the reader's perception of the graphical, lexical and syntactical signs, proceeds to interpreting the emotive content of the imagery to arrive eventually at the author's ideology and world mapping. It is rather the textual structures than the writer's individual style and biographical context that matter, though the latter are not to be disregarded. It follows from what has been said above, that the primary subject-matter of decoding analysis and of the present article is the literary text and its linguistic categories.

Introduction

Being "the primary reality of the whole humanitarian-philological thinking" [4, p. 281], text has been studied by numerous linguistic traditions, beginning from those of Ancient India and Greek rhetoric up to contemporary cognitive studies and discourse theory. Text linguistics of the 1960-1970s defined its central object as "a succession of sign units (letters, words, phrases,

1 Hereinafter the translation from Russian into English is ours (L.K.)

supra-phrasal units, punctuation signs, etc.), connected by semantic links [5, p. 507]. Text linguistics sprang off the structural-communicative definition of the text as a sequence of coherent sentences (“Der Text ist eine kohärente Folge von Sätzen”), which Klaus Brinker criticised as quite limited [6].

In the 1970s text became the object of semiotics, cybernetics and informatics. This approach was grounded in the cultural text theory pioneered by Yuri Mikhailovich Lotman who regarded any work of art, literature including, as a type of language, that is, as “*an ordered system of signs serving as a means of communication*” [1, p. 11]. Today’s semiotics assumes that various sign systems like a geographical map, a collection of butterflies, algebraic or musical notations and so on and so forth are *texts*.

Thanks to the efforts of many smart scholars, we have now at our disposal a whole arsenal of text definitions and categories, such as cohesion, coherence, divisibility, integrity, modality, etc. However, there has also been a growth in contradictory or too far-going statements. As a sad consequence, by the 1990s text linguistics nearly came to a deadlock, as far as we can judge from expert opinions: “No exhaustive and terminologically grounded definition of the very concept of ‘text’ has yet been given” [7, p. 11]; “Text linguistics is becoming whatever you may think of but a linguistics, while the concept of text is being less and less clearly defined” [8, p. 64].

Contemporary cognitive text theory presents its object as a dynamic unit of communication organised into a complex system of functional elements; the material and the product of the author’s speech-mind activity, calculated to evoke a feedback on the part of the reader/listener [9, pp. 5-21].

Discussion and Materials

The definitions we have discussed above, indeed, can hardly be exhaustive and need further elaboration. Let us consider, for one, the three characteristics of the text suggested by Yu.M. Lotman: 1) expressiveness (*vyrazhennost’*), that is, the option of fixing textual meanings in a system of signs; 2) insularity (*otgranichennost’*): presence of clearly marked borders like the beginning and the end of a text, the frame of a canvas or a theatrical stage, etc.); 3) structuredness (*strukturnost’*), that is, a particular organisation of interconnected and interdependent elements within a text [1, pp. 67-69].

Insularity of a text is quite a controversial issue today, while the seemingly unpretentious trait of a text’s volume was not considered by professor Lotman to be an issue at all. However, when we ask, “How long or short can a succession of language signs be to be a text?” and then, “Does a text necessarily have clear-cut borders?”, we open quite a wide perspective for possible answers.

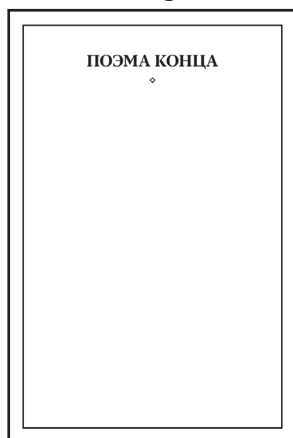
Considering the issue of the volume, we can refer to an example suggested in I.N. Gorelov and K.F. Sedov’s “Fundamentals of Psycholinguistics”: “No exit” (“Vykhoda net”) [10]. This phrase may seem to be taken from a rather pessimistic context, but it can also be a sign in the metro or in the cinema telling the visitors that they only need to seek another way to get out. “Exit”

is just a word, but it is a *text*, too, as it signals quite meaningful information, like many other texts we see in the streets: "Zoo", "Milk", "Push", "Pull", "No smoking", etc.

And now, can a text be as small as one letter? Take the Russian letter "M" – it can inform us that we have reached a metro station or found a men's toilet. Consequently, "M" is a text, too, carrying meaningful information.

Moreover, a text can be reduced to a punctuation sign! Victor Hugo once sent a letter to his publisher with just a large question mark: "?". His addressee wrote the answer: "!". To both the messages were crystal clear. Hugo's question mark meant: "How is the sale of 'Les Misérables' going?" The exclamation mark informed the writer that his novel was being sold out perfectly well.

If we go a little further and think, whether a text can be yet *smaller* than a graphical sign, we will have to admit that zero sign also carries information. Consider an example: in 1913, the avant-gardist poet Vasilisk Gnedov published the cycle "Death to Art" [11]. Each of the fifteen "poems" consisted either of an abstruse line (e.g., «Бубчиги Козлевая – Сиреня. Скрымь Солнца»), or of one letter («Ю»). The concluding "Poem of the End" was just a blanc page with nothing but the title on it:

This blanc page is also a text, a message to be interpreted. The poet Vladimir Pyast, Gnedov's contemporary, explained in his memoirs that it was a visual text and a performance, that is, "a gesture of the poet's hand raised above his hair, then lowered sharply down, and then to the right" [12].

And how large can a text be? Actually, it can be extended *ad infinitum*. Remember the concept of *hypertext* – a text containing references to an infinite number of other texts. The Bible is a hypertext. During the 2000 years of its existence, this book has extended itself endlessly thanks to translations into hundreds of languages (every new translation = a new text); 2) religious and philosophical commentaries, theoretical and artistic interpretations and so on. The term "hypertext" has entered the thesaurus of the Internet user as an interactive medium programmed by the Hyper Text Markup Language

(HTML). It allows the user read a text full of references to other data, multimedia, etc.

As far as the text's insularity is concerned, should we say that it begins with the first phrase, the paratext or with the title? The answer is, its borders can be opened up with any of these structural elements.

If we take the title, a considerable corpus of research will inform us, that it marks *the strong position* of the text and acts as *its semantic dominant*. The title represents a piece of condensed information, which bears direct or indirect references to the topical words of the text. Besides, the words connected with the title semantically or by associations, belong to one referential sphere and form a unique context, in which the title word(s) obtain additional, often symbolic meanings [3, pp. 131-139; 13, pp. 43-45].

At first occurrences in the text, title words are normally used in their primary, logical meanings. But "simple" words are mostly polysemantic, and, as the text unfolds, they tend to reveal new facets of meaning and acquire new ones. This ability given to words by the literary text may be called *meaning augmentation*.

To illustrate this point, we will take the story "Clay" from J. Joyce's collection "Dubliners". The title word itself never comes up in the narration until the climactic scene of fortune-telling where it is paraphrased: "*She felt a soft wet substance with her fingers and was surprised that nobody spoke or took off her bandage*" [14]. "She" is the central character, Maria, an elderly lonely laundry woman. She used to nurse two brothers, Joe and Alphy, who are grown up now and who invite her for a Hallow Eve party to Joe's house.

During the game of fortune-telling, Maria is blindfold and her hand touches the saucer with clay ("*a soft wet substance*"). Clay is contextually related to "death". In fact, "death" is one of the central leitmotifs of the "Dubliners". It is introduced in the first story of the book where the word "*paralysis*" refers to the illness of which an old priest dies. On the other hand, the reader notices that "death" in the stories is dialectically connected with its opposing concept of "life". The thematic opposition "Life – Death" is exposed to the reader's mind thanks to a constant repetition of the words "*life*", "*death*", "*hope*", "*mother*", "*sin*", "*memory*", "*the past*" and their contextual synonyms. Such lexical repetitions tend to attract the reader's attention to the ideological plane of the story. They are interwoven into threads (topical chains) penetrating the whole text of the book to create an interplay of the three subtopics: 1) family life of ordinary Dubliners; 2) their social life; 3) their religious life.

In "Clay", the reader notices repetitions of words referring to these subtopics: 1) family relations and private affairs (*mother, brother, children, wife, the break-up at home, his own flesh and blood...*); 2) Maria's and Joe's

minor positions in Dublin's society (she is boarding in the laundry while Joe is a clerk at an office); 3) words of religious semantics (*the Protestants, the mass, the prayer-book, a convent*). The very name of the protagonist – Maria – associates her with the Mother of Christ. Indeed, Maria is the only female character in "Dubliners" who really has Christian traits such as kindness, modesty and self-sacrifice. The matron of the laundry says, Maria is "*a veritable peace-maker!*". Joe tells of her: "*Mamma is mamma, but Maria is my proper mother*" [14]. Maria's presumed virginity is another trait that relates her to the Holy Mother.

All the three topical chains co-occur with the theme of death: the central scene is set at the holiday, which is the time to remember the dead. The fact that it is the "holy" Maria who happens to get an omen of death during the game of fortune-telling becomes symbolically suggestive. When Maria is made to do it over again, she gets a prayer-book – the sign telling that she would enter a convent. Considering all the signs of meaningful reverberations of the text's semantic structure, "Clay" results in symbolising the spiritual death of the most holy female protagonist of the story and of the book.

The first phrase is no less important than the title, as it occurs in the text's strong position. The first phrases normally function as an exposition, which comes handy to better understand the events that will follow. But not all stories have such a beginning. "Clay", e.g., begins in this way: "*The matron had given her leave to go out as soon as the women's tea was over, and Maria looked forward to her evening out*" [14]. The use of pronouns and definite articles introduces the characters as those already known to the reader. By doing so, the narrator reaches a psychological effect of submerging the reader into the atmosphere right away.

The final "border" of the text may be open, inclining the reader towards speculating on a possible continuation of the story. The final may be conventional, like "And that's the end of our story". There is also a typical way to conclude the story: "And they lived happily ever after", etc. It happens more often than not that the beginning and the end are crossed out, because a wrong modulation, rhythm or length in these positions can spoil the whole effect. Whatever the type of the final, it is to be interpreted as the text's strong position that carries its semantic dominant.

The end of the story "Clay" is certainly open to the reader's conjectures. In fact, in Joyce's terms it is an *epiphany*, that is, a short concluding paragraph conveying a moment of revelation, a brief manifestation of the truth of life. With "Clay" it is notable that it is not the protagonist, Maria, but a minor participant, Joe, whose mind is chosen as a lens refracting the dominant ideological point of the story. This choice informs the reader, firstly, of the shift in the perspective where Maria is not the actor any more. Secondly, the reader cannot but notice the leitmotif of nostalgia for the past pervading the

whole narrative of the “Dubliners” collection in parallel with the topic of death: “*He said that there was no time like the long ago <...>; and his eyes filled up so much with tears that he could not find what he was looking for and in the end he had to ask his wife to tell him where the corkscrew was*” [14]. And when the reader encounters the key words conveying Joe’s deep emotions in the epiphanic lines of the story, he also notices that they are ironically and bitterly scaled down by the alcohol he somewhat overdosed that night.

Results and conclusion

To sum up our reasoning, we can stress once again that the issues of the text’s volume and insularity deserve closer attention when it comes to defining the notion of the literary text. This article did not make any references to intertextuality which gives another ground for considering a text of literature (and of other verbal registers, too) as a terrain of rather transparent borders. With the advance of digital media, any text, irrespective of its length, can easily be transformed into a hypertext and grow in size to infinity. The conception of the text’s strong positions that provided a ground for the present research, highlights the importance of the text’s opening and final elements as the dominant semantic points of its structure. These elements, however, are never limiting the text within its “insularity”. On the contrary, they trigger the reader’s vision of a broader context surrounding the text one is reading. A decoding approach, which opened the way to the analysis of the text’s positional structure, is being developed within the new and rapidly expanding field of cognitive stylistics which focuses on the reader’s perception of text’s meanings.

REFERENCES

- [1] Lotman Yu.M. The Structure of the Literary Text. M.” Iskusstvo, 1970. 384 p. (*Lotman Yu.M. Struktura khudozhestvennogo teksta. M.: Iskusstvo, 1970. 384 p.*) [In Rus.]
- [2] Arnold I.V. Decoding Stylistics. A Course of Lectures. Leningrad: Leningrad Gertsen’s State Pedagogical Institute, 1974. 78 p. (*Arnol’d I.V. Stilistika dekodirovaniya. Kurs lektsiy. Leningrad: Leningradskiy ordena Trudovogo Krasnogo Znameni gos. Ped. institut im. A.I. Gertsena. 1974. 78 p.*) [In Rus.]
- [3] Arnold I.V. Stylistics of Modern English: (Decoding stylistics). Manual for teacher-training institutes. M.: Prosveshcheniye, 1990. 300 p. (*Arnol’d I.V. Stilistika sovremennogo angliyskogo yazyka: (Stilistika dekodirovaniya). Ucheb. posobiye dlya ped. in-tov. M.: Prosveshcheniye, 1990. 300 p.*) [In Rus.]
- [4] Bakhtin M.M. The Problem of Text in Linguistics, Philology and Other Humanities. M.M. Bakhtin. Aesthetics of Creative Writing. M.: Iskusstvo, 1979. P. 281-307. (*Bakhtin M.M. Problema teksta v lingvistike, filologii i drugih gumanitarnykh naukakh. M.M. Bakhtin. Estetika slovesnogo tvorchestva. M.: Iskusstvo, 1979. P. 281-307.*) [In Rus.].

[5] Linguistic Encyclopedic Dictionary. Ch. ed. V. N. Yartseva. M.: Soviet Encyclopoedia, 1990. 682 p. (Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar'. Gl. red. V. N. Yartseva. M.: Sovetskaya entsiklopediya, 1990. 682 p.). [In Rus.]

[6] Brinker K. Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden. Berlin: Schmidt, 1988. 151 p.

[7] Turaeva Z.Ya. Text Linguistics (Text: structure and semantics). M.: Prosveshcheniye, 1986. 127 p. (Turayeva Z.Ya. Lingvistika teksta (Tekst: struktura i semantika). M.: Prosveshcheniye, 1986. 127 p.). [In Rus.]

[8] Dymarsky M.Ya. The Problems of Text Formation and the Literary Text: (The Test Case of the Russian prose of the XIX-XX centuries. Saint Petersburg: The Publishing House of St. Petersburg University. 1999. 281 p. (*Dymarskiy M.Ya. Problemy tekstoobrazovaniya i khudozhestvennyy tekst: (Na mat. rus. prozy XIX-XX vv.)*. SPb.: Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 1999. 281 p.). [In Rus.]

[9] Valgina N.S. Text Theory. M.: Logos, 2003. 173 p. (*Valgina N.S. Teoriya teksta*. M.: Logos, 2003. 173 p.). [In Rus.]

[10] Gorelov I.N., Sedov K.F. Fundamentals of Psycholinguistics. Manual. M.: Labyrinth, 2001. 304 p. (*Gorelov I.N., Sedov K.F. Osnovy psikholingvistiki*. Uch. posobiye. M. Labirint, 2001. 304 p.). [In Rus.]

[11] Gnedov V. Death to Art: Fifteen (15) poems, 1913. M.: ARGO-RISK LLP, 1996. 23 p. (*Gnedov V. Smert' iskusstva: Pyatnadtsat' (15) poem*, 1913. M.: TOO "ARGO-RISK", 1996. 23 p.). [In Rus.]

[12] Korchagin K. Basilisk Gnedov and a performance poem. Arzamas. Journal. 2016. URL: <https://arzamas.academy/micro/visual/7> (*Korchagin K. Vasilisk Gnedov i poema-performans // Arzamas. Zhurnal*. 2016. URL: <https://arzamas.academy/micro/visual/7>). [In Rus.] (accessed 11.05.2022).

[13] Domashnev A.I., Shishkina I.P., Goncharova E.A. Interpretation of the Literary Text. M.: Prosveshcheniye, 1989. 208 p. (*Domashnev A.I., Shishkina I.P., Goncharova Ye.A. Interpretatsiya khudozhestvennogo teksta*. M.: Prosveshcheniye, 1989. 208 p.). [In Rus.]

[14] Joyce J. Clay // Dubliners. E-BooksDirectory.com. URL: <https://giove.isti.cnr.it/demo/eread/Libri/calm/Dubliners.pdf> (accessed 15.05.2022).

КӨРКЕМ МӘТІННІҢ КӨЛЕМІ ЖӘНЕ ШЕКТЕУЛІЛІГІ

*Комуци Л.В.¹

¹Севастополь мемлекеттік университетінің профессоры,
филология ғылымдарының докторы, Севастополь, Ресей

*¹e-mail: ltataru@yandex.ru

Андатпа. Көркем мәтін көптеген лингвистикалық дәстүрлердің зерттеу нысаны болып табылады. Дегенмен, ол әрі қарай зерттеу үшін ашық санат болып қала береді. Бұл мақалада мәтін лингвистикасы және декодтау стилистика тұрғысынан оның көлемі мен шектеулілігі сияқты қарапайым көрінетін мәтін сипаттамаларын қарастырамыз.

1970 жылдардағы мәтін лингвистикасында және көркем мәтінді экспрессивтілік, оқшаулану, құрылымдық критерийлер арқылы қарастарған Ю.М. Лотманның семиотикалық концепциясында берілген анықтамалар негізінде оқырманның ой-өрісін оятатын күрделі белгі ретіндегі мәтіннің заманауи түсінігіне тоқталамыз. Көркем мәтіннің бұл қасиеті оның дербестігімен емес, семантикалық құрылымының ашықтығымен қамтамасыз етіледі деп есептейміз. Біздің теориялық тұжырымымызды мәтіндік талдау негізінен Дж.Джойстың «Дублиндіктер» жинағындағы «Күл» әңгімесін талдаумен нығайтылады. Рәсім тақырып, әңгіменің басы мен соңы және барлық әңгіменің символдық контексті арасындағы мағыналық байланыстарды анықтауды көздейді, ол өз кезегінде дублиндік циклдің барлық әңгімелерінің тақырыптық құрылымымен өзара әрекеттеседі. Зерттеу нәтижелері мәтіннің шектеулілігі мен көлемі ұғымдарының салыстырмалылығын және олардың когнитивтік стилистика саласындағы одан әрі зерттеулер үшін олардың жоғары әлеуетін куәландырады.

Тірек сөздер: көркем мәтін, көркем коммуникация, декодтау стилистикасы, мәтін көлемі, мәтінді шектеу, мәтіннің позициялық теориясы, Дж.Джойс, «Дублиндіктер», «Күл».

ОБЪЕМ И ОТГРАНИЧЕННОСТЬ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

*Комуцци Л.В.¹

¹д. филол. н., профессор, Севастопольский государственный университет, Севастополь, Россия

*¹e-mail: ltataru@yandex.ru

Аннотация. Художественный текст является предметом исследования многих лингвистических традиций. Тем не менее, он остается категорией, открытой для дальнейшего изучения. В данной статье мы рассмотрим с позиций лингвистики текста и стилистики декодирования такие, казалось бы, простые характеристики текста, как его объем и границы. Отталкиваясь от определений, предложенных в лингвистике текста 1970-х годов и в семиотической концепции Ю.М. Лотмана, которая представляет художественный текст через критерии экспрессивности, изолированности и структурности, мы сосредоточимся на современном понимании текста как сложного знака, пробуждающего читательскую рефлексию. Мы полагаем, что данное свойство художественного текста обеспечивается не столько автономностью, сколько прозрачностью его семантической структуры. Наша теоретизация будет подкреплена текстовым анализом, главным образом анализом рассказа Дж. Джойса «Прах» из сборника «Дублинцы». Процедура предполагает выявление смысловых связей между заголовком, началом и концом повествования

и символическим контекстом всего рассказа, который, в свою очередь, взаимодействует с тематической структурой всех рассказов дублинского цикла. Результаты исследования свидетельствуют об относительности понятий отграниченности и объема текста и об их высоком потенциале для дальнейших исследований в области когнитивной стилистики.

Ключевые слова: художественный текст, художественная коммуникация, стилистика декодирования, объем текста, отграниченность текста, позиционная теория текста, Дж. Джойс, «Дублинцы», «Прах»

Статья поступила 17.05.2022

УДК 81'373.46

FTAMP 16.01.33; 16.21.27

DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.009

ТЕЛЕЖУРНАЛИСТИКА ТЕРМИНДЕРІНІҢ ҚОЛДАНЫСЫ: СТАТИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ТҰЖЫРЫМ

Мамбетова М.К.¹, *Таубалдиев М.Е.², Құлманов С.³

¹Әл-Фараби ат. Қазақ ұлттық университетінің доцент міндетін атқарушы, ф.ғ.к., Алматы, Қазақстан,

²Әл-Фараби ат. Қазақ ұлттық университетінің докторанты, Алматы, Қазақстан,

³А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының Терминология орталығының басшысы, ф.ғ.к., доцент, Алматы, Қазақстан

¹e-mail: mmanshuk@gmail.com

²e-mail: meirambekt@gmail.com, ³e-mail: k.k.sarsen@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада отандық тележурналистика мамандарының жұмыс үдерісіндегі сөйлеу тілін, шет тілінен енген терминдер мен ұлттық терминдерді қолдану деңгейін анықтау мақсатында жүргізілген тәжірибе нәтижелері берілді.

Республикалық арналардың бірінен көрсетілетін таңғы бағдарламаның шығармашылық қызметкерлерінің жұмыс үдерісі кезіндегі сөйленістердің аудиожазбасы негізінде жазылған стенограмма мәтіндеріне сандық және сапалық талдау жасалды. Тәжірибе барысында тележоба қызметкерлерінің тек кәсіби бағыттағы пікірлері, сөйленістері, сөз қолданыстары, тапсырма-бұйрықтары, ғылыми-зерттеу жұмысына қатысы бар тұстарына басымдық берілді. Зерттеу барысында сала мамандары сөйлеу барысында қолданатын кәсіби сөз, сөз тіркесі, терминдерге талдау жасалып, тележурналистика терминдерінің орыс, еуропа және қазақ тілдерінде қолданылу көрсеткіштері көрсетілді, лингвистикалық тұжырым жасалады. Тікелей эфир кезіндегі кәсіби

мамандардың сөйлеуі негізінде жасалған стенограмма мәтінінің сандық көрсеткішін талдаудың нәтижесінде статистикалық деректер алынды.

Жаһандану кезеңінде ақпараттық-инновациялық техникалық өзгерістер мен ғылыми жаңалықтардан туындаған жаңа сөз, салалық ұғымдар мен тілдік бірліктердің жұмыс үдерісіндегі қолданысына сапалық талдау жасалды. Сонымен қатар мақалада аудиожазба мәтіндері негізінде терминдердің қолданылу жиілігі берілді. Ұлттық идеологияны қалыптастырушы жетекші күш - БАҚ тіліне қатысты әр жылдары жарық көрген отандық және шетелдік ғалымдардың ой-пікірлеріне шолу жасалды. Тәжірибелік зерттеу барысында сала мамандарының жұмыс үдерісінде мемлекеттік тілді қолдану әлеуетінің деңгейі көрсетіліп, терминжасам ісінің өзекті мәселелері қарастырылды, зерттеу нәтижесі бойынша тұжырым, ұсыныстар беріледі.

Мақалада бақылау әдісі, сипаттау әдісі, жүйелеу әдісі, лексика-семантикалық топтау, лингвостатистикалық және құрылымдық талдау әдістері қолданылды.

Тәжірибе шеңберінде алынған нәтижелерге байланысты жасалған лингвистикалық талдаулар мен тұжырымдар ұлттық терминология саласы үшін теориялық әрі тәжірибелік тұрғыда маңызы зор. Зерттеу нәтижелерін алдағы уақытта телевизиялық сөздік жасау жұмыстарының ақпараттық, ғылыми негізі ретінде қолдануға болады.

Тірек сөздер: терминология, тележурналистика, эксперимент, тікелей эфир, БАҚ, тәжірибе, термин, терминжасам, лингвистика, статистика.

Негізгі ережелер

Қазіргі уақытта телевизиялық журналистика терминдерін зерттеу айрықша маңызды болып табылады. ХХІ ғасыр – ақпарат заманы, ғылым мен технология қарыштап дамыған өркениеттің қазығы. Мемлекеттік тілдің мәртебесін арттырып, ұлт тілінің қолданыс аясын кеңейту тек тұрмыстық саладағы қарым-қатынаспен өлшенбейтіні белгілі. Мемлекеттік тіл ғылым тіліне, техника тіліне айналғанда ғана өміршең. Күн сайын шет тілдерден еніп жатқан кәсіби сөз қолданыстары, терминдер, жаңа атауларды біріздендірудің мәселесі шешімін таппай келеді. Зерттеу жұмысы сала мамандарының жұмыс үдерісіндегі сөйлеу тілін, шет тілінен енген терминдер мен ұлттық терминдерді қолдану деңгейін анықтау мақсатында тәжірибе жүргізілген болатын. Тәжірибе аясында алынған нәтижелерге байланысты лингвистикалық талдаулар мен тұжырымдар ұлттық терминология саласының ескерілмей жүрген өзекті мәселелерін назар аудартып, талдаулар мен тұжырым жасалады.

Кіріспе

Тілдік жүйенің ұдайы даму үстінде болатын, өзгертмелі бөлігі лексика екені белгілі. Әсіресе ақпараттық-технологиялар қарыштап

дамыған кезеңде, өзгерістер мен толықтырулар үдерісінің куәсі болған ХХІ ғасырда лексиканың бір тармағы саналатын жаңа атаулар, сөз қолданыстары ана тілімізге белсенді түрде еніп, сөзжасам, терминжасам шекарасын кеңейтіп, көз ілеспес жылдамдықпен қарқын алуына түрткі болып отыр.

Қазіргі уақытта электронды БАҚ-ның маңызы арта түскен. Бұл ақпарат кеңістігіндегі жаһандану үрдісінің ықпалына және әлемдік медиа нарықтың тұтынушы сұранысына байланысты жайт деп санаймыз. Сол себепті кейінгі кездері отандық БАҚ-та, әсіресе телеарналардың шығармашылық шеберханаларында кірме сөздердің қатары көбейіп келеді. Бұл жөнінде зерттеушілер Д.Баймолда мен Р.Ахмет «Жаңа медианы қазақшалау мәселесі» атты мақаласында негізгі себептерінің бірі ретінде қазақтілді ақпарат құралдарының әлем елдерімен қарым-қатынастың кең етек алуымен түсіндіреді, қазақ журналистикасына қатысты оқу құралдары мен оқулықтардың басым көпшілігі орыс және ағылшын тілдерінен аударылатынын атап өтеді [1, 30 б.]. Бұл жерде аударманың сапасы, терминдердің баламасын дәлме-дәл беру және т.б. мәселелер әлі де шешімін таппай отырғанын айта кетуіміз керек.

Тілге жаңа сөздер еніп, ғылыми интеграция аясында жаңа ұғымдармен толығып жатуы – заман талабы. Айта кететін бір жайт: ұғым көп жағдайда өзге тілдегі нұсқасында қабылданып, игеріледі. Ақпараттың көп болуының салдарынан «түбі бөлек» терминдерді «қазақы шапан жауып», ғасырлар бойы қалыптасқан тіл табиғатына сай игере алмауымызға байланысты сол күйінше пайдалана беру – тілдің ішкі даму заңдылығына, сөзжасамдық, терминжасамдық жүйесінің дамуына кері әсерін тигізетіні сөзсіз. Кірме сөздерді игеру барысында атау сөзге балама табылады немесе түпнұсқа күйінде қолданыла береді. Күні бүгінге дейін шет тілден енген сөздерді өзгертпестен, қабылдап алу үрдісі жалғасып келеді.

Профессор Е.Әбдірәсілов бұл жағдайға қатысты: «себеп біреу: тілді пайдаланушы ұлт тілін пайдаланушылар санасы, көп жылдар бойы сол сананы қалыптастырған ұлт тілінің әлі де үстемдік етуі, қоғамдағы қолданыста басымдыққа ие болуы, қазақ тілділердің, қазақтардың тілдік санасына билік құруы» деп тұжырымдайды [2, 38-42 бб.]. Ғалымның пікірін толық қолдаймыз, әйтпесе сөзбе-сөз аударылған атауларды сіңіру – кез келген тілдің мүмкіндігі, қай тілде де мойындалған құбылыс. Қандай сөз болмасын сәтті не сәтсіз жасалғанына қарамастан, белгілі бір уақыттан соң, құлаққа сіңіп, көз үйреніп, халық тілінде жатталып, ұрпақ санасында сақталып, айтыла бастайды.

Әр басылымда бір терминнің алуан түрлі нұсқада қолданылып, жарыспалы болуының себебі неде? Жарыспалы нұсқаның көп болуы қаншалықты дұрыс? Осы мәселеге қатысты лингвистикалық тұрғыда

академик Ш.Құрманбайұлы «Қазақ терминологиясы және БАҚ» деген тақырыпта өткен республикалық ғылыми-тәжірибелік мәслихат жұмысына байланысты «Ана тілі» газетінде жариялаған баяндамасында жүйелі талдау жасайды, термин қалыптастырудың алғашқы кезеңінде жарыспалықтың болуы міндетті екенін ғылыми негізде жан-жақты түсіндіріп, ұғымның мазмұнын аша түсетіндей белгілер оның атауымен ұштасып жатса, тілдік санада тез қалыптасатынын айтады [3, 6 б.].

Терминологиялық қор – үнемі толығып, дамып, сұрыпталып отыратын, динамикалық күйдегі құбылыс. Терминдермен толығыу, сөздердің көбеюі түрлі жолдармен жүзеге асады. Ұғым мен атауларды өзге тілден алу, ұлттық терминдер жасау, баламасыз қолдану – барлық тілге тән заңдылық. Ең бастысы, шет тілден енген терминдерді игеру, ұғымды дәлме-дәл атай білу, белсенді сөз жасау – ұлт тілінің бәсекеге қабілеттілігінің көрсеткіші.

Материалдар мен әдістер

Телевизиялық журналистика терминдері жөніндегі зерттеу мақаласын әзірлеу барысында жалпы ғылыми әдістер, нақтырақ айтсақ, бақылау әдісі, сипаттау әдісі, жүйелеу әдісі, лексика-семантикалық топтау, лингвостатистикалық және құрылымдық талдау әдістері қолданылды. Ғылыми мақала телевизия саласы мамандарының жұмыс үдерісінде қазақ терминдерін және кірме терминдерді қаншалықты пайдаланатынын анықтау мақсатын көздейтіндіктен, арнаулы техникалық мүмкіндігі жоғары құрылғы көмегімен аудиожазба түрінде тәжірибе жасалған болатын. Тәжірибеге республикалық беделді телеарнаның тікелей эфирінде жұмыс істейтін қазақтілді шығармашылық ұжымның қызметкерлері қатысты. Зерттеу жұмысының нәтижесі объективті болуы үшін тәжірибеге қатысушыларға қысқа-нұсқа ғана ақпарат берілді, толық түсіндіруді мақсат етпеді. Шығармашылық ұжымның жұмыс үдерісі кезінде кәсіби бағыттағы лексикасына басымдық берілді, бақылау жасалды. Алынған нәтижелерге талдау жүргізіліп, кесте және сурет түрінде топтастырылды. Бір айға созылған (30 жұмыс күні) тәжірибе нәтижелеріне сандық әрі сапалық тұрғыда талданды, осыған дейін зерттелген отандық және шетелдік ғалымдардың ең маңызды ғылыми еңбектеріне шолу жасалып, жұмыс үдерісінде қолданылған терминдердің жиілігі анықталды.

Нәтижелер

Кез келген тілдің терминологиялық әлеуеті оның сапалық және сандық құрамына тәуелді. ҚР ҰҒА академигі, профессор Ш.Құрманбайұлының зерттеуіне сүйенсек, XX ғасырдың 70-жылдары жазылған мақаласында ғалым М.Макова сөздердің тіркесуі арқылы жасалған терминдер ағылшын тілі терминологиясының 70%-н құрайды десе, зерттеуші З.Осипенко

ғылыми еңбегінде орыс тілі терминологиясындағы тіркесу арқылы жасалған терминдер терминологиялық қордың 62-77% көрсеткішке ие деп жазады. Мұны В.Прохорованың орыс тіліндегі синтаксистік жолмен жасалған терминдер жөніндегі ой-пікірі қуаттай түседі [4, 578 б.].

Терминтанушы ғалым Ш.Құрманбайұлы А.Байтұрсынұлының «Тіл – құрал», «Әліппе», «Әдебиет танытқыш»; Е.Омарұлының «Пішіндеме» Х.Досмұхамедұлының «Жануарлар», Ж.Аймауытұлының «Психология», М.Жұмабайұлының «Педагогика», М.Дулатұлының «Есеп тану» деген оқулықтары мен оқу құралдары жөнінде айта келіп, орта есеппен алғанда, терминдердің 90%-ы қазақ тілінің төл сөздері, төл сөздер негізінде жасалған жаңа атаулар екенін атап өтеді. Кірме атаулардың пайыздық үлесі тым төмен, небәрі 10-15% көлемінде ғана. Тіпті, олардың көбі ана тіліміздің дыбыстық ерекшеліктеріне бейімделіп, үндесім заңын сақтай отырып, өзгертілгенін айтуымыз керек. Бірақ бұл көрсеткіштер кеңес дәуірі кезінде ұлғая түскен, сол кезеңде кірме терминдер қазақ терминологиялық қорының 70-80 %-на жеткен [4, 583 б.].

Филология ғылымының кандидаты Б.Жонкешов «Жас қазақ» газетіндегі мақалада былай дейді: «Қазақ терминологиялық қорында 333 000-ға жуық термин бар екен. Оның 33 479-ы орыс тілі арқылы енген шет тілі терминдерінің санын құрайды. Бұлар орыс тілінде қалай жазылып, айтылса, қазақ тілінде де дәл солай таңбаланып, дыбысталады. Олардың қазақ тілінде баламалары табылып, қолданысқа енгендерінің саны – 6317 бірлік. Ал енді осы жерден ойланайық, қазір жиі айтылып жүрген, «шеттен енген терминдерді жаппай, жөнсіз аударып жүр» деген қағида қаншалықты шындыққа жанасады?! Шеттен енген (орыс тілінен) 33 479 терминнің 2 пайызын ғана игердік емес пе? Бұл көрсеткіш өз заңдылығы, өз тарихы, өз тұтынушысы бар тәуелсіз тілге көптік ете ме?! Жауабын халықтың өзі берер» [5, 5 б.].

Тіпті, басқа тілдерге донор болып саналатын ағылшын тіліне де өзге тілдерден сөздер көптеп енген. Бұл, әрине, тілдегі кірме сөздердің көп болуы икемділік, мәдениаралық байланыс, толеранттылық, шығармашылық негіз болуымен де байланысты [6, 252 б.]. Кірме сөздердің дені терминдер, кәсіби сөз қолданыстары екені белгілі.

Бұл жайында ғалым Р. Durkin ағылшын тілінің сан ғасырлық тарихи жағдайды бастан кешіргенін, соның нәтижесінде шеттілдік сөздердің көбею себептерін саралай келіп, қазіргі уақытта ағылшын тілінде 29% француз сөзі, 29% грек сөзі, 26% неміс сөзі болса, 6% басқа да тілдерден енген кірме сөздер екені атап өтеді [7, 457 - 466 бб.].

Демек, тіл үздіксіз, жүйелі, үзіліссіз жетіліп отыратын эволюциялық жүйе екенін аңғарамыз. Сондықтан белгілі бір тілдің лексикалық қоры сан түрлі жолмен толығып отырады. Ешбір тіл бір тілден екінші тілге еніп отыратын лексикалық бірліктерден тыс өмір сүре алмайды деп айтуға толық негіз бар. Нақтырақ айтсақ, мемлекет пен мемлекеттің,

адам мен адам арасындағы саяси-әлеуметтік, мәдени ықпалдастық, қарым-қатынас түбі бөлек, тегі басқа тілдер арасында да жалғаса береді. Осы орайда тілді өлі организм емес, дамып отыратын үдеріс ретінде қарастыратын Гумбольдтың лингвистикалық ұстанымдары пікірімізді нақтылайды [8, 65 б.].

Ал тілші-ғалым Б.Исхан өзге тілдік термин сөздерге қазақша атау беру аса маңызды екенін атап өтіп, сирек қолданыстағы байырғы сөздерге жаңа мағына үстеу арқылы немесе түрлі қосымшалар арқылы жасалған жаңа атаулардың қоғамнан тыс оқшауланып, қағаз жүзіне қалып қоюдың себебін өзінше тұжырымдайды: «...тілдік жүйеміздің өзінде үлкен кедергі бар: кезінде кеңестік жүйенің орыстандыру саясаты негізінде жасалған қазақ тілі әліпбиі мен емле ережелері.... орыс тіліне тән дыбыс-әріптерден құтылмайынша, бөтен тілдік термин сөздерді қазақшалап игеру өте қиын» [9, 42 - 54 бб.].

Ғалым келтірген дерек бойынша, терминологиялық қордағы игерілмеген, орыс тілінде қалай жазылып, айтылса, мемлекеттік тілде сол күйінше таңбаланып, қолданылып жүрген терминдердің дені телевизиялық журналистикаға да тікелей қатысты деп ойлаймыз. Соңғы жылдары ғылыми-технологияның қарыштап дамуы, медиа саласына орасан зор өзгеріс әкелді. Сондықтан кірме терминдердің пайыздық үлесі одан әрі артпаса, кеми түспесі анық.

Дегенмен ғалым Липилинаның зерттеуінше, орыс тілі ондағы кірме сөздердің көбеюінен жұтанданып қалды деген пікірмен келіспейді. Кірме сөздердің бірде-бірі француз немесе неміс тілінің әсерінен орыс тілінің терминологиялық қорына «нұқсан келтірмегенін», керісінше, тіл дамуына айрықша ықпал еткенін дәлелдейді [10]. Түйіндеп айтсақ, жаһандану үрдісінен жасырыну мүмкін емес. Әлем өзгеріп жатыр. Адамдар да бейімделуге тиіс. Әлем дегеніміз – адам. Адам дегеніміз – тіл. Тіл дегеніміз – адам.

Талқылау

Телевизия саласының мамандарының жұмыс үдерісінде кәсіби тілдің жұмсалым қызметін, шет тілінен енген терминдер мен ұлттық терминдерді қолдану деңгейін анықтау мақсатында тәжірибе жүргізілді. Тәжірибе 2021 жылғы 4 қазан мен 12 қараша аралығын (30 жұмыс күні) қамтыды. Зерттеу нысаны ретінде «Хабар» арнасынан дүйсенбі-жұма аралығында көрсетілетін «Таңғы хабар» ақпараттық-танымдық, ойын-сауықтық бағдарламасының жылжымалы-техникалық стансасының қызметкерлерінің сөйлеу тілі алынды. Шығармашылық ұжымға алдын ала бұл тәжірибенің тек ғылыми-зерттеу мақсатын көздейтіні ғана ескертілді, зерттеу жұмысының объективті нәтижесі үшін егжей-тегжейлі түсіндіруді мақсат етпедік. Неліктен «Таңғы хабар» бағдарламасы тандалды?» деген сұраққа қысқаша жауап бере кетсек.

«Таңғы хабар» хабары – тікелей эфирден берілетін, 3 сағатқа созылатын еркін форматтағы тележоба. Үш блоктан тұрады, әр шығарылымы белгілі бір тақырыпты қозғайды, музыкалық топтың (ән, күй, би және т.б.) сүйемелдеуімен өтеді, танымал тұлғалармен сұхбатқа құрылған. Жоба жетекшісі әрі бас продюсері – тележурналист, Ақпарат саласының үздігі Ысқақов Ілияс Башарұлы. Жобаның бір шығарылымын 50-ден астам қызметкер әзірлейді (1-сурет).

ТОП 10 ОСНОВНЫХ КАНАЛОВ		ТОП 10 ОСНОВНЫХ КАНАЛОВ		ТОП 10 НИШЕВЫХ КАНАЛОВ		ТОП 10 НИШЕВЫХ КАНАЛОВ	
Прямой эфир	Вещание	Прямой эфир	Вещание	Прямой эфир	Вещание	Прямой эфир	Вещание
1	ЕВРАЗИЯ	23,60	23,50	1	BALAPAN	3,00	3,00
2	КТК	17,70	15,30	2	QAZSPORT	2,00	2,00
3	QAZAQSTAN	9,80	11,50	3	ХАБАР-24	1,00	1,30
4	АСТАНА	9,30	10,40	4	EL ARNA	1,00	1,00
5	НТК	7,80	6,80	5	KAZAKH TV	0,40	0,40
6	ХАБАР	5,90	6,80	6	GAGKI	0,40	0,40
7	МИР	5,50	5,10	7	СТВ	0,20	0,20
8	31 КАНАЛ	4,00	3,70	8	ATAMEKEN BUSINESS	0,20	0,20
9	7 КАНАЛ	3,30	3,30	9	ТОЙ ДУМАН	0,20	0,10
10	ALMATY TV	0,70	0,50	10	ON TV	0,20	0,10

Сурет 1 – «Таңғы хабар» бағдарламасының жарнамасы

«Хабар» арнасынан көрсетілетін бағдарлама көрерменге 100% мемлекеттік тілде ұсынылады. Қазіргі уақытта аудиториясы қалыптасқан, жоғары рейтингіге ие (2-сурет).

Возраст / Пол	Время	KAZAKH TV	QAZAQSTAN	КТК	АСТАНА TV
Все 6+	06:00-06:15	1,8	0,9	0,9	0,9
Ж 6+	06:00-06:15	1,8	0,9	0,9	0,9
Ж 18-54	06:00-06:15	1,8	0,9	0,9	0,9
Ж 55+	06:00-06:15	1,8	0,9	0,9	0,9

Сурет 2 – «Таңғы хабар» бағдарламасының рейтинг кестесі

Зерттеу мақаласының нәтижесі дәйекті әрі объективті болуы үшін, тікелей эфир кезінде жұмыс істейтін қызметкерлердің тізімін де көрсетуді жөн санаймыз (Кесте 1.).

Кесте 1. «Таңғы хабар» бағдарламасының ПТС /жылжымалы-техникалық стансы/ қызметкерлерінің тізімі

№	Аты-жөні	Қызметі
1	Жандос Еспенбетов	Жобаның бас режиссері
2	Саят Шапағатов	Эфир режиссері
3	Шынар Ұларханқызы	Жоба продюсері

4	Гүлім Қошқарбаева	Эфир редакторы
5	Лаура Мырзахан	Режиссердің ассистенті
6	Бағлан Жүндібаев	Инженер
7	Рақым Әлқожа	Дыбыс режиссері
8	Ұлан Дүйсенбай	Телеоператор
9	Серік Қуанышов	Телеоператор
10	Саха Талаев	Телеоператор

Шығармашылық топ құрамындағы әр маман қазақ тілін жетік меңгерген, атқаратын қызметіне сәйкес арнаулы кәсіптік, жоғары оқу орындарын тәмамдаған. Шығармашылық ұжымның жұмыс тілі, негізінен, қазақ тілі болып саналады.

Тәжірибе жұмысы барысында үш сағатқа созылатын бағдарламаның тек бірінші блогының /сағ.07.00-08.00/ 60 минуттық аудиожазбасын жасадық. Жоба қызметкерлерінің тек кәсіби бағыттағы пікірлері, сөйленістері, сөз қолданыстары, тапсырма-бұйрықтары т.с.с. бағдарламаның тек бірінші сағатындағы ғылыми-зерттеу жұмысына қатысы бар тұстарына басымдық берілді, 30 күнге созылған аудиожазбаның дыбыстық нұсқасы сақтаулы, бес хабардың стенограммасы жасалды (Кесте 2.).

Кесте 2. «Таңғы хабар» бағдарламасының төлқұжаты

Жоба атауы	«Таңғы хабар»
Жанры	Ақпараттық-танымдық, ойын-сауықтық
Тілі	Қазақ тілінде
Аудиожазба хронометражы	60 минут
Аудиожазба жасалған орын	«Қазақфильм» АҚ /«2PARTNERS» ЖШС

Телевизия саласы тар шеңберлі мамандықтардың бірі болғандықтан, ғылыми көпшілікке түсінікті болуы үшін тікелей эфир кезіндегі телевизия мамандардың диалогтарынан үзінді берілді. Мәселен (Кесте 3.):

Кесте 3. Стенограммдан үзінді. 2021 жылғы 5 қараша

Сөйлеуші	Қызметі	Сөзі
Жандос Еспенбетов	Режиссер	«Тікелей эфир. Жиналамыз! Кран, всегда жди команду. Внимание! Перебивкадан соң, бастандар!»
Лаура Мырзахан	Режиссер ассистенті	30 секунд қалды. Эфирге ораламыз.
Жандос Еспенбетов	Режиссер	«Тема» беріп жібер. Лаура, қайтадан қой титрды. Мейрамбек, бірінші камераға айтсайшы. «Общий»-ға емес...»

<i>Шынар Ұларханқызы</i>	<i>Продюсер</i>	«Неге пауза? Клипқа кет. Бол!Быстро!»
<i>Гүлім Қошқарбаева</i>	<i>Редактор</i>	«Екі жүргізушінің позициясы анықталып келе жатыр. В темпе... Информацияларың бар ғой. Осыдан кейін «темаға» байланысты материал бар. Соған «подводка» жасау керек. Қазір эфирге «кірген» кезде «коммент» айтыңдар..»
<i>Жандос Еспенбетов</i>	<i>Режиссер</i>	«Дайындаламыз! Екеуіңнен басталады. «Зажигать» етіндерші. Динамика керек. Поехали, кран!»
<i>Жандос Еспенбетов</i>	<i>Режиссер</i>	«Кранға қараңдар. Кеттік, кран! Ждем команду...»

Зерттеу жұмысының мақсаты сөйлеушілердің сөзі, сөйлеу (речь) тілі, диалог құрылымы, оның стилі және т.б. талдау емес, телевизия саласындағы мамандардың жұмыс кезінде қазақ тілінің төл терминдері мен кірме терминдерді қолдану деңгейін анықтау, бекітілген терминдердің жұмыс үдерісінде қаншалықты пайдаланатынын білу екендігін ескерте кетеміз. Осыған байланысты сала мамандарының тілі ғылыми көпшілікке беймәлім болғандықтан, тікелей эфирде жұмыс істейтін шығармашылық ұжымның сөйленістерінің стенограммасынан үзінді беріліп отыр. Көріп отырғандарыңыздай, мемлекеттік тілде ұсынылатын тележобаның шығармашылық шеберханасында айтылып жатқан ұсыныс, сөйленіс, пікір, бұйрық беру, талап ету және т.б. басқасын айтпағанда, терминологиялық мәселелердің өзектілігін, күрделілігін аңғартады.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттеріне байланысты 30 күнді қамтыған аудиожазба мәліметтері, негізінде, бес күндік эфир жұмысының стенограммасы жасалды. Ғылыми нәтиже бірсарынды, бірыңғай сандық сипатқа ие болмас үшін уақыт жиілігіне мән бердік, мәселен, 2021 жылғы 5 қазан, 18 қазан, 29 қазан, 1 қараша, 12 қараша күндері таңдап алынды.

Тікелей эфир кезіндегі кәсіби мамандардың сөйлеуі негізінде жасалған стенограмма мәтіні статистикалық талдау арқылы зерделенеді. Мәтін бойынша жасалған сандық көрсеткішті талдаудың нәтижесінде төмендегідей статистикалық деректер алынды (Кесте 4.).

Кесте 4. Стенограмма топтамасының сандық көрсеткіші

№	Стенограмма	Қазақ тіліндегі сөз саны	Орыс тіліндегі сөз саны	Еуропа тіліндегі сөз саны	Барлығы
1	2021 жылғы 5 қазан	113 сөз	53 сөз	24 сөз	190 сөз

2	2021 жылғы 18 қазан	73 сөз	52 сөз	18 сөз	143 сөз
3	2021 жылғы 29 қазан	108 сөз	82 сөз	45 сөз	235 сөз
4	2021 жылғы 1 қараша	157 сөз	43 сөз	42 сөз	241 сөз
5	2021 жылғы 12 қараша	120 сөз	56 сөз	35 сөз	211 сөз

Зерттеу нәтижесіне сүйенсек, 2021 жылғы 5 қазанда эфирге шыққан шығарылымның стенограмма мәтіні 190 сөзден құралған. Қазақ тіліндегі сөз саны – 113 сөз, орыс тіліндегі сөз саны – 77 сөзді құрап отыр.

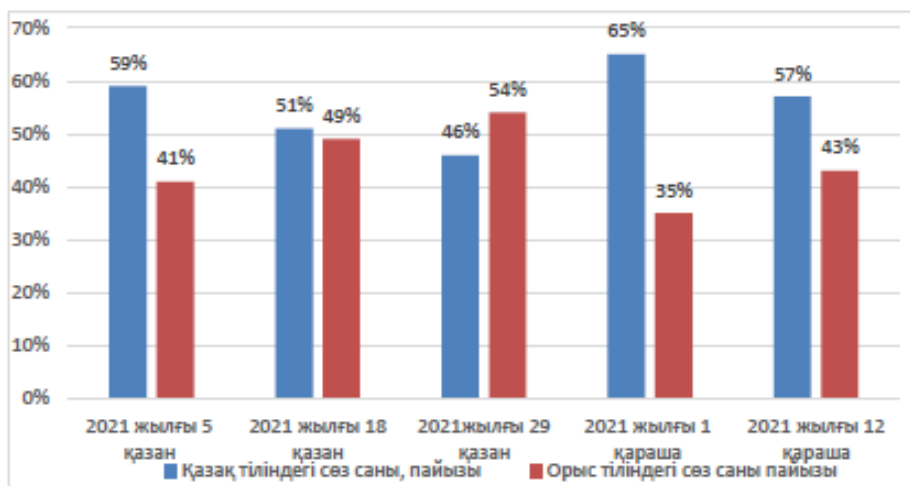
2021 жылғы 18 қазандағы хабарды жасаған шығармашылық ұжымның жұмыс үдерісінде қолданған кәсіпби сөз саны – 143 сөз болса, оның 73-і мемлекеттік тілдің сөздік қорынан берілсе, 70 сөз орыс тілінде айтылған.

2021 жылғы 29 қазандағы эфир барысында 235 сөз қолданылса, оның ішіндегі 108 сөз ұлттық терминологияға тиесілі, ал қалған 127 сөз орыс тілінде қолданылған.

2021 жылғы 1 қарашада ұсынылған жобаның жұмыс үдерісінде кәсіби мамандар 241 сөз қолданса, оның 157 сөзі қазақ тілінде, ал 85 сөз орыс тілінде қолданылған.

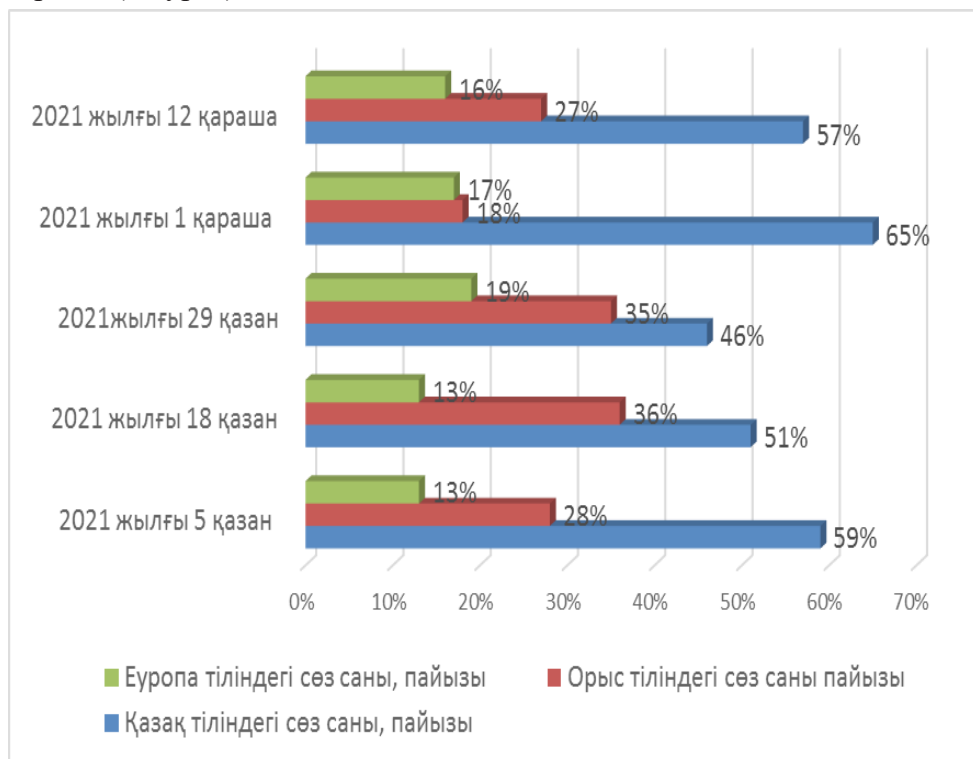
2021 жылғы 12 қарашада көрсетілген бағдарламаны әзірлеушілер кадр сыртында айтқан 211 сөздің 120-сы қазақ тіліне тән болса, 91-і орыс тілінен енген терминдерге қатысты болып отыр. Айта кетерлігі, бұл жерде орыс тіліндегі терминдер ретінде орыс тілі арқылы шет тілдерінен енген терминдер саны да қамтылды.

Жалпы алғанда, бес күнгі тікелей эфир кезіндегі жұмыс барысында жазылған стенограмма мәтінінде қазақ тілінде берілген сөз, сөз тіркесі 46-65% аралығында болса, орыс тілінен енген терминдер, шамамен, 35-54%-ды көрсетіп отыр (3-сурет).

Сурет 3 – Стенограмма мәтінінде кездесетін терминдердің пайыздық көрсеткіштері

Байқағанымыздай, мемлекеттік тілдің әлеуеті әлеуметтік-тұрмыстық деңгейде емес, керісінше, ақпараттық-техникалық салаларда да кең қолданыста екенін аңғаруға болады, жұмыс үдерісіндегі ұлттық терминология ықпалы күшейіп келеді. Диаграммама түрінде өрнектеп көрейік (4-сурет):

Сурет 4 – Стенограмма мәтінінде кездесетін терминдердің пайыздық үлесінің кеңейтілген көрсеткіші

Тәжірибе жұмысының нәтижесі көрсеткендей, бірінші күнгі (2021 жылғы 5 қазан) жұмыс үдерісінде қазақ тіліндегі сөз 59%-ды құраса, орыс тіліндегі сөз саны 28%-дан аспаған, ал еуропа тіліндегі сөз саны 13%-ды көрсетіп отыр. Екінші күнгі (2021 жылғы 18 қазан) стенограмма жазбаның статистикасына сүйенсек, қазақ тіліндегі сөз 51%-ды көрсетсе, орыс тіліндегі сөз 36%-ға жеткен, ал еуропа тіліндегі сөз 13%-ға жуық. Үшінші күнгі (2021 жылғы 29 қазан) стенограмма есебі мынадай: қазақ тіліндегі сөз саны – 46%, орыс тіліндегі сөз саны – 35%, еуропа тіліндегі сөз саны – 19 %. Төртінші күнгі (2021 жылғы 1 қараша) стенограмма мәтінінде қазақ тіліндегі сөз 65% болса, орыс тіліндегі сөз – 18%, еуропа тіліндегі сөз саны 17%-ға жеткен. Бесінші күнгі (2021 жылғы 12 қараша) мәтінге талдау жасағанда, қазақ тіліндегі сөз саны – 57%, орыс тіліндегі сөз саны – 27%, еуропа тіліндегі сөз саны – 16%-ды құраған (Кесте 5.):

Кесте 5. Стенограмма мәтінінде кездесетін терминдердің сандық және пайыздық көрсеткіштері

№	Стенограмма	Қазақ тіліндегі сөз саны, пайызы	Орыс тіліндегі сөз саны пайызы	Еуропа тіліндегі сөз саны, пайызы	Барлығы, пайызы
1	2021 жылғы 5 қазан	113 сөз 59%	53 сөз 28%	24 сөз 13%	190 сөз 100%
2	2021 жылғы 18 қазан	73 сөз 51%	52 сөз 36%	18 сөз 13%	143 сөз 100%
3	2021 жылғы 29 қазан	108 сөз 46%	82 сөз 35%	45 сөз 19%	235 сөз 100%
4	2021 жылғы 1 қараша	157 сөз 65%	43 сөз 18%	42 сөз 17%	242 сөз 100%
5	2021 жылғы 12 қараша	120 сөз 57%	56 сөз 27%	35 сөз 16%	211 сөз 100%

Түсінікті болу үшін айта кетейік, кестеде берілген қазақ тіліндегі, орыс тіліндегі және еуропа тіліндегі сөздерді топтастыру қағидаттарына, лингвистикалық теориясына тоқталып жатпаймыз, тек мысал түрінде ұсынамыз:

➤ **Қазақ тіліндегі сөз:** *бейнебаян, бейнематериал, жарнама, тыңдауыш* т.с.с.;

➤ **Орыс тіліндегі сөз:** *подводка, перебивка, шапка, наушник, подача* т.с.с.;

➤ **Еуропа тіліндегі сөз** (түпнұсқа бойынша қолданылатын және орыс тілі арқылы шет тілдерінен енген терминдер сөздер): *титр, команда, студия, камера, диафрагма, пипка, реквизит, кадр, анонс, панорама, кран, мотор* т.с.с.

Тәжірибе барысында аудиожазба мәтіндері бойынша жұмыс үдерісінде терминдердің қолданылу жиілігі анықталды. «Бағдарламаның атауы жазылатын графикалық қыстырма», яки бағдарламаның кіріспесі (басталуы) кәсіби мамандар арасында «шапка» деген атауға ие. «Шапка» сөзі 27 рет қолданылыпты. «Termincom.kz» электрондық базасында «шапка» сөзі «бас тақырып» деп берілген [11]. Ал жұмыс үдерісінде «шапка», «шапқы», «шәпкі», «телпек» түрінде белсенді қолданылады.

Ең жиі қолданылатын сөздердің бірі – «студия». Сөздікте берілген анықтаманы қысқартып берсек, «теледидар бағдарламаларының түсірілім жұмыстары ұйымдастырылатын арнаулы құрылғылармен жабдықталған орын» [12].

Жұмыс үдерісінде режиссер эфирге жауапты мамандарды жалпылай «студия» деп атау жиі кездеседі. Мәселен, «Студия, тыныштық!», «Студия, дайындаламыз!» т.с.с. Бес күнде «студия» сөзі 25 рет айтылған. Аталмыш сөздің аудармасына қатысты ешқандай ұсыныс-

пікір жоқ. Қай тілде болмасын, «студия» деп айту әбден орныққан.

Мәтіндегі сөздердің жиілігін анықтағанда, «кран» сөзі рет айтылғаны белгілі болды. «Кран дегеніміз – камераға тік және көлденең жазықтықта қозғалыс беру арқылы кинофильм немесе телебағдарлама бейнесінің мәнерлілігін арттыратын арнаулы құрылғы» [12].

Нақтырақ айтсақ, тележобаларда, түрлі түсірілімдерде төбеде қалықтап, жоғары-төмен қозғалып, экранға әсерлілік беретін кәдімгі құрылыс жүк кранына ұқсайтын камера түрі. Жиілігі жоғары сөздердің қатарында болу себебі тікелей эфир кезінде режиссер мен оператор жұмысының тандеміне байланысты болса керек. Сөздікте берілгендей, «студия краны, оператор краны» деп жиі айтыла бермейді, көп жағдайда осы бір камера техникасы да, оператор да «кран» аталып кеткен.

Дыбыс – телевизия үшін бейнеден кейінгі ең маңызды элементтердің бірі. Мәтіннен бұрын бейнеге, сосын дыбысқа айрықша көңіл бөлінеді. Өйткені көрермен көзбен «қарсы алып», құлақпен «шығарып салады». Әсіресе дыбыстың «күдіретін» тікелей эфир кезінде дыбыс режиссері ғана шынайы түсіне алады. Егер тікелей эфирді «мылтықсыз майдан» десек, бір ғана дыбыс эфирдің өзі, көзі, сөзі бола алады. Сондықтан болса керек, жиілігі басым сөздің қатарында тұр, 23 рет қолданылған. Зерттеу нәтижесіне сүйенсек, жұмыс үдерісінде «дыбыс» сөзіне қарағанда, «звук» сөзі ең көп қолданылады.

Тәжірибе барысында тележурналистика саласы мамандарын жұмыс үдерісінде қолданған барлық сөздерді талдау мақаланың көлеміне байланысты мүмкін болмады. Төмендегі кестеде ең жиі кездесетін 30 сөз кему реті бойынша таңдалып алынды, олардың анықтамасы берілді, «Termincom.kz» электрондық базасында бекітілген нұсқасы көрсетілді, жұмыс үдерісінде қолдану үлгілері мен жиілігі ұсынылып отыр (Кесте 6.):

Кесте 6. Стенограмма мәтіндеріндегі сөздердің қолданылу жиілігінің көрсеткіштері

№	Сөз	Анықтамасы	Сөздікте берілуі	Жұмыс үдерісінде қолданылуы	Жиілігі
1	Шапка	Бағдарлама атауы жазылған графикалық қыстырма	Бас тақырып	Шапка/шәпкі/телпек	27
2	Студия	Теледидар бағдарламаларының түсірілім жұмыстары ұйымдастырылатын арнаулы құрылғылармен жабдықталған орын	Студия	Студия	25
3	Кран	Камераға тік және көлденең жазықтықта қозғалыс беру арқылы кинофильм немесе телебағдарлама бейнесінің мәнерлілігін арттыратын арнаулы құрылғы	Студия немесе оператор краны	Кран	24

4	Дыбыс	Қатты, сұйық немесе газ тәрізді ортада механикалық тербелістердің серпімді толқындары түрінде таралтын физикалық құбылыс (шу, үн, дауыс)	Дыбыс	Звук	23
5	Камера	Телевизиялық бейнежазуға арналған, <u>кассеталық бейне-магнитофонмен</u> біріктірілген, шағын әрі тасымалдауға ыңғайлы электрондық <u>аспап</u>	Телекамера	Камера/кәмер	22
6	Жарнама	Белгілі бір зат пен құбылысты, іс-әрекет пен қызметті елге таныту, насихаттау, оларға деген сұранысты күшейту мақсатын көздейтін хабарлама жиынтығы	Тележарнама	Реклама	21
7	Хроно метраж	Бейнематериалдың (аудио-жазбаның) немесе аяқталған журналистік жұмыстың ұзақтығы.	Уақытөлшем, Ұзақтық	Хроно/уақыт	20
8	План	Кескін масштабы, кадр сипаттамасы	Көрініс	План	19
9	Бейне баян	Өннің мазмұнын аша түсетін түсірілім	Бейнебаян	Клип	18
10	Тақырып	Баяндалатын оқиға мен ойдың түйіні	Тақырып	Тема	17
11	Подводка	Бейнесюжетке кіріспе, бағдарлама жүргізушісінің ақпараты	Елеңдетпе	Подводкі	15
12	Титр	Т е л е б а ғ д а р л а м а д а ғы ақпараттық жазу	Титр	Титр	14
13	Сценарий	Тележобаның композициясы, кіріспеден бастап, бағдарламаның соңына дейін белгілі бір тізбекпен жазылған жүргізушінің мәтіні	Сценарий	Сценарий	13
14	Пипка	Экранда берілетін көрнекі материалдар жиынтығы	Берілмеген	Пипкі	12
15	Кадр	Телевизиялық толық кескін. Ол жарты кадр деп аталатын, толық емес екі кескіннен тұрады	Кадр (көрініс)	Кадр	11
16	Анонс	Бағдарламада көрсетуге жоспарланған материалдар туралы қысқаша хабарлама	Аңдатпа	Анонс	10
17	Мотор!	Тележоба түсірілімі барысындағы режиссер бұйрығы	Мотор!	Мотор!	9
18	Плашка	Титрдің мәтіні жазылатын жолақ	Титржолақ	Плашкі	8
19	Диафрагма	Камераға түсетін жарық мөлшерін басқаратын линзадағы реттелетін саңылау	Объектив диафрагмасы	Диафрагма	7

20	Наушник	Тыңдауға арналған құлақ құрылғысы	Тыңдауыш/ құлаққап	Наушник	6
21	Подача	Материалдарды беру үлгісі, ақпараттық жеткізу әдісі	Беру	Подача	5
22	Общий план	Толық көлемдегі объект көрінісі	Жалпы көрініс	Общая, Общий план	4
23	Представ- ляшка	Тележобаға қатысушының таныстырылым сюжеті	Таныстыры- лым	Представляшки	3
24	Реквизит	Телевизиялық қойылымдарға арналған шынайы немесе бутафор бұйымдардың жиынтығы.	Деректеме, сахналау мүліктері	Реквизит	3
25	Пере- бивка	Тұтас көріністі жеткізу үшін алдыңғы және кейінгі кадрларда жоқ объектілер немесе бөлшектерді бөліп көрсету кадр типі	Қосымша, өту, кию	Перебивки	3
26	Панорама	Нысанды тұтас, толық көлемде бір мезетте көрсетуге мүмкіндік беретін көрініс	Кең көлемді көрініс	Панорама, Панорам	3
27	Отводка	Бейнематериалдан кейін берілген тележүргізушінің сөзі, кадр сыртындағы түсініктеме немесе Бағдарламаның басқа фрагменті.	Шегініс	Отводки	2
28	Ушка	Сценарий авторы немесе эфир редакторы қажетті ақпаратты бағдарламаның жетекшісіне жеткізетін тыңдауыш	Тыңдауыш, құлаққап	Құлақ, ушкі	2
29	Наезд	Қозғалмайтын камера арқылы қашықтық нүктесін объективте үлкейту арқылы көріністерді жинақтау	Камермен «келіп түсу»	Найез	2
30	Отъезд	Қозғалмайтын камера арқылы қашықтық нүктесін объективте азайту арқылы панды кішірейту	Камерашегінісі	Атез	2

Телевизиялық журналистика саласының терминологиялық қорының әлеуетін оның сапалық көрсеткіші тұрғысынан анықтау барысында мынадай нәтижелер алынды:

- жұмыс үдерісінде қолданылған қазақ сөздерінің саны анықталды;
- жұмыс барысында қолданылған орыс тілінен енген терминдер саны көрсетілді;
- жұмыс кезінде айтылған терминдер жөнінде талдау жасалды;
- жұмыс үдерісіндегі сала мамандарының сөйлеу кезінде айтылған терминдер бірнеше топқа жіктелді (орыс тілінен енген; еуропа тілінен орыс тілі арқылы енген; гибрид терминдер; орыс терминдерінің қазақ тілі заңдылығы бойынша жасалған терминдер және т.б.);
- салалық сөздіктердің қазақша-орысша және орысша-қазақша нұсқасында қамтылған телевизиялық журналистика терминдерінің

сандық көрсеткіші сәйкес келмеуінің себептері анықталды;

- салалық сөздіктерде бекітілген термин нұсқаларының жұмыс үдерісінде қолданылмайтындығы анықталды.

Қорытынды

Телевизиялық журналистика мамандарының жұмысы барысындағы сөйлеу тіліне аудиожазба форматында жасалған зерттеу нәтижесінің статистикалық талдауына сүйенсек, салалық сөздіктердің қазақша-орысша және орысша-қазақша нұсқасында қамтылған тележурналистика терминдердің сандық көрсеткіші көп жағдайда сәйкес келмейтіндігі анықталды. Жаһандану кезеңінде ақпараттық-инновациялық техникалық өзгерістер мен ғылыми жаңалықтардан туындаған жаңа сөз, салалық ұғымдар мен тілдік бірліктер еуропалық тілдің түпкі нұсқасынан гөрі, ең алдымен, орыс тілінің ықпалымен сол тілдің заңдылықтары арқылы жұмыс тіліне айналатыны байқалады.

Салалық сөздіктердің қазақша-орысша және орысша-қазақша нұсқасында қамтылған телевизиялық журналистика терминдерінің сандық көрсеткіші сәйкес келмеуіне төмендегідей жағдайлар әсер етіп отыр деп ойлаймыз:

- орыс тіліндегі терминнің қазақ тілінде екі немесе одан да көп баламасының болуы;
- қазақ тіліндегі белгілі бір терминнің орыс тіліндегі нұсқасымен жарыспалы қолданылуы;
- шет тілінен енген терминдердің сала бойынша қазақ тілінде түрліше берілуі.

Зерттеу нәтижесі бойынша жұмыс үдерісінде қолданылған сала мамандарының сөйлеу барысындағы терминдерін былай топтастыруға болады:

- орыс тіліне еуропа тілдерінен еніп, орыс тілінің заңдылығына сай қолданылған терминдер: *титр, кран, студия, камера, сценарий, диафрагма, кадр, анонс, мотор, реквизит, панорама* және т.б.;

- орыс тілінен еніп, орыс тілінің заңдылығына сай қолданылған терминдер: *шапка, наезд, отъезд, подача, наушник, план, ушка, отводка, подводка* және т.б.;

- орыс тілінен еніп, қазақ тілінің заңдылығына сай қолданылған терминдер: *шәпкі, пипкі, плашкі, перебибкі, ушкі* және т.б.;

- орыс тілінің сөздері, қазақ тіліндегі баламасы болғанымен, екі тілдегі нұсқасы жарыса қолданылып жүрген терминдер: *звук – дыбыс, подводка – кіріспе, отводка – шегініс, клип – бейнебаян, реклама – жарнама, тема – тақырып* және т.б.;

- гибридтерминдер: *бейнематериал, бейнесюжет, видеобайланыс, бейнекамера, лайвтүсірілім, бейнеинженер* және т.б.

ӘДЕБИЕТ

[1] Баймолда М., Ахмет Р. Жаңа медиа терминдерін қазақшалау мәселесі // Отандық және шетелдік кітаптану, кітап шығару, кітап тарату істерінің теориясы мен тәжірибелері: мәселелері, ізденістері мен шешімдері: ғыл.-тәжірибелік конф. материалдары (7-8 желтоқсан 2012 ж.). – Алматы, 2013. – 30 б.

[2] Әбдірәсілов Е. Қазақ тіліндегі техникалық терминдердің жасалымы // Терминологиялық хабаршы. – 2014. – № 1. – 38-42 бб.

[3] Құрманбайұлы Ш. Терминологияны қалыптастырудағы қазақ баспасөзінің орны // Ана тілі. – 2003. – №45/№46. – 6 б.

[4] Құрманбайұлы Ш. Қазақ терминологиясы: зерттеулер, оқулық, сөздік, библиография. – Алматы, 2014. – 928 б.

[5] Жонкешов Б. Латын әліпбиіне көшу – уақыт талабы //Jas Qazaq. – 2018. – №41 (717). – 5 б.

[6] Aritayi L. M. The Analysis of English loan words used by information and technology writers in thesis abstracts // jsh Jurnal Sosial Humaniora. – 2014. – Vol. 7, №1. – p. 252.

[7] Durkin P. Borrowed Words: A History of Loanwords in English. // International Journal of Lexicography. – 2014. – Vol. 27, №4. – p. 457-466.

[8] Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – Москва, 1984. – С.400.

[9] Исхан Б. Халықаралық терминдерді қазақшалаудың оңтайлы да оңай жолы // Терминологиялық хабаршы. – 2014. – №1(47). – 42-54 бб.

[10] Липилина О. Англицизмы или русские слова, заимствованные из английского / Study.ru информационно-образовательный портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.study.ru/article/lexicology/anglicizmy-ili-zaimstvovaniya>. – (дата обращения 20.1.2022).

[11] «Termincom.kz» электрондық базасы [Электронный ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: <https://termincom.kz>. – (дата обращения 20.2.2022).

[12] Онлайн-словарь телевизионной журналистики /Proland сайты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://proland.ru/terms/>. – (дата обращения 15.2.2022).

REFERENCES

[1] Baımolda M., Ahmet R. Jańa media terminderin qazaqshalay máselesi (The problem of adopting new media terms) .Otandyq jáne sheteldik kitaptaný, kitap shyǵarý, kitap taratý isteriniń teoriasy men tájiribeleri: máseleleri, izdenisteri men sheshimderi: ǵyl.-tájiribelik konf.materialdary. Almaty, 2013. 30 p. [in Kaz.]

[2] Ábdırásilov E. Qazaq tilindegi tehnikalyq terminderdiń jasalymy (Development of technical terms in the Kazakh language) .Terminologialyq habarshy. 2014. # 1. 38-42 pp. [in Kaz.]

[3] Qurmanbaıuly Sh. Terminologiany qalyptastyrdyǵy qazaq baspasóziniń orny (The place of the Kazakh Press in the formation of

terminology) . Ana tili. 2003. # 45 / # 46. 6 p. [in Kaz.]

[4] Qurmanbauly Sh. Qazaq terminologiasy: zertteýler, oqýlyq, sózdik, bibliografia (Kazakh terminology: research, textbook, dictionary, bibliography). Almaty, 2014. 928 p. [in Kaz.]

[5] Jonkeshov B. Latyn álipbiine kóshý – ýaqyt talaby (The transition to the Latin alphabet is a time requirement) . JAS QAZAQ. 2018. #41 (717). 5 p. [in Kaz.]

[6] Aritayi L. M. The Analysis of English loan words used by information and technology writers in thesis abstracts . jsh Jurnal Sosial Humaniora. 2014. Vol. 7, # 1. p. 252.

[7] Durkin P. Borrowed Words: A History of Loanwords in English. International Journal of Lexicography. 2014. Vol. 27, #4. pp. 457-466.

[8] Gumbol'td V. Izbrannye trudy po yazykoznanii (Selected works on linguistics). Moskva, 1984. P. 400.[in Rus.]

[9] Ishan B. Halyqaralyq terminderdi qazaqshalaýdyń ońtaıly da ońai joly (The best and easiest way to translate international terms) . Terminologialyq habarshy. 2014. # 1 (47). 42-54 pp. [in Kaz.]

[10] Lipilina O. Anglitsizmy ili russkie slova, zaimstvovannye iz angliiskogo (Anglicisms or Russian words borrowed from English). Rezhim dostupa: URL:<https://www.study.ru/article/lexicology/anglicizmy-ili-zaimstvovaniya/> – (data obrashcheniya 20.1.2022) [in Rus.]

[11] Termincom.kz elektrondyq bazasy (Kazakhstan), 2022 (Electronic database Termincom.kz) Rezhim dostupa: URL:<https://termincom.kz/> – (data obrashcheniya 20.2.2022) [in Kaz.]

[12] Onlain-slovar' televizionnoi zhurnalistiki (Russia). 2022 (Online dictionary of television journalism), Rezhim dostupa: URL:<https://proland.ru/terms/> – (data obrashcheniya 15.2.2022) [in Rus.]

ПРИМЕНЕНИЕ ТЕРМИНОВ ТЕЛЕЖУРНАЛИСТИКИ: СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ВЫВОДЫ

Мамбетова М.К.¹, *Таубалдиев М.Е.², Құлманов С.³

¹кандидат филологических наук, и.о. доцента Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан,

*²докторант Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан,

³руководитель Центра терминологии Института языкознания имени А.Байтурсынулы, к.ф.н, доцент, Алматы, Казахстан

¹e-mail: mmanshuk@gmail.com

*²e-mail: meirambekt@gmail.com, ³e-mail: k.k.sarsen@mail.ru

Аннотация. В статье представлены результаты опыта, проведенного специалистами отечественной тележурналистики в процессе работы с целью определения уровня использования разговорной речи,

заимствованных из иностранного языка терминов и национальных терминов.

На основе аудиозаписи выступлений творческих работников утренней программы, транслируемой на одном из республиканских каналов, проводится количественный и качественный анализ текстов стенограмм. В ходе практики предпочтение отдается исключительно профессиональным мнениям работников телепроекта, выступлениям, употреблению слов, приказам-заданиям, вопросам, связанным с научно-исследовательской работой. В ходе исследования проведен анализ профессиональных слов, словосочетаний, терминов, используемых специалистами отрасли в речи, представлены показатели использования терминов тележурналистики на русском, европейском и казахском языках, сформулированы лингвистические выводы. В результате анализа количественного показателя текста стенограммы, составленного на основе выступления профессионалов во время прямого эфира, получены статистические данные.

В период глобализации проведен качественный анализ использования в рабочем процессе новых слов, отраслевых понятий и языковых единиц, вызванных информационно-инновационными техническими изменениями и научными открытиями. Также в статье дана частота использования терминов на основе текстов аудиозаписей. Анализируется, что язык СМИ является ведущей силой, формирующей национальную идеологию, дается обзор мнений отечественных и зарубежных ученых, опубликованных в разные годы. В статье рассмотрен уровень потенциала применения государственного языка в процессе работы специалистов отрасли, затронуты актуальные вопросы терминологического дела, даны выводы, рекомендации в зависимости от результатов исследования. В статье использованы метод наблюдения, метод описания, метод систематизации, лексико-семантическая группировка, методы лингвостатистического и структурного анализа.

Лингвистический анализ и выводы, сделанные в связи с результатами, полученными в рамках практики, имеют большое теоретическое и практическое значение для национальной терминологической отрасли. Результаты исследования могут быть использованы в качестве информационной, научной основы предстоящей работы по созданию телевизионного словаря.

Ключевые слова: терминология, тележурналистика, эксперимент, прямая трансляция, СМИ, практика, термин, терминология, лингвистика, статистика.

APPLICATION OF TV JOURNALISM TERMS: STATISTICAL ANALYSIS AND CONCLUSIONS

Mambetova M.K.¹, *Taubaldiyev M.Ye.², Kulmanov S.³

¹Candidate of philological sciences of Al-Farabi Kazakh National University, acting docent, Almaty, Kazakhstan,

²doctoral student of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,

³candidate of philological sciences, Head of the Center of Terminology, A. Baitursynuly Institute of Linguistics Almaty, Kazakhstan

¹e-mail: mmanshuk@gmail.com

²e-mail: meirambekt@gmail.com, ³e-mail: k.k.sarsen@mail.ru

Abstract. The article presents the results of the experience carried out by specialists of domestic television journalism in the process of work in order to determine the level of use of colloquial speech, terms borrowed from a foreign language and national terms. Based on audio recordings of performances by creative workers morning program broadcast on one of the republican channels, a quantitative and qualitative analysis of the texts of the transcripts is carried out. In the course of practice, preference is given exclusively to professional opinions of TV project workers, speeches, use of words, orders, tasks, issues related to research work. In the course of the study, an analysis of professional words, phrases, terms used by industry specialists in speech will be carried out, indicators of the use of television journalism terms in Russian, European and Kazakh languages will be presented, linguistic conclusions will be formulated. As a result of the analysis of the quantitative indicator of the text of the transcript, compiled on the basis of the speech of professionals during the live broadcast, statistical data were obtained.

During the period of globalization, a qualitative analysis of the use of new words, industry concepts and language units in the workflow, caused by information-innovative technical changes and scientific discoveries, was carried out. The article also gives the frequency of using terms based on the texts of audio recordings. It is analyzed that the language of the media is the leading force that forms the national ideology, a review of the opinions of domestic and foreign scientists published in different years is given. In the course of the article, the level of the potential for the use of the state language in the process of work of industry specialists will be considered, topical issues of terminology will be touched upon, conclusions and recommendations will be given depending on the results of the study. The article uses the method of observation, the method of description, the method of systematization, lexico-semantic grouping, methods of linguostatistical and structural analysis.

Linguistic analysis and conclusions drawn in connection with the results obtained in the framework of practice are of great theoretical and practical importance for the national terminology industry. The results of the study can be used as an informational, scientific basis for the upcoming work on the creation of a television dictionary.

Keywords: terminology, TV journalism, experiment, live broadcast, media, practice, term, terminology, linguistics, statistics.

Статья поступила 25.03.2022

УДК 81.373

МРНТИ 16.41.53.

DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.010

**ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ
КИТАЙСКИХ НЕДОМОЛВОК
С КОМПОНЕНТОМ – ИМЕНЕМ СОБСТВЕННЫМ
豬八戒**

Мизамхан Б.¹, *Езмахунова А.Р.²

¹к.фил.н., доцент КазУМОиМЯ имени Абылай хана,
Алматы, Казахстан,

^{*2}магистр перев.дела, ст.преподаватель кафедры перевода восточных
языков КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

¹e-mail: arzusha85@mail.ru

^{*2}e-mail: baglan_mizamkhan@mail.ru

Аннотация. Китайские сехоуэй (недомолвки) – очень популярный вид фразеологизмов китайского языка, но, несмотря на широкую популярность в обществе, они до настоящего времени остаются малоизученным объектом. Многие аспекты этого языкового явления не освещены, вопросы исследованы недостаточно хорошо. Актуальность данной работы также обусловлена потребностью отечественного языкознания в сопоставительных исследованиях фразеологизмов современного китайского и русского языков.

В данной статье проведен лингвокультурологический анализ употребления недомолвок хіеһоуу (недомолвки китайского языка) с компонентом – именем собственным «Чжу Бацзэ» из фантастического романа У Чэньэня «Путешествие на Запад». Ввиду того, что имена собственные являются отражением картины мира исходного текста, а имена четырех героев предстают перед читателями носителями культурной маркированности китайского народа, можно заключить,

что в именах собственных явно прослеживается отражение духа нации и духа эпохи Тан. Основными методами исследования научной статьи служат сопоставительный анализ, лингвокультурологический анализ. В ходе работы над исследованием фразеологизмов-недомолвок хіеһоууи с именами собственными из вышеназванного романа было выявлено, что данные образы имеют эмоционально-экспрессивную окраску, при этом хіеһоууи придают изюминку роману, их наличие уже служит неким эмоциональным посылом для прочтения читателем. Также было выявлено, что китайские недомолвки – это самый нагруженный культурной спецификой разряд китайских фразеологизмов. Результаты данного исследования могут быть использованы при составлении учебных пособий по лингвокультурологии, в преподавании теории и практики перевода студентам 3-4 курсов языковых специальностей.

Ключевые слова: китайский язык; фразеологизмы; хіеһоууи; недомолвка; имя собственное; Чжу Бацзэ; лингвокультурология; «Путешествие на Запад».

Основные положения

Материальное положение и духовная жизнь, менталитет китайского народа ярко продемонстрированы в особом виде фразеологизмов китайского языка – недомолвках. В недомолвках заключены история Китая, его культура, этика и эстетика. Недомолвки в первоизданном виде сохранили свой яркий национальный колорит до сегодняшних дней.

Дословный перевод термина 歇后语 хіеһоууи – отдых, говорить после паузы, передышки. В Большом китайско-русском словаре этому термину дан следующий перевод: недомолвка, намек, недосказанное выражение [1]. Российские лингвисты в переводе данного разряда фразеологизмов китайского языка склонны к использованию термина «недоговорки, иносказания».

Недомолвка, как особый тип фразеологии китайского языка, до сих пор мало изучена иностранными синологами. Однако повышенное внимание приковывается к недомолвке в процессе кросс-культурной коммуникации. В отечественном языкознании изучением фразеологизмов современного китайского языка занимались немного китаеведов, так, можно отметить, что сопоставительным изучением фразеологизмов китайского и казахского языков занималась китаевед профессор Даулетова Ф.Н. [2], общим обзором недомолвок китайского языка занимался ученый Қалиқан Ә. [3], изучением недомолвок и его особенностей занимались Кенжекеева Д. [4] и Қатбаева Г.Қ. [5]. Российский китаевед Ю.Л. Кроль отмечает, что вопрос о едином определении и классификации недоговорок китайского языка остается еще не до конца проясненным [6, с.194]. В России фундаментальное изучение данного типа фразеологии началось с монографического исследования 1977 г. М.Г. Прядохина «Китайские недоговорки-

иносказания» [7], а в 2001 г. вышел его словарь недоговорок в соавторстве с Л.И. Прядохиной. М.Г.Прядохин, как один из основных исследователей сехоуэй, отмечает, что термином «сехоуэй» в китайском языке обозначаются двучленные предложения типа 茶壶里著饺子 – 肚里有, 嘴里倒不出来 cháhúlishǔjiǎozi – dùliyǒu, zuǐlǐdào bùchūlai – букв.: «Варить пельмени в чайнике – внутри есть, а через рот/носик чайника не выливается» [7, с.4-5]. Вышеназванный ученый также придерживается мнения, что недоговорка — это специфическое явление, присущее только китайскому языку, подобных этому термину не наблюдается ни в индоевропейских языках, ни в других, кроме китайского, восточных языках [7].

Стилистически существует множество лингвистических форм недомолвок. В целом можно выделить 5 видов:

1) 比喻性歇后语 (образные недомолвки, где в первой части недомолвки заложен определенный образ, а во второй его части демонстрируется раскрытие этого образа);

2) 假借性歇后语 (подвид недомолвок, где очевидно временное сочетание значений. Вторая часть недомолвки выступает как результат, вывод первой части, но на самом деле этот результат порождает другое значение);

3) 双关性歇后语 (подвид недомолвок, где очевиден каламбур);

4) 谐音性歇后语 (подвид недомолвок, вторая часть которых построена на игре омофонов);

5) 引用性歇后语 (подвид недомолвок, где применен описательный метод, в основном можно встретить в древних легендах и преданиях, либо в представлениях в театре. Подавляющее количество примеров можно увидеть в романах «三国演义», «西游记» и «红楼梦»).

Безусловно, недомолвки уходят глубоко корнями в фольклор и имеют долгую историю. Недомолвки, которые широко используются в современной речи, сохранили форму «缩脚» (букв. сужение), но при этом претерпели изменения, и очевиден тот факт, что способы передачи мысли также увеличились.

Введение

Актуальность данного исследования определяется, прежде всего, лингвистической значимостью проблемы соотношения языка и культуры, а также роли фразеологии как феномена культуры, как неповторимого кладезя народной мудрости, духовного богатства народов-носителей этих языков. Предметом анализа являются китайские недомолвки с компонентом – именем собственным 猪八戒. Цель данного исследования – обоснование возможности и необходимости лингвокультурологического подхода к переводу. Данная цель определяет следующие задачи: 1) выявить и описать специфику фразеологизмов-недомолвок как маркеров языковой картины мира; 2) лингвокультурологический анализ

фразеологизмов-недомолвок на материале романа «Путешествие на Запад» и его перевода на русский язык; 3) установление национально-культурной специфики репрезентации фразеологизмов-недомолвок в китайском и русском языках. Практическая значимость данной работы состоит в возможности и необходимости использования ее результатов в лекционных и семинарских курсах лингвокультурологии, теории перевода, практики письменного перевода, практики устного перевода, практики межкультурного общения, когнитивно-лингвокультурологических особенностей перевода, при обучении переводческому анализу текста студентов 3-4 курсов языковых специальностей (китайский язык).

Описание материалов и методов

В качестве методов исследования использовались анализ и обобщение материала, сопоставительный анализ, лингвокультурологический анализ. Статья построена на анализе 85 недомолвок с компонентом – именем собственным Чжу Бацзе, извлеченных путем сплошной выборки из текста фантастического романа У Чэнэня «Путешествие на Запад». Авторами проводился сопоставительный анализ китайских фразеологизмов-недомолвок в переводе на русский язык в лингвокультурологическом и лингвокогнитивном аспектах. Лингвокультурологический анализ текста на сегодняшний день является особым методом в лингвокультурологии. Этот метод способствует детальному изучению фразеологизмов как хранителей той культуры, на языке которой они созданы. Предметом лингвокультурологического анализа выступают фразеологические единицы, в значении которых заключена национально-культурная специфика, образно-метафорическое значение в культуре.

Результаты

Проведен обзор существующих исследований недомолвок китайского языка. Дано определение, выявлена специфика данного вида фразеологизмов китайского языка. Основным вкладом данного исследования является проведение лингвокультурологического анализа недомолвок с компонентом –

именем собственным Чжу Бацзе, предполагающий анализ как собственно лингвокультурологических, так и когнитивных аспектов языковой коммуникации. В заключение анализа можно подчеркнуть, что факт наличия в недомолвках компонента Чжу Бацзе показывает высокий уровень популярности в народе этого героя и частотность употребления имени собственного героя в речи. А при упоминании этого прецедентного имени носитель китайского языка имеет в виду человека с уродливой внешностью, со зверским аппетитом, человека, стремящегося к праздной жизни, к жизни без каких-либо трудностей.

Обсуждение

Роман У Чэнэня «Путешествие на Запад» основывается на народных сказаниях о путешествии монаха Сюаньцзана за буддийскими

сутрами в Индию (VII в.). Повествование обрастало подробностями, тем самым история о походе Сюаньцзана становится похожей на фантастическое предание: появлялись дополнительные сюжетные линии, не связанные с основной темой, новые герои, путешествие монаха превратилось в многолетнюю тему борьбы добра и зла. До конца своих дней Сюаньцзан работал над переводом добытых им сутр на китайский язык, все переводы собраны в труд «Записки о путешествии в Западный край при Великой Тан». Автор фантастического романа У Ченьэнь собрал воедино в своем произведении народные легенды и предания. Этот роман тем самым представляет собой сборник интересных историй, где каждый из представленных героев – это некая интеграция влияния эпохи, характера и менталитета.

Фантастический роман неоднократно становился объектом не только для перевода на другие языки, этот роман популярен и в театральных постановках, кинофильмах и мультипликационных фильмах для детей. Переводы романа появляются как в родственных, так и неродственных лингвокультурах. Перевод романа на другие языки не только сохраняет национальную древнюю литературную традицию, но и позволяет принять участие как в кросс - культурном взаимодействии, так и в процессе взаимного обогащения литературных традиций разных народов и культур.

Ввиду того, что имена собственные являются отражением картины мира исходного текста, а личные имена четырех героев предстают перед читателями носителями китайской культурной маркированности, следует, что в именах собственных явно прослеживается отражение духа нации и дух той эпохи, в нашем случае эпохи Тан, а также находят отражение исторические, культурные и этнографические особенности страны исследуемого языка. Ссылаясь на работы китайского ученого Чан Цзиньюй «Лексика китайского языка и культура» [8] и российского ученого Н.Н. Воропаева «Прецедентные имена как носители скрытых смыслов» [9], для осуществления анализа мы делим китайские недомолвки романа «Путешествие на Запад» на 4 группы, исходя из имен персонажей литературного произведения, включающих прецедентные имена:

- 1) недомолвки с компонентом – именем собственным Сюань Цзань,
- 2) недомолвки с компонентом – именем собственным Сунь Укун,
- 3) недомолвки с компонентом – именем собственным Чжу Бацзе,
- 4) недомолвки с компонентом – именем собственным Ша Сэн .

Чжу Бацзе стал одним из самых известных в народе персонажей романа из-за своих многочисленных недостатков, которые высмеиваются в образных выражениях. Прежде всего, это уродливая (свиноподобная) внешность Чжу Бацзе, в связи с чем возникла недоговорка *Чжу Бацзе нацепил цветок – до чего странный уродец*. Так говорят о безобразном

человеке, напрасно пытающемся приукрасить себя. На контрасте уродства и красоты построена недоговорка *Чжу Бацзе тацит красавицу Си Ши к алтарю—ни разу не достоин*. Она используется для описания человека, амбиции которого не равноценны его возможностям. Недомолвка «Чжу Бацзе смотрится в зеркало – не человек ни внутри, ни снаружи» употребляется в ситуации, когда кто-то имел благие намерения, но только всё испортил. Кроме внешнего уродства в некоторых недомолвках указывается и на бестактность поведения героя Чжу Бацзе, например, *Чжу Бацзе съел плод женьшеневого дерева – не различает его вкуса*. Эта недомолвка используется для того, чтобы указать на неосведомлённость человека в каких-то вопросах, на непонимание истинной ценности вещей.

Перейдем далее непосредственно к рассмотрению недомолвок. Анализ недомолвок будет осуществляться по следующей структуре: недомолвка – pinyin – буквенный перевод – сам анализ.

1. 猪八戒爱上崔莺莺 - 死了你那份心 Zhu Bajie aishang Cui Yingying – sile ni na fen xin. Мечтать не вредно. Употребление имени собственного героя романа говорит о том, что в каждой недомолвке заложен определенный образ, к примеру, в этой недомолвке создан образ человека с большими амбициями.

2. 猪八戒变孙悟空 - 咋变也不像 Zhu Bajie bian Sun Wukong – za bian ye bu xiang. Чжу Бацзе превращается в Сунь Укуна – как не меняйся, не будешь похож. В этой недомолвке заложен образ получеловека, со свойственными ему качествами животного.

3. 猪八戒不叫猪八戒 - 悟能 Zhu Bajie bu jiao Zhu Bajie — Wuneng. Второе имя Чжу Бацзе – Унэн (无能 – неспособный, беспомощный; бездарный; немощный). В этой недомолвке создан образ бездарного человека.

4. 猪八戒吃人参果 - 整吞活咽 Zhu Bajie chi renshenguo – zheng tun huo yan. Чжу Бацзе ест жэньшэнь – проглотил, не разжевывая (принять какую-либо информацию, не проанализировав). В этой недомолвке рисуется образ недалекого, неразборчивого человека.

5. 猪八戒吃仙桃 - 囫圇吞 Zhu Bajie chi xiantao – hulun tun. Чжу Бацзе ест персик – проглотить, не разжевывая (вместе с косточкой, не разобрав вкуса; образно в значении «принять что-либо без разбора, анализа, принимать наобум»). В этой недомолвке заложен образ человека необразованного.

6. 猪八戒吃人参果 - 没尝出个滋味, 就吞下去了 Zhu Bajie chi renshenguo – mei changchu ge ziwei, jiu tunxiaque. Чжу Бацзе ест жэньшэнь – проглотить, не распознав вкуса (принять, не разобравшись в сути дела). В этой недомолвке заложен образ человека – любителя легкой и праздной жизни.

7. 猪八戒吃钥匙 - 开开心心 Zhu Bajie chi yaoshi – kai kai xin. Чжу Бацзе проглотил ключ – открыть сердце, проявлять искренность. В

данной недомолвке продемонстрированы положительные качества героя и заложен образ искреннего человека.

8. 猪八戒吃猪肉 - 全忘了自己的姓 Zhu Bajie chi zhurou – quan wangle zijide xing. Чжу Бацзе ест свинину – забыть о своих истоках. Здесь заложен образ неразборчивого человека.

9. 猪八戒初进高老庄 - 装好汉 Zhu Bajie chujin Gaolaozhuang – zhuang haohan. Чжу Бацзе в Гаолаочжуане – строит из себя доброго молодца (хорошего человека). В этом примере заложен образ человека-притворщика.

10. 猪八戒打电话 - 听不见他哇哇的啥 Zhu Bajie da dianhua – tingbujian ta wawade sha. Чжу Бацзе говорит по телефону – нечетко проговаривает слова. В этом примере продемонстрированы качества такого животного, как свинья.

11. 猪八戒打哈欠 - 好大的口气 Zhu Bajie da haqian – haodade kouqi. Чжу Бацзе зевает – большой глоток воздуха (зазнайка; много на себя брать; самодовольный тон). В данном примере создан образ самодовольного зазнайки.

12. 猪八戒笑孙猴 - 不知自丑 Zhu Bajie xiao Sun hou – bu zhi zi chou. Чжу Бацзе подшучивает над Сунь Укуном – не знает, как уродлив сам. В этом примере говорится о том, как особенно любит Чжу Бацзе и клеветать, и наговаривать.

13. 猪八戒戴花 - 臭美 Zhu Bajie dai hua – choumei. Чжу Бацзе положил венок из цветов на голову – самовосхваляться (заниматься самолюбованием). В данном примере также нарисован образ самодовольного зазнайки.

14. 猪八戒的耳朵 - 肥大 Zhu Bajiede erduo – feida. Уши у Чжу Бацзе жирные и большие. Здесь упоминаются черты, свойственные животной натуре – свинье.

15. 猪八戒的嘴巴 - 就知道吃喝 Zhu Bajie de zuiba – jiu zhidao chi he. Морда Чжу Бацзе – ничего, кроме еды, и не знает. Здесь также продемонстрирован образ, схожий со свиньей - образ прожорливого человека.

16. 猪八戒见了泔水桶 - 猛吃猛喝 Zhu Bajie jianle ganshuitong. Чжу Бацзе увидел ведро для отходов – резко наброситься на еду и питьё. В этом примере заложен образ прожорливого человека.

17. 猪八戒惦记高老庄 - 旧情难断 Zhu Bajie dianji Gaolaozhuang – jiuqing nanduan. Чжу Бацзе скучает по селу Гаолаочжуан – ностальгия, дружбу трудно прервать. Здесь продемонстрированы чувства, свойственные человеку, в данном случае человеку, которому не чужды ностальгия и тоска по близким и родным людям и местам.

18. 猪八戒分行李 - 散伙 Zhu Bajie fen xingli – san huo. Чжу Бацзе распределяет груз – не дорожить товариществом. В данной недомолвке заложен образ человека, не ценящего дружбу.

19. 猪八戒喝污水 - 正对味 Zhu Bajie he wushui – zheng duiwei. Чжу

Бацзе ест отходы – по душе. Здесь опять упоминается о том, что Чжу Бацзе похож на свинью. И ему присущи качества этого животного.

20. 猪八戒见包公 - 黑到一块啦 Zhu Bajie jian Bao Gong – hei dao yikuai la. Встреча Чжу Бацзе с Бао-гуном – друзья не разлей вода. Искать себе партнера по интересам.

21. 猪八戒见了白骨精 - 垂涎三尺 Zhu Bajie jianle Baigujing – chuixian san chi. Чжу Бацзе встретил Байгуцзина – положить глаз на что-либо. Здесь заложен образ неразборчивого человека.

22. 猪八戒结婚 - 一个高兴一个哭 Zhu Bajie jiehun – yige gaoxing yige ku. Чжу Бацзе женится – и смех и грех. В данном примере заложен прототип описания человека, амбиции которого не равноценны его возможностям

23. 猪八戒进了女儿国 - 不想走 Zhu Bajie jinle nüerguo – bu xiang zou. Чжу Бацзе в женском царстве – кому захочется покинуть. В этой недомолвке продемонстрированы черты, присущие животной натуре.

24. 猪八戒进屠场 - 自己贡献自己 Zhu Bajie jin tuchang – ziji gongxian ziji. Чжу Бацзе на свиноферме – не думать об опасности. В данном примере продемонстрирован образ недалекого человека.

25. 猪八戒拉着西施拜天地 - 不配 Zhu Bajie lazhe Xi Shi bai tiandi – bu pei. Чжу Бацзе ведет Си Ши под венец – гусь свинье не товарищ. Заложен образ человека, амбиции которого в действительности не совпадают с его натурой.

26. 猪八戒卖凉粉 - 人不怎样，货可利索 Zhu Bajie mai liangfen – ren bu zen yang, huo ke lisuo. Чжу Бацзе продает желе – человек никакой, а продукты пользуются спросом. В данном примере заложен образ неприглядного человека, но обладающего, к удивлению, какими-либо достоинствами.

27. 猪八戒配老鹅 - 什么人配什么货 Zhu Bajie pei laogua – shenme ren pei shenme huo. Чжу Бацзе ведет под венец ворону – не ровня. Найти себе друга по схожим интересам.

28. 猪八戒散伙 - 不干了 Zhu Bajie san huo – bu gan le. Чжу Бацзе выходит из товарищества – не заниматься общим делом. В этой недомолвке заложен образ ленивого человека.

29. 猪八戒听天书 - 一窍不通 Zhu Bajie ting tianshu – yi qiao bu tong. Чжу Бацзе слушает эдикт императора – ничего не понимать. В данном примере заложен образ безграмотного человека.

30. 猪八戒\白骨精 - 太不自量 Zhu Bajie xi Baigujing – tai bu ziliang. Чжу Бацзе тягается силами с Байгуцзином – переоценивать свои силы. Здесь заложен образ человека с излишней самонадеянностью.

31. 猪八戒招女婿 - 白天不来黑了来 Zhu Bajie zhao nüxu – baitian bu lai heile lai. Чжу Бацзе вербует зятя – как бы не испугаться хозяев дома. В данном примере особое внимание уделяется внешности героя. Это как бы намёк на внешность Чжу Бацзе, увидев которого днём, можно испугаться.

32. 猪八戒做梦结婚 - 想得美 *Zhu Bajie zuomeng jiehun – xiangde mei*. Чжу Бацзе мечтает найти спутницу жизни – надежда умирает последней. Здесь заложен образ человека, строящего воздушные замки.

33. 猪八戒照镜子 – 里外不像个人 – *Zh Bajie zhao jingzi – liwai bu xiang ge ren*. Чжу Бацзе смотрится в зеркало – ничего человеческого нет. В данном примере особое внимание уделяется образу свиньи, со свойственными ей качествами.

34. 猪八戒戴头盔 – 混充大将军 - *Zhu Bajie dai toukui – hun chong da jiangjun*. Чжу Бацзе натянул убор – возомнил из себя большого генерала, здесь заложен образ человека, возомнившего себя важной персоной.

Проведя анализ вышеперечисленных недомолвок, можно сделать вывод, что через имя собственное *Zhu Bajie* в недомолвках можно рассмотреть как личные качества героя, так и образы, заложенные в иносказаниях в целом. В процессе прочтения фантастического романа мы можем увидеть, что этот персонаж – и комический, и лживый, и положительный, и негативный одновременно. Из анализа недомолвок можно выделить следующие образы, заложенные в компоненте –имени собственном *Zhu Bajie* :

- Отличительной чертой Чжу Бацзе является то, что этот герой особенно любит и клеветать, и наговаривать. Это ярко продемонстрировано в отношениях с Сунь Укуном. При любом удобном случае Чжу Бацзе наговаривал на Сунь Укуна, а монах, будучи человеком неразборчивым, доводил до полусмерти своим заклятием Сунь Укуна. Этому факту подтверждением служат примеры № 2, 12.

- Прожорливость – отличительная черта Чжу Бацзе. Прием еды этим героем – это отвратительное зрелище поглощения большого количества еды. За раз он съедал большое количество еды, герою без разницы, мантоу это или рис. Вдобавок съедал еще и сто лепешек . Именно поэтому в дороге с Тансэном он был всегда голоден. А если по пути находил еду, то проглатывал ее не разжевывая, даже не рассмотрев. Именно поэтому эта его черта описана в недомолвке *Zhu Bajie chi renshenguo – mei changchu ge ziwei, jiu tunxiaqule* ‘Чжу Бацзе ест плод жэньшэньго – не распробовав вкус, проглотить (принять решение, не разобравшись в сути дела). Чжу Бацзе – это образ человека, который обладает уродливой внешностью, человека прожорливого, человека, боящегося трудностей, любителя легкой и праздной жизни. Тому подтверждение примеры № 4, 6, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 19, 21, 26, 31.

- Для описания образа ленивого человека используются недомолвки № 28,29.

- Чжу Бацзе как прототип описания человека, амбиции которого не равноценны его возможностям. Это продемонстрировано в примерах № 22,25,27,32,33,34,35.

• Положительные черты Чжу Бацзэ можно рассмотреть в примерах №1, 17, 26.

Все эти перечисленные качества героя Чжу Бацзе также могут быть живо задействованы в китайскоязычном дискурсе только при упоминании его имени.

Заключение

В ходе нашего анализа было выявлено, что китайские недомолвки – это тяжело нагруженные культурной спецификой фразы и приговоры, это специфическая форма китайских фразеологизмов. Самое необычное – это то, как раскрывается образ, завуалированный в первой части недомолвок. Исходя из вышеизложенного анализа, можно сделать вывод, что факт наличия в недомолвках компонента *Чжу Бацзе* показывает высокий уровень частотности употребления этого имени собственного в речи и популярности в народе. А использование в недомолвках имени собственного, как подсказка, подталкивает читателя к пониманию, что именно было заложено под образом полусвиньи-получеловека в иносказании. В целом недомолвки китайского языка представляют собой уникальную и специфическую форму просторечия. Они семантически ясны, в них заключена юмористическая составляющая. Очевиден тот факт, что в недомолвках, как и в пословицах, заключен национальный характер. Богатая по форме, эта разновидность фразеологизмов китайского языка может быть представлена как один способ создания нового яркого образа. Недомолвки используют в художественном тексте на китайском языке с целью создания выразительности и насыщенности. Использование недомолвок в речи способствует оживлению и красочности повествования с применением юмора и аллегории. Поэтому нет сомнений, что недомолвки являются самой популярной и излюбленной формой речи китайского народа.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] 汉俄词典 上海外国语学院。夏仲毅主编。北京:商务印书馆出版,2000 年。
- [2] Даулетова Ф.Н. Лингвокультурология: қытай және қазақ тіліндегі салғастырмалы фразеологиясы. – Алматы, 2000. – 180 бет.
- [3] Қалиқан Ә. Қытай тіліндегі астарлы сөздер. Journal of Oriental Studies, [S.l.], v. 55, n. 2, jan. 2016. ISSN 2617-1864. Режим доступа: <https://bulletin-orientalism.kaznu.kz/index.php/1-vostok/article/view/84/> (дата обращения: 09 mar. 2022).
- [4] Кенжекеева Д.М. Астарлы сөздер (сехоуэй) және оның ерекшеліктері. Journal of Oriental studies, [S.L.], V. 51, N. 2, Jan. 2016. issn 2617-1864. Available at: <<https://bulletin-orientalism.kaznu.kz/index.php/1-vostok/article/view/240>>. Date accessed: 10 march 2022.
- [5] Қатбаева Г.Қ. Астарлы сөздер. –Вестник КазНУ. Серия Востоковедение. –№4 (49). –2009. – С.84-91

[6] Кроль Ю. Л. Опыт классификации и описания структуры пекинских недоговорок сехойу // Жанры и стили литератур Дальнего Востока. – М.: Наука, 1969. –С. 194-203.

[7] Прядохин М. Г., Прядохина Л. И. Краткий словарь недоговорки-иносказаний современного китайского языка. –М.: Муравей, 2001. –224 с.

[8] Chang Jingyu. Hanyu cihui yu wenhua/Chang Jingyu zhu. – Beijing: Beijing daxue chubanshe, 1995 nian.

[9] Воропаев Н.Н. Прецедентные имена как носители скрытых смыслов (на материале китайского языка) // Скрытые смыслы в языке и коммуникации: Сб. науч. ст. / Ред.-сост. И.А. Шаронов. – М.: Российск. Гос. гуманит. ун-т, 2007. –С. 58-71.

REFERENCES

[1] 汉俄词典 上海外国语学院。夏仲毅主编. 北京:商务印书馆出版,2000 年.

[2] Dauletova F.N. Lingvokülturologia: qytai jäne qazaq tılındeǵı salǵastırmaly frazeologiasy (Linguoculturology: comparative phraseology in Chinese and Kazakh). Almaty, 2000. 180 p. [In Kaz.]

[3] Qaliquan, Ä. Qytai tılındeǵı astarly sözder (Chinese two-part allegorical sayings). Journal of Oriental Studies, [S.l.], v. 55, n. 2, jan. 2016. ISSN 2617-1864. Available at: <https://bulletin-orientalism.kaznu.kz/index.php/1-vostok/article/view/84/> - (date accessed: 09 mar. 2022).

[4] Kenjekeeva, D. M. Two-part allegorical sayings (xiehouyu) and its features. Journal of Oriental studies, [S.L.], V. 51, N. 2, Jan. 2016. issn 2617-1864. Available at: . Date accessed: 10 march 2022. [In Kaz.]

[5] Qatbaeva G.Q. Two-part allegorical sayings. Vestnik KazNU. Seria Vostokovedenie. №4 (49). 2009. P.84-91 [In Kaz.]

[6] Krol' YU. L. Opyt klassifikacii i opisaniya struktury pekinskih nedogovorok sekhoyuj (The experience of classifying and describing the structure of Peking two-part allegorical sayings). Zhanry i stili literatur Dal'nego Vostoka. M.: Nauka, 1969. P. 194-203. [In Rus.]

[7] Pryadohin M. G., Pryadohina L. I. Kratkij slovar' nedogovorok-inoskazanij sovremennogo kitajskogo yazyka (A Brief Dictionary of two-part allegorical sayings of Modern Chinese). M.: Muravej, 2001. 224 p. [In Rus.]

[8] Chang Jingyu. Hanyu cihui yu wenhua/Chang Jingyu zhu.-Beijing: Beijing daxue chubanshe, 1995 nian.

[9] Voropaev N.N. Precedentnye imena kak nositeli skrytyh smyslov (na materiale kitajskogo yazyka) (Precedent names as carriers of underlying meanings (based on the Chinese language). Skrytye smysly v yazyke i kommunikacii: Sb. nauch. st. / Red.-sost. I.A. SHaronov. M.: Rossijsk. Gos. gumanit. un-t, 2007. P. 58-71. [In Rus.]

豬八戒 ЕСІМДІГІ - КОМПОНЕНТІ БАР ҚЫТАЙ ТІЛІНІҢ АСТАРЛЫ СӨЗДЕРІНІҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ ТАЛДАУЫ

Мизамхан Б.¹, *Езмахунова А.Р.²

¹ филология ғылымдарының кандидаты, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӨТУ доценті, Алматы, Қазақстан,

*² Аударма магистрі, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӨТУ, Шығыс тілдері аудармасы кафедрасының аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан

¹e-mail: baglan_mizamkhan@mail.ru

*²e-mail: arzusha85@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада Ву Чэньеннің «Батысқа саяхат» ғылыми-фантастикалық романындағы «Чжу Бадзе 豬八戒» есімдік компоненті бар 歇后语 (қытай тілінің астарлы сөздері) сөздерінің қолданылуы талданады. Жалқы есімдер бастапқы мәтіндегі әлем бейнесінің көрінісі болғандықтан, төрт батырдың есімі оқырман қауымға қытай халқының мәдени таңбасын жеткізуші рөлін атқарады, осылайша, жалқы есімдерде ұлт рухы мен Тан дәуірінің рухы айқын көрінеді. Жоғарыда аталған романдағы жалқы есімдерден тұратын 歇后语 тіркестерін зерттеу барысында бұл бейнелердің эмоционалды-экспрессивті бояуы бар екенін анықтауға тырыстық. Тағы бір айта кетер жайт, 歇后语 романға көрік қосады, олардың болуы оқырмандарға эмоциональды әсер береді.

Талдау барысында қытай тіліндегі астарлы сөздер- мәдени ерекшелігі бар сөз тіркестері мен сөйлемдер екендігі анықталды, бұл қытай идиомаларының ерекше түрі. Олардың ішіндегі ең ерекшесі – астарлы сөздердің бірінші бөлігінде жасырылған бейненің қалай ашылғаны. Лингвомәдени талдауға сүйене отырып, астарлы сөздерде Чжу Бадзе компонентінің болуы бұл жалқы есімнің сөйлеспелі тілде жиі қолданатынын және халық арасында оның танымалдылығының жоғары екенін көрсетеді. Түсініктемеде келіспеушілік ретінде жалқы есімнің қолданылуы оқырманды аллегориядағы жартылай шошқа жартылай адам бейнесінің астында нақты не жатқанын түсінуге итермелейді. Бұл зерттеудің нәтижелерін тіл мамандықтарының 3-4 курс студенттеріне арналған лингвомәдениеттану, аударма теориясы мен практикасы бойынша оқулықтарды дайындауда пайдалануға болады.

Тірек сөздер: қытай тілі; фразеологиялық бірліктер; xiehouyu; астарлы сөздер; жалқы есім; Чжу Бадзе; лингвомәдениеттану; «Батысқа саяхат».

**LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF CHINESE TWO-
ALLEGORICAL SAYINGS WITH A
COMPONENT - A PROPER NAME 猪八戒**

Mizamkhan B.¹, *Yezmakhunova A.R.²

¹Assos.prof., Dean Ablai Khan KazUIR&WL,
Almaty, Kazakhstan,

*²Master in Translation, Senior Lecturer at the Department of Oriental
Language Translation of Ablai Khan KazUIR&WL,
Almaty, Kazakhstan

¹e-mail: baglan_mizamkhan@mail.ru

*²e-mail: arzusha85@mail.ru

Abstract. This article analyzes the use of Chinese two-part allegorical sayings 歇后语 with a proper name component “Zhu Bajie 猪八戒” from Wu Cheng’en’s science fiction novel “Journey to the West”. In the view of the fact that proper names are a reflection of the picture of the world of the source text, and the names of the four heroes appear to the readers as carriers of the cultural marking of the Chinese people, reflection of the spirit of the nation and the spirit of the Tang era is clearly traced in proper names. While studying 歇后语 (Chinese two-part allegorical sayings) with proper names from the above-mentioned novel, it was revealed that these images have an emotionally expressive coloring, while 歇后语 add zest to the novel; their presence serves as a kind of emotional message for the reader. During our analysis, it was also revealed that Chinese xiehouyu, a specific form of Chinese idioms, is heavily loaded with cultural specificity. The most unusual thing is how the image, veiled in the first part of these two-part allegorical sayings, is revealed. Based on the linguocultural analysis, we can conclude that the presence of the Zhu Bajie component in the omissions indicates a high level of frequency of the use of this proper name in speech and popularity among the people. The use of a proper name in Chinese xiehouyu as a hint pushes the reader to understand what exactly was laid down under the image of a half-pig-half-man in the allegory. The results of this study can be used in the preparation of textbooks on linguoculturology, theory and practice of translation for students of 3-4 courses of language specialties.

Keywords: Chinese; phraseological units; xiehouyu; two-part allegorical sayings; proper name; two-part allegorical sayings; Zhu Bajie; linguoculturology; “Journey to the West”.

Статья поступила 04.03.2022

UDC 81'373.45
SRSTI 16.21.47
DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.011

LINGUISTIC FEATURES OF HYBRID TERMS IN MODERN KAZAKH LANGUAGE

*Nessipbay A.Sh.¹

*¹PhD student, Alikhan Bokeikhan University
Semey, Kazakhstan

*¹ e-mail: ainur-nesipbaeva@mail.ru

Abstract. The given article investigates hybrid terms and its linguistic peculiarities in the modern Kazakh language. The term «hybridism» has gained a great interest in the Kazakh linguistics over the last years.

The aim of the article is to consider the linguistic nature of hybrid nominations in the modern Kazakh language, to identify reasons and ways of emergence of hybrid nominations in language.

The scientific value and practical significance of the study is determined by the fact that the results of this research can be basis for further in-depth analysis of hybrid words from other languages in Kazakh social and media texts, the materials of work can serve as a methodological aid, as well as in preparation of a dictionary of hybrid words.

The research methodology is based on the use of systematic, theoretical analysis, descriptive methods and advanced experience.

This study examines and analyzes foreign language units in the dictionary of the modern Kazakh language. In the explanatory dictionaries of the Kazakh language, the lexicographic representation of borrowed complex words and names with a foreign language substrate component is investigated. Taking into account the original forms of complex nouns formed on the basis of foreign language units, their subsequent design is analyzed in accordance with the norms of the Kazakh language.

According to the results of the research, the structural-semantic analysis of nominal composites and hybrid formations with a foreign language substrate element was carried out, and the well-known word-formation models possible for them were determined. Although there have been more and more questions about hybrid names in recent years, aspects of hybrid names created by combining suffixes and prefixes have actually gone unnoticed. Therefore, in this work, special attention was paid to derivational types among hybrid names.

Keywords: hybrid, linguistic hybridization, word formation, recipient language, borrowed words, compound words, foreign words, terminology.

Basic provisions

The issue of integrating foreign vocabulary into the system of the native

language is often considered in modern linguistics. This aspect is studied both in domestic and foreign linguistics. At the same time particular attention is paid to the borrowing of elements of the English vocabulary, since English has an increasing impact not only for Kazakh language, but also for many other languages of the world. The question of the scope and consequences of the proliferation of such elements in the recipient language remains controversial. Russian is the language of international communication and one of the most widely spoken languages in the country as far as English language is one of the most important languages for the integration of our country into the world community. If we classify Russian and Kazakh languages as dominant languages, then Kazakh language is classified as language of the recipients. The term «recipient» is often used in linguistics nowadays. The influence of the foreign language on the receiving language, i.e. the language of the recipients is very significant, which can be seen in the appearance, distribution and consolidation of hybrid words in our language. Hybrid terms are the only terms that contribute to the comprehensive development, systematization and formation of Kazakh terminology and vocabulary enrichment.

Introduction

The process of globalization, the interaction of languages with each other, the integration of political, cultural, economic, technical and computer spheres intensifies the process of implementation of foreign words into the Kazakh language. Mostly often it concerns terms. The appearance in the modern language of Anglo-Kazakh hybrids is the result of one of the most extraordinary and complex word-formation processes in which often newly formed words have not only a humorous effect, freshness, surprise and euphony, but also have such properties as the desire of communicants to be concise while possessing high information content of the statement. The problem of vocabulary development of the Kazakh literary language takes a very significant place in modern linguistics and is inextricably linked with the problem of word formation of various origins. The famous Russian linguist Reformatzky pointed out: «There is not a single language on earth in which the vocabulary would be limited only to its original words. In every language there are also borrowed and foreign words. In different languages and in different periods of their development, the percentage of these «not their own» words is different» [1, p.14]. At the turn of the last two decades languages have undergone many changes. English has become the language of international communication nowadays. Every day we come across with foreign words in our language. The modern situation of communication in the world is sometimes characterized as the era of global bilingualism “native language + English”. Among the main factors that determined the world domination of the English language it is necessary to highlight: a) political power and the presence of a developed economy in the English-speaking countries (primarily the United States); b) the priority of the English language on the Internet; c) striving to join the global information society; any modern

state in order to become technologically competitive must accept and use any information in English; d) English is one of the main languages in the work of international organizations. Of course one cannot but agree with the fact that a global language (in this case – the English language) is necessary to create a global community in which a free exchange of information and experience, high computer and even nanotechnologies is possible towards which modern mankind is purposefully moving. In recent times domestic linguists and scientists have noted that the phenomenon of bilingualism in the language has become more frequent, in particular the phenomenon of English-Russian and English-Kazakh bilingualism, which is one of the main reasons for the «globalization» of the English language. There are many words in English from Greek, Latin and French which are read according to the rules of the English language, although they retain their graphic features. Linguists have reported that hybrid words are more commonly used in the language recently. The famous scholar Kurmanbayuly Sherubay in his guidelines for making a terminological dictionary gives such definition to hybrid words: «The term hybrid is a term, part of which is translated from another language and the other part is translated into the recipient language or is an ancient word». For example we can refer to hybrid words half calques (теле (tele) + көпір (мост), радио + қондырғы) and one part is taken from another language and the other part is the original word. In this case the root morpheme can be replaced (for example, демократия + лан/дыр/у, реформа + шыл/дық) or an additional morpheme (фото + сурет) [2, p. 15]. The question of the vocabulary development of the Kazakh literary language takes a very important place in modern linguistics. There are two universal ways to expand the vocabulary: the first one is the formation of words on the basis of the resources of the Kazakh language according to derivational models, and the second one is borrowings, one of the types of which are hybrid words that actively expand the vocabulary of Kazakh language.

Description of materials and methods

During the research work the following methods were used: philosophical, philological, art history, ethnographic, pedagogical, psychological theoretical analysis of scientific and methodological literature, data collection method, scientific method and best practices.

The famous professor B. Momynova notes: «The influence of language on language, the manifestations of influence in the language are different and the results are obvious: one of them is the appearance of hybrid words in the language, their reproduction and finally their consolidation in the language. Hybrid words are sometimes called «қоспа» or «будан» in Kazakh linguistics. Since both names are not still stable in the language, it is better to use the term «гибрид». Hybridization is a phenomenon that is reflected in all aspects of modern integration, i.e. in the process of convergence and communication. There is no doubt that it is constantly growing as a phenomenon. The Kazakh language not excluded from the integration process is also affected by

this phenomenon. There are several reasons for this: a) the discovery and abundance of scientific and technological innovations in other countries; b) the presence of socio-political changes in countries where languages have reached the international level and the inclusion of socio-political innovations in the models of these countries; c) the presence of economic advantages of these countries; d) increasing the role of the literary language which is the main source of writing; e) the most important thing is the entry into force of the written communication which is based on the help of the writing [3, pp. 260-264].

Foreign words enter to the recipient's language in a simplified form. In the process of word-formation adaptation in a recipient language borrowed words can be separated by morphemic composition. In this case, the new word is based on the native language and has the ability to create other words based on its root. If a foreign word increases the productivity of word formation in the recipient language, then the resulting word enters into word-formation relations and is divided according to morphemic structure. Some English borrowed words are simplified and not divided according to morphemic structure and most words increase its formational activity in the new language. It is known that the modern Kazakh language plays the role of a recipient, i.e. receiving language. For example: бизнесмен (businessman), аудитор (auditor), аквафитнес (aquafitness), супервайзер (supervisor), тинейджер (teenager), арт-директор (art-director), арт-диллер (art dealer), арт-рок (art-rock), арт-терапия (art therapy), фронт-офис, (front office), футинг (footing).

There are a lot of international terms created with the help of terms and their number is growing day by day. Kurmanbayuly Sherubay notes: «Over the past 15-20 years we have collected and analyzed hundreds of new terms that are similar to many terms previously used in Russian, i.e. a large number of hybrid terms that are partially translated mainly from Latin are Greek terms. For example: авиатасымал, автоұшқыш, бейнекамера, бейнефильм, биоотын, геосаясат, дендробақ, киберқылмыскер, киноүлдір, қалтафон, метатіл, микроағза, мотоатқыштар, радиожиілік, суб-қоржын, ультрадыбысты, фотоайғақ, экожүйе, этносаясат. Such kinds of terms belong to this category of borrowed words» [4].

Nowadays many linguists note that one of the most important sources of foreign vocabulary in the Kazakh language is the media. Therefore today we can often meet hybrid terms in the field of communications, cinema, radio, television, Internet websites and electronic publications that are the sources of mass media. For example: авиатасымал (air transportation), аудиокітап (audiobook), автоапат (car accident), авиаапат (plane crash), автонесие (car loan), гаджеттану (gadget), бейнетрафик (video traffic), дефолттау (default), экоорталық (ecocenter), киберкеңістік (cyberspace), киберқылмыс (cybercrime), мегаөзгеріс (megadeal), микроқаржы (microfinance), микроқарыз (microloan), макроқұрылым (macrostructure),

микротолқын (microwave), медсактандыру (medical insurance), телетілші (TV correspondent), телешоу (TV show), фототілші (press photographer), фотокөрме, (photo exhibition), санэпидтексеру (sanitary and epidemiological check), инфрақұрылым (infrastructure), метеоорталық (meteorological center), этнотоп (ethno group), экожүйе (ecosystem), экоқала (ecotown), экоаймақ (eco zone), георналасу (geolocation), геоорталық (geocenter), геосаяси (geopolitical), бейнетрафик (video traffic), гипербелсенділік (hyperactivity).

If we refer to the types of hybrid terms it can be defined as derivative, compound or complex derivative words consisting of derivational elements of different etymology. Hybrid derivation is a modern trend in modern languages and is divided into two main groups: hybrid composites and hybrid derivatives.

Composite word formation.

Lexemes:

автомобильтасығыш (carrier), автомобильдауарғыш (car carrier), киножоба (film project), киноөндіріс (film industry), газқұбыр (gas pipeline), кинокеңестік (cinema space), агроқұрылыс (agricultural construction), агроөнеркәсіп (agriculture), агросала (agricultural sphere), агросаясат (agro-policy), биоқалдық (biowaste), биоотын (biofuel), биотөлқұжат (bio-passport), биосүзгі (biofilter), еуроаймақ (euro zone), конусбейнелі (cone-shaped), бейнекамера (video camera), бейнефильм (video film), бейнеклип (video clip), бейнеконференция (video conference).

Derivative word formation.

Prefix + lexeme:

автобекет (bus station), автошеру (car parade), автотасымал (road transport), автопат (car accident), автоәлем (car world), автотасығыш (car transporter), автошығыр (car ring), автодүкен (car dealership), автокүрежол (highway), автошеберхана (auto repair shop), антидағдарыс (anti-crisis), автотиеуіш (lift-truck), автомәшинеші (motorist), аэрошана (airfield), веложарыс (cycle racing), веложорық (bike hiking), велосаяхат (cycling trip), веложол (cycling road), гидроұшақ (seaplane), гидрожүйе (hydro system), гидроқысқыш (hydraulic clamp), гидробалға (hydraulic hammer), супертек (supertech), трансұлттық (transnational), трансқұрылықтық (transcontinental), фотокөрме (photo exhibition), фотокөрініс (photo view), фотоқадағалау (photographic surveillance), фотоқондырғы (photovoltaic system), фотомәре (photo-finish), фотоөнер (photo art), фототілші (photojournalist), тележоба (TV project), телеөнер (television art), телехикая (TV series), телетуынды (television production), телетүсірілім (telephotography), телекөпір (teleconference), телекөрермен (televviewer), телемұнара (TV tower), телеойын (TV game), киберқауіпсіздік, (cyber security), киберқарақшы (cyber pirate), киберқылмыскер (cybercriminal),

кибершабуыл (cyber attack), экожүйе (ecosystem), экоорталық (ecocenter), этносаясат (ethnopolitics).

Lexeme+prefix:

абсорбациялау (absorption), рефрижераторлық (cooling), геологиялық (geological), гидравликалық (hydraulic), коммерциялық (commercial), авариялылық (emergency), индукциялылық (induction), инерциялылық (inertia), инновациялылық (innovation), гидрофобтық, (hydrophobic), фокуссыздандыру (disinfection), наградтау (reward), идентификаттау (identification), аттестаттау (certification), каталогтау (cataloging), асфальттау (asphalting), ортогоналдандыру (orthogonalization), идентификаттау (identification), зарядтау (charger), аккумуляторлық (battery), пластикациялау (plasticization), бизнесинкубациялау (business incubator), инспекциялау (inspection), эвакуациялау (evacuation).

If we generalize the hybrid terms according to their composition, then we refer to these terms:

- compound terms formed by combining words from a foreign language (English, German, French, Latin) and Russian: автокөлік (car), автомектеп (autoschool), автоқызмет (car service), агрегатшы (aggregator), ампер-сағат (ampere hours), газрядтық (gas discharge), радиоарна (radio channel), фабрика-зауыт (factory), креп-сәтен (crepe satin), агрокешен (agricultural complex), нанобөлшек (nanoparticles), мегажоба (megaproject), телетұлға (anchorman), транзит-шот (transit account), этнотоп (ethno group).

- compound terms formed by combining the words of a foreign language and the words of the Kazakh language: альфа-бөлшек (alpha particles), автосақтандыру (auto-insurance), цифрлы-аналогтытүрлендіргіш (digital-to-analog converter), аэрофототүсірілім (aerial photography), автобелсендіру (auto-activation), электрқозғалтқыш (electric motor), вакуум-сорғы (vacuum pump), битумқұбыр (bitumen pipe), амплитудалық-жиілікті (amplitude-frequency), атомдық-күштік (nuclear power), атомтәрізді (nuclear), газсіңіргіш (gas-absorbing), радиобөгейіл (radio interference), детектор-қармағыш (trap detector), дизель-пойыз (diesel train), наноаспап (nano device), псевдосызықты (pseudo-linear), фактор-өлшем (factor-measuring), псевдо-ғылым (pseudo-science), объекті-бағытталған (object-oriented).

- compound terms formed by combining the words of the Kazakh language and the words of a foreign language: әуе-реактивті (air-jet), қысқапериодты (short-period), бейстационарлық (non-stationary), екікомпоненттік (two-component), сұйықфазалық (liquid-phase), бейполярлық (non-polar), төрттәктілі (four-component), шартты-рефлексті (conditioned-reflex), коммутаторлы-үлестіру (switching-distribution), жиіліктік-модуляциялық (frequency-modulation), серпімді-деформация (elastic-deformation), серпімді-механикалық (elastic-mechanical), талшықты-оптикалық (optical fiber).

- compound terms formed by combining the words of the Kazakh language and words of the Russian language: бірфазалық (single-phase), бірөстік (uniaxial), айнымалы-тоқтық (alternating current).

- compound terms created by combining the words of the Russian language and words of a foreign language: радиотелеграф (radiotelegraph), шот-фактура (invoice).

- compound terms formed by combining the words of the Russian language and words of the Kazakh language: микроағза (microorganism), гибридтену (hybridization), минаіздергіш (mine detector), атаславян (ataslavic), славянтану (slavic studies).

- terms created by adding Kazakh suffixes to foreign words: таргеттеу (targeting), долларсыздану (dedollarization), селфилету (selfie), интерфейстік (interface), пропагандалау (propaganda), американдану (Americanization).

Results and discussion

Researchers investigate not only where hybrid terms come from, but also how such terms penetrate into another language; also they investigate their grammatical and phonetic norms, changes in meaning and vocabulary of the target language.

The well-known Russian linguist A. Potebnja noted that one should not ask what language came from, but what was added to our language and what appeared as a result of a word from another language [5]. It is very important that words from another language acquire a new character in a foreign language. Borrowed words are subject to phonetic, grammatical and semantic changes under the influence of the legitimacy of the recipient's language. Some foreign words are completely penetrated into the language, while others retain their foreign language status. Consequently, hybrid names penetrate into the language both in oral and written form. Words that have entered into the language orally are quickly penetrated by the language and words that have entered in written form retain their phonetic, spelling and grammatical features. We have already mentioned that there are different ways of forming hybrid words. These include transliteration, transcription, calquing and semantic approaches which are the most common and main ways in which hybrid words occur.

Transliteration is a detailed reproduction of characters from one language to another, in which all characters and their sequence of one speech are transmitted by the corresponding signs of another language. If the sound composition of words corresponds to the alphabet, then it is not difficult to change the alphabet. And if the alphabet does not correspond to the sound structure of words, their spelling becomes more difficult. In transliterating words are read according to the rules of the recipient language. For example: вип (VIP), пиар (PR), веб-браузер (web-browser), айти (IT), провайдер (provider), мотель (motel), интерфейс (interface), вебсайт (website).

A transcription is a symbol used to accurately represent sounds in a particular language. In writing one phoneme can be denoted by different letters and in transcription it is denoted by one letter. The main function of transcription is to accurately reflect the sound or phonemic structure of a word, focusing only on the phonetic side of the word. If different phonemes are denoted by the same letter, the transcription sign has only one meaning. For example: Иллинойс (Illinois), Michigan (Мичиган), summit (саммит), image (имидж), trailer (трейлер), briefing (брифинг), coffee-break (кофе-брейк).

Calquing is a method of literal translation that translates the internal meaning of a word or phrase in the same way. Calquing is one of the ways of word formation. For example: Ақ үй (White house), Арал теңізі (Aral Sea), жарық көру (увидеть свет), қолжазба (рукопись), теледидар (телевизор), радиокондырғы (радиоустановка), фотосурет (фотокартина), жазушы (писатель), қызыл ту (красный флаг).

The famous academician A. Kaidarov pointed out: «Calquing is one of the leading and productive ways of forming new terms in the Kazakh language. Terminological calquing are divided into two types by their nature: semantic and structural-semantic» [6, p.24]. Compared to the borrowed terms, the terms created by the calquing method do not trace the grammatical structure and phonetic features of the foreign language. The well-known Russian linguist G. Pyurbeev noted: «It is very difficult to create a term using calquing. It is necessary to know the semantics, morphological structure and volume of a word (phrase) in another language for a successful translation» [7, p. 57].

Conclusion

The lexical word formation of the modern Kazakh language is distinguished by its diversity. There are many borrowed words that come from different foreign languages in our native language. Loan words or borrowed words are words that are introduced into the recipient language from other languages for various reasons. These are new words, phrases and idioms that come into the language in connection with the development of political, cultural, economic relations, science and technology in society. Borrowed words not only enrich the field of linguistics, but also spread in various areas. As for hybrid words which is a type of borrowed words, the number of these words has increased significantly in our vocabulary due to mass modernization in the country recently. There are many hybrid terms in different fields of science. If one of these terms is translated into our language, and the other is used in the same way, then some hybrid terms are formed by combining input elements. Today we can meet hybrid terms not only in the language of science, but also in the media, advertising texts, newspapers, official business language and fiction. Therefore these terms are considered as borrowed words which enrich Kazakh vocabulary. Hybrid terms have become sources of borrowed words.

Hybrid words are one of the elements that make up most of the terminology and vocabulary of any language. Determining the linguistic reasons, semantic and functional features of increasing the number of hybrid terms in Kazakh lexicology as well as the scope of their use still requires detailed research.

Hybrid terms are bright, extraordinary units in their form and semantics. The significant increase in the number of hybrid words on the pages of the Kazakh language press over the past few years allows us to consider the phenomenon of their creation as a manifestation of the amazing flexibility and mobility of language in depicting an extremely complex image of the modern world.

REFERENCES

- [1] Reformatsky A.A. Introduction to linguistics. M.: Aspect Press, 1996. P. 275 [in Rus.]
- [2] Kurmanbayuly Sherubay. Methodological recommendations for compiling a terminological dictionary. Astana, 2018. P. 22 [in Kaz.]
- [3] Momynova B. Hybrid words in the language: written language peculiarities, patterns. IV international scientific and methodological conference dedicated to the 35th anniversary of the scientific and pedagogical activity of the professor, doctor of philological sciences Madiyeva G.B. «Actual issues of philology and methods of teaching foreign languages: theory and practice». Almaty, 2018. PP.260-264 [in Kaz.]
- [4] Kurmanbayuly Sherubay. Kazakh terminology: research, tutorial, dictionary, bibliography. Almaty: Sardar, 2014. P. 928 [in Kaz.]
- [5] Potebnja A. Mind and language. Kiev, 1993. 189 p. [in Rus.]
- [6] Kaidarov A. A new approach to Kazakh terminology. Almaty: Rauan, 1993. P.89 [in Kaz.]
- [7] Pyurbeev G.Ts. Terminology issues. M.: 1999. P.57 [in Rus.]

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ГИБРИД ТЕРМИНДЕРДІҢ ТІЛДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Несіпбай А.Ш.¹

^{*1}PhD докторанты, Әлихан Бөкейхан атындағы университет,
Семей, Қазақстан

^{*1}e-mail: ainur-nesipbaeva@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі қазақ тіліндегі гибридік терминдер мен олардың тілдік ерекшеліктері қарастырылған. «Гибридизм» термині соңғы жылдары қазақ лексикологиясында үлкен қызығушылық тудырды.

Мақаланың негізгі мақсаты қазіргі қазақ тіліндегі гибрид атаулардың тілдік сипатын қарастыру, сонымен қатар тілдегі гибрид атаулардың пайда болу себептері мен жолдарын анықтау.

Зерттеудің ғылыми құндылығы мен практикалық маңыздылығы осы зерттеу нәтижелерінің қазақ тіліндегі медиамәтіндердегі,

басқа тілдердегі гибрид сөздерді одан әрі терең талдауға негіз бола алатындығымен айқындалады, сонымен қатар зерттеу нәтижелері әдістемелік көмек ретінде де, гибридті сөздердің сөздігін құрастыруда да қызмет ете алады.

Зерттеу әдістемесі жүйелі, теориялық талдау, сипаттамалық әдістер мен озық тәжірибелерді пайдалануға негізделген.

Зерттеуде қазіргі қазақ тілі сөздігіндегі шет тіл бірліктері қарастырылып талданады. Қазақ тілінің түсіндірме сөздіктерінде жат тілдік субстрат компоненті бар кірме сөздер мен атаулардың лексикографиялық көрінісі зерттеледі. Шет тіл бірліктері негізінде жасалған күрделі зат есімдердің бастапқы формалары ескеріліп, олардың кейінгі жасалуы қазақ тілінің нормасына сай талданады.

Зерттеу нәтижелері бойынша шет тілдік субстраттық элементі бар атаулы композиттер мен гибридті түзілімдерге құрылымдық-семантикалық талдау жүргізілді және олар үшін мүмкін болатын жалпы аталым жасайтын сөзжасамдық модельдер анықталды. Сонымен қатар гибрид аталымдар туралы соңғы уақытта мәселелер көтеріліп жатса да, жұрнақ және префикстердің жалғануы арқылы жасалған гибридтік аталымдарға байланысты аспектілер іс жүзінде назардан тыс қалып отыр. Сондықтан осы мақалада гибридтік аталымдардың ішіндегі сөзжасамдық жолмен жасалған түрлеріне де ерекше назар аударылды.

Тірек сөздер: будан, тілдік будандастыру, сөзжасам, реципиент тіл, кірме сөздер, біріккен сөздер, шеттілдік сөздер, терминология

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГИБРИДНЫХ ТЕРМИНОВ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

*Несипбай А.Ш.¹

*¹PhD докторант, Университет имени Алихана Бокейхана,
Семей, Казахстан

*¹e-mail: ainur-nesipbaeva@mail.ru

Аннотация. В данной статье исследуются гибридные термины и их лингвистические особенности в современном казахском языке. Термин «гибридизм» в последние годы приобрел большой интерес в казахской лингвистике.

Целью данной статьи является рассмотрение языковой природы гибридных названий в современном казахском языке, а также выявление причин и путей возникновения гибридных номинаций в языке.

Научная ценность и практическая значимость исследования определяется тем, что результаты данного исследования могут стать основой для дальнейшего углубленного анализа гибридных слов из других языков в медиатекстах на казахском языке. Материалы работы могут служить как методическая помощь, а также могут быть использованы при составлении словаря гибридных слов.

Методология исследования основана на использовании систематического, теоретического анализа, описательных методов и анализа передового опыта.

В данном исследовании рассматриваются и анализируются иноязычные единицы в словаре современного казахского языка. В толковых словарях казахского языка исследуется лексикографическая репрезентация заимствованных сложных слов и имен с иноязычным субстратным компонентом. С учетом исходных форм сложных существительных, образованных на основе иноязычных единиц, анализируется их последующее оформление в соответствии с нормами казахского языка.

По результатам исследования проведен структурно-семантический анализ именных композитов и гибридных образований с иноязычным субстратным элементом, определены возможные для них общеизвестные словообразовательные модели. Несмотря на то, что в последнее время все чаще поднимаются вопросы о гибридных названиях, аспекты, связанные с гибридными названиями, созданными путем соединения суффиксов и префиксов, на самом деле остаются незамеченными. Поэтому в данной работе особое внимание было уделено словообразовательным типам гибридных названий.

Ключевые слова: гибрид, лингвистическая гибридизация, словообразование, язык-реципиент, заимствованные слова, сложносоставные слова, иностранные слова, терминология.

Статья поступила 23.04.2022

UDC 81'373.21(574)

SRSTI 16.21.27

DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.012

PROBLEMS OF transliteration in the study of STANDARDIZATION AND UNIFICATION OF TOPONYMS OF KAZAKHSTAN

*Sarsembayeva A.B.¹, Agabekova ZH.A.²

¹Candidate of Philological Sciences, Assoc. Prof.,
Academy of Public Administration under the President of Kazakhstan,
Nur-Sultan, Kazakhstan

²Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor,
Nazarbayev University, Nur-Sultan, Kazakhstan

*¹e-mail: A.Sarsembayeva@apa.kz

²e-mail: zhazira.agabekova@nu.edu.kz

Abstract. The article is devoted to the problem of transliteration in the study of standardization and unification of toponyms in Kazakhstan in the

absence of clearly defined rules for transliteration and unification in this area.

The article substantiates the idea that the main directions of fundamental research of the group of toponymy and terminology are the frontal collection and systematization of geographical names throughout the territory of Kazakhstan and, on this basis, the development of principles for compiling and publishing dictionaries, reference books and catalogs of geographical names of Kazakhstan; determination of scientific principles and methodological foundations for the nomination of geographical objects of Kazakhstan; development of research problems and methodological principles for the restoration of historical names, the nomination of nameless geographical objects and the correction of the transliteration of existing geographical names and, on this basis, the unification and standardization of toponyms in Kazakhstan; as well as the collection, processing and systematization of scientific and popular geographical terms in the state language (based on the Latin script).

Without a deep development of the problems of toponymy and the study of toponymic vocabulary, regularities in the nomination of proper names and their structure, it is impossible to achieve unification and standardization of the spelling of geographical names.

Keywords: toponym, geographical names, transliteration, standardization, unification, onomastics, nomination.

Basic Provisions

With the period of globalization, the scope of onomastics expanded, the object of study and its functions began to expand. The development of technology, space exploration by mankind, the construction of many buildings have led to an increase in the number of names and an increase in their diversity. As a result, the number of branches of onomastics has increased. New terms appear in onomastics, and the number of onyms is growing day by day.

"Every year more and more new terms appear, not just for sections or subsections of onomastic vocabulary, but for small groups of proper names or words similar to them, for naming the smallest differences in the functioning of onyms in different types of texts and discourses. In its "bird language", onomastics is perhaps ahead of other areas of linguistic research" [1].

Although toponymy is one of the oldest branches of onomastics, urban planning in the world has expanded the scope of toponyms. The names of land and water, which appeared with the history of mankind, were supplemented by the names of man-made geographical objects.

Introduction

A toponym is a proper name denoting the name of a natural object on Earth or an object created by man on Earth. Toponyms appeared at an early stage of civilization, and they perform, first of all, localization functions, unlike other places, information transfer. The genesis of toponyms is very

diverse, each toponym has its own history. According to F.J. Ormeling Jr., toponymy is the study of toponyms, their origin, meaning, use and typology [2]. Despite the fact that people showed interest in understanding certain geographical names already in ancient times (perhaps the first toponymists can be considered storytellers and poets who tried to explain the origin of the names of various topographic objects by writing legends about them [3.]), a separate science of toponymy became only not earlier than the second half of the 19th century, judging by the fact that the word “toponymy” first appeared in the Oxford English Dictionary in 1876. Along with the term “toponymy,” the word “toponomastics” was also used, obviously under the influence of English and French, where the words “toponomastics” and “toponomastique,” respectively, now denote a section of linguistics, as opposed to “toponymy” and “toponymie” as a collection of names of geographical objects [4, p. 5].

The importance of studying toponymic material is due in general to the same reasons as the analysis of onomastic units. Toponyms are a valuable source for the study of the history of the language and are used in historical lexicology, dialectology, etymology, linguistic geography, since their genesis in any language is a complex, often very unpredictable linguistic process [6, p.7]. Some of their varieties, hydronyms, persist in archaisms and dialecticism and often go back to the substrate languages of peoples who lived in a territory in the past. Toponymy is directly related not only to one area of language education, but also to many areas of science. Топонимика тек тілі білімінің бір бөлігі емес, ғылымның көп салаларымен тікелей байланысты. F. M. Powick stressed the importance of the study of toponyms for history and archeology, saying that their study complements and verifies the discoveries made within the framework of these sciences [8].

Toponymy can be deliberately used as a means of creating a picture of the world, even as an ideological tool [9]. In the current context, we can also talk about the existence of such an aspect as branding toponymic units for the purpose of marketing territories [10].

Toponymic materials play an active role in determining the political situation in the country and in transboundary territories, solving social problems, and international relations. The regulation of toponyms in transboundary territories also has a significant impact on the correct solution of interstate problems.

The names of settlements, districts, cities, rivers, lakes, mountains, seas and other geographical objects have already crossed the national framework. Hotel booking systems, purchases of rail and air tickets, should understand where the passenger wants to go not only in his country, but on a global scale. If a person, for example, incorrectly indicates his destination, then the system may well be mistaken, this will be fraught not only with inconvenience, but also with financial losses for the passenger. It is scary to imagine if the wrong name of the geographical point leads to the fact that the emergency services will receive incorrect instructions and as a result of which time will be lost,

which, in turn, will lead to death. This is possible because almost all decisions made depend on global online information systems, which are based on the geographical names data contained in them. Therefore, questions and concerns about standardization and unification of geographical names have arisen at the international level.

The state language of the Republic of Kazakhstan is the Kazakh language. It is based on Cyrillic. To date, in the history of the republic, neither a special rule for the unification of records of geographical objects, nor a standard for writing in Latin used in the international arena has been approved. Special bodies dealing with this are not concentrated in one place.

Transliteration and transcription of toponyms are often written under the influence of the Russian language, and not the original language. For example: Germany, Denmark or Hungary, etc. There are more than a dozen such examples. Rivers, lakes: Tobol, Ishim, Ishi, Akkol, Akkol, Zhasykol, Zorkol, Bozkol, Airyk, Ak, Aksu, Asha, Ablaketa, Usek, Bugun, Bizhe, Kurchum/Kursyn, Black Sea/Black Sea, etc.

In the 50s and 70s of the last century, the Main Directorate of Geodesy and Cartography of the USSR (Main Directorate of Geodesy and Cartography of the USSR) developed more than a hundred rules related to the spelling of current foreign names and geographical names of the former republics of the USSR. To this day, Kazakhstan is largely guided by these principles. The purpose of this article is to consider the problems of transliteration in standardizing the spelling of toponyms in Kazakhstan. This issue is directly related to the transition of Kazakh writing to the Latin alphabet.

The issue of transliteration in the toponymy of Kazakhstan is considered from the point of view of national and international standards and systematization.

Description of materials and methods

The need for transliteration arose at the end of the 19th century. when creating Prussian scientific libraries, including work in a single catalog written in languages with Latin, Cyrillic, Arabic, Indian and other writing systems. The transliteration instruction, compiled for the needs of the etiquette library, served in the 20th century. the main standard for translating non-Latin letters into Latin.

During the study, some features of the toponymy of Kazakhstan were considered. There are several methods of transmitting geographical names that have been used in the work: transliteration, transcription, and calcification. Of course, in practice, all these techniques are often combined with each other, since each method has its advantages and disadvantages. It should be noted that until the last century, the advantage belonged to transliteration., namely, the method of alphabetic and graphical transmission of the original name.

Discussion

Transliteration is a method of transferring geographical names from one writing system to another.

Transliteration is the exact transmission of signs of one writing by signs of another writing, whereby each sign (or sequence of signs) of one writing system is transmitted by one and the same sign (or sequence of signs) of another writing system. For example, Romanization is the transfer of non-Latin writing by means of an expanded Latin alphabet with the use of diacritical marks and letter combinations [11].

The need for transliteration arose at the end of the 19th century. when creating Prussian scientific libraries for inclusion in a single catalog of works written in languages with Latin, Cyrillic, Arabic, Indian and other writing systems. Transliteration instructions, compiled for the needs of these libraries, served in the 20th century. the basis of the standard for translating non-Latin writing systems into the Latin script [12].

Below you can see a number of expert descriptions about transliteration from various sources and dictionaries:

I. 1) A translation technique based on the transfer of a graphic image of a foreign word, i.e. in the transmission of letters.

2) Transmission of a text written using one alphabetic system (IA) by means of another alphabetic system (IL).

3) Transmission of letters of a foreign word using the letters of the Russian alphabet.

4) The essence of this translation technique is as follows: a foreign word or term is borrowed, which is depicted in writing with the letters of the translating language, and in oral speech is pronounced according to the pronunciation norms of the TL. It is not uncommon for translation correspondences created by a translator using this method to acquire “citizenship rights” in the TL or in one of its terminological systems.

5) The process of transferring the graphic form of the translated word without taking into account its phonetic spelling. (Explanatory Translation Dictionary. - 3rd edition, revised. - M.: Flinta: Science L.L. Nelyubin 2003).

II. [< lat. trans - through + litera - letter] - lingu. the transfer of text written in one alphabet by means of another alphabet. (Source: “Dictionary of Foreign Words”. Komlev N.G., 2006).

III. Transliteration [from trans>... and Latin lit (t) era - letter], letter-by-letter transmission of a text written using any alphabet by means of another alphabet. (Source: Modern Encyclopedia).

IV. Transliteration (from Latin trans “through”, littera “letter”) is the transposition of words from one graphic system to another (for example, from Cyrillic to Latin). It is noteworthy that while Russian surnames in Europe are transmitted only by transliteration (for example, Ostrovskij, but not Astrofski), foreign-language surnames in Russian are transmitted by transcription (for example, Hoethe - Goethe).

Transcription conveys the sound picture of the word, transliteration - graphic. (Grammatological Dictionary 2011).

V. Transliteration:

1. Transmission of letters of one script by means of letters of another script.
2. Writing the words of one language in the alphabet of another. For example, vot so.
3. Letter-by-letter entry in multilingual dictionaries. (Source: Crossword Dictionary).

VI. Transliteration: -and; well. [from lat. trans - through and litera - letter] Lingu. Transmission of letters of one script by means of letters of another script. T. Chinese characters in Latin letters. Perform transliteration. (Large explanatory dictionary of the Russian language. - 1st ed.: St. Petersburg: Norint S. A. Kuznetsov. 1998).

VII. Transliteration: the act of writing words or letters using letters of a different alphabet or language(<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/transliteration>)

VIII. Transliteration: r.v. trans·lit·er·at·ed, trans·lit·er·at·ing, trans·lit·er·ates

To represent (letters or words) in the corresponding characters of another alphabet.

(<https://www.thefreedictionary.com/transliteration>)

IX. Transliteration: to write or spell (words, letters, etc.) in corresponding characters of another alphabet (*Webster's New World College Dictionary, 4th Edition. Copyright © 2010 by Houghton Mifflin Harcourt*).

The problems of transliteration, as well as the translation of toponyms, are one of the important debatable in both theory and practice. Today, the transliteration of toponyms is of great importance in connection with the need to compile various geographical maps, atlases, travel notes, books of registrations, archival and assembly documents, telephone and address books, geographical and historical essays, guides and road maps, GPS navigation programs, Google Maps, 2GIS, written monuments, journalism and media, reference pointers and signs, etc., in foreign languages. A number of these tasks present some difficulties, as there are no clear transliteration rules in this area.

Transliteration, transcription and translation are the three main processes of transmitting geographical names. They require a versatile qualification from the toponymist. Transliteration and transcription are associated, on the one hand, with writing systems, and on the other, with pronunciation, while translation requires knowledge of several languages. A good toponymist combines skills and professional skills covering all these areas of linguistics.

In recent years, a great interest in the study of folk geographical names has immeasurably grown in sovereign Kazakhstan. Folk geographic terms play an exceptionally important role in toponymy.

Place names are often mentioned in speech. Meredith F. Burrill, an early member of the United Nations Group of Experts on Geographical Names,

noted that geographical names are the language of maps, atlases and plans, providing the basic geographic coordinates in all types of official written documents.

The naming and use of names in everyday colloquial language is a dynamic process. The program of standardization and unification requires careful attention to the details of the process and an effective system for disseminating information. It is essential that a place names authority be held responsible for the use of names by governmental bodies, without which the task of national standardization and unification of place names cannot be accomplished.

As the main and first method of transmitting names, which needs to be considered by geographical names, this is a transliteration method. The term comes from the Latin word *littera* - “letter” and indicates the basic principle: letter transfer. Transliteration is a method of transferring names from one writing system to another.

The names of settlements, districts, cities, rivers, lakes, mountains, seas and other geographical objects have already crossed the national framework. Hotel booking systems, purchases of rail and air tickets, should understand where the passenger wants to go not only in his country, but on a global scale. If a person, for example, incorrectly indicates his destination, then the system may well be mistaken, this will be fraught not only with inconvenience, but also with financial losses for the passenger. It is scary to imagine if the wrong name of the geographical point leads to the fact that the emergency services will receive incorrect instructions and as a result of which time will be lost, which, in turn, will lead to death. This is possible because almost all decisions made depend on global online information systems, which are based on the geographical names data contained in them.

Therefore, questions and concerns about standardization and unification of geographical names have arisen at the international level.

Geographical names arose in many different languages of the world. Even within a multilingual country, there are most often different dialects in which their own names sound different. In the Netherlands, for example, there has recently been a growing trend in individual geographical names to acquire a “double name” - in the official Dutch language and in the language of the provinces where they are located. In Friesland, almost all the names of geographical objects located in this province were brought into line with the spelling rules of the Frisian language. Now they are the “main ones,” and once the official names in Dutch are written on maps and in atlases in parentheses. This change of names is not just an internal matter of the Netherlands. This decision should be known in all other countries of the world. Otherwise, there may be problems in the interaction between other countries.

Today, toponymic issues are dealt with by cartographic and topographic organizations at the national and international levels. There is a lot of work in such organizations - it is necessary to collect information, sort it and ensure

the use of the most modern geographical names. But the main problem is that often several organizations operate nationwide that are engaged in such work. Coordinating the activities of such organizations is very difficult. In addition to names within the country, it is necessary to establish common names of geographical objects in other countries, that is, to make their correct transliteration and translation, the emergence of various options and contradictions in the use of geographical names cannot be surprised.

The problem of standardization and unification of geographical names is so serious that it is being addressed at the UN level, where the UN Ad Hoc Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN) operates.

A special merit in the study of the names of their own Kazakh language, toponyms, belongs to Kazakhstani specialists developing various problems related to the diversity of onomastic research. They revealed the unique diversity of Kazakh geographical folk terminology, defined the features of the name of geographical objects, largely determined by the culture of the people who created these names or borrowed them.

In Kazakhstan, streets are given names related to the historical memory of the Kazakh people. This allows and makes it possible for urban and toponymic space to give national color and cause diverse historical associations.

Toponyms provide rich information about the history of the people who lived on this place, about events that occurred in the social life of this people, about the location of a certain geographical object.

The name of the former capital of Kazakhstan, Alma-Ata, which residents of this country ask to call Almaty, but which remained in Russia to be called Alma-Ata. Almaty and Alma-Ata are two different, independent names. Both were used in Russian and Kazakh. Therefore, calling them "Kazakh" or "Russian" options for each other will be rather ridiculous.

The historical name of the city of Almaty was replaced in 1854 by the tsarist conquerors with the name "Faithful." Later, the city was renamed Alma-Ata. Thanks to numismatic materials with the engraving "Balad Almaty" ("balad" translated from Arabic as a inhabited place), found by Kazakh archaeologists, it was still possible to restore the historical truth: the settlement owes its birth not to the tsarist conquerors. It existed back in 1271-1272. Its original name is Almaty.

The antiquity of the city can be judged by the fact that in its name the relict ending - your characteristic of the ancient Turkic-Mongolian languages has been preserved, indicating that the subject has any characteristic property, quality, etc. In modern Kazakh, according to grammatical rules, instead of the specified ending, the ending form -la is used, i.e. this affix is similar to Russian -th, - ny.

Since this period, the use of the name of the capital of Kazakhstan has entrenched ambivalence: Almaty - Alma-Ata, which created certain inconveniences. Transliteration into other languages was carried out from

the so-called Russian version of the name. In the Kazakh language, despite the mentioned decree, all this time only the form of Almaty functioned and functions. It should be emphasized that the Kazakh transcription mentioned in the publication of the Karavan newspaper - Almaty, by the way, which does not have a single specific grapheme of the Kazakh language, is transliterated into Russian, English and many other languages without any effort of pronunciation bodies and additional graphic signs. With the acquisition of independence and international recognition of the Republic of Kazakhstan, the name of its capital began to be used only in the form adopted in the State language, i.e., the correct, original form.

In Kyrgyzstan, when renaming the city of Frunze to Bishkek, the same approaches were applied.

Document circulation in Kazakhstan is carried out in Kazakh and Russian. Moreover, geographical objects and settlements have official names in Kazakh and Russian.

Renaming geographical objects requires careful approach and research. It is not possible to study names, assign names and renaming geographical objects without considering the specifics of each region. In the oral speech of the Russian language and even in the print media, outdated names are often used. From the very beginning of its independence, Kazakhstan has pursued an active state policy of renaming cities and settlements. The names of settlements are more important than the names of natural and geographical objects, because the entire economic, economic and political life of the country relates to them.

Examples of renaming cities of Kazakhstan:

Nikolsky - Satpaev

Shevchenko - Aktau

Guryev - Atyrau

Tselinograd - Akmola region - Astana - Nur-Sultan

Faithful - Alma-Ata - Almaty

Jarkent - Panfilov - Jarkent

Dzhezkazgan - Zhezkazgan

Taraz - Yany - Taraz - Aulie-Ata - Mirzoyan - Dzhambul - Dzhambyl-Taraz

Shawgar - Yasyndyr - Turkestan - Turkestan

Chulaktau - Karatau

Kokchetav - Kokshetau

New Uzen - Zhanaozen

Nikolaevsk - Kustanay - Kostanay

Perovsk - Kzyl-Orda - Kyzlorda

Ak-Tyube - Aktyubinsk - Aktobe

Nikolsky - Satpaev - Satbaev

Petropavlovsk - Petropavl

Ust-Kamenogorsk - Ust-Kamenogorsk

Yaitsky town - Uralsk - Oral
Ucharal - Usharal
Ridder - Leninogorsk - Ridder
Nejikent - Chimkent - Chernyaev - Chimkent - Shymkent
Sary-Agach - Saryagash
Taldy-Kurgan-Taldykorgan
Karaganda - Karaganda
Semipalatinsk - Semipalatinsk
Novokazalinsk - Ayteke Bi
Chu – Shu

Results

Since independence, several regions have been disbanded, the boundaries of the regions and administrative centers have changed several times. The process of renaming settlements and other facilities continues in Kazakhstan until now.

In English, since the middle of the 20th century, the name of the Chinese capital has been written according to the rules of Pinyin (romanization system for the official Chinese language of Putonghua) - Beijing. And the word "Beijing" is gradually moving to other languages. In many restaurants and cafes, you can already find the name "duck in Badzhin" on the menu, and not "duck in Beijing" as was customary before.

The French names Chalon-sur-Saône in the meaning of "Chalon-sur-Son" and "Chalon-on-Song" are used the same way. Wikipedia offers this town as Chalon-sur-Son, and Wikiteka as Chalon-on-Song.

The German city of Rothenburg ob der Tauber as "Rothenburg ob der Tauber" and "Rothenburg am Tauber." Frankfurt am Main never gives a meaning as "Frankfurt am Main".

When designating foreign geographical names, journalists often face the problem of scientific and practical transliteration of toponyms. For example, when writing information, a dilemma often arises - Germany or Almanian, Hungary or Mazharstan, Xi Jinping or Shi Zhynpyn, Hamilton or Hamilton, Beijing or Beijin, Jordan or Urdun, Ulan Bator or Ulan Batyr, Syria or Suria, Georgia or Gurzhistan, Afghanistan or Auganstan, Bahamas or Bahamas, Hosni Mubarak or Gusni Mubarek. In the Russian academic environment, a system of transliteration of foreign names and names in Cyrillic has already been formed. Historically, the same accepted standard existed in the Kazakh-speaking academic environment.

During the period of independence, Kazakh-speaking scientists and journalists, who had the opportunity to directly connect with sources of research and information, when it came to the issue of transliteration, found themselves in a difficult situation. For this simple reason, each person writes foreign names in the way that is convenient for him. Some foreign names and geographical names in academic sources, on informational or religious sites, in the Google translator are spelled differently.

The global information space is striving for the unification and establishment of a standardized and unified transnational space. Foreign names are already intensively entering into domestic circulation in our country. The system of foreign names in the science of onomastics is denoted by the term *exonym*. Issues of transliteration of *exonyms* into the Kazakh language will arise during the creation of a world political map, school textbooks, encyclopedias and other reference books. When it comes to *exonyms*, all the names of states in the Kazakh language, all the numerous names of settlements, cities in them, the names of rivers, lakes and localities are meant. In everyday life, you can very often meet with these names. Other states accept official documents, rules regarding *exonyms*, and they work.

The rules on *exonymic* names have not been developed and there is no approved official list; in Kazakh-language sources, the names of foreign states are written differently. In official sources, the names of many states are given in the Russian version. Only Greece and Pakistan are given in the Kazakh version. Instead of Mazharstan and Almanian - Hungary, the Hungarian Republic, Germany - they are written in Russian. Consequently, such names as Mazharstan, Almanian, Mysyr and other names are used by journalists unofficially, in a free form. It is necessary to develop special established transliteration rules in the study of standardization and unification of toponyms.

The Ministry of Foreign Affairs of Kazakhstan should have a standardized, unified and approved list of the names of all the states of the world and their capitals for internal use. However, there is no such list yet. In Kazakhstan, cartographic products and all related materials in the national encyclopedia did not go through a special language examination. In the transcription of names, especially in the translation of foreign names, heterogeneity and heterogeneity arise. Therefore, special established and standardized rules are needed in order to achieve uniformity and norms. For example, the question arises of the concept of the designation of the word “Kyrgyzstan” on the map in the 5th volume of the National Encyclopedia and “Kyrgyzia” in the 2nd and 7th volumes. Many such examples can be cited from other geographical maps.

One of the complex scientific problems facing national onomastics is again to achieve as close as possible to the original transliteration into the Kazakh language of *exonymic* names, in the writing of which the advantage was given to the Russian language before. For example, Moscow - Maskeu, Algeria - Al-Zhazira, Turkia - Turkie, Cairo - Kaiyr, Tehran - Tehran, Baku - Baki, Beijing - Beizhin and others.

In English and Russian, the transliteration of individual *exonyms* from different languages of the world is fairly well systematized. There is a Palladium system for translating Chinese names into Latin and Cyrillic. Such systems offer rules for adaptation to their own language, but with the preservation of the features of names from several dialects of the same language. In the Egyptian dialect of Arabic, the article “Al” is written not

as "al" (al), but as "el" (el), and the sound "a" in closed syllables in English gives the sound "e".

Transliteration differs from practical transcription in a simpler presentation and the possibility of introducing additional characters. Transliteration is spoken of when languages use different graphic systems (English, Armenian, Greek, Russian, Georgian), but the letters or graphic units of these languages can be put into some correspondence with each other. For example, the Greek alphabet, Latin and Cyrillic have a common basis, then most of the letters of these alphabets can be put in correspondence with each other, considering the sounds that they regularly represent.

In onomastics, the Latin alphabet is used quite intensively, it must be admitted that this is a necessary urgent matter. Scientists and specialists of the institute prepared the "Kazakh-Russian-English directory of names of administrative-territorial units of the Republic of Kazakhstan" on 700 pages. In addition to the reference book, a draft "Rules for the transliteration of Kazakh onyms in English" has been prepared.

But, unfortunately, so far it has not been possible to legitimize and establish the business of transliterating into Latin the original onomastic names, not to mention the world geographical names.

It is proposed to give as a working draft a practical transliteration as an addition to the relevant legislation before the adoption of an official national standard in the daily official use of public institutions. The development and implementation of a single national system of transliteration rests on the lack of a national standard for Kazakh writing based on the Latin alphabet.

Documentation departments in our country are based on common transliteration standards for the CIS countries. In the process of drawing up documents of citizens in the Latin alphabet, many shortcomings are allowed.

Transliteration has its advantages and disadvantages. Its main advantage is its reversibility, which makes it a useful tool. The written version of the name is minimally distorted, its carrier has a universal, language-independent identification, which is the main advantage. However, there is a possibility of distorting the sound of the word, since very often during transliteration, the borrowing language imposes on proper names the pronunciation that corresponds to its own reading rules. It is proposed to develop and publish maps in different languages for foreigners using the Latin script, for readers in any language in a single version.

The main drawback of the transliteration system is that it is "good for everyone, but not ideal for anyone", because the introduced diacritics and special letters often do not make any sense in the writing of other languages.

Transliteration is a formal literal recreation of the original lexical unit using the alphabet of the target language, a literal imitation form of the original word. But this technique will be in demand only in cases where languages use different graphic systems, the units of which are in a certain correspondence with each other.

In its pure form, the use of transliteration is quite rare, you can often find a combination of transliteration and transcription. The translation transcription method is designed to convey the sound of the original word, but it also includes elements of transliteration. It should be noted that the main method in modern translation practice is transcription with the preservation of some elements of transliteration.

Conclusion

As a conclusion, I would like to say that unification and standardization in the transliteration of Kazakh toponyms is necessary. The toponymic picture of the world embodies the character of the culture of each nation and each person. After analyzing the theoretical and practical material, we can conclude that there is a need for standardization and unification in the transliteration of Kazakh toponyms. Transliteration is a translation method in which a letter-by-letter reconstruction of the original lexical unit occurs using the alphabet of the translating language. The results of toponyms research will help to increase interest in the study of the language and culture of Kazakhstan. They will also expand their knowledge in the field of geography and will be useful for scientific research in the field of onomastics and linguistics.

The following conclusions can be drawn from the above study: 1) names and geographical names should be transliterated; 2) GPS navigators, road maps, atlases, guidebooks, dictionaries and encyclopedias can serve as reliable reference books to convey the names of prominent figures and famous geographical names; 3) sometimes it is necessary to add identifying words to the translation (region, city, district, etc.) to establish the correlation of the name with the object being defined. All these methods and methods will help to better navigate the transfer of foreign names and geographical names in the process of transliteration from a foreign language into Kazakh.

REFERENCES

- [1] Suprun V. I. Reflections on onomastic terminology (Razmyshleniya ob onomasticheskoi terminologii) .V. I. Suprun .Proceedings of the VGPU. 2011. No 8. PP. 133 - 138. [In Rus.]
- [2] Ormeling Sr. F.J. Terms used in geographical names standardization. F.J. Ormeling Sr. Proceedings of the Workshop on Toponymy held in Cipanas, Indonesia. Tichelaar, T.R. (ed.). Cibinong: Bakosurtanal. 1989. PP. 16 -18.
- [3] Stewart G.R.Names on the Globe (1st ed.). G.R.Stewart - Oxford University Press, 1975. 411 p.
- [4] Marulić (književno reviju) [Tekst] / R. Grgec.Marulić (književno reviju). 2002. 35. P. 1183.
- [5] Reformatsky A.A. Toponomastics as a linguistic fact. Toponomastics and transcription (Toponomastika kak jazykovoj fakt. Toponomastika i transkripcija). A.A. Reformed. M., Nauka, 1964. 199 p. [In Rus.]
- [6] Shi S. Toponyms with connotative meaning and the problem

of translation. S. Shi–2013. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/25355/1/avfn_2013_71.pdf

[7] Garbovsky T. N. Translation Theory. (Teorija perevoda). T. N. Garbovsky. M.: Nauka, 2012. 544 p. [In Rus.]

[8] Powicke F.M. Review of Armstrong, Mawer, Stenton and Dickins' The Place-Names of Cumberland (1950–53). F.M. Powicke. The English Historical Review .1954. No 69. P. 312.

[9] Azaryahu M. The power of commemorative street names. M. Azaryahu. Environment and Planning D: Society and Space. 1996 .14(3). PP. 311–330.

[10] Mühlhäusler J. Nash. People, Places, Perceptions and Power. eds. G. Puzey, L. Kostanski. Clevedon: Multilingual Matters, 2016. PP. 62-80.

[11] Yushmanov N. V. Key to the Latin scripts of the globe (Kljuch k latinskim grafikam zemnogo shara). M. - L., 1941. P. 19 (quoted by Gilyarevsky R. S., Starostin B. A. Introduction. Foreign names and titles in the Russian text: Handbook. 3rd, corrected and added. M.: Higher School, 1985. P. 17.). [In Rus.]

[12] Superanskaya A.V. Transliteration. Linguistic Encyclopedic Dictionary (Transliteraciya. Lingvisticheskij jenciklopedicheskij slovar'). M.: Soviet Encyclopedia, 1990. [In Rus.]

ҚАЗАҚСТАН ТОПОНИМДЕРІН СТАНДАРТТАУ ЖӘНЕ УНИКАЦИЯЛАУДЫ ЗЕРТТЕУДЕГІ ТРАНСЛИТЕРАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ

*Сарсембаева А.Б.¹, Ағабекова Ж.А.²

*¹Филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,
Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы

Мемлекеттік басқару академиясы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан,

²Филология ғылымдарының кандидаты, ассистент-профессор,

Назарбаев Университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

*¹e-mail: A.Sarsembayeva@apa.kz

²e-mail: zhazira.agabekova@nu.edu.kz

Аңдатпа. Мақала Қазақстандағы топонимдерді стандарттау мен унификациялауды зерттеудегі транслитерация мәселесіне, осы салада транслитерация мен унификациялаудың нақты белгіленген ережелерінің жоқтығына арналған.

Мақалада топонимика мен терминология тобының іргелі зерттеулерінің негізгі бағыттары Қазақстанның бүкіл аумағындағы географиялық атауларды фронтальді жинақтау және жүйелеу және осының негізінде сөздіктер, анықтамалықтарды құрастыру және басып шығару принциптерін әзірлеу болып табылады деген ой негізделеді. Қазақстанның географиялық атауларының кітаптары мен каталогтары;

Қазақстанның географиялық объектілерін номинациялаудың ғылыми негіздері мен әдістемелік негіздерін анықтау; тарихи атауларды қалпына келтіру, атаусыз географиялық объектілерді атау және қолданыстағы географиялық атаулардың транслитерациясын түзету және осының негізінде Қазақстандағы топонимдерді бір жүйеге келтіру және стандарттау бойынша зерттеу мәселелері мен әдістемелік принциптерін әзірлеу; сондай-ақ ғылыми және географиялық терминдерді мемлекеттік тілде (латын графикасы негізінде) жинақтау, өңдеу және жүйелеу.

Топонимика мәселелері мен топонимикалық лексиканы, жалқы есімдерді атаудағы заңдылықтарды және олардың құрылымын зерттемейінше, географиялық атаулардың жазылуын бір жүйеге келтіруге, бір қалыпқа келтіруге қол жеткізу мүмкін емес.

Тірек сөздер: топоним, географиялық атаулар, транслитерация, стандарттау, унификация, ономастика, номинация.

ПРОБЛЕМЫ ТРАНСЛИТЕРАЦИИ В ИЗУЧЕНИИ СТАНДАРТИЗАЦИИ И УНИФИКАЦИИ ТОПОНИМОВ КАЗАХСТАНА

***Сарсембаева А.Б.¹, Агабекова Ж.А.²**

***¹Кандидат филологических наук, ассоц. профессор,
Академия государственного управления**

при Президенте Республики Казахстан, Нур-Султан, Казахстан,

**²Кандидат филологических наук, ассистент-профессор
Назарбаев Университет, Нур-Султан, Казахстан**

***¹e-mail: A.Sarsembayeva@apa.kz**

²e-mail: zhazira.agabekova@nu.edu.kz

Аннотация. Статья посвящена проблеме транслитерации в изучении стандартизации и унификации топонимов Казахстана в условиях отсутствия четко определенных правил транслитерации и унификации в данной сфере.

В статье обосновывается мысль о том, что основными направлениями фундаментальных исследований группы топонимики и терминологии являются фронтальный сбор и систематизация географических названий по всей территории Казахстана и на этой основе разработка принципов составления и издания словарей, справочников и каталогов географических названий Казахстана; определение научных принципов и методических основ номинации географических объектов Казахстана; разработка научно-исследовательских проблем и методических принципов восстановления исторических названий, номинация безымянных географических объектов и исправления транслитерации существующих географических названий и на этой основе унификация и стандартизация топонимов Казахстана; а также сбор, обработка и систематизация научных и народных географических

терминов на государственном языке (на основе латинской графики).

Без глубокой разработки проблем топонимики и изучения топонимической лексики, закономерностей номинации собственных имен и их структуры невозможно добиться унификации и стандартизации правописания географических названий.

Ключевые слова: топоним, географические названия, транслитерация, стандартизация, унификация, ономастика, номинация.

Статья поступила 12.04.2022

ӘОЖ 81.33

ХҒТАР 16.21.51

DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.013

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ КЕЙБІР ПРЕЦЕДЕНТ ЕСІМДЕРДІҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Снасапова Г.Ж.¹, Нұрсұлтанқызы Ж.², Оралбаева Г.С.³

¹ф.ғ.к., Қызылорда Болашақ университеті, Қызылорда, Қазақстан,

²ф.ғ.к., доцент, Қызылорда Болашақ университеті,

Қызылорда, Қазақстан,

³п.ғ.м., Қызылорда Болашақ университеті, Қызылорда, Қазақстан

*¹e-mail: gul.snasapova@mail.ru

²e-mail: zhaznur@mail.ru, ³e-mail: oralbaeva1904@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада тілдің негізгі мәдени қорын құрайтын, қазақ және ағылшын лингвомәдени қауымдастықтары мүшелерінің танымында өзіндік орны бар кейбір прецедент есімдер аясындағы ақпараттар зерделеніп, ұлт өкілдерінің танымындағы маңызды қор ретінде қарастырылған.

Мақаланың мақсаты – қазақтар мен ағылшындардың тілдік санасындағы кейбір прецедент есімдердің орны мен рөлін анықтау. Зерттеу жұмысы лингвомәдениеттанымдық бағытта орындалған. Авторлар прецедент есімдерді уақыттың дегеніне бағынбайтын, ұлт өкілдерімен бірге мәңгі жасасып, ұрпақтан-ұрпаққа мұра болып қалатын ерекше лингвомәдени бірліктер қатарына жатқызады.

Жүргізілген зерттеу барысында прецедент есімдердің белгілі бір ұлттық қауымдастық мүшелерінің өзара қарым-қатынасының нормаларын реттеуге ат салысатын қасиетіне ерекше назар аударылған. Прецедент есімдердің символ, эталон, стереотип, ассоциация т.б. ретінде атқаратын танымдық функцияларына айрықша мән берілген.

Жарнама мәтіндері мен баспасөз беттеріндегі мақала тақырыптарында кездесетін прецедент есімдердің атқаратын прагматикалық тұрғыдағы әлеуеті сараланып, олардың халықтың ғасырлар бойы жинақтаған таным-түсініктерін тасымалдаушы құрал ретіндегі орны аталып өтілген. Эмоционалды-экспрессивтік бояуы қанық, жалқы есімнен жалпы есімге айналып кеткен прецеденттер шеңберіндегі аялық ақпараттар да назардан тыс қалмаған. Сондай-ақ, прецедент есімдердің төңірегіндегі құндылықтар жүйесі қарастырылған. Адамдардың мінез-құлқы мен іс-әрекеттеріне, әлеуметтік өмірдегі оқиғаларға берілетін аксиологиялық тұрғыдағы жақсы-жаман, оң-теріс, күшті-әлсіз т.б. сияқты өлшемдерге сәйкес келетін, бағалауыштық қасиеттерімен ерекшеленетін лингвомәдени мағлұматтарға талдау жасалған. Прецедент мәтіндердің ұлттың танымдық қорын қалыптастыратын, мәдени ақпарат тасымалдаушы негізгі лингвомәдени бірліктер екені дәйектеліп, олардың тасасындағы эксплицит деректермен қатар, имплицит ақпараттардың астарындағы мәдени кодтар ашылған. Жасалған тұжырымдар салғастырмалы-сипаттамалық әдістер арқылы негізделіп, нақты мысалдармен дәлелденген. Дәйектер аңыз-эпсаналармен қатар, ұлт өкілдеріне жақсы танымал ақын-жазушылардың шығармаларынан, баспасөз беттерінен алынған.

Мақаланың практикалық маңыздылығына оның негізгі нәтижелерін танымдық лингвистика, лингвомәдениеттану, салғастырмалы типология тәрізді теориялық курстарда, сондай-ақ, ағылшын тілін оқыту практикасы үшін семинарларда қолдануға болатыны жатады.

Тірек сөздер: прецедент есімдер, аялық ақпарат, экстралингвистикалық құбылыс, мәдениетаралық коммуникация, лингвокультуремалар, мәдени код, эксплицит ақпарат, имплицит ақпарат.

Негізгі ережелер

Ұлт өкілдерінің санасындағы ақиқат дүние жайлы көзқарастардың қалыптасуына прецедент мәтіндердің де қосатын үлесі зор. Сол себепті, прецедент есімдер шеңберіндегі антропонимдерді ұлттың танымдық қорын қалыптастыратын негізгі лингвомәдени бірліктер ретінде қарастыруға болады.

Құрамында прецедент есімдері бар тұрақты тіркестердің мәнін ұғыну тіл табиғатын терең түсінуге көмектеседі. Олар ұлт өкілдерінің танымындағы маңызды қор болып есептеледі. Әрине, оларды меңгеру үшін ең алдымен олардың не себепті пайда болғанын зерделеген жөн.

Kіріспе

Қазақ және ағылшын тілдеріндегі прецедент есімдерге талдау жасап, олардың астарындағы мағлұматтарды зерделеу сол тілде

сөйлейтін халықтардың мәдениеті, тарихы, әдебиеті, әдет-ғұрпы, діни наным-сенімдері мен салт-дәстүрлері туралы жан-жақты ақпарат алмасуға себін тигізеді.

Прецеденттілік теориясын алғаш ұсынып, негіздеген Ю.Н. Караулов болатын [1]. Аталған ұғымның зерделенуі Г.Г. Слышкин, В.Г. Костомаров, В.В.Красных, О.А. Ворожцова, О.П. Семенец, Т.Е. Постнова т.б. зерттеушілердің еңбектерінде жалғасын тапқан.

Мәселен, Г.Г. Слышкин өзінің «Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе» атты монографиясында прецеденттік мәтіндер ұғымының типологиясын жасап, олардың генетикалық және функционалдық сипаттамасына тоқталған [2]. Ал, О.П. Семенец газет дискурсындағы прецедент мәтіндерді қарастырса [3], Т.Е. Постнова баспа жарнамалардағы прецедент мәтіндердің қолданылуын зерделеп, түпнұсқа мәтіннің мазмұндық-құрылымдық өзгеріске ұшырау тәсілдеріне талдау жасаған [4].

Прецеденттілік мәселесі қазақ тіл білімінде Т. Жанұзақов, І.Кеңесбаев, Г.Б. Мәдиева, Қ.Қ. Рысберген, Г.Қ. Ихсанғалиева, С.Қ. Иманбердиева, Г.А. Қажығалиева, Б.А. Абдыханова т.б. зерттеулерінде көрініс тапқан.

Г.К. Ихсанғалиева телебағдарламалар мен газет беттеріндегі прецеденттілік құбылысын зерттесе [5], С.Қ. Иманбердиева тілдік бірліктердің прецеденттілігін тағамхана атауларын зерделеу барысында қарастырған [6].

Е.А. Нахимова прецеденттік құбылыстар арсеналын тілдің ұлттық ерекшелігінің неғұрлым маңызды көрінісі деп есептесе [7], В.В. Красныхтың пайымдауынша, прецедент мәтіндер белгілі бір ұлттық лингвомәдени қауымдастық өкілдеріне сөзсіз таныс құбылыстардың қатарына кіреді [8, 47 б.]. Сондықтан, екі тілдегі прецедент есімдердің тасасында тұрған кодтарды ашу арқылы олардың мазмұнындағы ұлттық құндылықтарды білдіретін мәдени ақпараттармен танысу, ұлт өкілдерінің өздеріне ғана тән, қайталанбас дүние бейнесінің ерекшеліктерін терең сезінуге себін тигізіп, мәдениетаралық қарым-қатынастың кедергісіз өрбуіне мүмкіндік туғызады.

Ал, Б.А. Абдыханова прецедент мәтіндерді қолданудың тағы бір тиімділігі ретінде олардың қаламгердің айтар ойын оқырмандарына дұрыс жеткізе алу қасиетін атайды [9, 246 б.].

Прецеденттілік ұғымы жоғарыдағы зерттеушілердің еңбектерінде прецедент мәтіндер, прецедент есімдер, прецедент айтылым, прецедент жағдай түрінде топтастырылған. Тіпті, Ю.Н. Караулов прецедент мәтіндерге сәулет, өнер, музыка туындыларын жатқызып, оның шеңберін кеңейте түскен.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Жұмыста қазақ және ағылшын тілдеріндегі кейбір прецедент есімдерге салғастырмалы-когнитивтік талдау жасалып, олардың шеңберіндегі имплицит ақпараттардың мазмұнын ашу мақсатында сипаттамалық әдіс қолданылды.

Нәтижелер

Ұлттық-мәдени қауымдастық мүшелерінің когнитивтік санасында сақталып, сонда тіршілік ететін экстралингвистикалық құбылыс саналатын прецедент есімдер коммуникация кезінде актуалданып, вербальданады.

Құрамында прецедент есімдері бар тұрақты тіркестердің мәнін ұғыну тіл табиғатын терең түсінуге көмектеседі. Олар ұлт өкілдерінің танымындағы маңызды қор болып есептеледі. Әрине, оларды меңгеру үшін ең алдымен олардың не себепті пайда болғанын зерделеген жөн.

Прецедент есімдердің көпшілігінің көркем шығармалар мен халық ауыз әдебиетінің негізінде пайда болып, қолданысқа енгеніне көз жеткізуге болады.

У. Шекспирдің «Ромео мен Джульетта» трагедиясының басты кейіпкерлері ағылшын дүние бейнесінде баянсыз махаббаттың символына айналса, қазақтар үшін *Қозы Көрпеш* пен *Баян сұлу* ұлт өкілдерінің танымындағы солармен тағдырлас прецедент есімдер саналады. Мысалы:

Махаббатқа да сенгеміз,
Ғашық та болып көргеміз.

Баяны бар ауылға

Қозы болып та келгеміз... (М. Мақатаев).

Ч. Диккенс (Ch. Dickens) шығармасы кейіпкерінің мінез-құлқымен астасатын *Mark Tapley* прецедент есімі қандай жағдай болса да көңіл-күйі үнемі көтеріңкі жүретін адам туралы сөз болғанда қолданылады. Мысалы: *To be a Mark Tapley in the midst of a London winter fog is not always possible* [10]. (ауд.: Қысқы Лондонның тұманды күндерінде оптимистік көңіл-күйді сақтап тұру оңай шаруа емес).

Қазақ аңыздары мен әзіл әңгімелерінің белді кейіпкері саналатын Қожанасырдың образы да танымымызда тапқыр, кіммен болса да әзілі жарасқан, мұңаюды білмейтін көңілді кісі ретінде қалыптасқан. Оған Қожанасыр айтыпты деп басталатын аңыз-әңгімелер дәйек бола алады.

Агата Кристидің детектив әңгімелерінің басты персонажы *Miss Marple* образы шым-шытырық қылмыстық оқиғалардың күрмеуін өзінің байқампаздығы мен ақыл-парасатының арқасында әп-сәтте шеше алатын жасы келген егде әйелдер туралы сөз болғанда ұшырасатыны анық. Мыс.: *Miss Marple, her lips pursed together, stared down at the photograph* (*Agatha Christie*). (ауд.: Мисс Марпл ернін жымқырып, назарын суретке аударды).

Артур Конан Дойлдың шығармаларына арқау болған персонаж *Шерлок Холмс* та өзінің мықты дедуктивтік әдісімен танылып, аты әлемге жайылған тұлға. Оның прототипі, автордың Эдинбург Корольдік ауруханасында қызметтес болған әріптесі Джозеф Белл (Dr. Joseph Bell) екені тарихтан белгілі. Қылмыстық істердің жай-жапсарына үңіліп, ештеңені қаперінен қалт жібермейтін лондондық әйгілі детективтің есімі тергеуші, детектив тәрізді құқық қорғау саласындағы кәсіп иелері туралы сөз болғанда мақтау-мадақтау немесе керісінше, әжуалау мазмұнында жұмсалады. Мыс.: *Holmes spent time doing chemical research on coal tar derivatives in Montpellier with his brother Mycroft, until finally, Holmes was brought back to England by news of the Adair murder* (Arthur Conan Doyle). (ауд.: Холмс өзінің ағасы Майкрофтпен бірге Монпельедегі көмір шайырларының өнімдеріне химиялық зерттеу жүргізумен уақытын өткізіп, ақырында Адердің өлімі туралы хабарға байланысты Англияға оралды).

Ағылшын жазушысы Ян Флеминг романдарының бас кейіпкері *Джеймс Бонд* есімі көбіне епті, физикалық тұрғыдан мықты, құпия қызметтерде жұмыс жасайтын адамдар туралы сөз қозғағанда тілге тиек болады. Мыс.: *During the war he was sent on dangerous secret missions abroad. He was a sort of James Bond* (ауд.: Соғыс кезінде ол шетелге қауіпті құпия тапсырмалармен жіберілді. Ол *Джеймс Бонд* сияқты адамдардың сортынан еді) [11].

Жазықсыздан-жазықсыз қызғаныштың құрбанына айналған әйел баласы туралы әңгіме бола қалса, ағылшындардың ойына Шекспирдің Дездемонасының (Desdemona) образы келері анық («Отелло», 1604).

Когнитивті - бағалаушылық қасиетпен ерекшеленетін, ұлт өкілдерінің жадында сақталған, эмоционалды-экспрессивті бояуға қанық прецедент есімдер екі тілде де көптеп кездеседі. Төменде келтірілген мысалдар сөзімізге дәйек бола алады.

Paul Pry тұрақты тіркесі өзіне еш қатысы жоқ шаруаға кірісуді әуес көретін, қылжақбас кісі туралы сөз болғанда қолданылады. Бұл образдың мазмұны 19 ғасырда өмір сүрген ағылшын драматургі Джон Пулдың осы аттас 3 актілі фарс жанрында жазылған пьесасының басты кейіпкерінің мінез-құлқынан хабар береді.

Іздегені өсек-әңгіме, тың тыңдап, біреудің ісіне араласуды әдетке айналдырған адамның ұстанымын сипаттайтын *peeping Tom* прецедент есімінің кодын шешкенде, өзге ұлт өкілдеріне имплицит саналатын мынадай ақпаратқа кезіземіз: Аңыз бойынша, Британияның 13 ғасырдағы ықпалды бай-манаптарының бірі, граф Мерсийскийдің зайыбы Годива ханым, Ковентри қаласының тұрғындарын күйеуінің салған шамадан тыс көп салығынан құтқару мақсатында, қарсылық ретінде, қала көшелерін салт атпен жалаңаш жүріп өткен екен. Годива ханымды сыйлағандықтан, оны мұндай күйде көрмеу үшін тұрғындар терезе жақтауларын жауып, қарамапты. Тек Том деген тігінші ғана ханымға ұрланып көз жіберіпті.

Сол әрекеті үшін ол соқыр болып қалған екен деген дерек бар. Аталған фразеологиялық тіркесті прагматикалық мақсатты көздеген басылым беттерінен кеңінен кездестіруге болады. Мысалы: «Drones as the New *Peeping Toms*?» (ауд.: «Дрондар жаңа Тыңшы Томдар ма?») [12] т.б. тәрізді мақала тақырыптарының рецепиент көңілін еріксіз өзіне аударатыны сөзсіз. Сондай-ақ, тіршілігімізге мықтап енген дрон, камера сияқты техниканы сатуда маркетингтік айла-тәсіл ретінде, сатып алушының қызығушылығын арттыру үшін аталған тіркестің қолданылып жүргені шындық.

Қазақтардың когнитивтік санасынан мықтап орын алған Алдар көсе мен ағылшын дүниесінің тілдік бейнесіндегі константалардың бірі Робин Гуд, жағымды коннотациямен сипатталатын, ақиқат дүние бейнесіндегі таптық теңсіздікпен және әлеуметтік әділетсіздікпен күресуді мақсат етіп қойған персонаждар. Олардың шығу тегіне көз жіберсек, қос кейіпкер туралы деректер сан алуан. Бірақ, екеуінің де көздегені – байлардың дүние-мүлкін тартып алып, жарлы-жақыбайға үлестіру. Соғыс өнерін мықтап меңгерген Робин Гуд қарақшылығымен аты шығып, жолдастарымен бірге бай-манаптарды торуылдап, тонаса, Алдар көсе қулықпен, өткір тілімен, тапқырлығымен жалғыз өзі-ақ талай сараңды сан соқтырған.

Ғ.Мүсіреповтің Ұлпанының сұлулықтың, төзім мен қайраттың, шешендіктің, даналықтың, адалдықтың символына айналып, ел анасы деген атаққа дейін көтерілген образ екені мәлім. Ал, ағылшындардың когнитивтік санасындағы Пенелопа прецедент есімі ежелгі грек мифологиясынан келген, адалдық пен төзімділіктің эталонына айналған персонажбен астасады. Мысалы: *She feared in her heart that she would be left forever, faithful and forgotten, waiting like Penelope for a man who never came* (ауд.: Ол ішінен келмеген адамды адалдықпен күткен Пенелопа сияқты мәңгілікке ұмытылып қалудан қорықты) (L. de Bernieres).

Талданып отырған лингвокультуремалардың әрқайсысының астарында қазақ, ағылшын тілдік қауымдастық өкілдерінің танымында белгілі бір стереотип, символ тудыратын аялық ақпараттардың жатқандығын және олардың кейбірінің уақыт өте келе, жалқы есімнен жалпы есімге айналып кеткенін де байқаймыз.

Шығайбай мен *Қарабай* есімдерінің ұлт танымында *сараңдықтың* символы ретінде сипатталып, түрлі ертегі мен аңыз-әңгімелердің тұрақты кейіпкері ретінде танылуы ойымызға дәйек бола алады.

Сондай-ақ, Ч. Диккенстің тағы бір шығармасының *Ebenezer Scrooge* деген кейіпкерінің образы да ағылшын мәдениетінде жалпы есімге айналып, қатыгез сараңдар туралы сөз болғанда бірден ойға оралып, тілге тиек бола кетеді (Charles Dickens, *A Christmas Carol*, 1843).

Мысалы: *to be a scrooge* (ауд.: сараң болу).

Кішілер үлкендердің сөзін күтсін,
Ырым жасап, әйелдер бөзін жыртсын.
Жарасымды қауымға лаң салған,

Жәдігей *жантықтардың* көзін құртсын! (М. Мақатаев) - деген жолдардан «Қозы Көрпеш - Баян сұлу» жырының басты кейіпкерінің бірі *Жантық* жалқы есімінің жалпы есімге айналып, адамдарды өзара қырқыстырып, қырық пышақ қылудың айла-тәсілін мықтап меңгерген *алаяқ*, қу адамдарды сипаттайтын образ ретінде қалыптасқанын көруге болады.

Қодар, *Итбай* бейнелері де коннотативтік тұрғыдан теріс бағаланатын, *ұрдажық*, *жауыз*, *қара ниетті* жандардың мінез-құлқымен ассоциацияланатын прецедент есімдер. Олар да белгілі шығармалардың кейіпкерлері бола тұра, жалпы есімге айналып кеткен, қолдануға үнемі даяр тұратын лингвомәдени бірліктер қатарына жатады.

Ә.Нұрпейісовтың «Қан мен тер» трилогиясының персонажы Судыр Ахмет есімінің қазақ қауымында жалпы есімге айналып үлгіргенін ешкім жоққа шығара алмаса керек. Бұл – сөзі көп өтірікші, қолынан түк келмейтін орашалақ, қуыс кеуде, бос белбеу адамдардың бейнесін сомдау үшін жұмсалатын таптырмас теңеу.

Келтірілген мысалдар арқылы ұлттық-мәдени қауымдастық мүшелерінің танымындағы құндылық өлшемдері туралы мағлұмат алып қоймай, олардың дүние бейнесінің үзіктерімен де танысамыз.

Спирттік ішімдікті меңзейтін *John Barleycorn* (сөзбе-сөз: Джон Арпа дәні) тұрақты тіркесінің астарындағы ақпараттарға үңілсек, дереккөздердің кейбірі бұл тіркесті 17 ғасырдың алғашқы жартысында жазылып, үлкен танымалдылыққа ие болған Р. Бернстың осы аттас балладасымен байланыстырса, енді бірі оның төркінін Джек Лондонның *John Barleycorn* тақырыбындағы әңгімесінен іздейді. Онда жазушының бес жастан бастап, танымал, бай болғанға дейінгі өмірінің әр түрлі кезеңдеріндегі ішімдікке әуес болған шақтары баяндалған.

Мемлекет және қоғам қайраткерлерінің, тарихта аты қалған тұлғалардың есімдерінің қатысуымен жасалған прецедент мәтіндер екі тілде де көптеп кездеседі. Олар ұлт өкілдерінің танымындағы мифология, әдебиет, мәдениет, тарих және саясат шеңберіндегі ақпараттарды ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп, тасымалдау функциясын атқарады.

Draconian laws (сөзбе-сөз: *Дракон заңдары*) тұрақты тіркесі *қатал заңдар* деген мағынаны білдіреді. Біздің ғасырымызға дейін 621 жылы пайда болған тіркестің шығу тегі афиналық заңгер Драконның есімімен байланыстырылады.

Қазақтардың тілдік қауымдастығы мүшелерінің санасында билер институтының жарқын өкілі Майқы би туралы *түгел сөздің түбі бір, түп атасы – Майқыби* деген нақыл мықтап орын алған. *Майқы би айтыпты* деп басталатын даналық сөздердің авторы туралы мәліметтерге үңілсек, оның ел басқарудың салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар принциптеріне негізделіп жүргізілуін құп көрген, шешендік өнері мен ақыл-парасатына сүйеніп дау-дамайды шешіп, төрелік айтқан кемеңгер тұлға болғандығы жөнінде ақпарат аламыз.

«*Қасым ханның қасқа жолы, Есім ханның ескі жолы*» тіркестерінің аясынан шариғат қағидасы мен ұлттық салт-санаға қайшы келмейтін баптарға басымдылық берілген қазақ тарихындағы алғашқы заң кодекстері туралы дерекпен кезігеміз. Ал, аталған хандардың Жәнібектің тікелей ұрпақтары екені тарихтан мәлім. Бес тараудан тұратын бұл заң мүлік заңы, қылмыс заңы, әскери заң, елшілік жоралары, жұртшылық заңы тәрізді салаларды қамтыған [13].

John Doe and Richard Doe прецедент есімдері жауапкершіліктен құтылу мақсатында жалған ат жамылып жүретіндер туралы әңгіме болғанда қолданылады (19 ғасырдың алғашқы жартысында ағылшын сот өндірісінде қаралған жалған заңды тұлғаларға қарсы жазылған талап арыздар мәтінінде кездескен есімдер) [14, 418 б.].

Құрамында прецедент есімдер бар кейбір фразеологиялық тіркестердің мазмұнын зерделесек, олардың елдің аңыз-эпсаналарынан мағлұмат беретінін байқаймыз. Мысалы: *Қайда барсаң да Қорқыттың көрі, Асан қайғыға салыну (түсу)* т.б. фразеологиялық тіркестерді қолдану барысында ұлт өкілдерінің санасында *уайым* мен *қайғыны* сипаттайтын эксплицит ақпараттардың жаңғырығатыны мәлім. Мысалы: Қайдағы бір *асан қайғыңды* айтпай отыршы (М. Иманжанов). Тығырықтан шығатын жол қайсы? *Қайда барсаң да Қорқыттың көрі* (Ауызекі тіл).

Hobson's choice (сөзбе-сөз: Хобсонның таңдауы) тұрақты тіркесі таңдаудың жоқтығын сипаттау мағынасында қолданылады. Оның астарында 16 ғасырда Кембридж ратушасында (қазіргі Қасиетті Катарина колледжы орналасқан жер) 40 жылқылық жалға ат беретін қорасы бар Томас Хобсон деген кісінің өмір сүргендігі және оның ат алуға келген клиенттеріне тәуір аттарды емес, есік жақтағы қазықта байлаулы тұрған атты ғана алуды ұсынғандығы туралы дерек [15] бар. Мысалы: *Hobson's choice, my friend!* (ауд.: Басқа амал жоқ, достым!).

Қазақи дүние таным өкілдеріне хан Жәңгір мен Махамбет Өтемісұлының өмірі мен есімдерінің астарындағы аялық ақпарат жақсы мәлім. Сондықтан, төмендегі жыр шумақтарындағы прецедент тұлғалардың мінез-құлқынан хабары бар рецепиентке ақынның айтпағы түсінікті.

Көрер едің,
Шаламын ба, отпын ба,
Білер едің,
Ақынмын ба, жоқпын ба?
Кектендірген хан Жәңгір де жоқ мұнда,
Кектенетін Махамбет те жоқ мұнда (М. Мақатаев).

Ағылшын парламентінің артында орналасқан әйгілі сағат *Big Ben* (сөзбе-сөз: Үлкен Бен) оны орнатуға ұйытқы болған саясаткер, құпия кеңесші Бенджамин Холлдың (1802-1867) есімімен аталған. *Big Ben* атауын есіткенде, әрине, адамның көз алдына саясаткердің емес, әйгілі сағаттың бейнесі келе қалатыны белгілі. Бұл жағдайды уақыт өте келе оқиға төңірегіндегі ақпараттың көмескіленуімен немесе өзге ұлт өкілдері үшін оның имплицит екендігімен түсіндіруге болады.

Талқылау

Прецедент есімдер тілдік тұлға үшін ұлттық, мәдени, эмоционалдық, танымдық тұрғыда ерекше маңызға ие лингвокультуремалар болып табылады. Сол себепті, олардың астарындағы мәдени кодты шешу аса маңызды мәселе саналады.

Жоғарыда келтірілген мысалдардан прецедент есімдердің жағымды және жағымсыз коннотациямен ерекшеленетінін байқаймыз. Осы қасиеттеріне қарап, оларды ұлт өкілдерінің танымындағы ақиқат дүниені танып, бағамдаудағы этномәдени код, моралдық стандарттар немесе эталондар ретінде қабылдауға болады. Әрине, аксиологиялық тұрғыдан алып салғастырғанда, олардың төңірегіндегі көзқарастардың кейде ұлттық менталитеттің өзіндік ерекшелігін құрайтын байырғы, терең құндылықтарға сәйкес келмейтіні анық.

Прецедент есімдер мен олардың төңірегіне шоғырланған ақпараттардың кейде сәл күңгірттенгенімен, уақыттың дегеніне бағынбайтын қасиеті бар десек қателеспейміз. Сондықтан, олар ұлт өкілдерімен бірге мәңгі жасасып, ұрпақтан-ұрпаққа мұра болып жетіп отырады және ұлттық мәдениеттің ажырамас бөлігі саналады.

Прецедент есімдердің белгілі бір ұлттық қауымдастық мүшелерінің өзара қарым-қатынасының нормаларын реттеуге ат салысатын, аксиологиялық тұрғыдан алғанда жаман деген немене, жақсы деген немене деген сұрақтың төңірегінде ой туғызуға қосатын өзіндік үлесін жоққа шығаруға болмайды.

Келтірілген дәйектемелер прецедент есімдерді қолданудың адресат пен адресант арасындағы коммуникацияны прагматикалық тұрғыдан реттеудегі қызметінің маңыздылығын байқатады. Өйткені, олар ойды шашыратпай, қысқа да, нұсқа, әрі эмоционалды-экспрессивті тұрғыдан

дәл жеткізуді қамтамасыз етеді. Осы тұрғыдан алып қарағанда, прецедент есімдер тілдік тұлғаның қалыптасуына әсер етеді. Коммуникация барысында түрлі прецедент есімдерді орынды қолдана білу тілдік тұлға танымының тереңдігін байқататын өлшемдердің бірінен саналады.

Тілдік қауымдастық өкілдері өздерінің когнитивтік санасындағы прецедент есімдерді қолданған кезде коммуникативтік-прагматикалық, нақтырақ айтқанда эстетикалық, аксиологиялық мақсатты көздейді. Айтқысы келген ойын дөп жеткізіп қоймай, рецепиентке эксплицит немесе имплицит ақпаратты тасымалдайды. Ал, олардың кейбірінің тіпті түрлі сөздіктерге еніп, тұрақты мағынаға ие болуы аталған тілдік құбылыстың маңыздылығын аңғартса керек.

Қорытынды

Прецедент есімдер астарындағы аялық ақпараттарды игеру белгілі бір лингвомәдени қауымдастық өкілдеріне тән деректерді меңгеру болып табылатыны сөзсіз. Оған қоса, жаһандану үдерісі жағдайында өмір сүріп жатқан ұрпақ үшін прецедент құбылыстарды, оның ішінде прецедент есімдер аясындағы құндылықтар жайлы мағлұматтарды білу аса маңызды. Сондықтан, прецедент есімдердің дүние бейнесін жасаушы, ұлт өкілдерінің тұрмыс-тіршілігін сипаттайтын, оның тілі, мәдениеті мен менталдығынан ақпарат беретін баға жетпес қор, ұлттық қауымдастық мүшелерінің санасында стереотип, ассоциация, эталон, символ ретінде қолдануға даяр тұрған лингвокультуремалар екендігіне көз жеткіземіз. Өйткені, олар адамдардың өзін қоршаған ақиқат дүние туралы жинап-терген ақпараттарын кодтап қана қоймай, оларды тасымалдаушы қызметін қоса атқарады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 363 с.

[2] Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М.: Academia, 2000. – 139 с.

[3] Семенец О.П. Прецедентный текст в языке газеты (Динамика дискурса 50-90-х годов): Дис. канд. филол. наук. – СПб., 2004. – 356 с.

[4] Постнова Т.Е. Прецедентные тексты в печатной рекламе: Дис. канд. культурол. наук. – М., 2002. – 189 с.

[5] Ихсанғалиева Г.К. Функционально-прагматический анализ заголовков (на материале казахстанских газет и телепрограмм): автореферат канд. филол. наук. – Алматы: КазНУ, 2000. – 28 с.

[6] Иманбердиева С.Қ. Қаладағы тағамхана атаулары: Филол. ғылым. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған дис. авторефераты. – Алматы: ҚазҰУ, 2001. – 23 б.

- [7] Нахимова Е.А. Прецедентные имена в массовой коммуникации: монография. – Екатеринбург: УрГПУ, 2007. – 207 с.
- [8] Красных В.В. Этнопсихолингвистика и Лингвокультурология. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с.
- [9] Абдыханова Б.А. Прецеденттік мәтін және ұлттық дүниетаным // Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы. Ғылыми журнал. – Астана, 2017. – №2. – 243-248 бб.
- [10] Дереккөз: <https://envoc.ru/>
- [11] Дереккөз: <https://context.reverso.net/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4/>
- [12] Дереккөз: <https://verdict.justia.com/2014/06/26/drones-new-peeping-toms#:~:text=Drones%20as%20the,ANITA%20RAMASASTRY>
- [13] Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: Аруна Ltd., 2010.
- [14] Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – М.: Русский язык, 1984. – 944 с.
- [15] Дереккөз: <https://ru.qaz.wiki/wiki/>

REFERENCES

- [1] Karáýlov Iý.N. Rýsskii iazyk i iazykovaia lichnost (Russian language and language personality). M.: Naýka, 1987. 363 p. [In Rus.]
- [2] Slyshkin G.G. Lingvokýltýrnye konsepty presedentnyh tekstov v soznanii i diskýrse (Linguistic and cultural concepts of precedent texts in consciousness and discourse). M.: Academia, 2000. 139 p. [In Rus.]
- [3] Semenets O.P. Presedentnyi tekst v iazyke gazety (Dinamika diskýrsa 50-90-h godov) (Precedent text in newspaper language (Dynamics of discourse in the 1950s-1990s): Dis. kand. filol. naýk. Spb., 2004. 356 p. [In Rus.]
- [4] Postnova T.E. Presedentnye teksty v pechatnoi reklame (Precedent texts in print advertising): Dis. ... kand. kúltýrol. naýk. M., 2002. 189 p. [In Rus.]
- [5] Ihsangaliyeva G.K. Fýnktsionalno-pragmaticheskii analiz zagolovkov (na materiale kazakhstanskikh gazet i teleprogramm) (Functional and pragmatic analysis of headlines (based on Kazakhstanian newspapers and TV programs)): avtoref. kand. filol. naýk. Almaty: Kazný, 2000. 28 p. [In Rus.]
- [6] Imanberdieva S.Q. Qaladaǵy taǵamhana ataýlary (Names of restaurants in the city): filol. ǵylym. kand. avtoref. Almaty: Qazúy, 2001. 23 p. [In Kaz.]
- [7] Nahimova E.A. Presedentnye imena v massovoi kommunikatsii: monografiya (Precedent Names in Mass Communication: Monograph). Ekaterinbúrg: Ýrgpý, 2007. 207 p. [In Rus.]
- [8] Krasnyh V.V. Etnopsiholingvistika i Lingvokýltýrologiya (Ethnopsycholinguistics and Linguoculturology). M.: Gnozis, 2002. 284 p. [In Rus.]

[9] Abdyhanova B.A. Presedenttik mátin jáne ulttyq dúnietanym (Precedent text and national worldview). Eýrazia gýmanitarlyq institýtynyń HABARSHYSY. Gylymy jýrnal. Astana, 2017. №2. 243-248 pp. [In Kaz.]

[10] URL: <https://envoc.ru/>

[11] URL: <https://context.reverso.net/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4/>

[12] URL: [HTTPS://VERDICT.JUSTIA.COM/2014/06/26/DRONES-NEW-PEEPING-TOMS#:~:TEXT= DRONES%20AS%20THE,ANITA%20RAMASASTROY](https://verdict.justia.com/2014/06/26/drones-new-peeking-toms#:~:text=DRONES%20as%20the,anita%20ramasastroy)

[13] Islam. Entsiklopediialyq anyqtamalyq (Encyclopedic reference book). Almaty: Arýna Ltd. JShS, 2010 [In Kaz.]

[14] Kýnin A. V. Anglo-rýssskı frazeologicheski slovar (English-Russian Phraseological Dictionary). M.: Rýs. 1az., 1984. 944 p. [In Rus.]

[15] URL: <https://ru.qaz.wiki/wiki/>

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НЕКОТОРЫХ ПРЕЦЕДЕНТНЫХ ИМЕН В КАЗАХСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

*Снасапова Г.Ж.¹, Нурсултанкызы Ж.², Оралбаева Г.С.³

¹к.ф.н., Кызылординский университет Болашак,
Кызылорда, Казахстан,

²к.ф.н., доцент, Кызылординский университет Болашак,
Кызылорда, Казахстан,

³м.п.н., Кызылординский университет Болашак, Кызылорда, Казахстан

*¹E-mail: gul.snasapova@mail.ru

²E-mail: zhaznur@mail.ru, ³E-mail: oralbaeva1904@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются некоторые казахские и английские антропонимы, выступающие в качестве прецедентных имен. Данные языковые феномены выражают ценностные ориентации лингвокультурных сообществ казахов и англичан, вплетаются в их языковой фонд.

Цель статьи – определение роли и места некоторых прецедентных имен в языковом сознании казахов и англичан. Работа выполнена в лингвокультурологическом направлении. Авторы считают, что прецедентные имена не ограничены временем и поэтому они передаются от поколения к поколению. На основе проведенного исследования особое внимание уделено свойству прецедентных имен, способствующих регулированию норм взаимоотношений членов языкового социума. Особый интерес у авторов вызвали когнитивные функции, выполняемые прецедентными именами, как символ, эталон, стереотип, ассоциация и др. Проанализирован прагматический потенциал прецедентных имен,

встречающихся в заголовках статей и рекламных текстах, отмечена их роль как одного из инструментов трансляции понятия и познания, накопленного веками. Не осталась без внимания и фоновая информация вокруг прецедентов, обладающих насыщенной эмоционально-выразительной окраской, превратившихся из имен собственных в имена нарицательные. Также рассмотрена система ценностей вокруг прецедентных имен и проведен анализ лингвокультурных сведений, отличающихся оценочными свойствами, соответствующими таким параметрам, как: хорошее-плохое, положительное-отрицательное, сильное-слабое и др. Отмечено, что в аксиологическом плане они дают оценку поведению и поступкам людей, событиям социальной жизни.

Приведенные примеры доказывают, что прецедентные имена являются важной частью когнитивной базы носителей языка и относятся к числу уникальных лингвокультурных единиц. Использован сопоставительно-описательный метод, раскрыты культурные коды имплицитной информации, сделанные выводы доказаны на конкретных примерах. Примеры приведены не только из легенд, преданий, произведений известных поэтов и писателей, а также со страниц прессы.

Практическая значимость статьи состоит в том, что полученные в ней результаты могут быть использованы в теоретических курсах по когнитивной лингвистике, лингвокультурологии, сравнительной типологии, а также в работе семинаров, непосредственно в практике обучения английскому языку.

Ключевые слова: прецедентные имена, фоновые знания, экстралингвистическое явление, межкультурная коммуникация, лингвокультуремы, культурный код, эксплицитная информация, имплицитная информация.

LINGUOCULTURAL PECULIARITIES OF SOME PRECEDENT NAMES IN THE KAZAKH AND ENGLISH LANGUAGES

*Snasapova G.Zh¹, Nursultankyzy Zh.², Oralbayeva G.S.³

*¹can.of Philol.Sc., Kyzylorda Bolashak University, Kyzylorda, Kazakhstan,

²can.of Philol.Sc.,docent, Kyzylorda Bolashak University,
Kyzylorda,Kazakhstan,

³Master of Ped.Sc., Kyzylorda Bolashak University, Kyzylorda,Kazakhstan

*¹E-mail: gul.snasapova@mail.ru

²E-mail: zhaznur@mail.ru, ³E-mail: oralbaeva1904@mail.ru

Abstract. This article discusses some Kazakh and English anthroponyms, serving as the precedent names. These linguistic phenomena express the value orientations of the linguistic, cultural communities of Kazakhs and Englishmen. They are also woven into their language fund.

The purpose of the article is to determine the role and place of some precedent names in the linguistic consciousness of Kazakhs and Englishmen. The work was carried out in the linguoculturological direction. The authors consider that precedent names are not limited by time and therefore they are conveyed from generation to generation. On the basis of the conducted research, special attention is paid to the property of precedent names that contribute to the regulation of the norms of relations between members of the linguistic society. The article also pays special attention to the cognitive functions that precedent names perform as a symbol, a standard, a stereotype, an association, etc. The authors analyzed the pragmatic potential of precedent names found in the headlines of articles and in advertising texts, noted their role as one of the tools for broadcasting concepts of knowledge accumulated over centuries. The background information around the precedents that have a rich emotional and expressive coloring, which have turned from proper names into common names, has not been left without attention. The system of values around precedent names is also considered. The analysis of linguistic and cultural units differing in evaluative properties corresponding to such scales as good-bad, positive-negative, strong-weak, etc. is carried out. It is noted that in axiological terms, they assess the behavior and actions of people, events of social life. The authors prove that precedent names are an important part of the cognitive base of native speakers.

Comparative-descriptive method was used, cultural codes of implicit information were revealed, and the conclusions made were proved by concrete examples from legends, works of famous poets and writers, etc.

The practical significance of the article is in the fact that the research results can be used in the theoretical courses on cognitive linguistics, linguoculturology, comparative typology, as well as in seminars directly for the practice of teaching English.

Keywords: precedent names, background knowledge, extralinguistic phenomenon, cross-cultural communication, linguoculturemes, cultural code, explicit information, implicit information.

Статья поступила 25.03.2022

UDC 81'276.5
SRSTI 16.21.47
DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.014

TENDENCY IN USE OF EPONYMS BASED ON MODERN LITERARY NAMES

*Taubayev Zh.T.¹, Mazhitova A.B.²

*¹PhD and Associate Professor of the Department of Turkology and Theory of Language, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,

²nd year Master's Degree Candidate, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*¹e-mail: Certina_swiss@mail.ru, ²e-mail: mazhitovaa@mail.ru

Abstract. Eponym is a real or mythical person, place, or thing after whom or which someone or something is, or is believed to be, named. They have long and interesting history and are widely used in scientific discourse; moreover some of them come from the names of literary characters or refer to popular compositions. Eponyms especially terms based on literary names arouse interest in science, deepen our knowledge and enrich vocabulary, thereby making our daily practice more humane.

In this article, we highlight some eponyms derived from literature, touching on an almost unknown but hard-to-reach corner of terminology, and consider the characteristics of literary characters, the circumstances that led to their creation, and the reason for their adaptation in scientific terminology. The purpose of the work is to identify the tendency to use the name of a literary hero in the formation of eponymous terms and figurative associations that are reflected in mental activity in this case. To achieve this goal, the following methods were used: synthesis (generalization of results); descriptive analysis (selection of terms, cataloging of material (data) and other general scientific methods. As a result of the analysis, the reasons and motivation for the emergence of new literary eponyms in scientific discourse were identified, which in turn explains the growing trend in their use, and why many scientists are against the use of names popular characters in the name of scientific discoveries.

The significance of this study lies in a more detailed and in-depth study of such a linguistic phenomenon as eponyms based on literary characters. The research materials can be used as reference material by translators and linguists involved in the study of international terminological registers.

Keywords: eponyms, eponymous terms, terminology, onomastics, literary names, literary characters, nomenclature, literary eponyms.

Basic provisions

1. The national and cultural specificity of the terminological picture of the world is most clearly manifested in terms formed by association with works of culture and art.

2. The vocabulary of the language, its composition, structure is subject to the constant influence of changes taking place in society and science.

3. Well-known literary eponyms have bright ideosemantics. The use of the name of a literary hero always evokes figurative associations that are reflected in mental activity that determines human behavior.

4. Eponymization always correlates with discoveries and with the use of new scientific concepts that become common to all mankind. It means that eponymization with the help of the names of literary characters attracts the interest of the general public and the media.

5. Eponymous terms based on the names of literary characters are motivated and do not harm the conceptual lexical system of the language.

Introduction

By definition, the word eponym comes from the Greek eponymos (Eponymos - epi 'after' and onoma 'name') and means the person after whom something is named or is thought to be named. In other words, traditionally, an eponym was used to refer to a hero, a real or fictional person whose name or derivatives of it have various cultural associations and have become an integral part of cultural discourse, and whose name has become synonymous with an era, event, object, practice, or the like [1]. As a rule, these names are associated with a certain (sometimes more than one) quality, character trait, behavior, and so on. Eponymic terms are found in such sciences as philosophy, chemistry, physics, medicine, geography, etc. It is known that most of them belong to the field of medicine.

Eponyms have a long and interesting history, and by the trends in naming things and the phenomenon of proper names, we can also trace the culture of a certain period of time [2]. Many, if not most, existing eponym dictionaries, such as Beeching, C. L. "A Dictionary of Eponyms" (1979), Douglas, A. "Webster's New World dictionary of eponyms: common words from proper names" (1990) and Freeman Morton S. "A New Dictionary of Eponyms" (1997) are monolingual. Apart from eponym dictionaries per se, other types of dictionaries include: allusion dictionaries such as Urdang and Frederick G. Ruffner, Jr., "Allusions – Cultural, Literary, Biblical and Historical: Thematic Dictionary" (1982) and Cole, S. "The Facts on File Dictionary of Cultural and Historical Allusions: From the Middle Ages Through the 20th Century" (2001). Some of them include proper names or phrases containing proper names, but for the most part present them without a broad cultural context. And only in the 21st century eponymous dictionaries of a systematizing type were created: the dictionary by Blau M. G. "The fate of eponyms. 300 stories of the origin of names: a reference dictionary" (2010), Kakzanova E. M. "English-Russian-German Dictionary of international eponyms: names and origin. From A to Z" (2015), which are of interest in scientific and applied aspects and, above all, as the richest source on linguoculturology.

Eponymic terms, which are linguistic signs, are subject, like other linguistic units, to classification and systematization in accordance with the principles accepted in linguistics, based on conceptual characteristics. Terms of the same name can be classified according to several criteria, one of which is classification according to the type of proper names on which they are based. For example, proper names, geographical names, etc.

The national and cultural specificity of the terminological picture of the world is most clearly manifested in terms formed by association with works of culture and art. Therefore, an interesting example of this category are terms of literary origin such as "Alice in Wonderland Syndrome". This eponym is an allusion to Lewis Carroll's famous book *Alice in Wonderland* (1865), in which the main character Alice experienced conditions similar to the symptoms of this syndrome. People diagnosed with Alice in Wonderland Syndrome (AWS) have severe perceptual problems [3]. In fact, everyday life for them is like those scenes from *Alice in Wonderland*, where objects seem incredibly small or frighteningly large. The work "Alice in Wonderland" enriched the scientific discourse with another eponymous term – "The Cheshire Cat syndrome" [4]. Cheshire cat cider describes mysterious cases in which there is no full set of symptoms of the disease, as in the situation with the Cheshire cat, which had no body, but only a smile. It is interesting that there was another obsolete term for "Alice in Wonderland Syndrome" – "Lilliputian hallucination". This is a metaphor based on Jonathan Swift's *Gulliver's Travels* (1726), in which the author describes the "little people" who lived on Lilliput Island. This name originated due to the fact that some patients with this syndrome incorrectly and distortedly perceive the size of objects around.

In the process of the development of science, the emergence of new literary works, terminologies disappear, some words become obsolete, others appear. Since the vocabulary of the language, its composition, structure is subject to the constant influence of changes taking place in society and science. The reasons for the emergence of obsolete words in the language, which also apply to terms: the disappearance of an object, the thing that it is called, the displacement of words by foreign or other more popular words, language economy (abbreviation of words), a change in the prefix or suffix of a word. Thus, "Lilliputian hallucination" and "Alice in Wonderland Syndrome" are an example of one term becoming obsolete and being replaced by a more popular and widely used eponym for ease of use and understanding.

Material and methods

The first eponym dictionaries that appeared in the middle of the 20th century were monolingual dictionaries, first of medical eponyms, and then of terms from other fields of science, more often giving explanations to eponyms-phrases, rather than monosyllabic terms [1]. Analyzing the functional range of terms-eponyms, it is worth noting that their use can be traced both in oral and written types of discourse, within which they bear a certain functional orientation.

Since our goal was to identify eponyms based precisely on the names of modern literary characters, and they appeared relatively recently and most often are not mentioned as often as eponyms based on the names of scientists, it was decided to take online dictionaries of eponymous terms: *oxfordreference.com*, *etymonline.com* and *whonamedit.com* (the most complete database of English eponymous terms). By analyzing the vocabulary of the above resources, 20 eponyms based on literary names were collected, among which 17 are terms of neurology and other spheres of medicine and the remaining 3 are the namings of recently discovered living organisms.

The corpus of general and particular scientific methods were used in the work. General scientific methods include: synthesis (generalization of results: formation of the primary subject of description - signs, parameters and characteristics of the object, marked as significant and essential, and constituting the main analytical focus of observation and description); descriptive analysis (selection of eponymous terms based on literary names, namely modern among all other types via cataloging (typology, systematization or categorization) of material (data), opening up the possibility of studying its composition, structure, characteristics, the most general relationships between them, as well as subject-specific qualities) and some of the particular scientific methods as mentioned below.

The logical-linguistic method is based on the laws of logic and terminology, which are important for the development and formation of the conceptual terminological system of any science, as a philosophical generalizing toolkit in relation to specific scientific knowledge, which has the right to its own characteristics and some deviations from the generalized norm. In relation to the objectives of this study, a systematic approach involves the analysis of terminological vocabulary as a special sign system, taking into account the hierarchical relationships existing in it, a comprehensive consideration of terminology as a specialized layer of vocabulary.

Result and discussion

Precedent names are the most important part of the national culture in its historical development, closely related to national values and traditions. The system of precedent phenomena is one of the tools for transmitting the "cultural memory" of the people from one generation to another and at the same time a way of uniting the people around their cultural values and moral ideals [5]. Precedent phenomena often act as the nation's moral standards, fixing its assessment of reality. It is language that is a universal material carrier, through which information is recorded and accumulated, received and processed in the process of microontogenesis, i.e., the development of an individual, and macroontogenesis, the development of mankind as a whole. Therefore, it is not surprising that eponyms based on popular literary works began to appear.

Literary anthroponyms - an anthroponym of a work of art, which, in addition to the nominative function, has a stylistic function; can have a social

and ideological load, usually serves as a characteristic of the hero of the work. As we can see from the examples, a significant part of the terminological units, which are based on the name of a literary hero, are complex terms of psychoanalysis, while eponyms, as a rule, are characterized by expressiveness, both positive and negative [6]. Well-known literary onyms have bright ideosemantics. The use of the name of a literary hero always evokes figurative associations that are reflected in mental activity that determines human behavior. Psychiatry is the area where the stereotype of behavior contributes to the understanding of the clinical picture of pathology. Therefore, the use of the names of literary characters is a good metaphor, for the most part correctly perceived in a professional environment.

The following terms of an eponymous nature, based on modern literary names of characters, can serve as an example:

- Dorian Gray Syndrome – Like Oscar Wilde's conceited creation Dorian Gray, people with this body dysmorphic disorder have a "compulsive preoccupation with physical attractiveness". They do not cope well with aging and often resort to different methods to keep their youth as long as possible: *That guy is so obsessed with staying young, I think he has Dorian Gray syndrome* [7].

- Superman syndrome. This rare disease, which affects males who have an extra Y chromosome (XYY). Males with Superman syndrome may have a variety of physical differences, including above average height, large head, increased belly fat, and clinodactyly, or fifth fingers that curve inward [7].

- The Cinderella complex is an exclusively female state in which women are subconsciously afraid of independence. It leads to inappropriate or ineffective behavior at work, to anxiety about success, to the fear that independence will lead to the loss of femininity [7].

- "Sleeping Beauty syndrome" is the Disneyfied name for a rare neurological disorder known as Kleine-Levin Syndrome (KLS). The condition is associated with excessive episodes of sleep that can last for weeks. Any regular activities stop during these episodes [7].

- Syndrome of Rapunzel. Rapunzel was known for letting her hair down, but those suffering from "Rapunzel Syndrome" eat it. This extremely rare and extremely horrifying condition is the result of a combination of trichotillomania (an obsessive desire to pull out one's hair) and trichophagia (an obsessive desire to eat one's own hair). Eaten hair accumulates in the stomach, which leads to a variety of digestive problems [7].

- Bambi Complex – named after the Disney character Bambi, a cute little deer whose mother was shot. People suffering from the Bambi complex are very sentimental and sympathetic towards wildlife and wild animals [7].

- Tyler Durden Syndrome. Tyler Durden (a main character in Chuck

Palahniuk's novel *Fight Club* with personality disorder) is a wonderful explanation of the medical term "multiple personality". The disorder is accompanied by memory lapses that cannot be attributed to ordinary forgetfulness. This syndrome takes on new meaning in the age of the Internet, when you can pretend to be someone other than who you really are and sculpt yourself with doubles, good and bad [7].

- Munchausen syndrome. The syndrome was named after a well-known literary hero. Its real prototype was the German baron Karl Friedrich Munchausen, who became famous for telling unusual fantasy stories in his hunting pavilion that quickly spread throughout the surroundings. Munchausen's syndrome is a mental disorder that manifests itself in the form of exaggeration, artificial provocation or simulation of various symptoms and misleading relatives, friends and medical professionals: *"Tami continuously complained about 'how crazy' the workplace had been for the last six weeks, despite the fact that her inbox was full, her outbox was empty, and the customer she was complaining to was there to complain that she hadn't processed his check. She clearly has Workplace Munchausen Syndrome"* [7].

- Pollyanna Syndrome. The name of this syndrome comes from the name of the heroine described in the novel by Eleanor Porter. The plot of this work describes the life of 12-year-old Pollyanna, whom her father taught to "play for joy." The meaning of this peculiar game was that in any bad event that happens, you can always find something good and get joy from it. People with Pollyanna Syndrome are examples of unfounded positive thinking. Psychologists consider such a reaction to be a defense mechanism, which manifests itself in an unconscious or not quite conscious effort to see any event only from the positive side: *"I was going to jail but my girlfriend was being a pollyanna saying it would be a learning experience"* [7].

- Plushkin's syndrome is a mental disorder that manifests itself in littering the home with various unsuitable objects and neglecting hygiene standards. The syndrome's name is given in honor of the hero of "Dead Souls" Nikolai Vasilyevich Gogol [7].

The influence of the national-cultural component can also be traced in other associative terms formed by analogy with the characters of masterpieces of classical literature. Examples are the terms "Robin Hood syndrome" (outflow of blood into the pool of the clogged cerebral vessel from the pools of neighboring vessels, leading to insufficient blood supply in the area of the latter), "Mowgli Syndrome" (set of symptoms observed in children who grew up in conditions of complete social isolation), "Othello Syndrome" (psychotic disorder associated with feelings of morbid jealousy) and others [6].

Thus, the above examples prove that a fragment of the terminological picture of the world, studied on the basis of eponyms, undoubtedly contains

a national-cultural component. And over time, associative term formation not only does not stop, but is activated, which gives rise to a new, not yet included in dictionaries, layer of terms with "cultural" semantics, reflecting the realities of today – Harry Potter Syndrome (A syndrome someone who is vain, narcissistic, and full of their self often has), Superman Syndrome, etc [8]. This fact speaks of the productivity of associative term formation and the need for further research on the terminological picture of the world in terms of identifying its national and cultural specifics.

The transition of proper names as representatives of special vocabulary into the common lexicon of the language is carried out in different ways. Thus, eponymization always correlates with discoveries and with the use of new scientific concepts that become common to all mankind. It means that eponymization with the help of the names of literary characters is widespread not only in medical discourse, and the evidence of this is the development of the trend of using eponyms based on modern literary names among scientists involved in the study of new types of living organisms. The tradition of naming many organisms and plants with pop culture-inspired names is not new. For example, *Sauroniops Pachytholus* / Dinosaur (was named after the dragon from Sauron's *The Lord of the Rings*), *Otocinclus batmani* (discovered in 2007, a species of catfish with a bat symbol on its tail was named after Batman, a comic book hero), *Gollum Suluensis* (The New Zealand shark is named for Gollum of J.R.R. Tolkien's *The Lord of the Rings*) and so on [4].

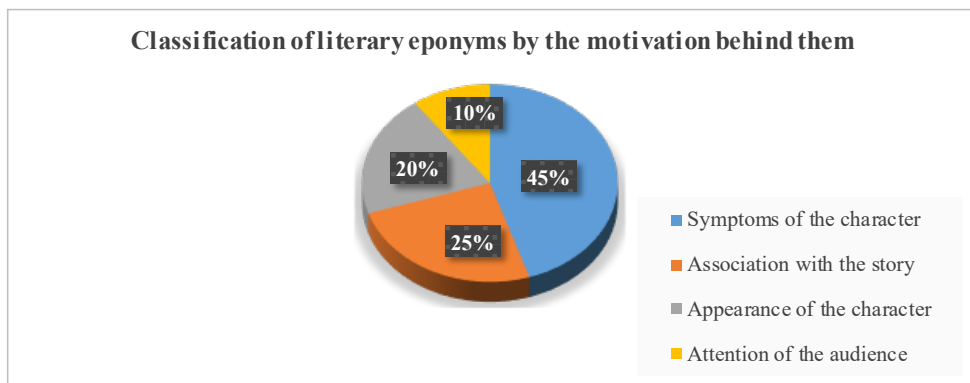
Now the question is, why are so many plant and animal species named after fictional characters from movies and TV shows? The answer is simple, because that is what attracts the interest of the general public and the media. In this day and age when public funding for scientific research is drying up, any support and recognition can be a game changer.

However not everyone in the scientific community sees this growing trend as positive. The scientific names of species remain forever, and some fear that such ephemeral names will lose their meaning in decades or centuries. Another criticism is that the media attention for these new discoveries is so focused on the name that the actual science behind it remains belated. While not a new phenomenon, it seems to be gaining momentum as science funding wanes and scientists are forced to be more creative in presenting their research to the public.

It is important to note that the very essence of the transition from the precedent name to the eponym lies in the metonymic transfer. That is, the "qualitative" features of the bearer of the precedent name are transferred to all the holders of these qualities (from the part to the whole, while the whole is the commonality of all the holders of certain qualities), and it is they who become the integral (unifying) features of this group of people or objects, which makes it possible to designate them with one name.

In this review, all proper names that are part of the studied terminological units are allusions to certain works of English and American literature and were

classified according to the motivation of their naming. According to the results of the analysis, the 45% of all the analyzed eponyms were terms denoting mental and neurological disorders the symptoms of which are similar to the sensations, phobias and disorders experienced by certain literary characters, as “Dorian Gray Syndrome”, “Tyler Durden Syndrome” etc.

Picture 1 - Motivational classification of literary eponyms

Also, it was marked that in 25% of the cases the eponymous name is associated with the story itself, in which the main character appears, although the characters themselves do not have any deviations (“Harry Potter Syndrome”, “Robin Hood syndrome” etc.). While in other eponymous terms (20%) literary characters were chosen as metaphors because of their appearance (“The Cheshire Cat syndrome”, Superman syndrome etc.). The remaining 10 percent are terms that were named after famous literary characters just to attract the attention of the audience.

The results of the analysis also showed that 85% of all analyzed eponyms and 100% of neurological eponymous terms have a negative meaning. The reason for this phenomenon is that neurological eponyms most often denote psychological disorders or diseases and are used in a phrase paired with words like “syndrome” or “complex”. In many cases, the terms “syndrome” or “complex” denote various symptom complexes, as a subjective or objective sign of a disease, or a conspicuous phenomenon, including not only as a result of changes occurring in the body, but also as a result of chemical, physical and biological processes. In medicine, the concepts of “syndrome”, “complex” as a reflection of the pathological process are usually synonymous.

Proper names, despite the already established tradition of their study, remain one of the problematic areas of onomasiological research. In the study of proper names that function as part of complex names, one aspect is fundamentally important, it can be characterized as motivational. The motive or motivation, being part of the cognitive approach to the analysis of linguistic phenomena, involves an explanation of how a particular name appeared in the language, which motivates the choice of a particular linguistic sign to designate a particular subject.

Eponymic terms based on the names of literary characters are motivated and do not harm the conceptual lexical system of the language. Since literary eponymous terms evoke strong associations with all familiar characters, their stories and characteristics. They mark the concept, reflect the specific features of the objects of the nomination and the essence of the described phenomenon, and, as a result, are informative.

Also, one of the reasons for the growing trend in the use of literary eponyms is their accessibility and understandability not only to a specialist in a narrow direction, but also to other people familiar with literary works from which these eponyms originate. Eponyms of this kind attract the attention of the general mass of people to research and science, and this is just in the hands of many scientists. The result of this phenomenon is a growing trend of creating and using eponyms based on the names of Disney characters, comics, and other popular franchises.

Conclusion

Thus, taking into account the tropic and metaphorical thinking of an individual as the main factor that determines the presence of a national-cultural component in eponymous terms, as well as the whole complex of their inherent functions, we can conclude that eponymous terms, on the one hand, are an integral part of the process of determinology of English terminology, and on the other hand, they have an emotional and expressive charge necessary for the implementation of a significant part of the functional range of author's means within the framework of works of popular science discourse [9]. Eponyms facilitate memorization, since at the mental level the recipient receives a complete picture of the image of the object of reality. The use of eponyms in the circle of narrow specialists provides a quick understanding of the current picture, conveys the continuity of knowledge, reflects the main stages in the development of science, the struggle of opinions and views, the formation of a person's scientific worldview.

Although the name of a politician, a popular actor, a character in a popular film or cartoon may quickly be associated with some characteristics of its wearer, these connotations may be short-lived and should be distinguished from eponyms covered in the patina of time [10]. This does not mean that modern names with an uncertain cultural future should necessarily be excluded; however, before being included, they must be evaluated for their promise to eventually achieve lexicalized status. In order for a personal name or even any proper name to become a common noun, it is necessary that extralinguistic knowledge become part of the linguistic knowledge of the speakers. What members of a given linguistic community know about a person serves as a resource bank from which, according to the needs of the speaker, the basic components are extracted, serving as building blocks for constructing meaning.

In addition, the few literary sources that gave them names or the names of their characters were written long before they were used as eponyms,

when they became a well-established component of social culture. Literary material, like any other material created by art, and especially works of art that are universally known, are of great value in science, including medicine, due to the effect of artistic symbolic images on stimulating the imagination and abductive thinking, which are key mental functions for humans.

Eponymous terms are nominatively significant linguistic signs that not only transmit and store technical information, but also serve as a source of linguocultural information. Thus, the process of eponymization as a new formation in the terminological apparatus of science needs to be described, systematized and classified.

Along with the aforementioned aspects, eponyms add color to scientific communication, deepen our knowledge, and enrich our scientifically dry, literal medical language. Perhaps the most captivating eponyms come from literature and the visual arts. They expand the limits of our knowledge, place scientific discoveries in the broader context of human culture and help conceptualize names using non-technological language.

Speaking about the possible aspects of the use of eponymous terminology, we should mention its lexicographic reflection. There are few dictionaries and reference books containing only this class of vocabulary, and their distribution is very limited. In addition, references in these few dictionaries to eponyms with literary origins are not numerous, due to the skepticism of linguists based on the theory that literary works are forgotten faster. A positive trend is the presence of an increased interest in the problem of eponymy among scientists in the field of the history of science and specialists, which gives reason to expect an increase in the number of works devoted to this issue.

REFERENCES

[1] Bragina N.G., Lubensky S. Eponyms as Cultural Key Words and Their Lexicographic Description in English and Russian, *Bilingual Lexicography (Eponimy kak kul'turologicheskie klyuchevye slova i ih leksikograficheskoe opisanie v anglijskom i russkom yazykah // Dvuyazychnaya leksikografiya)*, 2002, No. 1, pp. 419-427. [In Rus.]

[2] Anokhina M.A. Onomasticheskie osobennosti eponimnogo segmenta mezhdunarodnoi sistemy velichin (na materiale russkogo, angliiskogo i nemetskogo yazykov) (Onomastic peculiarities of the eponymous segment of the international system of units (Based on Russian, English and German languages), *Sbornik nauchnykh trudov XVII Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii "Lingvisticheskie i kul'turologicheskie traditsii i innovatsii"*), Tomsk: Izd-vo TPU, 2017, pp. 6-8. [In Rus.]

[3] Etymological online dictionaries of English language. Retrieved January 28, 2022, from: <https://www.etymonline.com/>

[4] Oxford References – Answers with Authority. Retrieved January 27, 2022, from <https://www.oxfordreference.com/>

[5] Akhmedova S. N. Fenomen pretsedentnosti v sovremennykh lingvisticheskikh issledovaniyakh (The phenomenon of precedent in modern linguistic research), *Filologiya i literaturovedenie*, 2015, No. 2. Retrieved January 24, 2022, from: <https://philology.snauka.ru/2015/02/1186> [In Rus.]

[6] Malenova E.D. (2010). Natsional'no-kul'turnyi komponent terminologicheskoi kartiny mira (na materiale funktsioniruyushchikh v angliiskom meditsinskom diskurse eponimov) (The national-cultural component of the terminological picture of the world (based on the material of eponyms functioning in the English medical discourse), *Vestnik Omskogo universiteta*, No. 3, pp. 149-153. [In Rus.]

[7] Freeman M. (1997). *A New Dictionary of Eponyms*: Oxford University Press. Retrieved 27 Jan. 2022, from <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195093544.001.0001/acref-9780195093544>.

[8] Budrys V. Neurological Eponyms Derived from Literature and Visual Art, *Eur Neurol*, 2005, No. 53, pp. 171-178.

[9] Bagiyan A.Yu., Nersesyan G.R., Bzhinaeva M.V. Determinologizatsiya kak element lingvisticheskoi kreativnosti: terminy-eponimy v angliiskom nauchno-populyarnom diskurse (Determinologization as an element of linguistic creativity: eponymous terms in English popular science discourse), *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki*, No. 6-2 (72), 2017, pp. 61-66. [In Rus.]

[10] Kisel' O.V., Dubskikh A.I., Lomakina E.A., Bosik G.A. Konnotativnyi potentsial terminov – eponimov (Connotative potential of eponym terms). *Izvestiya Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta*, 2019, No. 4 (137), pp. 148-151. [In Rus.]

ЗАМАНАУИ ӘДЕБИЕТ ЕСІМДЕРІНЕ НЕГІЗДЕЛГЕН ЭПОНИМДЕРДІ ҚОЛДАНУ ҮРДІСІ

*Таубаев Ж.Т.¹, Мажитова А.Б.²

*¹PhD, Түркітану және тіл теория кафедрасының доценті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан,

*²Түркітану және тіл теория кафедрасының 2 курс магистранты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*¹e-mail: Certina_swiss@mail.ru, *²e-mail: mazhitovaa@mail.ru

Аңдатпа. Эпоним – бұл шынайы немесе мифтік кейіпкер, жер немесе зат есімі берілген не солай есептелінетін жанды немесе жансыз зат атауы. Эпонимдердің ұзақ және қызықты тарихы бар және ғылыми дискурста қолданылу ауқымы кең; олардың кейбіреулері әдеби кейіпкерлердің атына негізделіп немесе танымал шығармаларға сілтеме жасайды. Көркем атауларға негізделген эпонимдер ғылымға деген қызығушылықты оятып, білімімізді тереңдетіп, сөздік қорымызды байыту арқылы күнделікті іс-тәжірибемізге адами фактор қосады.

Бұл мақалада терминологияның белгісіз дерлік бөлігі болып саналатын әдебиеттен алынған кейбір эпонимдерді талдау арқылы әдеби кейіпкерлердің сипаттамаларын, эпонимдердің пайда болуына әкелген жағдайлары және олардың ғылыми терминологияға бейімделу себебі қарастырылған. Жұмыстың мақсаты – әдеби кейіпкердің атын эпонимдік терминдерді қалыптастыру кезінде қолдану тенденциясын және осы үдеріс барысында пайда болытын ақыл-ой әрекетінде көрініс табатын бейнелі ассоциацияларды анықтау. Осы мақсатқа жету үшін келесі әдістер қолданылды: синтез (нәтижелерді жалпылау); сипаттамалық талдау (терминдерді таңдау, материалды (деректерді) каталогтау) және т.б. жалпы ғылыми әдістер. Талдау нәтижесінде ғылыми дискурста жаңа әдеби эпонимдердің пайда болу себептері мен уәждері анықталды, бұл өз кезегінде оларды қолданудың өсіп келе жатқан тенденциясын түсіндіріп, және көптеген ғалымдар ғылыми жаңалықтардың атауында танымал кейіпкерлердің аттарын қолдануға неге қарсы екені туралы сөз қозғайды.

Бұл зерттеудің маңыздылығы әдеби кейіпкерлерге негізделген эпонимдер сияқты тілдік құбылысты егжей-тегжейлі зерттеу болып табылады. Зерттеу материалдарын халықаралық терминологиялық тіркелімдерді зерттеумен айналысатын аудармашылар мен лингвистер анықтамалық материал ретінде пайдалана алады.

Тірек сөздер: эпонимдер, эпонимдік терминдер, терминология, ономастика, әдеби атаулар, әдеби кейіпкерлер, номенклатура, әдеби эпонимдер.

ТЕНДЕНЦИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭПОНИМОВ, ОСНОВАННЫХ НА СОВРЕМЕННЫХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ИМЕНАХ

*Таубаев Ж.Т.¹, Мажитова А.Б.²

*¹PhD, и.о. доцент кафедры тюркологии и теории языка, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан,

²Магистрант 2 курса кафедры Тюркологии и теории языка, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*¹e-mail: Certina_swiss@mail.ru

²e-mail: mazhitovaa@mail.ru

Аннотация. Эпоним – это реальный или мифический персонаж, место или вещь, в честь которого кто-то или что-то названо или считается названным. Они имеют долгую и интересную историю и широко используются в научном дискурсе; некоторые из них происходят от имен литературных персонажей или ссылаются на популярные произведения. Эпонимы, основанные на литературных именах, вызывают интерес к науке, углубляют наши знания и обогащают словарный запас, тем самым делая нашу повседневную практику более человеческой.

В статье анализируются некоторые эпонимы, полученные из литературы и относящиеся к почти неизвестному, труднодоступному уголку терминологии, рассматриваются характеристики литературных персонажей, обстоятельства, которые привели к созданию терминов, определяются причины их адаптирования в научной терминологии. Цель работы - выявить тенденцию употребления имени литературного героя при образовании эпонимических терминов и образные ассоциации, которые отражаются при этом в мыслительной деятельности. Для достижения поставленной цели использовались следующие методы: синтез (обобщение результатов); описательный анализ (подбор терминов, каталогизация материала (данных)) и др. общенаучные методы. В результате анализа выявлены причины и мотивация появления новых литературных эпонимов в научном дискурсе, что, в свою очередь, объясняет растущую тенденцию в их использовании, а также то, почему многие ученые против использования имен популярных персонажей в наименовании научных открытий.

Значимость данного исследования заключается в более детальном и глубоком изучении такого языкового явления, как эпонимы, основанные на именах литературных персонажей. Материалы исследования могут быть использованы в качестве справочного материала переводчиками и лингвистами, занимающимися изучением международных терминологических регистров.

Ключевые слова: эпонимы, эпонимические термины, терминология, ономастика, литературные имена, литературные персонажи, номенклатура, литературные эпонимы.

Статья поступила 05.04.2022

UDC 81-16
SRSTI 16.21.51
DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.015

THE MAIN MODELS OF THE MENTAL VOCABULARY: THEORY AND PRACTICE

*Utelbayeva G.U.¹

¹Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Aktobe Regional State University named after K.Zhubanov,
Aktobe, Kazakhstan, ¹e-mail: belgradesec@gmail.com

Abstract. Recently, attention has been paid by linguists to the interdisciplinary foundations of speech perception. The peculiarities of the processes of understanding speech and speaking indicate a special function of

the human psyche. According to Kopylova M.M. the peculiarities of memory for the perception of different words play an important role. One of the most pressing problems of modern psycholinguistics is the study of the mental vocabulary. The structure and organization of a person's internal lexicon, its role in the processes of perception of native and foreign speech is expressed by the concept of "mental lexicon." The article describes the results of an experimental study to identify the level and strength of mastering internal foreign language vocabulary in an educational situation. specialties of Aktobe Regional University named after K. Zhubanov of the Republic of Kazakhstan It should be noted that, despite the increasing role of the English language in Kazakhstan at the present time, this problem is probably the least worked out. The purpose of the article is to describe the results of scientific research on the process of introducing a foreign word into the student's internal vocabulary system at the level of professional training. The scientific significance of the research: psycholinguistic perception of lexical foreign language units is aimed at strengthening the mental lexicon of the individual and represents the realization of their metalinguistic function. Practical significance reflects the importance of words-identifiers, which help in the study of foreign words to understand their meaning through the words-supports of an associative nature. Main conclusions: the data obtained allow us to identify the features of the entry of a foreign language word into the student's internal vocabulary system at a professional level.

Keywords: psycholinguistics, mental lexicon, mental dictionary, foreign language, speech perception, memory features, experimental study, student.

Basic provisions

The mental lexicon is based on basic language codes that make up a person's internal vocabulary and serve as the basis for identifying new words. Allocate different models of functioning of the mental lexicon.

Introduction

Understanding the nature of human thought is both an ambitious and exciting task, for the solution of which a researcher must inevitably turn to the achievements of various sciences dealing with the problems of human consciousness, his cognitive abilities: cognitive linguistics, psychology, psycholinguistics, philosophy of mind, neurophysiology.

Due to the specificity of meanings that do not depend on the language code and are associated with the general laws of the work of human memory, early assimilation and connection with procedural knowledge, units of the core of the human lexicon play the role of a kind of functional reference points (supports) in the processes of identifying other words. Units of the core of the lexicon are used as "typical examples", through the correlation with which the identification of less typical units that are not included in the

core occurs [1, p. 140]. This phenomenon underlies the study of a foreign language, where the choice of the native language.

Due to the arrival of new information from the outside into the mental lexicon, some random deviations (fluctuations) arise, which can increase and bring a stable structure into an unstable, unstable state. At the first stage of the identification process (due to evolutionarily determined possibilities), the word enters the field of vision of the individual, the stimulus passes through the layers of the retina, reaches the visual receptors, in which the energy of the stimulus is converted into nerve impulses that travel through the fibers of the optic nerve to the brain.

It seems to us that the movement of energy in a situation of recognizing an unfamiliar word is directed from the individual to the word and is expressed in the individual's search for supports and familiar elements that can bring it to meaning. Another flow of energy comes from the word as the impact of the external environment, its associative potential, which in turn is "fertilized" and created by the perceptual, cognitive and affective experience of a person.

Thus, the life of a word is continuously connected with the person who perceives it; outside of interaction with him, it remains a chain of graphemes or sound noise.

Materials and methods

The purpose of the article is to describe the results of scientific research on the process of entering a foreign word into the system of internal lexicon of a student at the level of professional training.

Methodology used: experimental (identification of the threshold of the "educational" lexical minimum) and comparative (comparison of associative fields of English words of the profile for students of the direction, in general 1500 lexical units) were used. The study was based on data obtained from English teachers who participated in the experiment and from 3rd-year students who participated in a series of free Association experiments.

Results and discussion

The mental lexicon, as a concept, goes back to the term mental dictionary, proposed by E. Treisman to denote a repository of words with their meanings in human memory [2, p. 68].

Consider the basic models of mental lexicons.

1. *Lexical search model*: developed by K. Forster, assumes that several representations are stored in a person's memory for each word: phonological appearance, graphic appearance, meaning, as well as basic grammatical information (part-of-speech) [3, p. 539]. In parallel with these representations, the units of access to the mental lexicon are stored in a separate "file": spelling representations of a word for reading, phonological representations for listening to speech, and semantic-syntactic representations for generating speech and writing.

2. *The Logogen model* implies the simultaneous storage of complete lexical information and separate representations of the word intended for

access to the mental lexicon [4, p. 203]. In this model, two components are distinguished: a logogenic system corresponding to the access level, and a cognitive system corresponding to the storage level of complete lexical information.

3. *Interactive activation model* developed by J. McClelland and D. Rumelhart within the framework of connectionism, it involves several levels of representation of linguistic information [5, p. 375]. This is the level of individual features (those elements that make up the letters. For example, for the letter “n” these are two vertical (“|”) and one horizontal (“-”) lines), the level of letters and the level of words (when perceiving a chain of letters, all letters are processed in parallel and simultaneously). The activation of one node leads to the activation of neighboring nodes. But downward and upward interaction is possible only between adjacent levels.

4. *Cluster models*. Cluster models are a hybrid of pomorphic and whole-word storage, in which both all derivatives of one root and the root itself are stored, but not individual affixes. In a partial form, this hypothesis is presented in the work of R. Stanners et al., according to which access to English prefixed derivatives stored in their entirety is carried out only after morphemic analysis.

5. *Two-level morphology models*. Two-tier models with two types of access. In the Augmented Addressed Morphology (AAM) model, full-word recognition is carried out for familiar words, and morphemic analysis for unfamiliar words [6, p. 297]. In a later version of the same model, the scope of morpheme analysis was expanded to include frequency affixes rarely found in pseudo-affix words [7, p. 295].

6. *Models with lemmas*. In the model of M. Allen and W. Badecker, at the level of lexemes, separate morphemes and irregular forms (their phonological representations) are stored, and at the level of lemmas, abstract representations for the root and its allomorphs arising in irregular word forms [8, p. 705]. Both the lexeme level and the lemma level are associated with semantic level representations.

7. *Hybrid models*. Models positioning themselves as containing lemmas are adjoined by hybrid models that also contain a level intermediate between form and semantics, but, unlike previous models, allow both types of access [9, p. 75]. In addition to the morphographic level, at which the spelling / phonological representations of individual morphemes (morph in the terminology of E. Giraudot and M. Vogue), there is a level of whole word forms (lexical in the terminology of K. Dipendal and his colleagues) and a level of meaning (semantic, according to K. Dipendal and his colleagues; conceptual, by E. Girodeau and M. Vogue), as well as a level intermediate between them [10].

Special experiments come to the aid of scientists.

The Associative experiment seems to be the most common experimental way to study the connections between words in linguistic consciousness. He is

known to have come to linguistics from psychology and forensics. Initially, the experiment was used to study the mental activity of mental patients. The first collection of associative norms was a dictionary of American psychologists Grace Helen Kent and Aaron Rozanov. They also proposed a standard list of 100 stimulus words.

The associative experiment technique is simple. The subject is presented with a list of stimulus words, to each of which he must respond with the first reaction word that comes to his head.

Thus, a native speaker sequentially builds a chain of responses: stimulus - response, stimulus - response ... For example, a person is told: TABLE, and he answers: a chair. And another subject to the same stimulus TABLE will answer: it is standing, the third one will say: round, and the fourth one is covered, or the food, or the table is empty (phrases are also allowed) - as to whom it occurs. (For clarity, the stimulus will then be depicted in large, uppercase letters, and the reaction in small, lowercase.) It can be considered that the general, so to speak, strategic principle of the subject's activity in such situations is the imitation of text generation. Responding to a word-stimulus with a verbal reaction, a person somehow creates some text-primitive [11, p. 77]. Of course, the conditions of the associative experiment are artificial; the subject does not have a full stimulus for speech activity, and there are many embarrassing, distracting factors.

Kazakh linguists-researchers Aldash A., Aldasheva K.S. note that the mental lexicon of a linguistic personality acquires relevance at a new stage in the development of the Kazakh language. This is due to the transition of the Kazakh alphabet to the Latin alphabet [12, p. 34]. Also, the authors in their study rely on stereotypes of perception, Cyrillic-skills and the lexical base of the language. Artykbaeva F.I. highlights the diachronic aspect of the mental lexicon as a reflection of the basic values of the personality [13, p. 147].

In our understanding, the mental lexicon is the psychological side of a person's internal vocabulary. It contains information about the meaning of the word, its pronunciation, and its syntactic characteristics. It is also constantly growing and expanding, as there is a constant replenishment of new words. There are modular (two-system) and connectionist (one-system) approaches. According to the first approach, one can single out symbolic recursive rules that rely on the mechanisms of RAM. The second approach allocates the work of associative memory. These approaches were formed on the basis of the study of the English language, in particular, the system of English verbs. At present, we are witnessing its transfer to the mental perception of Russian and other languages.

In our study, a free associative experiment was used to study and assess the perception of reality by native speakers of foreign words by analyzing the identified conceptual systems of respondents. These include the most emphasized components of concepts and ideas about objects of reality, as well as subjective emotional and evaluative characteristics attributed to

these concepts and which are a reflection of the emotional perception of the environment by subjects and themselves in it. The subjects were asked to rate words from the list on a 5-point scale (1 - I hear it for the first time; 2 - I heard (a), but I don't know the meaning; 3 - I know, but don't fully understand the meaning; 4 - I understand the meaning, but I don't actively use the word; 5 - I understand and actively use the word). The experiment made it possible to select incentives that are most understandable. After the first stage, 35 stimulus words from different spheres of life were selected. All words were selected from the English-Russian dictionary by V.K. Muller [14, p. 115]. The respondents were 108 3rd year students of Aktobe Regional State University named after K. Zhubanov. The words were read out with the same length (15 sec.). In response to one stimulus word, the recipient had to write down the first reaction word, which, in his opinion, is associated with the name. Free selection, which was provided to the recipients, allows us to identify the variety of associations that arose in them in connection with the stimulus word (Table 1).

Table 1. A set of words of 35 stimulus words from different spheres of life (English-Russian dictionary by V.K. Muller, 2011)

avatar ['ævətɑ:r]; activation [ˌæktɪ'veɪʃn]; affective [ə'fektɪv];
beach ['bi:tʃ]; bicycle ['baɪsɪkəl]; blab [blæb]; boarding ['bɔ:rdɪŋ]; bracelet ['breɪslət]; brain ['breɪn]; baby ['beɪbi];
cabbage ['kæbədʒ]; caftan ['kæftən]; calcium ['kælsiəm]; call ['kɒl]; chaffy ['tʃæfi]; cinematography [ˌsɪnəmə'tɑ:grəfi];
daddy ['dædi]; didder ['dɪdə]; draft ['dræft]; dwelt ['dwelt];
eagerness ['i:gərnəs]; ebullition [ˌebʊ'lɪʃən];
face ['feɪs]; fiddlesticks ['fɪdlstɪks]; fillip ['fɪlɪp];
gender ['dʒendər]; gladness ['glædnəs];
habiliment [hə'biləmənt]; headmaster ['hed'mæstər];
idealize [aɪ'di:ləɪz]; inaction [ɪ'nækʃən];
jelly-fish ['dʒelɪfɪʃ]; judder ['dʒʌdə];
knew ['nu:]; key [ki:];

It should be noted that in works of this kind, similar associations to the same stimulus are usually generalized (for example, associations of water, drink, alcohol, cocktail to the sambuca stimulus are reduced to the word liquid, and their frequency is summed up), and individual associations are not taken into account. In our work, such associations were not generalized so as not to lose the meaning of the word that arose in the mind of the respondent. This approach allows for a clearer description of the semantic components of the studied words, as well as a deeper analysis of the linguistic picture of the world and the features of the conceptual picture of the world.

In our work, we used the classification of D.I. Terekhova [15, p. 272]. Consider the results.

1. ACTIVATION: 97 different reactions organize the associative field. The associative field is mainly expressed by nouns, although nominative phrases, adverbs, adjectives are occasionally presented.

A significant number of respondents did not find a verbal response for the stimulus - 27.

Syntagmatic reactions include: Windows, cards, Bourne, hormones, something.

Paradigmatic categorical reactions: enable, start, action, code, virus, launch, antivirus, program, process, internet, opening, entrance, software, work, activity.

Phonetic reactions: tasting, motivation, modification, closure, maximization, degradation, multivariate, archiving, registration, integration.

A number of associations do not find a place in the named classification, therefore, into a separate group, we singled out reactions with different relationships between stimulus and response: brain, sim card, acceleration, bomb, knowledge, explosion, sport, door, structure, efficiency, money, rebirth, telephone, success, new, physical education, forward, zombie, coal, designation, start, movement, deposit, energy, adaptation, green.

In a separate group, we also highlight the phrases: IP address, starter package, washing machine.

The associative meaning of the neologism ACTIVATION is very clearly indicated, since the frequency of nuclear reactions is high (in the range of 8 - 27), the components of the meaning are mainly interconnected due to the same "loading" - turn on, start, start, enter. Some of the nuclear reactions are indirectly combined with the key topic; they call the stimulus-related attribute «computer».

2. REALITY: the associative field is represented by 38 different reactions, mainly expressed by nouns, although sometimes they are represented by phrases, adverbs, adjectives.

A significant number of respondents did not find a verbal response for the stimulus - 10.

The following reaction belongs to syntagmatic: show.

Paradigmatic categorical reactions: man, life, people, bright, now, modern, truly, present.

The following reactions belong to word-formation: reality, real, real.

Paradigmatic comparative reactions: fantasy, competition, sleep, abstraction, play, matrix, mess, fear.

Phonetic response: unrealistic.

A number of associations do not find a place in the named classification, therefore, in a separate group, we singled out reactions with different relationships between stimulus and response: soap, event, TV, meaning, argument, television, business, view, program, cartoon, something.

The associative meaning of the neologism REALITY is very clearly indicated, since the frequency of nuclear reactions is high (in the range of 8 -

223), the components of meaning are mainly interconnected due to the seme «reality» - «modern», «reality», «real», «real», « natural «,»life”.

3. KEY: the associative field is organized by 43 different reactions, mainly pronounced nouns, adjectives, less often verbs and nominative phrases.

A small number of respondents did not find a verbal response to the stimulus - 5.

The syntagmatic (emotional-evaluative type) reactions include the following reactions: yellow, license, crane, access, activation, second, violin, gaich, bass.

Paradigmatic categorical reactions: open, password, login, key, computer.

Reactions-personalities: Pinocchio.

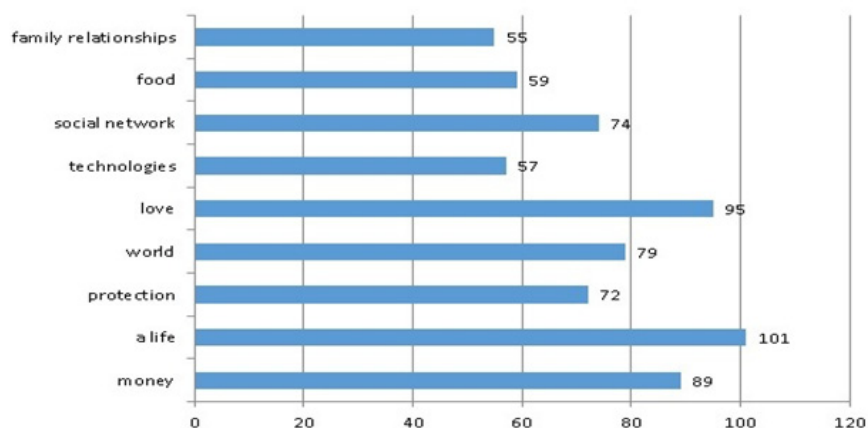
A number of associations do not find a place in the named classification, therefore, in a separate group, we singled out reactions with different relationships between stimulus and response: lock, riddle, heart, master key, door, knowledge, house, bear, message, happiness, box, apartment, Photoshop, crack, stream, motorcycle, car, water, thing, nickname, answer, safe.

We also distinguish phrases into a separate group: keyhole.

The associative meaning of the neologism KEY was understood because the majority chose the reactions «lock», «door», «heart». The neologism itself is associated with the seme «code»: password, entry, activation.

Experimental data on the units of the human mental lexicon and the nature of the connections between them can be obtained using a number of methods: psychophysiological, associative, experiments for free reproduction, using subjective scaling, classification, priming, etc.

The core elements of the conceptual system are the following (Figure 1).

Figure

1. Nuclear elements of the conceptual system, most commonly used by students

The method of conducting an associative experiment perhaps most clearly illustrates the traditional scheme of a psycholinguistic experiment: $S \rightarrow \blacksquare \rightarrow R$, where S is a stimulus, R is the reaction of the subject, and

between them the connection through the "black box," which symbolizes the incomprehensibility of the person under study, an active participant in speech-thought activity. It is not for nothing that when describing this experiment the terms "stimulus" and "reaction" become frequent and obligatory.

Conclusion

The study of the associative experiment showed:

The level and nature of the comprehension of individual concepts among the respondents are not the same, since for one stimulus word there were many variants of reaction words (from 43 to 107 (was there not more?) Depending on the word). Therefore, it can be assumed that a person's consciousness and thinking are influenced by various extra linguistic factors (both individual psychological and socially determined).

The associative field of the respondents was mainly expressed by nouns and adjectives; there was also no single use of adverbs and verbs.

The classification of D.I. Terekhova was taken as a basis, but we also distinguished into a separate group of reactions with different relationships between stimulus and response. In addition, phrases are not excluded from the analysis, despite the fact that such reactions are usually rejected. The nominative nature of word combinations, essentially equating them with a word, allows for a more expressive presentation of the associative field of stimuli.

A fragment of the linguistic picture of the world of the respondents shows the originality of the perception of the mental vocabulary, especially the semantic ones: for example, the new meaning of the word tank - "type of clothing" - was not perceived, meaning tank was associated with the meaning "type of combat vehicle".

Emotional perception of the realities of the surrounding reality does not always coincide with the semantics of the word.

Students are prone to negative evaluative and emotional reactions to the world around them, but since people's consciousness is more focused on a positive attitude to reality, there are more positive reactions to words.

The vocabulary of neologisms is not clearly structured in the picture of the world of native speakers, since a significant number of respondents did not have a verbal reaction.

Thus, we examined the main models of the mental vocabulary, gave a scientific and theoretical characteristic to this concept, and conducted an experiment with students of the Aktobe Regional State University named after K. Zhubanov. It should be noted that for the Kazakh psychological and linguistic science, the associative experiment is used extremely rarely; mainly its elements are used, which cannot give a complete picture of the formation of the mental vocabulary in the subjects.

REFERENCES

- [1] Zolotova N.O. Yadro mental'nogo leksikona cheloveka kak yestestvennogo metazyka: Monografiya. (The core of the human mental lexicon as a natural metalanguage: Monograph). Tver: Liliya Print., 2005. 204 P. [in Rus.]
- [2] Treisman E. Objects and their properties in human visual perception. In the world of science. 1987. 1. pp. 68 – 78.
- [3] Forster K.I., Azuma T. Masked priming for prefixed words with bound stems: Does submit prime permit? Language and Cognitive Processes. 2000. 15 (4–5). pp. 539 – 561
- [4] Morton J. A functional model for memory. Models of human memory. New York: Academic Press. 1970. pp. 203 – 254.
- [5] McClelland J.L., Rumelhart D.E. An interactive activation model of context effects in letter perception: I. An account of basic findings. Psychological Review. 1981. 5. pp. 375 – 407.
- [6] Caramazza A., Laudanna A., Romani C. Lexical access and inflectional morphology. Cognition. 1988. 3. pp. 297 – 332
- [7] Laudanna A., Burani C., Cermele A. Prefixes as processing units. Language and Cognitive Processes. 1994. 3. pp. 295 – 316
- [8] Allen M., Badecker W. Inflectional regularity: Probing the nature of lexical representation in a cross-modal priming task. Journal of Memory and Language. 2002. 4. pp. 705 – 722.
- [9] Diependaele K., Sandra D., Grainger J. Masked cross-modal morphological priming: Unravelling morpho-orthographic and morpho-semantic influences in early word recognition. Language and Cognitive Processes. 2005. 20. pp. 75 – 114
- [10] Giraudo H., Voga M. Measuring morphology: the tip of the iceberg? A retrospective on 10 years of morphological processing. Carnets de grammaire. Toulouse: Université de Toulouse-le Mirail. 2014. 22. pp. 136 - 167.
- [11] Sakharny L.V. Vvedeniye v psikholingvistiku. Izd-vo Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta (An Introduction to Psycholinguistics. Publishing House of the Leningrad State University). Leningrad, 1989. 184 P. [in Rus.]
- [12] Aldash A., Aldasheva K. Predposylki samoorganizatsii leksicheskikh innovatsiy v mental'om leksikone: zakonodatel'nye koncepcii jazykovoj politiki i osnovnye istochniki. The scientific heritage (Prerequisites for self-organization of lexical innovations in the mental lexicon: legislative concepts of language policy and main sources. The scientific heritage). The scientific heritage. M.: 2020. 54. Pp. 32 - 35 [in Rus.]
- [13] Artykbaeva F.I. Otrazhenie bazovykh cennostej v jadre mental'nogo leksikona nositelej jazyka i kul'tury (diahronicheskij aspekt) (Reflection of basic values in the core of the mental lexicon of the native speakers of the language and culture (diachronic aspect)). Dissertatsiya ... kandidata filologicheskikh nauk: 10.02.19, T.: 2017. 147 p. [in Rus.]

[14] Müller V.K. Anglo-russkij slovar' (English-Russian Dictionary). M.: Onyx., 2011, 976 P. [in Rus.]

[15] Terekhova D.I. Vyyavleniye obshchego i idioetnicheskogo v yazykovom soznanii vostochnykh slavyan. YAzykovoye soznaniye: ustoyavsheyesya i spornoye. XIV Mezhdunarodnyy simpozium po psikholingvistike i teorii kommunikatsii: tezisy (Revealing the general and idioethnic in the linguistic consciousness of the Eastern Slavs. Linguistic consciousness: established and controversial. KhIV International Symposium on Psycholinguistics and Communication Theory: Abstracts). M., 2003, pp. 272 - 273. [in Rus.]

МЕНТАЛЬДЫ ЛЕКСИКОННЫҢ НЕГІЗГІ МОДЕЛЬДЕРІ: ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ПРАКТИКА

*Өтелбаева Г.У.¹

*¹педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Қ.Жұбанов атындағы
Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан
*¹e-mail: belgradesec@gmail.com

Аңдатпа. Соңғы кезде тіл мамандары сөйлеуді қабылдаудың пәнаралық негіздеріне назар аударды. Сөйлеу мен сөйлеуді түсіну процестерінің ерекшеліктері адам психикасының ерекше қызметін көрсетеді. М.М. Копылованың пікірінше әртүрлі сөздерді қабылдаудың есте сақтау ерекшеліктері маңызды рөл атқарады. Қазіргі психолингвистиканың ең өзекті мәселелерінің бірі - психикалық сөздік қорды зерттеу. Адамның ішкі лексикасының құрылымы мен ұйымдастырылуы, оның ана тілінің және шетелдік сөйлеуді қабылдау процестеріндегі рөлі «психикалық лексикас ұғымымен көрінеді. Мақалада білім беру жағдайында ішкі шет тілінің лексикасын игеру деңгейі мен күшін анықтау үшін жүргізілген эксперименттік зерттеудің нәтижелері сипатталған. Бұл эксперимент Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің педагогикалық мамандықтарының 3 курс студенттерімен жүргізілді. Айта кету керек, қазіргі уақытта Қазақстанда ағылшын тілінің рөлі артып келе жатқанына қарамастан, бұл проблема ең аз өңделген. Мақаланың мақсаты - кәсіби дайындық деңгейінде студенттің ішкі сөздік қорына шетелдік сөзді енгізу процесі бойынша ғылыми зерттеулердің нәтижелерін сипаттау. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы: лексикалық шет тілдік бірліктерді психолингвистикалық қабылдау жеке тұлғаның психикалық лексикасын нығайтуға бағытталған және олардың металингвистикалық қызметін жүзеге асыру болып табылады. Тәжірибелік маңыздылық шетелдік сөздерді зерттеуде ассоциативті сипаттағы тірек сөздер арқылы олардың мағынасын түсінуге көмектесетін анықтауыш сөздердің маңыздылығын көрсетеді. Негізгі қорытындылар: алынған мәліметтер шет тіліндегі сөздің студенттің ішкі сөздік қорына кәсіби деңгейде ену ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: психолингвистика, ментальды лексикон, ментальды сөздік, шет тілі, сөйлеуді қабылдау, есте сақтау ерекшеліктері, эксперименттік зерттеу, студент.

ОСНОВНЫЕ МОДЕЛИ МЕНТАЛЬНОГО ЛЕКСИКОНА: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

*Утельбаева Г.У.¹

*¹кандидат педагогических наук, доцент Актюбинского регионального университета им. К.Жубанова, Актөбе, Казахстан

*¹e-mail: belgradesec@gmail.com

Аннотация. В последнее время со стороны лингвистов уделяется внимание междисциплинарным основам восприятия речи. Особенности процессов понимания речи и говорения указывают на особую функцию психики человека. По мнению Копыловой М.М., важное значение имеют особенности памяти по восприятию разных слов. Одной из самых актуальных проблем современной психолингвистики является исследование ментального лексикона. Структура и организация внутреннего лексикона человека, его роль в процессах восприятия родной и иностранной речи выражается понятием «ментальный лексикон». В статье описаны результаты экспериментального исследования по выявлению уровня и силы усвоения внутренней иноязычной лексики в образовательной ситуации. Данный эксперимент проводился со студентами 3 курса педагогических специальностей Актюбинского регионального университета имени К. Жубанова Республики Казахстан. Следует отметить, что, несмотря на возрастающую роль английского языка в Казахстане в настоящее время, эта проблема, вероятно, наименее проработана. Цель статьи – описать результаты научных исследований процесса введения иностранного слова в систему внутренней лексики студента на уровне профессиональной подготовки. Научная значимость исследования: психолингвистическое восприятие лексических иноязычных единиц направлено на усиление ментального лексикона индивида и представляет собой реализацию их метаязыковой функции. Практическая значимость в роли слов-идентификаторов, которые помогают при освоении иноязычных слов понять их смысл через слово-опоры ассоциативного характера. Основные выводы: полученные данные позволяют выявить особенности вхождения слова иностранного языка в систему внутренней лексики студента на профессиональном уровне.

Ключевые слова: психолингвистика, ментальный лексикон, ментальный словарь, иностранный язык, восприятие речи, особенности памяти, экспериментальное исследование, студент.

Статья поступила 03.04.2022

2 Бөлім.
АУДАРМА ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ
ПРАКТИКАСЫ САЛАСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕР
Раздел 2.
ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И
ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА
Part 2.
RESEARCHES IN TRANSLATION THEORY AND PRACTICE

UDC 81'25
SRSTI 16.31.41
DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.016

**THE ROLE OF CROSS-CULTURAL COMMUNICATION IN
TRANSLATION IN THE FIELD OF DIPLOMACY**

***Smagulova A.S.¹, Zhunisbek L.²**

***¹candidate of philological sciences, professor of diplomatic translations
chair, faculty of international relations,**

al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,

**²2nd year undergraduate student of the specialty "Translation business in the
field of international and legal relations"**

al - Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

***¹e-mail: aigerim_0715@mail.ru, ²e-mail: zhunisbek.lina@mail.ru**

Abstract. The article analyzes the influence and role of cross-cultural communication in the process of translation in the field of diplomacy. The purpose of this article is to study the characteristics and concepts of translation in the field of diplomacy, and to study the influence and importance of cross-cultural awareness on translation in the field of diplomacy. The theoretical and practical significance of the study is determined by the fact that it can be useful for everyone who deals with the translation issues in the field of international relations, and makes it possible to more deeply understand the indicative characteristics of communicative value in translation in the field of diplomacy.

According to the result of the article, it was presented that diplomatic language has a strong political nature. Translation in the field of diplomacy is not only to require translation to reach a certain level, but to grasp its inherent skills from a deeper level. The cultural differences in the process of moving from one language to another can hinder or even terminate the diplomatic communication process; finally, the article defines translation as rational

communication between different cultures and languages, and introduces two translation steps.

In order to achieve the research aim, the authors applied the descriptive and comparative analysis methods, such as taking the translation of cross-cultural communication between Chinese and English as the main argument describes the comparison and exchange of Chinese and Western cultures, and finally points out the important role of cross-cultural awareness in translation in the field of diplomacy.

Keywords: Communication, non-verbal communication, cross-cultural communication, culture, diplomacy, translation, translation in the field of diplomacy, intercultural awareness

Basic Provisions

In the 21st century of globalization, foreign affairs activities and cross-cultural communication activities at all levels and levels are becoming more frequent, many scholars have done a lot of research on foreign affairs translation and escort etiquette as the main body of foreign affairs activities, but few have studied foreign affairs translation and escort from the perspective of cross-cultural communication ability, this paper tries to avoid the obstacles of cross-cultural communication, to improve the understanding of cross-cultural communication of foreign affairs translation and escort.

Diplomacy usually refers to the activities of a state in international relations, mainly in the form of visits, negotiations, the conclusion of treaties, the issuance of diplomatic documents, participation in international conferences and international organizations. Diplomatic translation mainly conveys the political position and attitude of the country and government to the other party, so in the practice of foreign affairs translation, special attention should be paid to the political and contemporary nature of translation [1]. In order to correctly convey ideas, translators should pay special attention to their political overtones when choosing words and sentences. At the same time, we must continue to learn new things and study new problems in order to keep pace with the times.

Translation is not only a linguistic activity, but also a cultural, psychological and social activity. Interpretation is not only a bridge of language, but also a bridge of cultural communication. The characteristics of translation in the field of diplomacy is very distinctive, but the interpretation style used by translators in different political and diplomatic occasions is not the same, such as the world-famous Prime Minister's reception is one of the important occasions of political and diplomatic interpretation, with a strong political cultural color, is the top priority of domestic and foreign media reports, is a high-end cross-cultural communication activities, translators need to be in such a political arena, the government's position and views on some major issues, the government's work policy through another language, accurate and dynamic is the main goal of the translator; and the atmosphere

of high-level talks in a small range is far less serious than the reception of journalists [2].

Introduction

Culture is the sum of the material wealth and spiritual wealth created by mankind in the course of social history, and specifically refers to spiritual wealth, such as education, science, literature and art. Cultural studies, as an independent discipline, is very difficult to define; generally speaking, people believe that the term "culture" first appeared in the Middle Ages, and later evolution greatly extended the use of culture in all aspects of social life. German translation theorist Hans J. Vermeer believes that culture is all the norms and customs of a society, which must be understood by individuals who are members of society in order to be similar or different from others [3]. Among the various cultural definitions, the definition given by the British anthropologist Edward Burnett Tylor is the most representative: culture is a complex body that includes knowledge, beliefs, art, morals, laws, customs, and other socially acquired abilities and habits [4].

Communication is the exchange of ideas and information between people, in the process of communication. Usually there is at least one speaker or transmitter, the information being transmitted, and the object of the information transmission is the recipient. There are three main types of communication: discourse communication. Non-verbal communication and visual communication. Discourse communication is the use of their pronunciation organs to convey information in a dialogue between different subjects; non-discourse communication is the communication through the transmission and reception of non-discourse information. Such information can be expressed through gestures, body language or posture, facial expressions, eyes, and even buildings and symbols; visual communication is communication with the help of vision. It is the transmission of thoughts and understandable information, regardless of the type of communication; it can be carried out between people of the same culture and language and different cultures.

Cross-cultural communication between people with different cultural backgrounds may have more problems than communication between people with the same cultural background. Everyone may interpret the words of others from their own cultural traditions and expectations. If the cultural traditions of communicators are very different. Misunderstandings can easily occur and even lead to communication failures. The translation process is just like a small car that requires a good driver to drive the steering wheel correctly. A translator is not only proficient in two languages. It is also necessary to be familiar with two cultures, that is, bilingual and bicultural. Just as it is necessary for drivers to check the fuel before driving, it is also necessary to analyze cultural factors before translation. We are focusing on the field of non-verbal communication.

Description of material and methods

This article analyzes some works by domestic and foreign scientists on the subject. It should be noted that some aspects of the subject of research are studied widely in western and eastern researchers. Well-known foreign and Chinese scholars, linguists and translators and their works, who contributed to the theory of translation, and the training of future interpreters. In particular, Catford, J. C. A linguistic theory of translation: Language and language learning, Jacobson, R. On linguistic aspects of translation, House, J. Translation quality assessment, Keppler, Dietrich "Intercultural Communication and Diplomacy", Nida, E. (2004). "Principles of Correspondence".

In this work, the following research methods are used: the comparative method, the analytical method, the qualitative method and the synthetic method, as well as methods of description and clarity. Among them, the comparative method occupies the most important place, the analytical method helps us to explain in detail the key issues of this work. In turn, the qualitative method allows examples to be summarized in detail and conclusions based on fact. Methods of observation of the description helped us to characterize the very signs of translation activity. On the basis of the indicative synthetic method, our reflections on the appropriateness of certain theoretical positions were built.

Culture is a complex system, and it cannot be simply equated with a language category. As we all know, language always reflects the cultural heritage; different languages in China and the United Kingdom also reflect different cultures. Ignoring cultural differences can easily lead to a situation where the readership of translated works is greatly puzzled. In other words, the content that is well known to the readership of the source language often makes the readership of the target language feel new and unfamiliar. We have found that every behavior of people is often carried out in a specific cultural context. The process of communication between native speakers and non-native speakers, and people with different languages and cultural backgrounds engaging in communication is called "cross-cultural communication". In the process of cross-cultural communication, the actor must have some understanding or even familiarity with the other party's language and cultural background, otherwise cross-cultural communication will create obstacles. Then the same principle applies to the current ordinary translation activities-translation actually means cultural comparison, and thus assists in the purpose of promoting cultural exchanges.

Communication is the transmission of information between people. Most of the time, we spend 75% of our time exchanging knowledge, thoughts, and opinions with others. However, most people fail to notice that most of our communication is through non-verbal forms rather than spoken and written forms. Non-verbal communication includes: facial expressions, posture, festivals, flags, dress styles, plants, and numbers. For example, Facial expressions usually express emotions, and expressions show the attitude of

the communicator. The researchers found that certain facial areas can express our emotions better than others.

One of the most common body language is expressed through gestures. Many people often use sign language when talking. It can show special meanings, emotions, or intentions. The meanings of some sign languages are universal. If there is, it is not. Different meanings of body language in different cultures. This includes Ok gestures, Thumb ups gestures, Curled finger gestures, etc. Ok gestures mean that everything is fine in the United States and the United Kingdom, and insults in Latin America and France. The Thumb ups gesture in the United States and Europe means approving and hitchhiking. In Asia and Islamic countries, it means impolite. The Curled finger gesture means to let someone come to you in the United States and the United Kingdom, but it is impolite in Japan. In Singapore, it means death.

The festivals of different countries express different beliefs and customs. Americans and Europeans celebrate Thanksgiving and eat turkey and pumpkin pie on the fourth Thursday of November. Because when Europeans arrived in North America, the native Americans taught them how to hunt turkeys and how to raise turkeys in the new environment. There are other festivals in the United States, such as Christmas, Halloween and Valentine's Day and so on. But these festivals are not very popular in China. The most important festival in China is the Spring Festival, which is also called the Lunar New Year. Commonly known as "Chinese New Year". The Spring Festival has a long history. During the traditional Spring Festival, people hold various celebrations. Most of these activities focus on sacrificing gods and Buddhas, paying homage to ancestors, removing the old and renewing the new, welcoming blessings, and praying for a prosperous year.

As we defined earlier, culture is a series of beliefs, thoughts, attitudes, customs, behaviors, festivals, diet and clothing between different countries. But from a deep level, we can define culture as the organizer of these factors. Culture actually refers to the common values and traditions of a group. It can be used as an ideological principle that guides people's thinking and behavior [5]. For example, eating zongzi on the Dragon Boat Festival in China, Christmas for the elderly in the West, headscarves worn by women in Arab countries, Japanese people like to wear kimonos, bend their knees and sit on mats to eat, and there are special images and characters on the flags of different countries. These phenomena are the result of certain guiding principles. This guiding principle guides posture, customs, festivals, flags, and diet. This guiding principle is culture. It affects non-verbal communication, and it is closely related to the life of every society. So when a person comes to a new environment with a different cultural background, his old culture will conflict with the new culture. In such an environment, translating the languages of different countries becomes very complicated, because it involves the mutual integration of different cultures. Therefore, it is necessary to improve the level of translation in the cross-cultural field. In this way, translation, as the main

body of cross-cultural communication, will minimize misunderstandings.

Translation is not only a linguistic phenomenon, but also a cultural phenomenon, and a phenomenon of cross-cultural communication. Translation always includes language and culture because the two are inseparable. Language is based on culture as the carrier, and it expresses and carries cultural entities. When we understand the meaning of language entities, we must rely on the cultural context of language entities. When translating, translators need to pay attention to the differences in the types and degrees of conventions and customs between the source culture and the target culture. One of the main features of translation is its two-way connection scenario, that is, the translator connects the source text in the cultural context with the target intercultural scenario [5]. Let's talk about the practical methods required for successful translation in cross-cultural communication.

The conversion method is the translation process of converting the vocabulary of the source language into the text of the target language. It includes transliteration, which is a written text translated with the alphabet of the source language that the reader of the target language can understand [6]. The conversion method is simple in words and simple in meaning. It emphasizes culture without considering meaning, thus hindering communication. Composition analysis method is the translation process of dividing the main body of the vocabulary into different semantic parts. The composition analysis method ignores the cultural emphasis on meaning. It does not consider the pragmatic meaning of the source text. Is the feasible method of successful translation in cross-cultural communication a conversion method or a component analysis method? First of all, we must consider the specific type of text; secondly, the requirements of the reader and the cultural vocabulary translation of the text [7]. In addition, the context of the text should consider the author, time, reason, and reader of the text. These problems will be reflected in how the text is written and interpreted. Translators who can find accurate answers to these questions are successful in cross-cultural communication.

So far, there is still a debate about whether to use naturalization or alienation strategies in translation. However, most translators have proposed that according to the needs of cultural communication, alienation strategies should be the main and naturalization strategies should be supplemented. Naturalization strategies can better reflect the cultural habits of the translated language, while alienation strategies can better reflect foreign cultural customs. Both have their own merits.

For a long time, the naturalization translation strategy has been quite accepted by the public. Especially in practical translation activities, translators often choose naturalization methods to deal with cultural differences. For example, the translation of some advertising slogans: FedEx is a world-renowned courier company, and its slogan is FedEx: We live to deliver. Its corresponding translation is: FedEx, integrity-based. Express FedEx's

corporate culture in one sentence. If it is translated as: FedEx: Living is for delivery, it would make people laugh. There is also a good translation example: Guinness is one of the oldest beer brands in the Irish, and its famous advertising slogan is My Goodness! My Guinness. There is a clever way to translate it: This wine should only be available in heaven. This is very in line with Chinese local culture, and it expresses the emotions of amazement in the way of ancient poems and translations, which are vivid. If it is translated literally, there is a great lack of advertising, making it difficult to obtain the Chinese market with great potential.

It is not difficult for us to find that in Chinese, and even in advertising slogans, there are multi-summit idioms used to achieve parallel and beautiful sentences. For example, the well-known advertising slogan: There is no best, only better. Translated as: To make the best even better. According to English habits, the infinitive phrase structure is adopted, so that the relationship between best and better can be expressed logically and smoothly, and the language is full of encouragement, so as to achieve the commercial purpose of encouraging consumers to buy [9].

As the most important medium for communication between different ethnic groups, translation has long played a major role in people's lives. It is through it that the communication of human society has reached unprecedented frequency. Therefore, people are constantly discussing how to improve translation, and they always expect to set the best standard for it in order to make it happen once and for all. In fact, translation is a process of constant change. Judging from the content, a large number of translations over the years are mainly Buddhist scriptures and other religious texts. It was only in the 16th and 17th centuries that they began to face the natural sciences, and then they delved into philosophy and social sciences. With the progress of society, translation has gradually penetrated into all the spiritual and cultural lives of mankind, including literature [10]. Obviously, translation is closely related to the times. Both the content of translation and the requirements for translation are constantly changing and evolving with the evolution of history. Translation is a kind of "dynamic" rolling interpretation and interpretation. Therefore, discussion and translation cannot be separated from the times, nor from people's level of understanding and acceptance.

Results

Leaving the times to talk about translation, seeing it as an unchanging and static process, and trying to give it an unchanging standard, are all very different and difficult to work. For example, anachronistic political lyric poetry-like rhetoric still accounted for a large proportion of foreign translations in the mid-1990s, when reform and opening-up was in-depth. This situation will give foreigners who want to understand Chinese culture the illusion that China is still living in the early days of liberation or during the Cultural Revolution 30 years ago. This is undoubtedly creating a "cultural embarrassment" in cross-cultural exchanges for ourselves. The negative

effects of this kind of misdiagnosis are imperceptible and cannot be ignored. Readers of local cultures will have a time distance and a sense of antiquity in their understanding of the content they convey, while foreign readers will not only have a time distance in their understanding, but also a space distance [11]. This sense of distance is easy for domestic readers to perceive, while it is not easy for foreign readers to understand. Generally speaking, spatial distance is an objective problem in cross-cultural communication, while time distance is subjectively insurmountable. Therefore, cross-cultural communication translation should work hard to shorten the distance in time and space. In today's society, where cross-cultural exchanges are becoming more frequent and globalization trends are intensifying, it is more important to consider the needs of recipients, especially for overseas readers to understand the real and realistic Chinese society and culture.

Therefore, translation should first study the changes of the times, study people's acceptance level, level of understanding, and spiritual needs, and continuously establish "standards" that meet the times according to the development of the times. Human beings have entered the 21st century and entered the globalized international information age. Different eras have given translation different concepts, and it is impossible to use the habits of the past or the traditional methods of the past to measure and understand today's translation process. Today's globalization process has given translation a new concept-cross-cultural communicative translation. Each culture can be regarded as a set of utterances in the realm of the speaker's existence, and it has its own structure, that is, the cultural structure, of the speaker's world. The cultural structure has the functions of explaining the meaning, making regulations, and configuring the structure of each factor in the culture, just like the structure of language. This makes the same factor have different meaning spaces and locations in the structure of different cultures. The main reason why different cultures are different is that they have different discourse structures as the speaking world; at the same time, different structures can also lead to different vocabulary and expressions that they dominate. These are cultural and linguistic structural differences. When a certain culture encounters another cultural model and finds the meaning space or rich vocabulary in the configuration of different cultural structures, it will absorb the vocabulary and expressions of different cultures, and continue to expand and innovate its own structure. This will form an influence on cross-cultural translation, that is, borrowing vocabulary and expressions of the target language to describe new cultural connotations, resulting in new expressions or unconventional narrative methods.

Discussion

Foreign affairs instruments in diplomatic communiqués, diplomatic statements, diplomatic declarations, white papers, congratulatory letters, thank-you letters, condolences, and leaders' speeches will appear in a large number of Chinese cultural characteristics of the bearing words. Such

texts often use the terms encompassing and co-coordinating to summarize the national governance agenda, guidelines and policies, etc., forming a vocabulary with Chinese characteristics and culture. The so-called Chinese characteristics of the word refers to those that reflect China's political, economic, social, cultural, historical, religious, traditional, customary and other characteristics of the word. Words like this continue to appear in the speeches and relevant foreign affairs texts of our leaders ' foreign propaganda. Because of its Chinese characteristics, it is difficult to find the concept of reciprocity in English, it is difficult to find the corresponding expression. If you only translate literally, it will often be difficult to reach its meaning, or even mistranslation. Translation of such a class of foreign words, whether in interpretation or in the translation process, requires the translator to clarify the meaning of the word from the point of view of the source language and the destination language, from the level of cultural transmission, reveal its true meaning. Such as:

例一： 在中国多党合作制度中，中国共产党与各民主党派长期共存、互相监督、肝胆相照、荣辱与共，共同致力于建设中国特色社会主义，形成了“共产党领导、多党派合作，共产党执政、多党派参政”的基本特征。[12].

Translation 1: Based on the principle of long-term coexistence, mutual supervision, treating each other with sincerity and sharing each other's weal and woe, the Communist Party of China and the eight democratic parties work hand in hand in developing socialism with Chinese characteristics, thus giving rise to the basic feature of multi-party cooperation system under the leadership of the Communist Party of China, with the Communist Party of China holding power and the other eight parties participating fully in state affairs.

Chinese words use less formal means of connection, pay attention to time and the order of events, pay attention to function, meaning, pay attention to the form of meaning. Chinese is a semantic language that is important to understand. At the same time, the Chinese structure is simple, the vocabulary meaning is lively and colorful. Lin Yutang once pointed out that Chinese grammar, shows a clear feminine character. Its form, syntax and vocabulary reveal the quality of Chinese thinking, the extreme specificity of imagination, and the extreme simplicity of syntactic relationships [12]. For example: Communist Party leadership, multi-party cooperation, Communist Party rule, multi-party participation in politics, is almost difficult to judge the center of gravity of the statement.

The sentence structure is simple, the words correspond neatly. Translation of the sentence needs to re-comb the semantic and logical relationship of the source language, to determine the semantic center of gravity of the translated language. At the same time, from the cultural level, traditional Chinese thinking focuses on the acquisition of practical experience and knowledge, thus emphasizing intuitive thinking. The West pays attention

to analysis, empirical, and logical reasoning. The expression of English should reflect the hierarchy of thinking in order to enable the reader to understand semantics smoothly. When comparing Chinese and Western ways of thinking, Lin Yutang also pointed out that the difference between Chinese and Western thinking ideas, in simple terms, can be said to be the difference between intuition and logic, understanding and reasoning. Logic is analytical, fragmented, abstract; intuition is integrated, unitary, symbolic, concrete. Logic is reasoning, intuition is magic, experience out. Therefore, the translation will re-determine“ multiparty cooperation «as the semantic center of gravity in the translation, accurately reproduce the meaning of the source language, but also in line with the customary and logical level of English expression.

例二：中国宪法规定：人民代表大会制度、中国共产党领导的多党合作和政治协商制度、民族区域自治制度以及基层群众自治制度，构成了中国政治制度的核心内容和基本框架，是社会主义民主政治的集中体现。

Translation 2: According to the Chinese Constitution, the system of people's congresses, multi-party cooperation and political consultation under the leadership of the Communist Party of China, regional ethnic autonomy, and self-governance at the primary level of society together constitute the kernel and fundamental framework of China's political system, and are the embodiment of socialist democracy.

Chinese tends to express the concept of nothingness through concrete forms and abstract content with vivid images. It is pointed out that our so-called noun, and the so-called noun in English, is slightly different in a wide and narrow range. Our nouns, in general, in addition to philosophical nouns, can only refer to specific things, and can be said to be the facial features can feel. What is involved in Example 2, 人民代表大会制度 (the system of people's congresses), 中国共产党领导的多党合作和政治协商制度 (multi-party cooperation and political consultation under the leadership of the CPC), 民族区域自治制度 (regional ethnic autonomy), 基层群众自治制度 (self-governance at the primary level of society) they are all belong to the political vocabulary with Chinese characteristics. Such nouns are rich in meaning, and the corresponding lexical expression cannot be found in English. Although such nouns are not things that can be perceived specifically, nouns such as 'Government', 'Parliament', 'group', 'politics', 'economy' refer to things that cannot be felt by facial features, but everyone should admit that what they refer to does not diminish their specificity. They actually contain a lot of extremely specific things, we can't deny that they are also nouns, the translation of such foreign words need to use a variety of alternative means to compensate for its expression function, so that the reader of the translation can understand the specific cultural connotation of the source language.

In cross-cultural translation, the translator must have a clear understanding of the cultural factors in the source language and the target language at the same time. No matter which translation theory or translation method is used,

translators must keep cultural factors firmly in mind. However, whether it is Nida's "functional equivalence" theory or Hans Vermeer's "teleology" cannot be applied to all types of text translation. In translation practice, there are very few people who can understand different cultures. Nevertheless, the author still believes that cultural factors should be taken into account as much as possible in foreign translation, starting from the cultural standard, to solve the problems encountered in translation. It is true that the purpose and characteristics of translation from a cross-cultural perspective are to convey a thought and culture, and translation needs to convey the "foreign" culture relative to the target language, as well as the ideas and customs of this different culture in the target language. Therefore, only by preserving the characteristics of "loanwords" can we promote understanding and exchange between different cultures and peoples.

For example, native English-speaking readers have a very different understanding of Chinese culture between individuals. Some people can be described as "China Pass", while some people know very little. Their acceptance of Chinese culture is also different. At the same time, when it comes to cultural correspondence, it is not possible to avoid whether the culture of origin is centered or the culture of purpose is centered. As long as the translator has a sense of cultural correspondence in his head, it is inevitable that he will encounter the choice of introducing foreign culture or preserving local culture in his translation. Taking Chinese translation into English as an example, the situation we are facing today is that people may often ask, why has Chinese culture long-standing, there have been many masterpieces in the history of Chinese literature, but the world knows little? I think the absence of translation is undoubtedly an important factor, especially cultural translation. In foreign translation, starting from the base of culture, especially the base of source culture as the starting point of translation, it not only plays a role in spreading local culture in practice, but also from the point of view of language to further consolidate the influence of local culture on the target culture.

Deng Xiaoping's famous quote "Cross the river by feeling the stones" is also literally translated into English. Although Deng Xiaoping's famous quote was intended to refer to the meaning of China moving forward in the exploration, it can appear in the mainstream foreign newspapers and media Chinese-style English expression, which also illustrates the influence of Chinese on English. This will also enable more foreigners to understand the true meaning of such English expressions. Today, words like 'wushu', 'dazibao', 'Yang', 'Yin', 'Feng Shui' can be found in The New Oxford Dictionary of English published by Oxford University Press in 1998. More and more words with Chinese characteristics appear in foreign affairs translation, more words of Chinese culture are included in foreign dictionaries, virtually promote the foreign publicity of Chinese culture, expand the influence of China's local culture.

Foreign affairs translation should develop a way of paying great attention to foreign language expression, and it is necessary to carefully consider the translation of the two languages. Therefore, when looking at foreign language materials, foreign affairs translation should pay attention to the expression of foreign language, use words to make sentences, word collocation, read more articles describing China in foreign publications, learn authentic expression methods, find borrowed words. In particular, we should pay special attention to how foreigners describe China's economic, financial and other aspects of the policy, at any time to translate, at any time to record.

For example: Administrative controls on investment, money supply and prices are only temporary palliatives, not a permanent solution to demand management problems. There are several difficult words in this sentence, including "Administrative", "demand", if we are not familiar with the use of these words in the target language, there will be ambiguity in the translation process. The correct translation of this sentence should be that government regulation of investment, the issuance of money, prices, etc. This is a temporary mitigation measure, not a permanent solution to demand management problems. For example, we often talk about a variety of educational and promotional activities, literally translated as educational and propaganda campaign.

Secondly, in Chinese political, economic, social life, new nouns, new formulations are also endless, and many of these formulations have Chinese characteristics, sometimes even racking their brains can't think of a suitable corresponding word. Therefore, in daily work, foreign affairs translators should learn more about the central documents and the speeches of leaders, pay more attention to the important policies and major measures of government, pay attention to new measures and practices, and consider how to translate them. Especially in the era of rapid technological changes, translators of modern diplomacy should be better at grasping the new things and formulas brought to us by the times.

Conclusion

In conclusion, translation is the process of replacing text in one language with text in another. Text is by no means the sum of parts. When words and sentences are used to communicate, they may express meaning in different ways. Therefore, the text as a whole is translated, not independent sentences and vocabulary. Communicative texts carry their original cultural characteristics when they move from one language to another.

Translation in the field of diplomacy is a very important means of communication in foreign affairs activities. It has the following characteristics: political vigilance, rigorous expression, and cultural heritage. Translation in the field of foreign affairs is a kind of communication and dialogue. Translators in this sphere not only communicate and dialogue in the source language, the original author and the target language readers, but also constantly conduct self-recognition. It is under this unique mode of communication that

foreign affairs translators can overcome cultural barriers, overcome their own language and cultural limitations, find the appropriate points between the source text and the target text, and accurately and effectively convey the source language.

REFERENCES

- [1] Nick S. Use of Language in Diplomacy. Kurbalija, J. and Slavick, H. (eds). Language and Diplomacy. Malta: DiploProjects. 2001. p 43
- [2] Keppler Dietrich. Intercultural Communication and Diplomacy. Malta: Diplofoundation. 2004. PP. 25-26
- [3] Vermeer H J. Skopos und Translationsauftrag. Aufsätze; Heidelberg 1990. PP. 57-58
- [4] Tylor Edward B. Primitive Culture. Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art, and Custom. 2 vols. London: John Murray, 1871. PP.12-13
- [5] Newmark P. A Text book of Translation . United Kingdom: Prentice Hall International Ltd. 1988. PP. 36-50
- [6] Chen Xiaowei. Newly Compiled Practical Translation Tutorial. Beijing: Economic Science Press, 2006. PP. 11-12 [in Chinese]
- [7] Kong Xianglan, editor-in-chief Zhao Donglin; Editor-in-chief Zhang Yan. "The Road to Western Culture and Customs Europe". Xi'an: Northwestern Polytechnical University Press, 2007. 15p. [in Chinese]
- [8] Catford J. C. A linguistic theory of translation . Language and language learning. Oxford.: Oxford University Press, 1965. PP.15-24.
- [9] Snell-Hornby M., Jettmarova z. and Kaindl K. Translation as Intercultural Communication. EST Congress- Prague, Amsterdam, The Netherlands: 1995. Retrieved from <https://benjamins.com/catalog/btl.20>
- [10] House J. Scientific research. Translators' Journal "Translation Quality Assessment: Linguistic Description versus Social Evaluation". 2001. pp.243-257.
- [11] Nida E. Principles of Correspondence. Venuti, L. (ed.). The Translation Studies Reader. Oxon: Routledge: 2004. pp 153-167
- [12] Xin L. Lin Yutang. An Investigation on Grammatical and Lexical Problems in the English-Chinese Document Translation in the United Nations // Research paper: Queensland University, 2010.

ДИПЛОМАТИЯ САЛАСЫНДАҒЫ АУДАРМАДАҒЫ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯНЫҢ РӨЛІ

*Смагулова А.С.¹, Жүнисбек Л.²

¹эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің халықаралық қатынастар факультеті, дипломатиялық аударма кафедрасының филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Алматы, Қазақстан

²эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Халықаралық және құқықтық қатынастар саласындағы аударма ісі» мамандығы бойынша 2 курс магистранты, Алматы, Қазақстан;

*¹e-mail: aigerim_0715@mail.ru

²e-mail: zhunisbek.lina@mail.ru

Андатпа. Мақалада дипломатия саласындағы аударма процесінде мәдениетаралық қарым-қатынастың әсері мен рөлі талданады. Бұл мақаланың мақсаты дипломатия саласындағы аударманың сипаттамалары мен тұжырымдамаларын зерттеу, сондай-ақ дипломатия саласындағы аудармаға мәдениет аралық қарым-қатынастың әсері мен маңыздылығын зерттеу болып табылады. Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы оның халықаралық қатынастар саласындағы аударма мәселелері мен айналысатын аудармашыларға пайдалы болатындығы мен анықталады, және дипломатия саласындағы аудармадағы коммуникативті құндылықтың индикативті сипаттамаларын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Мақаланың нәтижелері бойынша дипломатиялық тілдің айқын саяси сипаты бар екендігі ұсынылды. Дипломатия саласындағы аударма, бұл белгілі бір деңгейге жету үшін аударманы талап ету туралы ғана емес, сонымен бірге өзіне тән дағдыларды тереңірек игеру болыпта былады. Бір тілден екінші тілге аудару процесіндегі мәдени айырмашылықтар дипломатиялық қарым-қатынас процесіне кедергі келтіруі мүмкін; мақаланың соңында аударма әртүрлі мәдениеттер мен тілдер арасындағы ұтымды байланыс ретінде анықталады және аударманың екі кезеңі енгізіледі.

Зерттеу мақсатына жету үшін автор сипаттамалық және салыстырмалы талдау әдістерін қолданды, мысалы, Қытай мен ағылшын арасындағы мәдениаралық байланыстың аудармасын негізгі дәлел ретінде алып, дипломатия саласындағы аудармаға қатысатын Қытай мен Батыс мәдениеттерін салыстырумен сипаттады, сонымен, дипломатия саласындағы аудармада мәдениетаралық түсінудің маңызды рөлін көрсетеді.

Тірек сөздер: коммуникация, вербалды емес коммуникация, мәдениетаралық коммуникация, мәдени, дипломатия, аударма, дипломатия саласындағы аударма, мәдениетаралық хабардар болу.

РОЛЬ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ПЕРЕВОДЕ В СФЕРЕ ДИПЛОМАТИИ

*Смагулова А.С.¹, Жунисбек Л.²

¹кандидат филологических наук, доцент кафедры дипломатического перевода, факультет Международных отношений, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан,

²магистрант 2 курса Казахского национального университета имени аль-Фараби по специальности "Переводческое дело в сфере международных и правовых отношений", Алматы, Казахстан

*¹e-mail: aigerim_0715@mail.ru

²e-mail: zhunisbek.lina@mail.ru

Аннотация. В статье анализируется влияние и роль межкультурной коммуникации в процессе перевода в сфере дипломатии. Целью этой статьи является изучение характеристик и концепций перевода в области дипломатии, а также изучение важности влияния межкультурной осведомленности на перевод в области дипломатии. Теоретическая и практическая значимость исследования определяется тем, что оно будет полезно переводчикам, занимающимся вопросами перевода в области международных отношений, и позволит глубже понять ориентировочные характеристики коммуникативной ценности в переводе в области дипломатии.

В статье утверждается, что, что дипломатический язык имеет ярко выраженный политический характер. Перевод в области дипломатии заключается не только в том, чтобы требовать от перевода достижения определенного уровня, но и в том, чтобы овладеть необходимыми переводческими навыками на более глубоком уровне. Культурные различия в процессе перевода с одного языка на другой могут препятствовать успеху в переводе или даже прерывать процесс дипломатического общения; в конце статьи перевод определяется как рациональная связь между различными культурами и языками. Рассматриваются два этапа перевода.

Для достижения цели исследования авторы применили методы описательного и сравнительного анализа, например, в описании перевода межкультурной коммуникации на китайском и английском языках. При этом в качестве основного аргумента описывается сравнение китайской и западной культур и, наконец, указывается на важную роль межкультурного понимания в переводе в области дипломатии.

Ключевые слова: коммуникация, невербальная коммуникация, межкультурная коммуникация, культурная, дипломатия, перевод, перевод в области дипломатии, межкультурная осведомленность

Статья поступила 30.03.2022

UDC 811.111

SRSTI 16.01.33;16.31.41

DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.017

THE PECULIARITY OF ENGLISH MILITARY TERMINOLOGY AND THE PROBLEMS OF ITS TRANSLATION

Sultangubiyeva A.A.¹, Bainiyeva K.T.², *Sametova F.T.³,
Kuvanbakiyeva A.N.⁴

¹Candidate of Philological Sciences, Associate professor,
Kh.Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan,

²Candidate of Philological Sciences, Docent,

Kh.Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan,

^{*3}Candidate of Philological Sciences, Professor of Kainar Academy,
Almaty, Kazakhstan,

⁴Candidate of Philological Sciences,

Branch “Center for Educational Programs” of the Autonomous Organization
of Education “Nazarbayev Intellectual Schools” Senior Manager of the
Editorial Department, Almaty, Kazakhstan

¹e-mail: a.sultangubiyeva@asu.edu.kz

²e-mail: gulya.baynieva@mail.ru

^{*3}e-mail: sametova73@mail.ru

⁴e-mail: 180710@mail.ru

Abstract. The article discusses the specific features of the Englishlanguage military terminology from the point of view of translation studies. The dominance of English in the modern world dictates the need to study the lexical and stylistic features and word-formation models of military terminology in English. The specificity of the Englishlanguage military terminology causes significant difficulties in the translation process. In general meaning the zone of military terminology includes all words and combinations that denote military concepts, and everything is directly related to the armed forces, military affairs, foreign borrowings, various jargons, emotionally colored elements of military vocabulary. In addition, military terminology includes words and combinations that do not designate military concepts proper, but mainly used in the military environment. Military materials are characterized by an abundance of military, scientific and technical terminology, the use of variable and stable phrases, typical only for the military sphere of communication, military nomenclature and special abbreviations and symbols. The specifics of English-language military terminology cause significant difficulties when translated into Russian and Kazakh. The expanding military terminology in the Kazakh language occurs during the translation process

The most used word combinations from the field of military affairs, which are translated depending on the language of learning, were taken for the training work with students of the specialty "Translation studies". The great difficulties for translation were found in jargon, slang words, phraseological units, which convey the realities of American life. In this regard, there is a problem of memorization and adequate translation.

The scientific value and practical significance of this article is that it relates to the current problem of modern translation studies, namely the study of English-language military terminology for comprehensive training of high qualified translators.

Keywords: term, terminology, vocabulary, military terminology, military text, scientific and technical term, military scientific genre, adequacy of translation

Basic provisions

English military terminology has a number of lexical and grammatical features. Some of them are a universal characteristic of the military terminological systems of the English language, such as the composition of its constituent terms and some are due to factors of an extralinguistic nature, which are the specifics of the subject area of military science, the complex, derivative nature of its concepts.

Other lexical and grammatical peculiarities of the military terminology are inherent in its exclusive, and determined primarily by the specifics of its formation, which consists in the dominant structural and semantic role in relation to the English military terminology, as well as its status as developing terminological system, in contrast to the formed and highly developed military terminology.

The main parameter, characterizing the texts of the military-scientific genre is the business characteristics, i.e. a description of the essence of the matter and the complete absence of personal features of the sender of the message.

Firstly, the main linguistic means for expressing a business orientation are the use of impersonal forms, the absence of a statement from the 1st person, the predominant use of impersonal forms of the passive voice, as well as the widespread use of special terminology.

The most important stylistic feature of the military-scientific genre is the logic of the statement. This stylistic feature stems from the basic need of the military-scientific genre to obtain and further disseminate the theoretical and practical results of scientific research in various fields of military science, to explain new conclusions and revealed patterns with the help of logical evidence based on experimental verification of preliminary conclusions, if necessary, with the involvement of polemical material.

The logicity of the statement is achieved here by mobilizing, such as clarity of presentation, strict adherence to the subject of thought, accuracy of formulations, consistency of conclusions, and the ability to abstract.

It is important to note completely missed the works of popular scientific literature in the military scientific genre, which are quite common in military-technical texts. It explains by the fact that this genre intends exclusively for narrow specialists who are fluent in special terminology and understand the essence of the matter.

Another important stylistic feature of this genre is the significant expressiveness of the statement, which is necessary to increase the effective of evidence. However, expression has not achieved at the expense of emotionality, since emotional expressions are not generally characteristic of scientific presentation.

Expression in this kind of texts is achieved by using various means of non-linguistic visualization, for example, tactical schemes, the organizational structure schemes of formations. These tools allow you to increase the figurative and expressive of the utterance without resorting to the emotional means of the language.

The next step in the research is to consider the specific features of military-scientific texts, knowledge of which will really help to find the translator quickly the most accurate Russian equivalents when translate the texts of this genre. The layer of military vocabulary that belongs us precisely to this functional genre. The military terminology of the communications and radio electronics troops is closely related to scientific terminology.

In this connection, it is necessary to dwell on the lexical features of military-scientific texts. The military terminology used in them, which almost does not cover the field of military equipment and weapons, basically it refers only to the strategic, operational, tactical and military and political field. A significant place is also gives to organizational terminology.

The basic distinction of all military-technical texts is also the unconditional predominance of business characteristics, that is, descriptions of various technical devices and rules of their operation. Texts of this kind primarily include various manuals on the types of military equipment and weapons, descriptions of new types of weapons and military equipment in special publications.

Introduction

The study of English language military terminology is currently relevant due to the threat of military conflicts in various regions of the world. The scope of English language military terminology is the armed forces of the United States, England, Canada and Australia, as well as the combined armed forces of NATO, so the study of lexical and stylistic features and word-formation models of military terminology in English is becoming one of the priority areas of modern translation studies.

A.S. Gasanova emphasizes that language is a product of society and "...the various classes that make up society, behavior between groups, traces of psychological causes appear in language. Thus, the language continues to exist together with society, develops, undergoes changes, enriches itself. The appearance of new words of the military field in English requires a comprehensive study [1, p. 5].

When translating military texts, the accuracy of the translation is particular importance, since the translated material can serve as the basis for making important decisions, conducting military operations, etc. This approach makes it necessary to characterize military terminology in general meaning and military terminology in English in particular.

In general meaning military terminology includes all words and combinations that denote military concepts, that is, everything that is directly related to the armed forces, military affairs, war, etc. In addition, scientific and technical terms should include military vocabulary used in connection with military concepts, such as *танктің шын жыртабаны немесе кезкелген шын жыртабанды жауынгерлік машина, гусеница танка или любой боевой машины на гусеничном ходу*).

Military terminology may include words and combinations, although they do not denote military concepts, are used almost exclusively in the military environment, and are little known or completely unknown in general use: *boondocks* - *джунгли*; *behavior report* – *солдаттың үйіне жазған хаты*; *sidearms* - *ас құралдары*), as well as some foreign borrowings, various jargons, etc., also emotionally colored elements of military vocabulary, which are stylistic synonyms for the corresponding military terms in most cases as *dough boy* (*жәй сөйлем*) and *infantryman* (*термин*) have the meaning of «*жаяу әскер*» [2, p. 37].

Description of materials and methods

Military terminology is used in military texts, which are divided into two groups according to their functional purpose and content:

- 1) informational content texts and
- 2) texts, regulating the life and activities of the troops.

Four styles can be distinguished in the first group:

- military and scientific texts;
- military and technical texts;
- military information texts and
- military and journalistic texts.
- The following genres belong to the second group
- statutes and instructions;
- military and business texts.

Thus, based on a functional and meaningful approach to the entire set of military texts, the following styles can be distinguished:

- military and scientific texts;
- military and technical texts;
- military and information texts;
- military and journalistic texts;
- statutes and instructions;
- military and business texts; military memoirs.

The main parameter that determines the texts of the military and scientific genre is the business characteristics, i.e. description of the essence of the case and the complete absence of the personal characteristics of the message sender. The description is kept in an impersonal form, which the author of the message is not visible at all. Aggressive military doctrine usually masquerades as defensive slogans, for example, even the very concept of “war” is tried to be covered up by some neutral or “defensive” term.

Military materials differ from any other materials in the saturation of special military vocabulary, the widespread use of military and scientific and technical terminology, the presence of a certain number of variable, stable phrases that are characteristics only for the military sphere of communication, the abundance of military nomenclature and special abbreviations and symbols used only in military materials, and from the point of view of syntax, the wide use of elliptical (especially in military documentation) and clichéd constructions, the poverty of tense verb forms, a concise form of utterance, the use of numerous parallel constructions within one sentence, expressed by infinitive and participial phrases.

Results

Modern English military terminology covers the development of new types of weapons, primarily nuclear missile combat systems (*rocket-assisted projectile* – белсенді зымыран снаряды; активно-реактивный снаряд; *wire-guarded missile* – басқарылатын ракета, управляемая ракета; *radioactive fallout* – ядролық жарылыстың радиоактивті ластануы; заражение радиоактивными продуктами ядерного взрыва), *laser range finder* – лазерлік қашықтықтық өлшегіші; лазерный дальномер; *electronic and other technical means (beam rider guidance* – саулені бағыттау; наведение получу; *ambush detection device* – (техническое) тұтқындарды анықтау құралы; средство обнаружения засад); terms related to the organization of the formations of the ground forces and higher authorities (*logistics operations center* – артқы басқару орталығы; центр управления тылом); terms associated with changing some fundamental provisions (doctrines) into tactics and operation alert (*electronic counter measures* – электрондық қарсы шаралар; электронное противодействие).

Aviation terminology is constantly updated, in particular the terminology of army aviation (example: *radar picket air craft* «радиолокациялық ұшақ; самолет радиолокационного дозора»; *continuous air borne alert* «әуедегі үздіксіз жауынгерлік кезекшілік; непрерывное боевое дежурство в воздухе»; *gunship* «қарулы тікұшақ; вооруженный вертолет»; *aviation battalion* «авиация батальоны; авиационный батальон; батальон армейской авиации»; *copter-borne* «тік ұшақпен тасымалданатын; перевозимый на вертолетах»; *helilift* «тікұшақпен тасымалдау, переброски на вертолетах»).

Many new terms appeared in connection with the reorganization of on shore forces and higher command structures (example: *field army support command* «армия тылының қолбасшылығы; командование тыла армии»; *strike command* «соққы командасы; ударное командование»; *division base* «бөлімшелердің жалпы ұйымдастыру элементтері, дивизиялық база, общие организационные элементы дивизий, дивизионная база»).

New terms have appeared related to the change in some fundamental provisions in tactics and operation alert (*forward edge of the battle area* «қорғаныс аймағының алдыңғы шеті; передний край района обороны»; *nuclear safety line* «ядролық қауіпсіздік аумағы; рубеж ядерной безопасности»; *area defense* «аумақты қорғау; оборона района; позиционная оборона»; *nuclear environment* «ядролық қаруды қолданудың шарттары; условия применения ядерного оружия, ядерная обстановка»; *spoiling attack* «бұзушы шабуылы; упреждающий удар; контратака с выходом за передний край»).

A number of new military terms arose in connection with the American aggression in Vietnam (example: *strategic hamlet* «стратегиялы қауыл (бекініселді мекені); стратегическая деревня (укрепленный населенный пункт)»; *enclave* «жаға жайбасы; бекініс орталығы; береговой плацдарм; опорный пункт»; *jungle canopy platform* «джунглидегі ағаштардың басынатын құшақтардың қону алаңы; посадочная площадка для вертолетов на кронах деревьев в джунглях»).

It is necessary to pay attention that there are significant differences in the English military vocabulary used in the United States and England. This explains both by the specific features of the organization, armed forces weapons, and tactics of these countries, as well as by certain differences between the English and American versions of modern English.

For example, the concepts of «соединение» or «объединение» in the United States are expressed using the term “*large unit*”, and in England – “*formation*”; “*general staff*” in the United States means “the general part of the headquarters”, and in England is “the operational reconnaissance part of

the headquarters”. There are differences in military ranks and especially in the terminology of the organization: the “министр обороны” in the United States is called the Secretary of Defense, and in England is Defense Minister.

A number of terms are used only in the United States (for example, Chief of Staff – «штаб бастығы (қарулы күштер), начальник штаба (вида вооруженных сил)») or only in England (example: commandos – «әуе-десантты диверсиялық бөлімшелер «командостар», десантно-диверсионные части «коммандос»). The English military vocabulary also includes a number of military terms specific to the armed forces of Canada, Australia and other English speaking countries [3].

The Translation Studies specialty students were given the task to translate words and phrases of military vocabulary without using dictionary and literature. In addition, it is necessary to explain how the translation was made and the words did not cause any difficulties: Coast Guard, Army, Special Forces, Air Force, Sergeant, Specialist, Sergeant First Class, First Lieutenant, Second Lieutenant, Captain, General, Major, General of the Army, Brigade, battalion, Division, aggression, annihilate, enemy, arsenal, ammunition, bandolier, besiege, armistice, belligerents, bulletin, casualties, infantry, ordnance, reconnoitre, volley, invade, guerilla war, garrison, espionage, conscriptions [7].

None of the students could adequately translate Private – қатардағы, рядовой (ешқандай дәрежесіз; без звания и знаков отличия), *Private Second Class* – екінші топтағы қатардағы жауынгер; рядовой второго класса, *Private First Class* – бірінші топтағы қатардағы жауынгер; рядовой первого класса. *Squad/crew* – топ, группа (кішкене команда, 12 немесе одан аз адамнан тұратын команда; наименьшее звено, команда из 12 человек и менее). The following words caused difficulties: *Platoon* – құрылым, отряд (басшылығымен бірге 10-дан 50-ге дейін жауынгерден тұратын құрылым; может состоять из 10-50 солдат во главе с командиром отряда), *Company* – рота (30-дан 250-ге дейінгі адамдар, *Regiment* – полк (3000 жауынгер).

Lexical units that exist in one or another form in the native language or the language of interethnic communication were translated with distortions of the meaning, *Marine Corps* (теңіздегі жаяу әскерлері, морская пехота (жағаның, аралдардың, теңіз әскери базаларын, жаукемелерін және т.б. басыпалу үшін әскерлер құрылымы; ударные отряды для захвата береговой линии, островов, морских военных баз, кораблей противника и так далее) as a marine corps.

This combination was translated by three students, who argued their translation by the fact that they correlated this word with the female name «Marina», which means «Sea». Some words were not perceived as military at all: «Company» is a coy, since it has a meaning in the native language that is not in contact with military vocabulary. The greatest difficulties were caused

by the translation of slang expressions. They were translated literally, but none of the students could explain their meaning:

Chair force – «орындықкүші; силы стула» (пренебрежительно по отношению к созвучным *airforce*, воздушным силам).

To dog a watch – қарауылдау (ит сияқты тәулік бойы күзету) караулить (сидеть над часами, словно пес)

Hit the silk – парашютпен секіру; прыгнуть с парашютом

Nothing to write home about – бұл туралы үйге жазатын ештеңе жоқ (сондықтан олар маңызды емес, қызық емес нәрсе туралы айтады); ничего такого, чтобы написать об этом домой (так говорят о чем-то малозначимом, неинтересном).

Chicken, bird – тауық, құс (полковникті осылай атайды, өйткені оның формасына бүркіт белгісі ілінген); курица, птица (так называют полковника, потому что на его форме прикреплен значок в виде орла)

Half-bird – жартылай құс (егер полковник – *bird*, подполковниктің алдыңғысы – *half-bird*); полуптица (если полковник – *bird*, то перед подполковник – *half-bird*)

Leafer – майор (оның пішінінде жапырақ белгісі бар); майор (на его форме располагается значок с листком – *leaf*)

Corp – ефрейтор; капрал (сокращенно от *corporal*)

Leg – аяқ (десантшылар парашюттен секіру дайындығынан өтпеген әскери қызметкерлерді осылай атайды); нога (так десантники называют других военнослужащих, не проходивших парашютную подготовку).

Gerry – неміс; немец (сокращенно от *German*)

Itie – итальяндық; итальянец (сокращенно от *Italian*)

Jap – жапон; японец (сокращенно от *Japanese*)

Hajji – хаджу (араб немесе шығыстан келген басқа мұсылман туралы); хаджу (про араба или другого мусульманина с Востока)

Frog – бақа (француздарға қатысты, олар бақаларды жейді); лягушка (по отношению к французам, так как те едят лягушек)

Housemouse – «үй тышқаны» (алаңын таза ұстайтын адам); «домашняя мышка» (тот, кто наводит порядок на участке)

Applepolisher – адамды басқаруға міндеттеу; услужливый перед руководством человек

Chowhound – ашкөз; обжора

Chow – тағам; еда

Chowdown – тағамды жеу; есть еду

Chowline – асханадағы кезек; очередь в столовой

Ammos – етік; ботинки

Brainbucket – миғашелек (шлем); ведро на мозг (шлем)

Cammies – камуфляж

Go-fasters – кроссовка (өйткені әскериетіктердің орнына кроссовкалар сарбаздарға айтарлықтай жылдам қозғалуға мүмкіндік береді); кроссовки (потому что по сравнению с военными ботинками

кроссовки позволяют солдатам передвигаться намного быстрее)

Tommygun – автомат (гангстер сленгісінен алынған кірме сөз);
автомат (заимствованное из гангстерского сленга выражение)

Chatterbox – діріл қорабы; выброящик (пулемет)

Egg – жұмыртқа (жарылғыш снаряд); яйцо (граната) [7].

Especially the students were struck by the comparison of a pomegranate with an egg, since in the accompanying native language this word is always compared with a lemon. There is a word “лимонка”. Everyone translated the word “Gerry” as “like a brave little mouse”, remembering the well-known cartoon “Tom and Jerry”. At the end of the lesson, the translation study specialty learners came to the conclusion that the study of military vocabulary requires more serious attention and additional efforts.

Discussion

The adequacy of the military materials translation implies not only an accurate transfer of the content of the material, but also more careful transfer of structural form, the order of parts and the location of the material, the sequence of presentation, and a number of other factors that may seem unnecessary, formal, but great importance to a military specialist.

For example, in battle documents, the order of paragraphs and subparagraphs, their designation (in Arabic numerals and Latin letters), the accuracy of the transfer of dates and times, coordinates, geographical names, names of units and subunits, and other data.

Thus, the hallmark of the requirements for the translation of military terminology is the accuracy of the translation, since the translated material can serve as the basis for making crucial decisions and the validity of military operations.

In 2009, against the background of the warming of Russian and American relations, Hillary Clinton, there was the head of the US State Department, presented to S. Lavrov, the Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation, a symbolic redbutton “reset” button as a gift. But, when translating the English word “reset” into Russian was a mistake. Finally, the word “overload” was engraved on the souvenir with letters from Latin alphabet as peregruzka [4].

The difference between the two words in Russian is significant. “Overload” means to reload, that is, to move cargo. Another meaning of the word is associated with the designation of the state of something too heavily loaded. *When cars are overloaded, engines deteriorate.* - Көліктерге шамадан тыс жүк түскенде қозғалтқыштар тоза бастайды; При перегрузке машин портятся двигатели.

“Overload” is noticed with minor details in the article. The condition of a person who is excessively burdened, loaded with work (neol. colloquial).

Усталотпегрузки, артық жүктемеден шаршай- *Tired of overload* [5].

The modern meaning of the word "overload" as a restart is associated with the widespread use of computers in everyday life. The meaning of this word as an action, which the computer clears or restores the contents of RAM completely and resumes its work new, expanded [6].

Conclusion

Any military terminology requires accurate reproduction in another language. However, problems arise that require special knowledge in the chosen field of military activity in the process of translation. In addition, there are a number of differences in military terminology between British and American English.

The above features are due to a certain functional load that characterizes the military sphere of communication: conciseness, clarity and specificity of wording, accuracy and clarity of presentation, which ensures a logical sequence of presentation, harmony of construction, a clear delineation of one thought from another, ease of perception of transmitted information.

In conclusion, to excellent language training, a translator of military terminology should have expanded knowledge of various types of troops, be ready to carry out any type of translation, depending on the situation.

REFERENCES

[1] Gasanova A.S. Polysemy as one of the directions of development of the significant side of the word. Bulletin of the Kh. Dosmukhamedov Atyrau State University, No. 1 (52), 2019. P. 4-10.

[2] Sudzilovsky G.A. Out of step (military humor): English reading book/ issue 19. M.: Military Publishing House, 1979. 165 p. [in Rus.]

[3] Korovushkin V.P. About the typology of military jargons abbreviations in English and Russian. Language problems of training a military specialist: interuniversity. Scientific works collection. Cherepovets, 1990. P. 83-95. [in Rus.]

[4] http://www.bbc.com/russian/international/2015/05/150512_tr_us_russia_gifts

[5] <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/92555412>) V.N. Trishin Dictionary of ASIS synonyms.

[6] Gerkina N.V., Nurkhamitov M.R. New approaches in general education field of information society // Philological sciences. Questions of theory and practice. 2016. № 3. V. 2. P. 185–188.

[7] <https://english4real.com/vocabulary-military-general.html>

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ӘСКЕРИ ТЕРМИНОЛОГИЯНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ ЖӘНЕ ОНЫ АУДАРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Султангубиева А.А.¹, Байниева К.Т.², *Саметова Ф.Т.³,

Куванбакиева А.Н.⁴

¹ф.ғ.к., қауымд.профессор, Х.Досмухамедов атындағы Атырау
университеті, Атырау, Қазақстан,

²ф.ғ.к., доцент, Х.Досмухамедов атындағы Атырау университеті,
Атырау, Қазақстан,

^{*3}ф.ғ.к., профессор, Қайнар академиясы, Алматы, Қазақстан,

⁴ф.ғ.к., «Назарбаев Зияткерлік мектептері» Дербес білім беру
ұйымының «Білім беру бағдарламалары орталығы» филиалы

Редакциялық бөлімінің аға менеджері, Алматы, Қазақстан

¹e-mail: a.sultangubiyeva@asu.edu.kz

²e-mail: gulya.baynieva@mail.ru

^{*3}e-mail: sametova73@mail.ru

⁴e-mail: 180710@mail.ru

Андатпа. Мақалада аударматану тұрғысынан ағылшын тіліндегі әскери терминологияның өзіндік ерекшеліктері қарастырылған. Ағылшын тілінің қазіргі әлемдегі үстем жағдайы ағылшын тіліндегі әскери терминологияның лексикалық-стилистикалық ерекшеліктері мен сөзжасамдық үлгілерін зерттеу қажеттілігін талап етеді. Жалпы мағынада, әскери терминологияда әскери ұғымдарды білдіретін барлық сөздер мен сөз тіркестер, яғни қарулы күштерге, әскери істерге, шетелден алынған әртүрлі жаргондарға, әскери лексиканың эмоционалды боялған элементтеріне тікелей қатысты барлық сөздер жатады. Сонымен қатар, әскери терминологияға әскери ұғымдарды дұрыс бейнелемейтін, бірақ негізінен әскери ортада қолданылатын сөздер мен сөз тіркестері кіреді. Әскери материалдар әскери және ғылыми-техникалық терминологияның көптігімен, тек әскери байланыс саласына тән ауыспалы және тұрақты тіркестердің қолданылуымен, әскери номенклатура және арнайы аббревиатуралар мен белгілермен сипатталады. Ағылшын тіліндегі әскери терминологияның ерекшелігі орыс және қазақ тілдеріне аударуда айтарлықтай қиындықтар туғызады. Аударма барысында қазақ тіліндегі әскери терминологияның кеңеюі байқалады.

«Аударма ісі» мамандығының студенттерімен жүргізілетін тәрбие жұмысы үшін оқу тіліне байланысты аударылатын әскери іс саласы бойынша жиі қолданылатын сөз тіркестері алынды. Американың әскери өмірінің шындығын жеткізетін жаргон, жаргон сөздер, фразеологиялық бірліктер аудармада үлкен қиындық туғызатыны анықталды. Осыған байланысты есте сақтау және адекватты аударма бойынша мәселелер туындайды.

Бұл зерттеудің ғылыми құндылығы мен практикалық маңыздылығы қазіргі аударматанудың өзекті мәселесіне, атап айтқанда, ағылшын тіліндегі әскери терминологияны зерттеу үшін жоғары білікті аудармашыларды жан-жақты даярлау.

Тірек сөздер:термин, терминология, лексика, әскери терминология, әскери мәтін, ғылыми-техникалық термин, әскери-ғылыми жанр, аударманың сәйкестігі

СПЕЦИФИКА АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ВОЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ И ПРОБЛЕМЫ ЕЕ ПЕРЕВОДА

Султангубиева А.А.¹, Байниева К.Т.², *Саметова Ф.Т.³,
Куванбакиева А.Н.⁴

¹к.ф.н, ассоц.профессор, Атырауский университет им.

Х.Досмухамедова, Атырау, Казахстан,

²к.ф.н., доцент, Атырауский университет им. Х.Досмухамедова,
Атырау, Казахстан,

^{*3}к.ф.н., профессор, Академия Кайнар, Алматы, Казахстан,

⁴к.ф.н., Филиал «Центр образовательных программ» Автономной
организации образования «Назарбаев Интеллектуальные школы»,
старший менеджер Редакторского отдела, Алматы, Казахстан

¹e-mail: a.sultangubiyeva@asu.edu.kz

²e-mail: gulya.baynieva@mail.ru

^{*3}e-mail: sametova73@mail.ru

⁴e-mail: 180710@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются особенности англоязычной военной терминологии с точки зрения переводоведения. Доминирующее положение английского языка в современном мире диктует необходимость исследования лексико-стилистических особенностей и словообразовательных моделей военной терминологии на английском языке. В общем смысле в зону военной терминологии входят все слова и сочетания, которые обозначают военные понятия, то есть все то, что непосредственно связано с вооруженными силами, военным делом, иностранные заимствования, различные жаргонизмы, эмоционально окрашенные элементы военной лексики. Кроме того, к военной терминологии относятся слова и сочетания, которые не обозначают собственно военных понятий, но в основном употребляются в военной среде. Военные материалы характеризуются обилием военной и научно-технической терминологии, использованием переменного-устойчивых и устойчивых словосочетаний, типичных только для военной сферы общения, военной номенклатуры и специальных сокращений и условных

обозначений. Специфика англоязычной военной терминологии вызывает существенные трудности при переводе на русский и казахский языки. Во время выполнения перевода происходит расширение военной терминологии на казахском языке.

Для учебной работы со студентами специальности «Переводческое дело» были взяты наиболее употребительные словосочетания из сферы военного дела, которые переводятся в зависимости от языка обучения. Было выявлено, что большую трудность для перевода представляют жаргонизмы, сленговые слова, фразеологизмы, которые передают реалии американской военной жизни. В связи с этим возникает проблема запоминания и адекватного перевода. Научная ценность и практическая значимость данного исследования в том, что оно касается актуальной проблемы современного переводоведения, а именно изучения англоязычной военной терминологии для всесторонней подготовки высококвалифицированных переводчиков.

Ключевые слова: термин, терминология, лексика, военная терминология, военный текст, научно-технический термин, военно-научный жанр, адекватность перевода

Статья поступила 07.03.2022

3 бөлім.**ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
МӘСЕЛЕЛЕРІ****Раздел 3.****НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ
ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ****Part 3.****SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ISSUES OF FOREIGN
LANGUAGE TEACHING****ӘОЖ 372.881.111.1****FTAMP 14.35.09****DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.018****ЗАМАНАУИ АНГЛИЦИЗМДЕРДІ МЕДИАМӘТІНДЕР
АРҚЫЛЫ ОҚЫТУ*****Жусубалина Ж.М.¹, Тлеубердиев Б.М.²*****¹2 курс докторанты, мамандығы «8D02310 – Филология», М.Әуезов
атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан,****² ф.ғ.д., профессор, Филология факультеті, Қазақ тілі мен әдебиеті
кафедрасы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,****Шымкент, Қазақстан*****¹e-mail: zhusubalinazh@gmail.com,****²e-mail: tleuberdiyevb@mail.ru**

Аңдатпа. Бұл мақала ағылшын тілінен қазақ тіліне енген заманауи кірме сөздерді зерттеу, студенттердің сөздік қорын және көкжиегін кеңейту мақсатында англицизмдермен танысу мәселелеріне арналған. Авторлар тілдегі қазіргі тенденцияларды көрсетіп, англицизмдердің түрлері және олардың топтарын қарастырған. Сабақта студенттермен нәтижелі оқу процесін жүргізу үшін қазіргі заманғы мәтіндерді таңдауға, зерттелетін тақырыпқа қызығушылықты оятуға және қазіргі ағылшын тілін одан әрі үйренуге ынталандыратын лексикалық жаттығулар жасауға ерекше назар аударылады. Кірме процессінде лексикалық бірліктердің лингвистикалық және экстралингвистикалық себептері зерттеліп, тілге енген англицизмдердің көптеген мысалдары келтірілген. Жоғарғы оқу орнында тілге енген англицизмдерді оқыту мәселелері айтылды. Даму критерийіне сәйкес англицизмнің үш тобы анықталды. Мысал ретінде мәтіндер мен лексикалық жаттығулардың көмегімен шет тілі сабақтарында англицизмді оқытудың лингводидактикалық аспектілері ұсынылады.

Зерттеудің өзектілігі жастардың сөйлеу әдеттерінде көптеген кірме сөздерді қолданып, тілде болып жатқан өзгерістер процессінің орын алуымен негізделген.

Зерттеудің мақсаты жоғары оқу орындарындағы білім алушыларға қазақ тіліне еніп келетін англицизмдердің түпнұсқасын зерттеп, оның дұрыс мәнін лингводидактикалық материалдар арқылы үйрету.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы ұсынылған лингводидактикалық материалдарды үлгі ретінде қолданып, басқа оқулықтардағы медиамәтіндерге тапсырмалар мен жаттығулар жиынтығын жасауға көмек болады.

Зерттеудің практикалық құндылығы гуманитарлы бағыттағы жоғары оқу орындарында мұғалімдер мен студенттердің Лексикология, Терминология сияқты пәндерде қолдана алады.

Зерттеудің эмпирикалық бөлімі отандық және шетелдік лингвистердің еңбектеріне теориялық және дескриптивтік талдау (англицизмдерге классификация мен таралу себептері қарастырылған) жасалу арқылы және нәтижесінде лингводидактикалық материал ұсынуудан тұрады.

Зерттеу нәтижесі бойынша түпнұсқалық медиамәтіндерге англицизмдерді түсініп, мәнін анықтау үшін 5 түрлі жаттығулар құрастырылды.

Тірек сөздер: кірме сөздер, англицизмдер және олардың түрлері, лексика, заманауи мәтіндер, лексикалық жаттығулар, медиамәтін, лингводидактикалық материал, кірме сөздері пайда болуының экстралингвистикалық себептері

Негізгі ережелер

Қазіргі заманның студенті – заманға сай іс-әрекет жасайтын адам. Ол компьютерлік технологияларды жақсы меңгерген, түрлі гаджеттерді қолдана алатын, әлеуметтік желілерде оңай қарым-қатынас жасай алатын адам. Сонымен қатар, ағылшын тілінің «сәнді» деп есептейтін сөздерін ауызекі тілде қолданады. Бірақ ол жаңа лексиканы әдетте дұрыс және орынды қолданады ма? Кірме лексиканың түпнұсқасын біледі ма? Кірме сөздердің пайда болуы туралы не біледі?

Қазіргі таңда басқа тілден енген сөздер жәй ғана тілдік құбылыс емес, ол сәнге құрмет, жас ұрпақтың трендте болуға ықыласы, өмірдің жылдам қарқынынан қалмауға ұмтылысы, және қалыптасқан өмірлік шындық. Ұлттар мен халықтар арасындағы өзара байланыс пен өзара тәуелділіктің өсуінің және білім, ғылым, мәдениет, саясат, экономика салаларындағы байланыстың кеңейуінің салдарынан кірме лексиканың қажеттілігі артады. Сонымен бірге, жаһандану процесінің өсуі мен халықтар мен мемлекеттердің жақындасуы мен өсуі процесіне, дүниежүзілік экономикалық, саяси, мәдени интеграция мен біріздендіру процесіне байланысты.

Кіріспе

Тіл - адамзат қоғамы тәрізді уақыт өте қалыптасады. Сөздің пайда болуы мен оның тілдегі өмірі тіл иесінің өмірінің бөлігі ретінде тілдің тарихымен, материалдық және рухани мәдениетінің дамуымен, оның тіршілік ету ортасының табиғи жағдайларымен, оның әлеуметтік дамуымен, басқа ұлттармен қатынасымен байланысты. Тілдің лексикалық және семантикалық жүйесінің өзгеруінің табиғи процессінің бірі басқа тілдерден лексикалық бірліктердің енуі болып табылады. Әлемде бұл процестің әсерінен тәуелсіз тіл жоқ. Ұлтаралық экономикалық, саяси және мәдени қатынастар нәтижесінде донор тілден реципиент тілге кіретін тілдік бірліктерді кірме деп санаймыз. Олар енген тілдің ережелері мен амалдарына бейімделіп, әдеттегідей сөздіктерінде тіркеледі [1]. Тіл, әрине тірі ағза болып есептеледі, сондықтан ол жетілдіру мен дамытуды қажет етеді, әсіресе лексикалық тұрғыда. Бұл даму басқа тілден жаңа сөздер, фразеологиялық орамдар мен тіркестерді ендіру арқылы жүреді. Қазіргі заманда англицизмдерді қолдану заңды процесс болып есептеледі өйткені ол қоғам өмірінің барлық салаларындағы прогресспен байланысты. Қазіргі жылдам заманда, заманауи идеялар, заттар, технологиялар тез атау беруді қажет етеді, бүкіл әлемдегі өмірдің әртүрлі қабаттары мен салалары интернационализацияға ұмтылады [2].

Лексикалық бірліктердің ену себептерінің 2 басты тобын бөледі: лингвистикалық және экстралингвистикалық. Кірме сөздердің тілге енуінің келесі лингвистикалық себептері болады:

- құбылыстың болмауымен байланысты, қабылдаушы тілдегі семантикалық қуысты толтыру қажеттілігі (Қазақстанда банктік жүйенің дамуымен қазақстандықтардың лексикасында «банкомат», «кредиттік карта», «брокер», «дисконт», «транзакция» және т.б. сөздер бекітілді);

- тілде нақты атаудың болмауы, кез-келген ұғымды толық және дәл білдіре алмау;

- сөйлеу процесіне күш пен тілдік құралдарды үнемдеуге деген ұмтылыс: англицизмдер ойды қысқа, нұсқа, ыңғайлы және түсінікті етіп жеткізуге мүмкіндік береді;

- синонимдік қатардың кеңеюі: англицизмдер тілдік амалдарды түрлендіріп, сөйлеуде қайталануларды болдырмауға көмектеседі;

- ұғымдарды тарату немесе мамандандыру қажеттілігі.

- Кірменің экстралингвистикалық себептеріне экономиканың жаһандануы, кірмеге деген әдет, нақты бірліктерді қолданудың беделін жатқызуға болады [3].

Б. Әбілқасымов шет тілден енген сөздерді екіге бөліп қарау керек екендігін айтқан. Оның ойынша, өте ертеректе еніп, қазақ тілінің

фонетикалық заңына бағынып келген сөздерді сол қалыптасқан күйінде, ал кейінгі кезде еніп, әлі өз формасын толықтай өзгертпеген сөздерді сол әуелдегі (сол тілдегі) тұлғасын сақтап жазу қажет [4; 40 б.].

Англицизм ұғымына келер болсақ, «Қазақ тілінің кірме сөздер сөздігі» оған мынадай анықтама береді: «ағылшын тілінен басқа тілге енген кірме сөздер, сөз тіркестері, синтаксистік құрылымдар, сленгтер, терминдер және т.б.» [5].

Англицизм – ағылшын тілінен енген сөз немесе айналым. Көбінесе англицизм шектеулі мамандарға арналған мәтіндерде ақпаратты дәл жеткізу үшін қолданылады [6].

Г. Досжан [7; 2 б.] өзінің «Қазақ тіліндегі англицизмдердің қолданылуының тарихи және әлеуметтік лингвистикалық аспектілері» атты мақаласында былай деген: «Ағылшын тілі жаһандану мен ақпараттың қозғаушы күші болғандықтан оны «жаһандық тіл» деп атайды. Ағылшын тілінің жаһандануының критерийлерінің бірі – Батыс Еуропаның құнды көзқарастарын жүзеге асыратын англицизмдерді тез тарату. Осылайша, әлемдік және ұлттық бұқаралық ақпарат құралдары англицизмдерді барлық тілдерге таратушы болып табылады».

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеудің эмпирикалық бөлімі отандық және шетелдік лингвистердің еңбектеріне теориялық және дескриптивтік талдау (англицизмдерге классификация мен таралу себептері қарастырлығын) жасалу арқылы және нәтижесінде лингводидактикалық материал ұсынудан тұрады.

Англицизмдердің бірнеше түрлері болады:

Тура кірме сөздер: *спорт (sport), фильм (film)*;

• **Шеттілдік терминдер:** *саммит (summit), брифинг (briefing), спикер (speaker), сканер (scanner), хит (hit), сингл (single)*;

• **Калькалар** – фонетикалық және графикалық келбеті сақталған, шет тілінен енген сөздер: *меню (menu), бар (bar), клуб (club), вирус (virus)*;

• **Гибридтер** – шетелдік түбірге қазақша қосымша, жалғау қосу арқылы жасалған кірме сөздер: *креативтік (creative)*;

• **Экзотизмдер** – шетелдік әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерді сипаттау кезінде жергілікті ерекшелікті ұғындыру үшін қазақ танымына келе бермейтін белгілерді қолданылатын кірме сөздер: *лорд (lord), леди (lady), чипсы (chips), ковбой (cowboy) хот-дог (hot-dog)*;

• **Композиттер** – 2 элементтен тұратын бір күрделі сөзді құрайтын сөздер: *шоп-тур (shop-tour), мини-шоп (mini-shop)*;

• **Профессионализмдер** – адамның түрлі салалардағы (саясат,

бизнес, технологиялар, спорт және т.б.) іс-әрекетінде қолданатын сөздер: аудитор (auditor), модем (modem), керлинг (kerling) [8].

Мысалы, Интернеттің арқасында келесі англицизмдер пайда болды: пост (*post*) – жазба, Интернетте, форумда, комментарийдегі хабарлама; лайк (*like*) – бір нәрсе ұнаған жағдайда қоятын жағымды баға; селфи (*selfie*) – әлеуметтік желіге салынған өз автопортретің немесе өзіңді өзің смартфон немесе планшетке түсірген суретің; онлайн (*online*) – Интернет желісіне қосылған; оффлайн (*offline*) – Интернет желісіне қосылмаған; юзер (*user*) – компьютер қолданушысы; браузер (*browser*) – веб-парақшаны көрсететін бағдарлама; линк (*link*) – басқа веб-парақшаға белсенді қосылу, сілтеме; трафик (*traffic*) – нақты уақыт шеңберінде компьютер жүйесі арқылы берілетін ақпарат мөлшері, ақпарат ағыны; контент (*content*) – желідегі ресурстардың кез-келген ақпараттық маңызды толықтыру; блогер (*blogger*) – желіде күн сайын жүргізетін блог авторы, сонымен қатар, жаңалықтар сайтында мәтіндер жазатын адам; репост (*repost*) – өз парақшана жазбаны көшіру, әлеуметтік желіде қандай да бір хабарламаның қайта жарияланымы.

Талқылау

Бейімделген/бейімделмеген критериіне сәйкес англицизмдер 3 бөлінеді: бейімделген, жартылай бейімделген және бейімделмеген. **Бейімделген англицизмдер** – фонетикалық, графикалық, грамматикалық, сөзжасамдық, семантикалық жағынан ассимиляциядан өткен кірме сөздер. Мысалы: маркетинг (*marketing*), блокбастер (*blockbuster*), триллер (*thriller*), мониторинг (*monitoring*) және т.б. Олар қолдану жиілігімен, әлеуметтік маңыздылығымен, ұзақ өмір сүруімен, сөйлеу процесінде ұзақ мерзімді потенциалымен, жаргондық лексикаға жатпауымен, көп функционалдығымен сипатталады.

Жартылай бейімделген англицизмдер – қазақ тіліне жақында еніп, адамдардың көбісіне әлі белгісіз болып келетін кірме сөздер. Мысалы: хедлайнер (*headliner*), селебрити (*celebrity*), флэшбек (*flashback*), промо код (*promo code*), хедхантинг (*headhunting*) және т.б.

Бейімделмеген англицизмдерге тілге енді ену процесінде жүрген кірме сөздер жатады. Мысалы: велнес (*wellness*), травеливинг (*traveliving*), анпэкинг (*unpacking*), бекпэкинг (*backpacking*), даунишифтинг (*downshifting*) және т.б. [9].

Соңғы бірнеше жыл ішінде қазақ тілінде таныс ұғымдарды білдіретін бірнеше жаңа сөздердің топтамасы пайда болды. Қазақ тіліне кіріп, олар өзгерістерге ұшырады. Бастапқыда тілге енгенде, өздерінің графикалық және грамматикалық бейнесін сақтап, бірақ уақыт өте қазақи графикалық форманы иеленді. Мысалы: фриланс (*freelance*), лайк (*like*),

пилинг (pilling), оверсайз (oversize), креативтік (creative), позитивтік (positive) және т.б. Содан соң, өзгерген сөздерге қазақ грамматикасы сол сөздерден туынды жасау арқылы әсер етті. Мысалы: *рейдерлік әрекет, мониторингтік топ, фриланспен айналысу, лайк қою* және т.б. [10].

Қазіргі замандағы көптеген ұғымдар трендке айналып жатыр. «Тренд» (trend) сөзі «қазіргі тенденция, бір нәрсенің дамуыдағы елеулі қозғалыс, бір нәрсенің танымалдылыққа ие болуын» білдіреді. Ол да англицизм болып табылады. Салауатты өмір салты, экологиялылық, жетістікке жетуге деген талпыныс трендке айналды. Мысалы, қазіргі заман ғылымында тренд – нанотехнологиялар. Қазіргі заман біліміндегі тренд – әлеуметтік медиа. «Велнес» ұғымы да заманауи тренд. Кез келген басқа соған ұқсас қоғамның жаппай қызығушылығын тудыратын ұғымдар сияқты бұл сөз де қазақ тіліне іс жүзінде аударылмайды. Жарнамалық материалдар мен басылымдарда маркетингтер оны белсенді қолдана бастады. Бұл термин «барлық жағдайда дені сау болып, өміріңнің барлық салаларында амандыққа тырысу» дегенді білдіреді. Сөзбе сөз аударғанда «жақсы көңіл күй мен амандық» деп аударылады. Бүгінгі таңда «велнес» деген алдын алу шаралары, барлықтарына қолжетімді сауықтыру тәсілдерін қамтиды. Шын мәнінде, бұл дені сау адамдар үшін денсаулықты сақтаудың қажетті тәжірибесінің жиынтығы және ол дене денсаулығының, психикалық тұрақтылықтың және рухани өсудің тепе-теңдігі болуын қажет етеді. Ол ағзаның жағдайы мен қажеттілігіне сәйкес келетін эстетикалық сезімдерді оятатын пайдалы тамақтану, ой-өрісті дамытатын жаттығулар, өмірді күйзеліссіз құра білу мен өмір сүруге деген ұмтылыстан тұрады.

Осы сәнді деп табылатын «велнес» термині барлықтарына белгілі ме? Осындай сөзді мәтінде кездестірген жағдайда студент оны дұрыс түсініп, дұрыс аудар алады ма? Кинотеатр мен теледидар экрандарынан, Интернетте, публицистикалық және жарнама мәтіндерінде осындай қаншама терминдер кездеседі?

Қазіргі заманның студенттері ауызекі тілде көп англицизмдерді қолданады: *фэшн (fashion), лук (look), репост (repost), свитшот (sweatshirt), коуч (coach), веб-камера (web-camera), флэшмоб (flashmob), вип (VIP), дедлайн (deadline), колл-центр (call-center), дресс-код (dress code), фейк (fake), шоу-рум (show-room), драйв (drive), пиар (PR), чат (chat), тюнинг (tuning), шоумен (showman)* және т.б. Осындай сөздерді қолдану жастар арасында сәнді, беделді болып құпталады. Бірақ жастар әдетте қолданған сөздердің мәнін біле бермейді. Көбінесе сөздің түпнұсқасының жазылуы мен оның шығу тегі туралы ешнәрсе білмейді. «Сәнді» деген сөздерді студенттер дұрыс түсінбей, кейбір ұғымдарды

аударғанда, оларды дұрыс түсіндіруде қиындыққа тап болады. Сондықтан ағылшын тілі сабақтарында мәтіндерді оқу барысында оқытушы студенттерді заманауи англицизмдердің түпнұсқасына, олардың этимологиясына тоқталып, оларға осындай лексиканы бекіту үшін түрлі жаттығулар мен тапсырмаларды орындауды ұсынған дұрыс. Нәтижесінде, студенттер өздерінің ағылшын тілінің сөздік қорларын толықтырып, кірме сөздердің қалай және қайдан пайда болғанын біліп, түрлі салалардағы білімдерінің өрістерін кеңейтеді.

Айта кету керек, соңғы уақытта жоғары оқу орындарының білім алушыларының көкжиегін кеңейтуге, жалпы мәдениетін арттыруға, оларға өмір туралы және қоршаған әлем туралы білім беруге арналған жалпы білім беру мақсатына аз көңіл бөлінген. Ағылшын тіліндегі сабақтарда әртүрлі шығармашылық тапсырмалар мен жаттығулар орындау кезінде қазіргі студенттердің дүниетанымы мен лексикалық қоры жеткіліксіз екені көрінеді.

Ағылшын тілінен қазақ тіліне енген кірме сөздерді зерттеу, олардың түпнұсқаларымен танысу өзекті мәселеге айналып келеді. Сондықтан, сабақта жұмыс істеу үшін заманауи мәтіндер тандау, зерттелетін тақырыпқа қызығушылық тудыратын және ағылшын тілін әрі қарай оқуға ынталандыратын қызықты лексикалық жаттығулар жасау өте маңызды. Мәтіндерде проблемалық және танымдық сипат, өзгешелік, заман шындығы мен жастар үшін қызығушылығы болу керек.

Тілдік емес жоғарғы оқу орындарында ағылшын тілін оқытуда түрлі газеттік-публицистикалық стильдегі мәтіндерді қолданады. Осы стиль шеңберіндегі ақпараттың ерекшелігі оның кең аудиторияға айналуымен анықталады. Публицистикалық стильде лингвистикалық, композициялық және әлеуметтік-мәдени ерекшеліктердің үлкен тандауы бар. Сондықтан, лингвистикалық тұрғыдан алғанда осы стиль жаңа сөздер мен сөз тіркестерінің, кірме сөздер мен арнайы қысқартулардың пайда болуын тез тіркейді. Ағылшын тілі сабақтарында түпнұсқалық публицистикалық мәтіндермен жұмыс жасағанда, білім алушылар міндетті түрде ана тіліне енген заманауи лексиканы кездестіреді. Түпнұсқалық мәтіндер деген күнделікті қарым-қатынастың табиғи жағдайларын көрсететін және бетпе-бет тілдесу үлгісі болып табылатын ағылшын тілінің коммуникативті тәжірибесінен алынған мәтіндерді айтамыз. Түпнұсқалық мәтіндер студенттерді ауызша қарым-қатынас тәжірибесіне дайындайды. Олар басқа мәдениеттің фактілерімен молыққандықтан, жалпы мотивация мен мағынаның мәдени компоненті бар сөзге деген қызығушылықты арттырады. Түпнұсқалық контекст студенттердің тілдік болжам, тілдік сезім мен танымдық белсенділіктерін ынталандыруға ықпал етеді.

М.Әуезоватындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің студенттері ағылшын тілі сабақтарында көбінесе түпнұсқалық мәтіндермен жұмыс жасайды. Оқытушылар оқулықтардағы материалдарға сүйене отырып, студенттерге қызықты, танымдық білімі бар мәтіндерді тандауға тырысады. Мысал ретінде «Moneywise» кітабындағы көптеген англицизмдердің түпнұсқалары кездесетін, сатып алуға деген қызығушылық бейнеленген «Are you need of some retail therapy?» атты мақаланың мәтіні келтірілген [11]. Мақалада адамзаттың қажетіне керек пе, керек емес пе құмартқан затын ынтызар болып, көңілі кетіп ала беретін зиянды әрекеттерді қалай жеңуге болатыны қарастырылған. Ол мақаланы оқи отырып, студенттер келесі англицизмдерге тап болады: *шопинг*, *шопоголизм*, *селебрити*, *герлфренд*. Студенттерге мәтінде кездестірген англицизмдерді жазып шығып, оларды аударып, олардың донор тілі мен реципиент тіліндегі мәні бірдей немесе бірдей емес екенін анықтауды ұсынып көруге болады. Мысалы, ағылшын *шопинг* сөзі дүкендерді аралау, сауда жасау дегенді білдірсе, қазақ тіліндегі мәні де тура сондай – бір нәрсе сатып алу үшін дүкенге бару. *Шопоголизм* сөзі – ойланбай сатып алу әдеті, сатып алуға тәуелділік. *Селебрити* сөзі қазақ тіліне енді кіріп келе жатқан «танымал тұлға» дегенді білдіретін сөз, ол көбінесе бұқаралық ақпарат құралдарында жиі аты аталатын адам. *Герлфренд* - «қыз дос, жақсы көретін қыз жолдас» сөзі оның қарама-қайшы *бойфренд* сөзімен бірдей қолданылып келеді.

Түпнұсқалық мәтіндерде үйреншікті және кеңінен таралған бейімделген англицизмдер жиі кездеседі: *хобби* «бос уақытта айналысатын сүйікті ісі» немесе *имейл* - электрондық почта, электрондық хат, электрондық хабарлама деген сөз тіркесінен. Сонымен қатар терминдерді де кездестіруге болады: *пинг-понг* немесе үстел теннисі. Бұл сөздің шығу тегі өте қызықты, еліктеуіш – доптың үстелге тиіп ұрғандағы дыбысы; *бестселлер* – ең жақсы сатылымға ие болған кітаптар, музыкалық альбомдар, компьютерлік ойындар және т.б.; *блокбастер* – аса танымал және коммерциялық тұрғыдан өте сәтті шыққан кино; *спонсор* – жеке немесе заңды тұлғаларға қаржылық қолдау көрсететін адам немесе мекеме; *дайвинг* – арнайы жабдық арқылы су астына жүзу; *уик-енд* – демалыс күндер; *саммит* – жоғары деңгейде өтетін келіссөздер; *слоган* – жеңіл есте қалатын жарнамалық мәтін; *Интернет* – бүкіләлемдік компьютерік жүйе және басқа да англицизмдер.

Ағылшын тілі сабақтарында қолданылатын түпнұсқалық мәтіндерде көптеген жартылай бейімделген англицизмдерді де кездестіруге болады. Олар әлі кеңінен таралмаған, жақында ғана тілге енген сөздер: *кокпит (cockpit)* – ұшақ кабинасы; *имиджмейкер (imagemaker)* – киім

бойынша кеңесші; *shopper* (*shopper*) – сатып алған заттар салатын сөмке; *buyer* (*buyer*) – сатып алуға жауапты маман; *smoothie* (*smoothie*) – сусын қосылған көкөніс немесе жемістен жасалған тәтті сусын; *traveliving* (*traveliving*) – нақты бір жоспарсыз, асығыссыз саяхатта өмір сүру; *downshifting* (*downshifting*) – мансаптан саналы түрде бас тарту, беделі аз және жалақысы төмен жұмысты тандау, өзі немесе өз жанұясы үшін өмір сүру. Бастапқыда бұл термин көлікке қатысты болатын. Ол көлікті төмен редукторға ауыстыру дегенді білдірді. *backpacking* (*backpacking*) – саяхат түрі және өмір сүру стилі өзіндік үнемді саяхаттар, қозғалыс еркіндігі, туристік тұрғыдан әлі танымал болмаған жерлерге баруға деген ниет, стандартты туризмге балама тандау, туристік сапар дегенді білдіреді.

Эмоционалдық күйді білдіретін тағы бір *wow* (*wow*) англицизм, лексикалық баламасы болғанымен, стилистикалық тұрғыда одан өзгеше. Оны Мәссаған! Өзінше жаман емес! деп аударуға болады. Тағы бір таныс емес англицизм – *stopover* (*stopover*) – транзиттік аялдама, бір күннен аса уақытқа созылатын аралық аялдама. Стоповер транзиттік қалада уақытты тиімді өткізуге, қаланы серуендеп, көрнекі жерлерді аралауға көмектеседі. Әрине, түпнұсқалық мәтіндерде әлі бейімделмеген, қазақ тіліне енді кіріп жатқан англицизмдер кездеседі, мысалы: *homesitter* (*homesitter*) – үй немесе пәтер қарауылы, үй иесі болмаған кезде үйде тұрып үй шаруашылығымен үйге қарау үшін белгілі бір ақыға жалданған адам; *trendsetter* (*trendsetter*) – жаңа сән үлгісін шығарушы, жаңа идеяларды тауып, жаппай қолданысқа ендіруші инноватор; *staycation* немесе *stay-at-home-vacation*) – демалысты үйде немесе үйге жақын жерінде, қаланың таныс төңіректерімен танысып, көрнекі жерлерін аралап өткізу. Бұл демалыс, әдетте, басқа жерде өткізуге қаражаттың жетіспеушілігіне байланысты.

Нәтижелер

Студенттерді заманауи кірме лексикасымен таныстыру үшін мұғалім олардың сөздік қорын кеңейтуге және жаңа англицизмдермен танысу үшін, оларға қызықты жаттығулар құрастырса болады.

Мәселен, Shopping тақырыбына арналған 1-жаттығуда 1 қатардағы сөздерді 2-қатардағы олардың қазақ тіліндегі баламасымен сәйкестендіру; 2-жаттығуда – синонимдерін табу; 3-жаттығуда бірнеше дұрыс жауап тандау; 4-жаттығуда – англицизмдерді ағылшынша жазып, оларға ағылшынша немесе қазақша түсініктеме беру; 5-жаттығуда нақты бір салаға қатысты англицизмдердің тізімін құрастырып, олардың түпнұсқасын жазып, кейбіреулеріне түсініктеме беру ұсынылады.

Бұл жаттығулардың артықшылығының бірі олар студенттің қосымша дайындығын қажет етпейді, мұғалім барлық материалдардың

жиынтығын немесе жеке алынған тапсырмаларды бастапқы деңгейлі топтан бастап ілгері деңгейдегі ағылшын тілі топтарында да қолдана алады.

Are you in need of some retail therapy?

“Shopaholism” is recognized addiction along with, for instance alcoholism. Sometimes the desire to copy celebrity lifestyles leads people to excessive spending. So-called WAGS – football players’ wives and girlfriends shock ordinary people with their spending habits...

Why do people love shopping? Shopping helps to reduce stress level. People shop to reward or comfort themselves.

If your wardrobe is full of clothes or shoes you’ve never worn, you may have a shopping addiction. Many people go shopping when they’re in bad mood. What happens when your shopping habits get out of control?

1-жаттығу

Сол бағандағы сөздерді оның оң жағындағы анықтамаларымен сәйкестіріңіз

1. анпакинг (unpacking)	a) қызметкерлерді іріктеу, бейімдеу және уәждеумен айналысатын маман
2. шоу-рум (showroom)	b) қандай да бір контейнер, қорап немесе сөмкедегі заттарды ашу әрекеті
3. барбер-шоп (barbershop)	c) белгілі бір тұрмыстық мәселені шешуге мүмкіндік беретін айла-амал
4. эйчар (HR)	d) ерлерге арналған шапшаразы, онда стильді және керемет шапшар жасайды, мұртты және сақалды күтеді
5. лайфхак (lifhack)	e) белгілі бір өнім ұсынылған бөлме, оны осы көркем залына барып жеке бағалауға болады
Жауаптар: 1b, 2e, 3d, 4a, 5c	

2-жаттығу

Берілген сөздердің синонимдерін тап.

1. *Mainstream* (мейнстрим)
2. *Coworking* (коворкинг)
3. *Leasing* (лизинг)
4. *Outsider* (аутсайдер)
5. *Training* (тренинг)
6. *Feedback* (фидбак)
7. *Branch* (бранч)
8. *Diving* (дайвинг)
9. *Copywriter* (копирайтер)
10. *Remake* (ремейк)

Жауаптар:

1. бағыт, тенденция
2. бірлескен жұмыс
3. жалға алу, мақсатты несие
4. ұтылады деп күтілетін адам немесе топ
5. интенсивті оқу түрі, тәжірибе
6. бір нәрсеге шолу, қайтару
7. кешкі таңғы ас
8. арнайы жабдықтармен су астына сүңгу
9. мәтіндік контент жасайтын маман
10. бұрын шығарылып қойған шығарманы қайта шығару

3-жаттығу

Дұрыс нұсқаны танда

1. джетлег
 - a) басқа климатта демалу
 - b) ұзақ ұшақпен ұшу
 - c) уақыт белдеуінің өзгеру синдромы, үйренішікті хроноритмнің өзгерісі
2. хитчхайкинг
 - a) автостоппен саяхаттау (жол-жөнекей машиналарды пайдалану)
 - b) арнайы тақталарда толқынмен сырғанау
 - c) косметология саласындағы инновациялар
3. кастинг
 - a) шоуға, байқауға қатысатын үміткерлерді тындау, таңдау, іріктеу
 - b) белгілі бір тап қатарына жататындық
 - c) спорттық жарыс
4. модератор
 - a) штаттан тыс қызметкер
 - b) басқарушы, басшы
 - c) форум, чат немесе Интернеттегі әлеуметтік желі әкімшісі
5. промоушн
 - a) жалған ақпарат тарату
 - b) жұмыстан босату
 - c) жылжыту

Жауаптар: 1с, 2а, 3а, 4с, 5с

4-жаттығу

Берілген англицизмдерді ағылшынша жазып, оларға қазақша анықтама бер.

Дисплей, кемпинг, фрилансер, гаджет, рейтинг, бестселлер, маркетинг, прайс-лист, холдинг, коворкинг, провайдер, секонд-

хенд, риелтор, спонсор, прайм-тайм, геймер, хедлайнер, мейнстрим, ньюсмейкер, имиджмейкер, пилинг, хедхантинг, рафтинг, стартап.

Мысалы:

Стартап (startup) – жаңа бизнес немесе жоба, жаңадан құрылған компания

Фрилансер (freelancer) – штатқа кірмейтін, өзі үшін жұмыс істейтін еркін маман

5-жаттығу

Қандай да бір салаға жататын англицизмдердің тізімін құрастыр. Олардың кейбіреулеріне анықтама бер.

1. Спортқа қатысты англицизмдер:

Корт - court

Раунд - round

Гандбол - handball

Фристайл - freestyle

Фитнесс – fitness

Овертайм – overtime (жеңімпазды анықтау үшін бекітілген қосымша уақыт)

2. *Сәнге қатысты англицизмдер*

бренд - brand

шоу-рум - showroom

тренчкот - trench coat

хэндмейд - handmade

оверсайз - oversize

Қорытынды

Барлық тілдерде кірме процесінің сөзсіз орын алуына қарамастан, ғалымдар арасында олардың енген тілге қажеттілігі туралы пікірталас әлі де жалғасуда. Кейбіреулері оны табиғи процесс деп санаса, ал басқалар шетелдік сөздердің сөйлеуде шамадан тыс қолдану тілді ластауға алып келеді деп санайды. Әрине, бұл орынды пікір. Мәселен, шет тілін менгермеген, онымен ешқашан байланысқа түспеген адам үшін, селфи, лайк, шоппер, трафик, ретейлинг, флэшмоб, хэндмейд, юзер, коуч, бренд, тренд, свитшот, велнес және тағы басқа осы сияқты англицизмдер түсініксіз болады. Соңғы кезде публицистикалық журналдар, газеттер, Интернет-шығарылымдар, жаңалықтар бағдарламаларының авторлары оқырман не тындаушы оларды түсінетін, түсінбейтініне қам жемейді, олар тренд қуып, заманауи естілу үшін өздерінің мәтіндерінде көптеген кірме лексиканы, атап айтқанда англицизмдерді қолданады.

Ондай іс-әрекет лингвистерде кері әсер тудырады. Олар тарихи кірме сөздерді қоспағанда, қалған кірме лексикалық бірліктерінің тілге енуінің қарсыластары болып, оларды жоюды талап етеді.

Жоғарыда айтып кеткендей, тіл – жанды ағза, ол сорғыш тәрізді өзіңе керекті элементтерді алып, қажетсіз және функция атқармайтын

элементтерден құтылады. Кірме сөздерге келетін болсақ, олардың жақсы немесе жаман екенінде сұрақ жоқ, олардың мәні мен мағынасы тындаушы мен оқырманға дұрыс жеткізілгені маңызды. Осындай сөздердің түсініктемесінің болмауы, сөздерді автоматты түрде олардың мәнін толық түсінбей қолдануға алып келеді. Шет тілі мамандығының мұғалімдерінің мақсаты контингентінің басымы жастар құрайтын жоғары оқу орынының студенттеріне олардың сөйлеу тілінде қолданған сөздер немесе сөз тіркестерінің түпкі мәні мен неге жүгінетінін түсініп ажырата алуға мүмкіндік беру.

Қорытындысында, тілдегі кірме процесі табиғи және сөзсіз, мәдени, әлеуметтік, экономикалық өзгерістер мен халықаралық ынтымақтастықтың нәтижесі. Кірме лексикасы тілдің сөздік қорын толтырады, жаңа құбылыстарды сипаттайды, қандай да бір ұғымды толық және нақты бейнелеуге көмектеседі. Шет тілі мұғалімдерінің мақсаты – студенттерге осындай құбылыстар мен ұғымдарды түсінікпен және сауатты қолдануға үйрету. Жоғарыда көрсетіліп кеткен ағылшын тілі сабақтарында заманауи англицизмдердің түпнұсқаларымен танысуға бағытталған жұмыстар мен ұқсас жаттығулар мен мәтіндер студенттерге тек заманға сай сөйлеулеріне ғана емес, сонымен қатар, болып жатқан оқиғалардың үрдісінде болуға, білім өрісін кеңейтуге, мәдени дәрежесін көтеруге көмектеседі.

ӘДЕБИЕТ

[1] Бойко С. А. Англицизмы в современном русском языке: что и зачем заимствуется? // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2012. – №. 2. – С. 232-235.

[2] Горошко О. Н., Труфанова В. П. Заимствование англицизмов в современном русском языке // Наука и современность. – 2014. – №. 29. – С. 221-226.

[3] Балакина Ю. В., Висилицкая Е. М. Англоязычные заимствования экономической тематики в вербальном лексиконе русской языковой личности в период глобализации // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2014. – №. 2. – С. 29-34.

[4] Әбілқасымов Б. (құраст.) Алғашқы қазақ газеттерінің тілі. Жауапты редакторы — М. Балақаев. — Алматы: Ғылым, 1971. — 187 б.

[5] Қазақ тілінің кірме сөздер сөздігі [Мәтін] : сөздік / [ред. басқ., құраст. Ш. Құрманбайұлы; құраст.: С. Исакова, Б. Мизамхан, Г. Әлімбек]. — Алматы : «Ұлттық аударма бюросы» ҚҚ, 2019. — 592 б.

[6] Косенко Е. И. К вопросу об англицизмах в современном русском языке // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. – 2015. – Т. 1. – №. 4. – С. 137-140.

[7] Baidrakhmanov D., Doszhan G. Historical and sociolinguistic aspects of use of anglicisms in the Kazakh Language // Procedia-Social and

Behavioral Sciences. – 2015. – Т. 190. – С. 346-352.

[8] Домченко Е. А. Заимствования как процесс изменения языка // Молодой ученый. – 2016. – №. 10. – С. 1209-1212.

[9] Дьяков А. И., Золотарева Е. А. Адаптационная модель англицизмов // Научные исследования: от теории к практике: материалы IX Международной научно-практической конференции. Выпуск 3(9). Чебоксары: Издательство ЦНС «Интерактив плюс», 2016. – 348 с. С. 245-255.

[10] Чеклецова Е. и др. Современные заимствования из английского языка в речи представителей молодежной культуры // Уральский филологический вестник. Серия: Язык. Система. Личность: лингвистика креатива. – 2015. – №. 1. – С. 175-182.

[11] Are you in need of some retail therapy? // Moneywise. 2007. № 9. P. 12–13

REFERENCES

[1] Bojko S. A. Anglicizmy v sovremennom russkom jazyke: chto i zachem zaimstvuetsja? (Loanwords in modern Russian: what is borrowed and why). Izvestija Irkutskoj gosudarstvennoj jekonomicheskoy akademii. 2012. №. 2. P. 232-235. [in Rus.]

[2] Goroshko O. N., Trufanova V. P. Zaimstvovanie anglicizmov v sovremennom russkom jazyke (Borrowing of anglicisms in Modern Russian). Nauka i sovremennost (Science and modernity). 2014. №. 29. P. 221-226. [in Rus.]

[3] Balakina Ju. V., Visilickaja E. M. Anglojazychnye zaimstvovaniya jekonomicheskoy tematiki v verbal'nom leksikone russkoj jazykovoj lichnosti v period globalizacii .Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Lingvistika i mezhkul'turnaja kommunikacija(English-language loanwords of economic topics in the verbal lexicon of the Russian language personality in the period of globalization, Bulletin of Voronezh State University, Linguistics and Intercultural Communication). 2014. №. 2. P. 29-34. [in Rus.]

[4] Abilkasymov B. (ed.) Algashky kazak gazetterinin tili [Language of the first Kazakh newspapers] Zhauapty redaktory — M. Balakaev. Almaty: Gylym, 1971. p.187. [in Kaz.].

[5] Kazak tilinin kirme sozder sozdigi (Dictionary of key words of the Kazakh language) .Almaty : «Ulttyk audarma burosy», 2009. [in Kaz.].

[6] Kosenko E. I. K voprosu ob anglicizmah v sovremennom russkom jazyke. Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.S. Pushkina (Issues of anglicisms in Modern Russian. Bulletin of the Leningrad State University named after A.S.Pushkin.). 2015. T. 1. №. 4. P. 137-140. [in Rus.]

[7] Baidrakhmanov, D., & Doszhan, G. (2015). Historical and sociolinguistic aspects of use of anglicisms in the Kazakh Language. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 190, 346-352. [in English]

[8] Domchenko E. A. Zaimstvovanija kak process izmenenija jazyka (Loanwords as a matter of language change). Molodoj uchenyj. 2016. №. 10. P. 1209-1212. [in Rus.]

[9] D'jakov A. I., Zolotareva E. A. Adaptacionnaja model' anglicizmov (Adaptation model of Anglicisms) // Nauchnye issledovanija: ot teorii k praktike: materialy IH Mezhdunarodnoj nauchno-praktičeskoj konferencii. Vypusk 3(9). Cheboksary: Izdatel'stvo CNS «Interaktiv pljus», 2016. 348 p. S. 245-255. [in Rus.]

[10] Cheklecova E. i dr. Sovremennye zaimstvovanija iz anglijskogo jazyka v reči predstavitelej molodezhnoj kul'tury (Modern loanwords from the English language in the speech of representatives of youth culture). Ural'skij filologičeskij vestnik. Serija: Jazyk. Sistema. Lichnost': lingvistika kreativa. 2015. №. 1. P. 175-182. [in Rus.]

[11] Are you in need of some retail therapy? // Moneywise, 9 (2007) 12-13.

ИЗУЧЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ АНГЛИЦИЗМОВ С ПОМОЩЬЮ МЕДИАТЕКСТОВ

*Жусубалина Ж.М.¹, Тлеубердиев Б.М.²

*¹докторант 2 курса специальности «8D02310-Филология», Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан,

²доктор филологических наук, профессор кафедры «Казахский язык и литература», факультет «Филология», Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан.

*¹e-mail: zhusubalinazh@gmail.com

²e-mail: tleuberdiyevb@mail.ru

Аннотация. Данная статья посвящена вопросам изучения современных заимствованных из английского языка в казахский язык слов, знакомству студентов с англицизмами с целью расширения словарного запаса и кругозора. Авторы отразили современные тенденции в языке, рассмотрели типы англицизмов и их группы. Особое внимание на занятии уделяется подбору современных текстов для проведения продуктивного учебного процесса с учащимися, пробуждению интереса к изучаемой теме и созданию лексических упражнений, стимулирующих дальнейшее изучение современного английского языка. Изучены лингвистические и экстралингвистические причины заимствования лексических единиц в процессе интродукции и приведены многочисленные примеры англицизмов, вошедших в язык. В высших учебных заведениях актуальны вопросы преподавания англицизмов, вошедших в язык. По критерию развития определены три группы англицизмов. В качестве примера предлагаются лингводидактические аспекты усвоения англицизмов на уроках иностранного языка с помощью медиатекстов и лексических упражнений.

Актуальность исследования обусловлена тем, что в речевых привычках молодежи происходит процесс изменения языка с использованием большого количества заимствованных слов.

Целью исследования является изучение подлинности англицизмов, проникающих в казахский язык, и обучение студентов правильному значению через лингводидактические материалы.

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что предложенный лингводидактический материал можно использовать в качестве образца для создания аналогичных заданий и упражнений по медиатекстам в других учебниках.

Практическая ценность исследования заключается в том, что результаты работы могут быть использованы в вузах гуманитарной направленности учителями и студентами в таких дисциплинах, как лексикология, терминология.

Эмпирическая часть исследования состоит в теоретическом и дискриптивном анализе трудов отечественных и зарубежных лингвистов (рассмотрены причины, классификации и распространение англицизмов) и, как следствие, в представлении лингводидактического материала.

По результатам исследования было составлено 5 различных упражнений для понимания и определения англицизмов в аутентичных медиатекстах

Ключевые слова: заимствованные слова, англицизмы и их виды, лексика, современные тексты, лексические упражнения, расширение кругозора, медиатекст, лингводидактический материал, экстарлингвистические причины заимствований

THE STUDY OF MODERN ANGLICISM BY MEANS OF MEDIATEXTS

*Zhussubalina Zh.M.¹ Tleuberdiev B.M.²

*¹the 2nd year PhD student of the specialty “8D02310-Philology”, South Kazakhstan University named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan,

²Doctor of philology, professor of the Department of “Kazakh language and literature”, Faculty of “Philology”, South Kazakhstan University named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan.

*¹e-mail: zhusubalinazh@gmail.com

²e-mail:tleuberdievb@mail.ru

Abstract. This article is devoted to the study of modern borrowed words from English to Kazakh, acquaintance with Anglicisms in order to expand the vocabulary and horizons of students. The authors reflected the current trends in the language, considered the types of Anglicisms and their groups. Special attention is paid to the selection of modern texts for conducting a productive educational process with students, arousing interest in the topic

being studied and creating lexical exercises that stimulate further study of modern English. The linguistic and extralinguistic causes of lexical units in the process of introduction are studied and numerous examples of Anglicisms that have entered the language are given. In higher educational institutions, the issues of teaching Anglicisms that have entered the language are relevant. According to the criterion of development, three groups of Anglicisms are defined. As an example, the linguodidactic aspects of teaching Anglicism in foreign language lessons by means of media texts and lexical exercises are proposed.

The relevance of the study is due to the fact that in the speech habits of young people there is a process of changing the language using a large number of borrowed words.

The purpose of the study is to study the authenticity of Anglicisms that penetrate into the Kazakh language, and to teach their correct meaning through linguodidactic materials.

The theoretical significance of the study lies in the fact that the proposed linguodidactic material can be used as a sample for creating similar tasks and exercises on media texts in other textbooks.

The practical value of the research lies in the fact that the results of the work can be used in humanitarian universities by teachers and students in such disciplines as Lexicology, Terminology.

The empirical part of the study consists in a theoretical and descriptive analysis of the works of domestic and foreign linguists (the causes, classifications and distribution of Anglicisms are considered) and, as a consequence, in the presentation of linguistic didactic material.

According to the results of the study, 5 different exercises were compiled for understanding and defining Anglicisms in authentic media texts.

Keywords: borrowed words, Anglicisms and their types, vocabulary, modern texts, lexical exercises, expanding horizons, media text, linguodidactic material, extralinguistic reasons for borrowings

Статья поступила 24.03.2022

UDC 378
SRSTI 14.35.09
DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.019

THE MAIN ISSUES OF ACADEMIC ESSAY WRITING

Odanova S.A.¹, Ermekova T.N.², *Moldabayeva K. E.³

¹associated professor, candidate of philological sciences of
Kazakh Ablai khan university of international relations

and world languages, Almaty, Kazakhstan,

²professor, doctor of philological sciences of Kazakh national women's
teacher training university, Almaty, Kazakhstan,

*³doctoral student of Kazakh national women's teacher training university,
Almaty, Kazakhstan.

¹e-mail: sagira68@mail.ru

²e-mail: ken_tina@mail.ru

*³e-mail: k.moldabaeva@aes.kz

Abstract. The article describes the crucial role of academic essay writing in creating the academic writing skills of students and considers its benefits in developing the abilities like critical thinking, intellectual development, expressing the ideas logically, necessary in scientific research conducting. From the first beginning, the article turns back to the brief history of the essay genre foundation among western and Russian investigators and outlines its current development since essay writing has become one of components in the field of academic writing. The ways, methods and approaches of essay writing, the compositional and structural design of its structure, requirements to the summary of each part of essay are the main issues under consideration in given article and the results of them, types of evaluation, criteria for each essay part are designed and are given in tables. Also, the types of essay such as opinion essay, response essay, research essay, persuasive essay, argumentative essay, compare and contrast essay, analysis essay are profoundly studied and described, and the next types of essay like narrative essay, description essay, comparative essay, argumentative essay are deeply analyzed in the article. Moreover, the deep survey of differences between essay and composition are conducted and presented in form of table.

Keywords: academic writing, narrative essay, description essay, comparative essay, argumentative essay, compositional features of essay, structural components of essay, characteristics of essay types

Basic provisions

The economic and social changes that have taken place in our country and around the world in recent years require from a modern person not only deep knowledge, but also the manifestation of independence, initiative, the ability to think in an original way. In this regard, in the scientific sphere

appeared a new task, that is a fulfilling a new social order, where they should form a creative socially adapted linguistic personality, that has an ability to be creative in a wide variety of fields of activity. After all, a person with a creative type of thinking quickly adapts to various conditions of life, finds non-standard solutions to any problems that arise, is able to adequately assess his results and, making mistakes along the way, is able to correct them.

In the system of development of written speech, among the most important in terms of compliance with the scientific, educational, upbringing and developmental tasks of learning and the most significant in the experience of modern mass communication, the essay genre can be defined.

When most scientists and engineers are asked why we must write, they first think of the need to communicate. It's easy to forget about our other reasons for writing because communication is so vital in science and engineering. We can only offer a decent account of ourselves as students, job candidates, and employees if we write well, writing, for example, letters, instructions, progress reports, articles and reviews, and papers for publication.

We think in words, and we try to express ourselves in writing. As a result, writing is a creative activity that aids us in sorting out our thoughts and saving them for later contemplation [1, p. 51].

The main issue of our research will be the genre of essay, due to the fact that an essay is one of the topical genres of speech social practice, which is characterized by a special disposition to the addressee factor and an increased subjective status and the choice of speech utterance in the form of an essay as a subject of study is also due to the ever-increasing importance of this genre in the life of modern society, its implementation in various areas of life and its great scientific and educational potential. The essay is increasingly included in academic writing practice as one of the types of writing. This genre is actively used in electronic media, in telecommunications, opening up new technological opportunities for extracurricular independent creative activities of students. An essay as a genre of writing is considered the most effective form of developing the skills of writing one's thoughts, contributing to the development of students' creative freedom through the ability to act on their own behalf, since the essay is characterized by the personal nature of the perception of the problem and its comprehension, which allows students to express their point of view, subjective personal assessment of the situation and the possibility of creative, original coverage.

Introduction

Many researchers have written about the role of writing and its positive impact on human intellectual development. R. Reich and A. Knopf predicted that the majority of modern graduates would work in the field of the so-called symbolic-analytic services. The authors explain that, in addition to disciplinary knowledge, future specialists need critical thinking skills like the acquisition, reproduction and demonstration of knowledge. Writing in this case should not be the final product or result of the educational process, but

a method of effective learning, approach of writing to acquire learning skills.

The Western education system is written-oriented, writing acts not only in the function of knowledge control like writing as a product, but also as the main teaching method such as writing as a process, and as an approach to learning in the case of writing-to-learning. By creating written texts, students simultaneously acquire new knowledge, develop critical thinking skills. Writing is perceived in a different light due to fact that this skill acquires a new meaning, ceases to be purely formal, becomes a key one, allowing both to successfully study at a university and work effectively in the future, to be an academically competent specialist.

Essay writing holds such a prominent position in higher education because it serves two primary functions: it is both a tool for assessment and a means of learning. The coursework essay hasn't always played a role in evaluation. Until the 1960s, the only essays that directly determined degree outcomes were those written in final examinations, when students were forced to write from memory under extreme time limitations. However, in the last two decades, students' 'coursework' essays, which they produce as part of their daily studies, have received more formal respect. In comparison to a test answer, coursework essays allow students to use a variety of sources and allow time for continuous thinking [2, p. 106].

From the first beginning let's turn our attention to a brief history of this genre foundation. The essay genre was founded by the French thinker M. Montaigne. In his paper scientific work, published in 1580, the phenomenon of essay was first presented and enhanced writer's introspection, the movement of thought and the process of thinking, subordinated to the internal individual melody, striving for purity, sincerity and naturalness were depicted, the effect of an unpretentious subjective style, immediacy and spontaneity was created in his feature article [3, p. 146].

Almost a century later, the English philosopher F. Bacon turned to the essay genre, titled his work essays. Meanwhile, in the XVII-XVIII centuries, the essay did not belong to the sphere of art or science, therefore, more attention was paid not to writing and reading procedures and ways of self-expression, but to the philosophical meaning of the work, which in turn predetermined its criteria - meaningful clarity, transparency, systematic and completeness of form.

The situation begins to change in the 19th century, when the rapid development of literature was accompanied by significant shifts in philosophical thought, namely the birth of the cult of genius and individuality, the development of the concepts of the subject I, the development of forms of intellectual writing, the search for new, fundamentally different language strategies and means. Now the text as an integrity ordered by an idea has ceased to suit philosophers. The potential of the essay genre with its self-reflection, semantic ambiguity, again turned out to be in demand [4, p. 196].

Today essay writing being one of components of academic writing, is

one of the important ways to develop students' functional literacy, including writing skills. It allows us to comprehensively develop both cognitive skills like the ability to put forward an assumption, express your own idea, evaluate, analyze information and language skills like ability of formulating a thought and structuring it, using different language tools in his written work and it is also the issue of our research work discussed in given article.

Methods

Currently, there are many compositional types and models for the implementation of this genre, embodied in various forms. In domestic humanitarian practice, the following types of essays are distinguished and following types of essays were profoundly analyzed according to their structure, type, content and aim of writing using the analysis and synthesis methods of research:

In terms of the type of speech and functioning we divided them to academic and non-academic.

In terms of content into literary and artistic, scientific and artistic, journalistic, philosophical and legal, linguistic, literary and physical, pedagogical art criticism, cinematography, television and so on.

In terms of form it can be differentiated to a review, a note, a letter, a page from a diary and so on.

From the point of view of the type of speech they can be description, reasoning, narration essays.

According to the western humanitarian school we differentiated a different classification of essays:

Opinion essay, where it is given an expression and argumentation of one's opinion on any controversial issue, response or reaction essay where the writer reviews a literary work or a film, research essay where writer conducts a research, close in purpose and objectives to a course or thesis, persuasive essay, argumentative essay, compare and contrast essay, analysis essay.

But in given article we will present the discussion of an academic essay that was investigated considering the observation, data analysis methods of research and that is included to the research sphere of academic writing among with diploma work, qualification projects, writing a scientific article, an abstract, annotation to an article, a review, a report.

In Kazakh language, the word academic means referring to the academy as a scientific institution or institution of higher education. The name academic writing came to our country from Western universities that offer students a cycle of classes, which necessarily include Academic Reading and Writing or Introduction to Effective Reading, Introduction to University Writing. In English, the word academic means focusing on a certain circle of people, their community, which has its own rules of behavior, communication and forms of information transfer.

Based on observational research methods the structure of the essay that is its design was prepared, which allows the reader to quickly and

conveniently perceive the information contained in it. The structure depends on the tasks and purpose of the text, but usually includes some points like headline that grabs attention, designation of the problem, problem solving or issue disclosure, conclusions or calling to action.

Introduction and conclusion are the most important components of any text. Their main properties of these sections can be the introduction problematizes the reader and informs him of the main topic or idea that will be discussed, and the conclusion sums up and looks to the future.

The structure of the text is characterized by the fact that it is divided into units larger than sentences - paragraphs. Each paragraph has its own micro-theme, which plays the role of the main connecting beginning in the named segment of the text. Although occasionally, several topics can be revealed in one paragraph.

Next, using the method of explanatory research we defined the unity of the text, like the unity of the paragraph, is determined by the main idea that runs through the entire text. This idea is clearly expressed by a thesis sentence in the introduction in the form of a topic, then subdivided into separate aspects, each of which corresponds to one paragraph.

The paragraphs are ordered so that the aspects form a logical sequence leading the reader to the main conclusion, which is expressed in the conclusion. It follows from this that in the text, firstly, there is not a single paragraph that would not support the main idea in any particular aspect, and secondly, the sequence of paragraphs will be subject to a single logic that builds aspects in a strictly defined order and, respectively, requires for each paragraph only one specific place in the text.

The most characteristic types of logical order are chronological order, logical division of ideas, causal order, and comparison or opposition.

Chronological order is the order of presentation in time, for instance sequence of events or phases of a process.

In the logical division of ideas, the topic is divided into parts, and each of the parts is discussed separately.

In the causal order, the causes or consequences, results of any actions, events or processes are discussed. The text can discuss both causes and effects at the same time.

Comparison or opposition is a logical order in which similarities or differences between two or more phenomena or objects are discussed [5, p. 16].

The unity of the text is determined not only by the logical order and the correct structure. There are important language tools available to link text together and help the reader not lose attention from the main idea. First of all, these are transition signals and repetition of keywords and pronouns.

Research result

First of all, the differences of essay from composition were distinguished and its definition, the goals and objectives were observed. Today the genre of essay upgrades all the time due to the fact that it is becoming highly

necessary skill at the present time, when educational environment needs an ambitious person. Essay can be a prose composition that has completeness of its composition and logical sequence. The essay has to explicit an exclusive impression of a given problem, reinforced with patterns taken from literary texts, the correspondence, also privy own acquaintance.

A major target of essay calligraphy may be establishing the ability of students to device fully assimilate a theme that has been elected, assert their view point, moreover intuition the problem posed, disputing their position. Its goals are correctly conveying their own judgment, being able to giving arguments, trying to give relevant examples to the discussed topic, showing thinking skills like critical, concomitant, showing competent, appropriate spelling, proficient punctuation, revealing and stylistic writing of problem under consideration, presenting a variety of lingual units.

A prose work can be considered as one of distinguishing essay's features, small amount of its volume, subjective author's impressions, reflections, compositional, configurational integrity, imagery and citation. Unlike composition, an essay as a genre deals with one particular thematic topic conveying the author's individual consciences, impressions, adding judgments, thoughts about a designated particular problem, about particular occasion, event, episode and phenomenon.

Since composing a well-structured paper can be a difficult thing to do, where do you start? The most exhortation will tell a student to think of the exposition in three parts: the presentation, the most body and the conclusion. All three parts are completely basic to any piece of composing, it is completely incorrect to start a topic without presenting it, or tail off at the conclusion of a paper without coming to any conclusion [6, p. 25].

Each essay type is characterized by the individual predominance of writer's impressions, not only facts, emotional form of presentation, a mixture of speech patterns, some stylistic layers. It really focuses on colloquial speech, which can provide ease, presumption, confidence in addressing the reader and in given table you can see the difference between an essay and a composition.

Table 1. The difference between an essay and a composition

	Essay	Composition
Definition	A kind of writing genre or a type of creative work presented in the form of reasoned argumentation and reflecting the author's subjective position in relation to a socially significant problem of a social, moral, ethical, scientific, cultural and historical plan.	A creative work on a given topic, which can be performed as a description, narration, reasoning or analysis of a literary text, literary images, aesthetic concepts.

Aim	To encourage readers to think, to evoke an emotional response in them to what they read due to the persuasiveness and brightness of the presentation.	Develop oral and written speech skills related to the ability to formulate one's own judgments on problematic issues, analyze individual phenomena, facts or text fragments, express thoughts in a logical sequence, make generalizations and draw conclusions.
Topic disclosure method	Subjective author's position	Objective analysis
Composition	Free	Structured

Among above described types of essays, the following types of essays were analyzed profoundly in our research:

- Narrative essay,
- Descriptive essay,
- Comparative essay,
- Argumentative essay.

Each type of essay aimed to reflect the author's personal opinion and his definite individual ideas, impressions on given particular single topic, occasion, issue and obviously does not fully claim to be a complete description. Own opinion, thoughts, can be profoundly supported by extend examples from related literary materials, texts, the media, own life experience, observations [7-56 66].

The purpose of writing an essay is to develop the ability of students to creatively comprehend the chosen topic, express their opinion and judgment on the problem posed, arguing their position.

Teaching essay writing should be carried out in accordance with the developed criteria: compliance with the task, disclosure of content, the presence of a structure that allows the most complete presentation of the topic, variability, variety of lexical and grammatical material, coherence.

In this regard, in the essay preparation classes, students, as a rule, are taught:

- to understand a given topic or find your own, determine its content and volume, its boundaries, adhere to the topic at all stages of preparing and designing a story;
- to approach the material, to the topic as a whole, to express one's attitude to the depicted, to convey in the text of the essay one's own point of view on exciting issues;
- accumulate material: observe, highlight the main thing from your experience - that which relates to the chosen topic; comprehend the facts, transfer their knowledge, feelings;
- arrange the material in the desired sequence, draw up a plan and

adhere to it in the construction of a coherent text, and, if necessary, change a sequence;

- syntactic and linguistic constructions, comprehensible, coherent text should be built,

- the necessary, relative words, lexical units and other means of the language should be selected,

- the text spelling should be correctly punctuated and written;

- selected text should be divided into several paragraphs; the red line, fields, margins should be observed, including all text's requirements;

- shortcomings, errors, mistakes should be detected then analyzed [8, p. 47].

Discussion

Features of narrative essay were designed. In the essay-narration, occasions, events are described in a particular, certain sequence, usually considering the chronological order of narration. Usually, in many of cases the author not only shows the sequence of occurring events, he also tries to express, to present his attitude, his standpoint towards them.

Analyzing the compositional features of narrative essay, we divided them into following parts:

1. Tie or introduction to the story
2. Development of events
3. Climax (most interesting, intense, or turning point)
4. Decoupling or conclusion

For any storytelling, the writer should pay his attention to given components:

- 1) The place. It is the place, neighborhood the action takes place.
- 2) The main characters. They are the people, participants of essay story.
- 3) A plot. It is what occurs or happens in an essay story, a sequence of particular events. Usually, often an essay has a climax, in other words turning point where takes place changes in description of story.

- 4) Subject or meaning. It is the main point, idea to which the author guides, leads the essay reader. In many cases the story's subject, meaning do not distinguish from chosen theme of essay story, you can talk about your hometown (topic) for different purposes (meaning): invite the reader to relax, draw attention to acute social or environmental problems, share information about the glorious past of the city and so on [9, p. 76].

The Structural Components of narrative essay can be seen from given table:

Table 2. Structural Components of Essay Narrative:

Introduction	The first beginning part starts the story. The narration place is described, the characters are presented, the reader will be prepared for storytelling. The next second part is usually designed and structured to grab and turn the reader's concentration, attention. In each narrative essay, it is really important to arouse the reader's desire, wish to find out, guess for himself what situation will happen further. Those interests the essay reader, makes them want to know in what situation will be the author? After profound reading, the reader may have many story related questions. For instance: - Who is the author? I - Why was he so worried? - What airport are we talking about? - Why did the author take so long to get to the airport? - Did the author make it to the right flight or not? - What did he do if he was late?
Statement	The narration statement should contain the core, main idea, outlining its structural order.
Main Part	The main intrigue is contained in the main part of the essay. Events have taken place can be deeply told different ways. In many cases chronological essay writing order is used. In this case, the reader, as they get acquainted with the text, consistently learns about the events that have occurred.
Linking sentences	With the chronological style of organization of the essay, each single paragraph usually ends with linking sentence. Such type of sentences is often written aiming to mark the final end of a paragraph, connecting the information among paragraphs.
Conclusion	A closing idea is usually needed in a narrative essay. The last passage, paragraph ends narration, description of the story, event. The last sentence can serve two functions: 1. The author can draw a moral from the story being told, or share thoughts about what the characters in the story have learned from the event described. 2. The author can suggest what will happen in the future, or share his discovery (if he learned something new that he did not know before).

A narrative essay may have success if:

- its statement facilities an impulse due to which the further narrative develops;
- there are special sentences in the text that represent, show the close connection between each event and may help the reader's following the development of essay's plot;

- the text ends with the derivation of morality, the statement of an assumption or a message about the author's discovery.

The next types of essays under investigation were descriptive essay and comparative essay. Descriptive essay writing skills, as a rule, contribute to the formation of comparative essay skills.

In a comparative essay, objects or phenomena are compared. The author's attention is focused on the common features of two people, objects or phenomena, on their differences, or on both at the same time. The goal is to show the reader how the compared objects, phenomena are similar or how they differ, what their advantages and disadvantages are.

Also, two main methods for writing a comparative essay were distinguished: complex and step-by-step. So, what is a complex method? With the help of this method, one object of comparison is first considered and the whole complex of its characteristics is described, and then the same is done with the second object of comparison. In this case, profound description of one person, object does not overlap with the visualization of another.

The step by step method is characterized by considering both objects according to one or another compared parameter, and then moving on to another point of comparison.

If, with the complex method, the second and third paragraphs are very similar in their organization to the fourth and fifth, then with the step-by-step method, all paragraphs are built according to the same scheme: the definition of the comparison parameter, the description of the features of the first object, the description of the features of the second object. In both cases, repeating structures are used, so this type of text organization is called parallel.

Like other types of essays, a comparative essay begins with an introduction, which contains an opening, followed by the main body that has three to four paragraphs in descriptive style depending on parameters, and then a conclusion.

Under the study we identified some of requirements for writer such as clearly formulating the position and explaining it in writing, selecting weighty arguments to support one's position and correctly present them in a written text, maintaining the structure of the text-argumentation, expressing one's ideas in writing [10, p. 124].

Conclusion

While investigating the types of essays, their structural components, their compositional features, requirements for their writing we designed several tips or rules of their writing and some mistakes to avoid when writing any type of essay.

First of all, one should avoid the misunderstanding of the essence of the stated topic, one should follow a strict structure in the presentation, one should avoid inability to adhere to the answer to the main question or lengthy distractions from the topic, use of rhetoric statements instead of argumentation or evidence, careless handling of data, including overgeneralization, too

extensive descriptive part, not supported by analytical material, statements of other points of view without reference to the authors of these ideas and without expressing one's own position, repetitions unnecessarily.

On the basis of obtained data on this issue, the research work will be continued and the next step in this investigation is criteria for essay evaluation, in which using research methods, analyses for each part of essay including introduction, main part and conclusion will be conducted and according them evaluation criteria will be designed and they will be divided into two following components like essay content evaluation criteria and criteria for assessing literacy and actual accuracy of essay speech.

REFERENCES

- [1] Barrass R. Scientists must write. A guide to better writing for scientists, engineers and students. London: Routledge, 2002. 165 p.
- [2] Hounsell D.J. Contrasting conceptions of essay writing. The experience of learning, 2005. № 2. PP.106-125.
- [3] Tleukabylova Zh. T. Aktual'nost' zhanra jesse v svete trebovanij k formirovaniju tvorcheskih sposobnostej uchashhihsja na urokah kazahskogo jazyka v ruskoj shkole (The relevance of the essay genre in the light of the requirements for the formation of the creative abilities of students in the lessons of the Kazakh language in the Russian school). Actual tasks of pedagogy: materials of the international scientific conference. Chita, 2012. PP.81-83. [In Rus.]
- [4] Kajda L. G. Jesse: stilisticheskij portret. (Essay: a stylistic portrait). M., 2008. P. 181 [In Rus.]
- [5] Zacepin K. Jesse: ot filosofii k literature (Essay: from philosophy to literature). NLO, 2010. PP. 191–201. [In Rus.]
- [6] Norton L.S. Essay writing: What really counts? (Essay writing: What really counts?). Higher Education, 1990. № 20. PP.411-442
- [7] Mineeva I.N. Akademicheskoe jesse: teorija i praktika zhanra (Academic essay: theory and practice of the genre). Theory, projects, hypotheses. Philological class. Vol. 2. 2015. PP.14-18. [In Rus.]
- [8] Metodicheskie rekomendacii po organizacii i podgotovke k itogovoj attestacii vypusnikov shkol (Guidelines for organizing and preparing for the final certification of school graduates). Astana, 2016. P. 47 [In Rus.]
- [9] Street B. Academic Writing: theory and practice. Journal of Educational Issues, 2015. Vol.1, No 2. 110-116 p.
- [10] Korotkina I.B. Akademicheskoe pis'mo: Uchebno-metodicheskoe posobie dlja rukovoditelej shkol i specialistov obrazovanija (Academic writing: A teaching aid for school leaders and education specialists). LAP LAMBERT: Academic Publishing, 2011. P. 179 [In Rus.]

АКАДЕМИЯЛЫҚ ЭССЕ ЖАЗУДЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Оданова С.А.¹, Ермакова Т.Н.², *Молдабаева Қ.Е.³

¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің профессор қызметін атқарушы, филология ғылымдарының кандидаты, Алматы, Қазақстан,

²Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің профессоры, филология ғылымдарының докторы, Алматы, Қазақстан,

*³Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің докторанты, Алматы, Қазақстан.

¹e-mail: sagira68@mail.ru, ²e-mail: ken_tina@mail.ru

*³e-mail: k.moldabaeva@uaes.kz

Аңдатпа. Мақалада студенттердің академиялық жазу дағдыларын қалыптастырудағы академиялық эссе жазудың негізгі мәселелері талқыланып, эссе жанрының шығу тарихынан қысқаша ақпарат беріліп, алғаш рет батыс ойшылдарының жұмыстарында көрініс табуы және алыс жақын шет елдердің ғалымдарының зерттеулері бойынша эссе жанрының қалыптасуы жайлы ақпарат беріледі. Қазіргі таңда академиялық жазылымның компоненттерінің бір болып саналатын академиялық эссенің ізденушінің сыни ойлау, талқыланатын тақырып бойынша өз ойын логикалық тұрғыдан дұрыс жеткізу, эссе жазудың студенттердің функционалдық сауаттылығын, оның ішінде жазу дағдыларын дамытудың маңызды тәсілдерінің бірі бола отырып, болжам жасау, ақпаратты бағалау, талдау сияқты когнитивтік дағдыларды және сөйлем деңгейінде тілдік құралдарды пайдалана отырып, ойды тұжырымдау қабілетін арттыратын тілдік дағдыларды жан-жақты дамыту сияқты күзиреттіліктерді қалыптастырудағы орны сипатталады. Эссе жазудың жолдары, талаптары, әдістері мен тәсілдері, оның құрылымының композициялық және конфигурациялық дизайны және бөлімдерінің атаулары мен олардың сипаттары мақалада толығымен баяндалады. Эссенің әрбір бөлігін қысқаша мазмұндауға қойылатын талаптар ұсынылған мақаланың негізгі мәселелері болып табылатындықтан, эссенің кіріспе, негізгі және қорытынды бөлімдеріне талдау жасала отырып, әр бөлімге қойылатын талаптар кесте түрінде ұсынылады, сонымен қоса эссенің әр бөлімі кестеде дербес түрде мысалдар келтіре отырырылып сипатталады. Сонымен қоса мақалада эссенің сипаттамалық эссе, салыстырмалы эссе, аргументациялық эссе сияқты түрлері тереңінен талқыланып, олардың жазылу алгоритмдері мен бағалау критерийлері беріледі және эссе және шығарма арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтар саралана отырып кесте түрінде мақалада ұсынылады.

Тірек сөздер: академиялық жазылым, сипаттамалық эссе, салыстырмалы эссе, аргументациялық эссе, эссе құрылымы, жазылу алгоритмі, бағалау критерийі, эссе түрлерінің сипаттамалары

ОСНОВНЫЕ ВОПРОСЫ НАПИСАНИЯ АКАДЕМИЧЕСКОГО ЭССЕ

Оданова С.А.¹, Ермакова Т.Н.², *Молдабаева К.Е.³

¹ассоциированный профессор Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, кандидат филологических наук, Алматы, Казахстан,

²ассоциированный профессор Казахского национального женского педагогического университета, кандидат филологических наук, Алматы, Казахстан,

*³докторант Казахского национального женского педагогического университета, Алматы, Казахстан

¹e-mail: sagira68@mail.ru, ²e-mail: ken_tina@mail.ru

*³e-mail: k.moldabaeva@aes.kz

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные проблемы написания академического эссе, так как эссе является одним из компонентов академического письма и относится к научной письменной работе студентов. Следует отметить, что работа над эссе является одним из важных способов развития функциональной грамотности студентов, включая навыки письма, который позволяет комплексно развивать когнитивные навыки студентов, такие как: умение выдвинуть предположение, высказать собственную идею, оценку, проанализировать информацию, а также языковые навыки: формулировка мысли писателя и ее структурирование с использованием языковых единиц, средств на уровне целого предложения, абзаца, а также выбранного текста. Статья также дает краткую информацию о становлении жанра эссе и роли в этом западных мыслителей и о дальнейшем формировании данного жанра как компонента письма. Главной целью данной работы является обзор всех видов эссе, таких как: эссе-повествование, эссе-описание, сопоставительное эссе, эссе-аргументация. Авторы делают обзор характеристик каждого вида эссе, описывают композиционные особенности и структурные компоненты каждого отдельного вида эссе. Методы и подходы написания эссе, оформление его структуры и наименования разделов и их характеристики, требования к изложению каждой части эссе являются основными вопросами предлагаемой статьи. Кроме того, авторы статьи разработали таблицу, где представлен аналитический разбор каждой части эссе и приводятся примеры с использованием критериев для данной части, сопоставляются и сравниваются различия и сходства между эссе и сочинением в отдельной таблице.

Ключевые слова: академическое письмо, повествовательное эссе, описательное эссе, сопоставительное эссе, аргументативное эссе, композиционные особенности эссе, структурные компоненты эссе, характеристики видов эссе

Статья поступила 05.03.2022

UDC 378
SRSTI 16.31.51
DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.020

**STUDENT ATTITUDE TOWARDS CODE-SWITCHING AND
FACTORS THAT INFLUENCE CODE-SWITCHING
IN A KAZAKHSTANI EMI UNIVERSITY**

*Seidin A.¹, Mambetalina D.A.², Bahytzhanova G.B.³, Mussagali G.⁴

^{*1}lecturer, Astana IT University, Nur-Sultan, Kazakhstan,

² Research assistant, Nazarbayev University, Nur-Sultan, Kazakhstan,

^{3,4}MA in Multilingual Education,

Nazarbayev University, Nur-Sultan, Kazakhstan

^{*1}e-mail: ariya.seidin@astanait.edu.kz

²e-mail: dana.mambetalina@nu.edu.kz

³e-mail: gulnar.bakytzhanova@alumni.nu.edu.kz

⁴e-mail: gulzhainamussagali@gmail.com

Abstract. As part of Kazakhstan's trilingual policy, many higher institutions within the country have introduced English as a medium of instruction creating multilingual educational environments where code-switching from English to Kazakh or Russian can be widely practiced. Although code-switching naturally occurs during the initial stages of language learning as a strategy for compensating the missing knowledge, it might also be present during the later stages of language development. This study employed an interview-based qualitative method to explore three graduate students' attitudes towards code-switching practices in a Kazakhstani EMI university and identify the underlying factors that influence the students with a high level of second and third language proficiency code-switch. The study used purposeful convenient sampling to recruit the participants and obtained the data through semi-structured face-to-face interviews. The set of context-dependent factors suggested by Wodak, Krzyżanowski, and Forchtner was employed as an analytical framework to explore the factors that influence the students' code-switching. The data analyses showed that despite seeing code-switching as an undesirable practice that should be avoided in formal contexts, the participants acknowledge that it might fulfill a set of functions within a classroom, such as facilitating group discussions and brainstorming, building relationships between peers, helping to overcome the linguistic differences between languages, and enhancing conversation flow. The factors that influenced the participants' code-switching practices included code-switching to accommodate their teachers' and peers' language, mark their identity, and experiment and play with the languages in their linguistic repertoire. The findings of the study add to the theories that suggest code-switching can increase student engagement in learning and can be the representation of language learners' developing multicompetence.

Keywords: language play, foreign language acquisition, language education, EMI, code-switching, language attitude, multilingualism, multicompetence

Basic Provisions

Currently, Kazakhstan is implementing the trilingual language policy by promoting Kazakh as the state language, Russian as the language of interethnic communication, and English as the global language [1]. As part of the policy, English has been introduced as a medium of instruction in some Kazakhstani educational institutions creating multilingual educational environments where code-switching or “alternation between different uses of language in a communicating situation” [2, p.3] became commonplace.

Introduction

The literature on code-switching suggests that there is a need to study both teachers’ and students’ beliefs and attitudes towards the phenomenon as it directly affects the teaching and learning processes. Therefore, the current study aimed to explore the language attitudes towards code-switching and the factors that influence code-switching in a Kazakhstani university that uses English as a medium of instruction (EMI) by answering the following research questions: 1. What are the attitudes toward code-switching in the EMI classroom of the students with advanced English proficiency? 2. What might influence the students with an advanced English proficiency to code-switch in an EMI university? In the context of this study, language attitudes are defined as “evaluative reactions to different language varieties” [3].

Students’ attitudes towards code-switching

Code-switching is “the act of inserting words, phrases, or even longer stretches of one language into the other” [4, p.72]. The research on code-switching in EMI within the classroom environment consistently shows that code-switching is usually described as an advantage necessary for language acquisition from both teachers’ and students’ perspectives [5]. According to Sampson, the attempt to ban code-switching in a class can be detrimental to language acquisition and learning processes since code-switching serves important communicative functions such as reiterating concepts, discussing concerns about different procedures, and forming relationships within groups, and floor holding [5]. Likewise, Alenezi demonstrated that students might view code-switching as a resource that helps them learn the target language and comprehend the material better [6]. However, Ospanova’s study about students’ attitudes towards code-switching in the Kazakhstani context found that students may hold quite negative perceptions and attitudes towards code-switching in EMI, believing that it hinders the language learning process [7]. Interestingly, the study participants would still code-switch, explaining it with their inadequate English proficiency and anxiety about making a mistake in front of teachers and peers by speaking only in English. Thus, it can be said

that attitudes towards using other languages in EMI vary according to the context and factors that influence code-switching practices [7].

Factors that influence students' code-switching

Although code-switching naturally occurs during the initial stages of language learning, the research shows that it can also occur in the later stages of language development. Some commonly referred factors that influence code-switching in a language classroom are code-switching to mediate understanding among the peer group, construct meaning to understand others and yourself, include others or exclude others, and demonstrate knowledge despite the low target language proficiency [4]. The mentioned factors can be present during all stages of language development. If during initial stages, they happen to occur more subconsciously to compensate for missing knowledge; later, code-switching among more advanced students can be driven by more conscious and elaborate factors [4]. For instance, Garcia and Kano found that more experienced bilinguals use code-switching strategically to enhance and deepen their understanding of a subject and negotiate meanings among their linguistic repertoire to overcome specific linguistic or discourse differences [8]. Wodak, Krzyżanowski, and Forchtner concluded that language choice and code-switching practices within a multilingual environment depend on many contextual factors. The ones identified by the authors are:

1. context-related factors that accommodate a specific topic being discussed, the language used by a previous speaker, and the level of politeness of their speech. In an EMI classroom, this can be code-switching to accommodate a more complicated topic or the language used by the teacher or peers.
2. genre-related factors that reflect the general discourse of a context;
3. language-ideology-related factors that depend upon the prestige of a language within society and people's attitudes towards the language;
4. power-related factors that include one's desire to win an argument or a debate or gain the floor. For instance, in a debate or class discussion, if students are knowledgeable about the topic but cannot formulate the desired thought in the target language, they may code-switch to prove their point of view;
5. personality or relationship-oriented factors related to a person's identity and serve as a self-representation of one's cultural and community belonging [9].

Since the EMI institutions are multilingual environments where students bring in their language backgrounds and language attitudes, this set of factors will be used as an analytical framework for analyzing underlying factors behind students' code-switching practices.

Methods

The study employed an interview-based qualitative method to "uncover and interpret the meanings" [10, p. 25] behind the participants' attitudes towards code-switching practices in a Kazakhstani EMI higher institution. The

study used the purposeful convenient sampling strategy “to select a sample from which the most can be learned” [10, p. 9]. Thus, three second-year graduate students with an advanced English level proficiency that studied in one of the EMI higher institutions of Kazakhstan were recruited to participate in the study. Two of the participants were enrolled in the Master of Arts in Multilingual Education with IELTS 7 certificates; the third participant’s IELTS overall score was 7.5. All three participants described themselves as proficient Russian, Kazakh, and English speakers. The data were collected with the help of one-on-one semi-structured interviews, as semi-structured interviews are more flexible and enable “the researcher to respond to the situation at hand, to the emerging worldview of the respondent, and to new ideas on the topic” [10, p. 111]. The interview questions were adapted from Ospanova’s study conducted in 2017 [7]. The interviews were conducted in English. Before the interview, the participants gave us consent to audiotape the interview. The interviews lasted approximately 30 minutes and were conducted within the participants’ university campus. The interview recordings were transcribed and analyzed in comparison to the range of factors that might influence code-switching practices provided by Wodak, Krzyżanowsk, and Forchtner’s 2012 framework.

Results and discussion

The interviews were conducted in English, and all three participants provided their responses only in English without code-switching to Russian or Kazakh. Choosing to speak “pure” English during the interview might demonstrate the participants’ wish to accommodate the interviewer’s language and level of politeness, representing the con-text related factors as suggested by Wodak, Krzyżanowsk, and Forchtner. This can also be the reflection of the “linguistic purism” ideology as suggested by Weber and Horner [11] since two of the participants stated that they advocate the “pure” usage of the target language in language teaching and learning. To be more specific, participant 1 stated: if you start the conversation in English, you have to finish it in English. Similarly, participant 2 commented: I generally prefer to avoid code-switching in order not to be identified as an incompetent English speaker by other people. Part of me thinks that you should stick to English if that’s the language of the lesson since code-switching too much defies the whole purpose of having English as a medium of instruction. According to Weber and Horner, language ideology is a “cultural system of ideas and feelings, norms and values, which inform the way people think about language” [11, p. 16]. One of the five major pervasive language ideologies is the ideology of language purism, that differentiates “bad” language usage from “good” language usage [11].

However, the data analyses demonstrated that while advocating the pure usage of a language within formal settings, the participants acknowledge the benefits of code-switching, such as the role of code-switching in facilitating the conversation flow, overcoming linguistic differences, and building

relationships between peers, as mentioned by Sampson [5], and regard code-switching as a natural phenomenon that occurs unconsciously during the informal conversation of multilingual individuals since code-switching requires less thought process (participant 2) and enables a person to deliver his or her messages exactly the way he or she thinks without filtering them (participant 3). In accordance with Garcia and Kano's findings, all three participants underlined the importance of code-switching in overcoming linguistic differences between languages [8], referring to the untranslatable words and concepts within the languages they speak. Furthermore, participant 2 highlighted the importance of being able to express one's thoughts freely and comfortably during class and suggested: It (code-switching) helps to check if you are on the same wavelength (with your group mates) so that there is no confusion.

While the notion of code-switching as a natural process was reiterated in all three participants' responses, participant 2 suggested that people might naturally start code-switching since, for multilingual or bilingual people, code-switching might require less cognitive effort than expressing their thoughts entirely in one language:

People code-switch not because they lack the knowledge; I am sure they know the right word. But it's sometimes very difficult to come up with the right word in an instant, especially when your memory fails you, whereas when you code-switch, it does not require a deep thought process to think of a word.

The same idea was reflected in the response of participant 3 as she stated that:

I think the advantage of code-switching is that the person can deliver his or her messages exactly the way he or she thinks without filtering them. I mean, if you don't know the direct translation of a certain word in English and if you know that your peers know the word in the other language, you can say that.

This indicates the participant acknowledges that multilingual people's thought process might involve all the languages in their linguistic repertoire, thus, making it easier for them to produce their speeches using code-switching. In other words, for multilingual people, code-switching might be a more natural process rather than expressing their thoughts entirely in one language. The belief regarding code-switching as a natural phenomenon corresponds to the ideology of "striving for linguistic authenticity" [12] suggested by Lantto. In their study on Basque-Spanish bilinguals in the Basque context, Lantto reported that despite seeing code-switching as an undesirable practice, Basque-Spanish bilinguals regard it as the most authentic Basque register in informal conversations and code-switch in informal settings considering the pure standard usage of languages to be too formal for informal communication [12]. It can be speculated that the participants' preference for using code-switching in "non-academic" contexts might be out of these similar reasons, as mentioned by Lantto.

In general, the main factors that influenced the participants' code-switching practices were in line with con-text and genre-related factors indicated by Wodak, Krzyżanowsk, and Forchtner. The extracts below show that all three participants code-switch in informal contexts to accommodate the language used by their peers and enhance the conversation flow, whereas pure English is most often used within formal contexts:

What happens is we use English for formal purposes: to talk to our professors, to give public speeches, and do some group presentations or when we write our written assignments, but we mix Kazakh and Russian with English while having some informal discussions with our group mates (participant 3); I can say that code-switching makes group works and intergroup communication more comfortable and makes conversation flow faster (participant 1); In my classes, I code-switch only during the quick informal brainstorm to emphasize some of my thoughts using Kazakh or Russian (participant 2).

One unanticipated finding was that foreign instructors and teachers also tend to code-switch to Kazakh or Russian to establish a rapport with their students. For instance, participant 2 mentioned:

Sometimes, international faculty members might use whatever word they know in Russian or Kazakh to connect with their audience, with us, to feel more comfortable. It sounds funnier than it sounds reassuring. They are just trying to build rapport, I guess.

In terms of personality or identity-related factors, a common view was that code-switching enables participants to express themselves “fully” and gives an opportunity to show their diverse identities; in other words, they embed their identities into their speech while speaking in a certain language. The following extracts yielded a strong relationship between the participants' code-switching practices and identity expression, as they stated:

I speak Kazakh, Russian, and English, but in terms of my studies, I prefer using English. It's the most comfortable language. I cannot speak any languages with my parents other than Kazakh. I don't even use Russian with them. I don't know why; it's probably my mental setting having decided to do so. With my friends, it's comfortable to speak Russian for me, and I code-switch depending on the topic. I use different languages with different groups of people, which means that my parents know me from one side, my friends know me from another side, and my professors know me from a completely different side. Code-switching allows me to demonstrate my identities in different languages” (participant 3); I don't do it intentionally because it's the way I speak. Since there are too many languages that I know and can use, sometimes I can't express myself or who I am fully in one language, so I code-switch (participant 2).

The power-related factors suggested by Wodak, Krzyżanowsk, and Forchtner were not mentioned by the participants. However, the unexpected finding of the study was that the participants might code-switch to experiment

or play with the languages in their linguistic repertoire, with participant 1 stating: I just like playing with and changing the word structures; sometimes when I speak English with my friends I can start in English and end the word using the Kazakh word endings, or I might change the root and form of Kazakh words to make them sound English. This is just for fun. A similar theme occurred in Participant 3's responses, with her claiming: Some code-switch because it's trendy and fun. For example, at our university, we use the word "чалить" instead of "to study," which is originally a Turkish word for studying. According to Belz, language learners play with languages by creating hybrid language names and syntaxes, or, in other words, their "personalized languages" to mark their multicompetence [13]. By learning and speaking a new language, language learners reconceptualize how they understand themselves and the world and enter a new state of mind where they "interact with and relate to the world in a multiple and multicompetent fashion" [13, p.35].

Conclusion

The current study found that the participants have mixed attitudes towards code-switching: while viewing code-switching as an undesirable practice often associated with inadequate language proficiency, they also believe that students should be allowed to switch to their preferred language to convey their messages, acknowledging that, within a classroom setting, code-switching can facilitate group discussions and brainstorming, build relationships between peers, overcome the linguistic differences between languages and enhance conversation flow. A common view amongst the participants was that code-switching is a natural part of the informal conversations between multilingual or bilingual people that share the same linguistic background since it requires less "thought process" and enables people to express their thoughts in their true forms without filtering or altering them. In general, the main factors that influence the participants' code-switching practices within a classroom setting were consistent with Wodak, Krzyżanowski, and Forchtner's context-related and personality-related factors. More specifically, the participants reported code-switching to accommodate their peers' and teachers' languages and code-switching to fully express who they are by demonstrating their diverse language identities. The unanticipated finding of the study suggests that the participants intentionally experiment and play with the languages in their linguistic repertoire and create their personalized languages to mark their multicompetence.

This study can fulfill the theory about student code-switching in EMI by throwing light on the student's attitude and factors that cause its use in a Kazakhstani EMI university. This, in turn, can raise teachers' and students' awareness of code-switching practice in the classroom and help establish a suitable environment for students' engagement in EMI settings where students can confidently express their opinions and code-switch to enhance their learning practices. Since code-switching is a social phenomenon, we

recommend exploring more students' and teachers' attitudes towards code-switching to get a broader picture and understand code-switching practices within EMI higher institutions. In other words, future studies can focus on whether teachers show similar contradictions between stated attitudes and actual practices when it comes to code-switching practices.

REFERENCES

- [1] Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (MoES). State program of education development 2011-2020. 2010.
- [2] Karlsson A. Code-switching as a linguistic resource in the multilingual science classroom. – Malmö, Sweden: Malmö University, Faculty of Education and Society, 2012.
- [3] Dragojevic M. Language Attitudes. Oxford Research Encyclopedia of Communication. 2017. [Electronic resource]. – <http://communication.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-437>
- [4] Brown H. D. Principles of language learning and teaching. London, UK: Pearson, 2014
- [5] Sampson A. Learner code-switching versus English only. English Language Teaching Journal. 2012. № 66(3). P. 293-303.
- [6] Alenezi A. A. Students' language attitude towards using code-switching as a medium of instruction in the College of Health and Science: An exploratory study. ARECLS. 2010. №7. P. 1-22.
- [7] Ospanova Sh. University students' perceptions of and experiences with code-switching in a programme with English-medium instruction (Master Thesis). 2017. [Electronic resource]. – <http://nur.nu.edu.kz/handle/123456789/2577>
- [8] García O., Kano N. Translanguaging as process and pedagogy: Developing the English writing of Japanese students in the US. In J. Conteh, & G. Meier (Eds.), The multilingual turn in languages education: Benefits for individuals and societies. Clevedon, UK: Multilingual Matters, 2014. P. 258-277.
- [9] Wodak R., Krzyżanowski M., Forchtner, B. The interplay of language ideologies and contextual cues in multilingual interactions: Language choice and code-switching in European Union institutions. Language in Society. 2012. №41(2). P.157-186.
- [10] Merriam B. S., Tisdell J. E. Qualitative research: A guide to design and implementation (4th ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass, 2016.
- [11] Weber J. and Horner K. Introducing Multilingualism: A Social Approach. London: Routledge, 2012.
- [12] Lantto H. Conversations about Code-Switching: The Contrasting Ideologies of Purity and Authenticity in Basque Bilinguals' Reactions to

Bilingual Speech. Multilingua. 2016. № 35(2). P. 137-16.

[13]Belz J. A. Second Language Play as a Representation of the Multicompetent Self in Foreign Language Study. Journal of Language, Identity & Education. 2002. №1(1). P. 13-39.

ТІЛ АЛМАСТЫРУҒА ДЕГЕН КӨЗҚАРАС ПЕН ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІНДЕГІ ТІЛ АЛМАСТЫРУҒА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАРДЫ АНЫҚТАУ

*Сейдін А.¹, Мәмбеталина Д.А.², Бақытжанова Г.Б.³, Мұсағали Г.М.⁴

¹оқытушы, Астана ІТ университеті,

Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы,

²ғылыми қызметкер, Назарбаев Университеті,

Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы,

^{3,4} магистр, Назарбаев Университеті,

Нұр-Сұлтан Қазақстан Республикасы

*¹e-mail: ariya.seidin@astanait.edu.kz

²e-mail: dana.mambetalina@nu.edu.kz

³e-mail: gulnar.bakytzhanova@alumni.nu.edu.kz

⁴e-mail: gulzhainamussagali@gmail.com

Аңдатпа. Үштілділік саясатының бір бөлігі ретінде Қазақстанда көптеген жоғары оқу орындары ағылшын тілінде оқытуды енгізіп, тіл (код) алмастыру құбылысы кеңінен орын алатын көптілді білім беру орталарының құрылуына үлес қосты. Сөйлеу барысында тіл алмастыру тіл үйренудің бастапқы кезеңдерінде табиғи түрде жетіспейтін білімді өтеу стратегиясы ретінде орын алғанымен, бұл тақырыпта жүргізілген зерттеулер аталмыш құбылыстың тілді меңгерудің соңғы жетілген кезеңдерінде де кездесуі мүмкін екендігін көрсетеді. Аталмыш зерттеу қазақстандық ағылшын тілінде білім беретін университеттегі тіл алмастыру құбылысына деген үш магистранттың көзқарасын зерттеу және екінші және үшінші тілді меңгеру деңгейі жоғары магистрант студенттердің тіл алмастыруына алып келетін негізгі факторларды анықтау мақсатында сұхбатқа негізделген сапалы әдісті пайдаланды. Зерттеуде студенттертің тіл алмастыруына әсер ететін факторлар Водак, Кржижковск және Форхтнер ұсынған мәнмәтінге тәуелді факторлар жиынтығына сүйене отырып талданды.

Зерттеу нәтижесі қатысушылар тіл алмастыру құбылысы ресми мәнмәтіндерге сай емес жағымсыз құбылыс деп санағанымен, оның топтық талқылаулар мен топтық миға шабуыл жаттығуларын тездету, сыныптастар арасында қарым-қатынас орнату, тілдер арасындағы лингвистикалық айырмашылықтарды түзету және сөйлеу ағымын жақсарту сияқты бірқатар функцияны орындайтынын растайтынын көрсетті. Оқытушы немесе сыныптастардың тіліне бейімделу, өзіндік бірегейлігін көрсету, өз тілдік репертуарындағы тілдермен тәжірибе

жасап сынау сияқты факторлар қатысушылардың тіл алмастыруына әсер ететін үш негізгі фактор ретінде айқындалды. Зерттеу нәтижелері тіл алмастыру оқудағы студент белсенділігін арттыруға себепкер болып тіл үйренушінің дамып келе жатқан көп құзіреттілігінің көрінісі болып табылатынын алға салатын бірқатар теорияларды толықтырады.

Тірек сөздер: тілдік ойын, шет тілін меңгеру, тіл білімі, ЕМІ, тіл алмастыру, тіл қатынасы, көптілділік, көп құзыреттілік

ВЫЯВЛЕНИЕ ОТНОШЕНИЯ СТУДЕНТОВ К ПЕРЕКЛЮЧЕНИЮ КОДОВ И ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА НЕГО, В КАЗАХСТАНСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

*Сейдин А.¹, Мәмбеталина Д.А.², Бақытжанова Г.Б.³, Мұсағали Г.М.⁴

*¹преподаватель, Астана ІТ университет, Нур-Султан, Казахстан,

²научный ассистент, Назарбаев Университет, Нур-Султан, Казахстан,

^{3, 4}магистр, Назарбаев Университет, Нур-Султан, Казахстан

*¹e-mail: ariya.seidin@astanait.edu.kz

²e-mail: dana.mambetalina@nu.edu.kz

³e-mail: gulnar.bakytzhanova@alumni.nu.edu.kz

⁴e-mail: gulzhainamussagali@gmail.com

Аннотация. В рамках казахстанской политики трехязычия многие высшие учебные заведения страны ввели английский язык в качестве языка обучения, создав многоязычную образовательную среду, в которой можно практиковать переключение кодов с английского на казахский или русский. Несмотря на то, что переключение кодов происходит естественным образом на начальных этапах изучения языка в качестве стратегии компенсации недостающих знаний, оно также может присутствовать на более поздних этапах развития языковой компетенции. В данном исследовании был применен качественный метод, основанный на интервью, для изучения отношения трех студентов магистратуры к практикам переключения кодов в казахстанском университете с английским языком обучения и выявления основных факторов, влияющих на переключение кодов среди студентов с высоким уровнем владения вторым и третьим языком. В исследовании использовалась целенаправленная выборка для набора участников, а данные были получены посредством полуструктурированных индивидуальных интервью. Набор контекстно-зависимых факторов, предложенный Водаком, Кржижановском и Форхтнером, был использован в качестве аналитической основы для изучения факторов, влияющих на переключение кодов учащимися.

Анализ данных показал, что, несмотря на то, что переключение кодов рассматривается как нежелательная практика, которую следует избегать в формальном контексте, участники признают, что оно может выполнять ряд функций, таких как: содействие групповым обсуждениям

и мозговым штурмам, построение отношений между сверстниками, помощь в преодолении лингвистических различий между языками и поддержание разговора на плаву. Факторы, которые повлияли на практику переключения кодов участниками, включали переключение кодов для приспособления к языку учителей и сверстников, обозначения своей идентичности, а также для эксперимента и игры с языками в их лингвистическом репертуаре. Результаты исследования дополняют теории, предполагающие, что переключение кодов может повысить вовлеченность учащихся в процесс обучения и может быть отражением развивающейся мультикомпетентности изучающих язык.

Ключевые слова: языковая игра, овладение иностранным языком, языковое образование, ЕМІ, переключение кода, отношение к языку

Статья поступила 11.03.2021

4 бөлім.
ӘДЕБИЕТТАНУ: ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ
Раздел 4.
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ: ТРАДИЦИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ
Part 4.
LITERARY STUDIES: TRADITION AND MODERNITY

УДК 82.01/.09
МРНТИ 17.07.65
DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.021

МЕТАРЕПРЕЗЕНТАНТЫ В КОГНИТИВНОЙ СТРУКТУРЕ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА:
ДЕКОДИРОВАНИЕ СМЫСЛОВ

***Алтыбаева С.М.¹**

д.ф.н., профессор Университета Нархоз, Алматы, Казахстан

***¹e-mail: asm2007@mail.ru**

Аннотация. Целью данного исследования является разработка механизмов декодирования смыслов в когнитивной структуре художественного текста посредством метареферентов. Это текстуальные элементы, позволяющие реконструировать начальный смысл того или иного объекта осмысления и в то же время создать его возможную метафорическую модель. Они становятся определенными смысловыми опорами художественного текста, способствуют глубокому раскрытию его эстетики и философии.

По своей диалогической природе метареференты сближаются с кодами культуры. Отличительными свойствами данных когнитивных единиц является их пластичность, открытость, способность реконструкции объемных смыслов различных областей знания: философии, истории, культуры, этнологии и многих других. Важным качеством метареферентов является их связанность с другими областями знания (когнитивная валентность), и в отдельных случаях наблюдается ценностная иерархия. Референциальная соотношенность метареферентов с предшествующей традицией позволяет выстраивать сложные повествовательные структуры. Символический смысл может проявляться на латентном уровне восприятия и последующей ретрансляции значимой когниции. Материалом исследования послужили произведения современной казахской прозы.

Метареференты (концепты, универсалии, стереотипы, собственно концептуальные метафоры) способствуют созданию

многомерного романного целого. Актуализация абстрактного значения в таких образах-репрезентантах позволяет осмыслить идеосферу текста, заложенный в нем философский и мировоззренческий посыл в максимально широких пространственно-временных и онтологических границах. В качестве методологического инструментария используются положения теории концептуальной метафоры Дж. Лакоффа, методы и приемы когнитивного анализа, смысловой реконструкции, комплексный литературоведческий, нарративный анализ, сравнительно-типологический и историко-культурный подход в интерпретации концепта, его производных, текстуального окружения. Результаты предпринятого исследования могут быть применены при разработке вопросов содержания и функционирования когнитивных и нарративных структур в текстах разной жанровой природы, условно-метафорической системы литературных произведений.

Ключевые слова: метарепрезентанты, художественный текст, когнитивная структура, концепт, метафора, нарратив, коды культуры, символ.

Основные положения

Когнитивная структура художественного текста представляет собой сложную, часто иерархически маркированную, систему ментальных, ассоциативных, символических и иных элементов. Текст не находится в вакууме текстуальных единиц и/или заданной тематики и идеи. В определенном смысле он становится определенной решеткой не только эстетических, поэтологических возможностей, но и различных познавательных, интерпретационных моделей. Механизмы образования новых и преобразования существующих значений того или иного образа, концепта, стереотипа лежат в основе когнитивной структуры текста.

Под метарепрезентантами понимаются текстуальные единицы, которые представляют определенное концентрированное знание о том или ином артефакте, объекте духовной и материальной культуры, истории, языка. Они становятся своеобразными смысловыми опорами современного художественного текста. Активность метарепрезентантов в создании различных абстрактных, понятийных, символично-ассоциативных, информативных и иных когнитивных связей с различными областями знания (философия, история, этнология, культура, язык, маркетинг [1], право, политика) обоснована в контексте известной теории концептуальной метафоры Дж. Лакоффа, М. Джонсона [2].

Метарепрезентанты, как правило, проявляются в отражении или воссоздании определенных культурных смыслов, создании диалогического пространства текста. В этом значении они сближаются с кодами культуры. Процессы ментальной обработки того или иного

фрейма, понятия происходят различными способами, одним из которых является его *концептуальная и онтологическая метафоризация*. Результатом подобной трансформации выступают множественные ассоциативно-когнитивные, референциальные связи с предшествующей традицией и в то же время продуцирование новых смыслов, нюансов в значениях и интерпретациях.

Важной особенностью метареферентов является их активная позиция в создании сложных повествовательных структур. Информативная и коммуникативная емкость концептов, универсалий, особенно концептуальных и онтологических метафор способствуют созданию сложной сюжетики текста, включению в него документальных и квазидокументальных нарративов.

Нужно отметить, что особый пласт метареферентации в современном художественном дискурсе правомочно составляют метафорические образы, центральная целевая установка которых заключается в обозначении и раскрытии собственно эстетического контента текста, его скрытых смыслов. В текстах, подобных роману-эссе «Жүсіп Баласағұн» [3], метафоры и их рефлексоры (ассоциации, аллюзии, реминисценции и другие) играют значимую роль в генерации и постижении смыслов, создании многоплановой повествовательной структуры. Метафорические референты (концепты, универсалии, стереотипы, собственно концептуальные метафоры) способствуют созданию многомерного романного целого.

Актуализация абстрактного значения в знаковых для текста образах-референтах позволяет осмыслить идеосферу текста, заложенный в нем философский и мировоззренческий посыл в максимально широких пространственно-временных и онтологических границах. В воссозданной целостной концептуальной картине значимые метареференты в определенном контексте проявляют качества своеобразного катализатора мыслительных процессов образования и развития сложных понятийных, иерархических связей художественных элементов с экстралитературными данными и интертекстами. К примеру, концептуальная метафора *степное знание* переходит на онтологический уровень метафоризации – *Кутадгу билиг* с акцентированным аксиологическим и этнокультурным компонентом.

Введение

Когнитивное восприятие и прочтение текста связано с оперативным осмыслением существующих и взаимодействующих в нем сложных механизмов создания, кодификации и трансляции основных и периферийных смыслов, символов, ассоциативных цепочек,

интуитивной реакции передающего и воспринимающего субъектов. Это связано с самой природой художественного текста. Он часто представляется и воспринимается некоей решеткой возможностей создания дополнительных смысловых, интерпретационных и символическо-семиотических (знаковых в понимании Жака Лакана) модулей. Интересные положения выдвигает представитель Чикагской школы медиатеории (*The Chicago School of Media Theory*) Джейми Кэррол (*Jamie E. Carroll*), который акцентирует вопрос источника генезиса смысла текста (его структура, замысел или читательская интерпретация) [4].

В известном не одному поколению филологов Глоссарии Бедфорда (*The Bedford Glossary of Critical and Literary Terms*) дается развернутое описание трактовки и восприятия текста как имперсонального акта письма, лежавшего в основе идей французских структуралистов и постструктуралистов, в первую очередь Роланда Барта. Определяются ключевые различия между читательским (*lisible – франц., readerly*) и писательским (*scriptable – франц., writerly*) текстами, различия в их целеполагании [5]. Такое осмысление текста как открытой системы переводит исследовательский модус в плоскость когнитивных изысканий.

Эстетика современного текста нацелена на создание объемных смыслов и соответствующих нарративов. Когниция, понимаемая в широком смысле как познание мира текста и постижение текста через мир, реализуется, в числе других инструментов, через систему взаимосвязанных метареферентантов. В составе последних следует указать концепты абстрактного и конкретного значения, образы-символы, мифологемы, ритуалемы, философемы, зоокоды, концептуальные, онтологические метафоры, универсалии, стереотипы и иные коды.

Метареферентанты, понимаемые здесь как текстуальные носители объемных смыслов и значений ряда значимых объектов материальной и духовной культуры, особым образом структурируют и кодифицируют текст. Когнитивная структура текста становится многослойной, включает в себя не только первичные ассоциативные цепочки (*солнце→свет→знание*), но и более сложные референциальные, обусловленные индивидуальным культурным опытом реципиента, ассоциации (*солнце→король-солнце→Франция; күн→Күн Қаған→Стень*).

При этом под референцией понимается «внекоммуникативная (внелингвистическая в чистом смысле слова, внеситуативная) способность языка взывать не только к сферам сознания, но прежде всего к сферам индивидуального опыта, к докатегориальным основаниям

эмпирики» [6]. Близость трактовки и семантического сближения метареферентов и культурных кодов особенно проявляется на содержательно-функциональном уровне. Указанные элементы в тексте способны продуцировать разветвленные когнитивно-коммуникативные и символические структуры, соотносятся с традицией, формируют новые знания и понятия.

Данное замечание в определенной мере отражает специфику формирования и функционирования в современном художественном дискурсе Казахстана таких базовых метареферентов национальной картины мира, как *степь* (*дала*), *Тенгри* (*Тәңір*), *конь* (*тұлпар*), *күй* (*күй*), *волк* (*бөре*), *шанырак* (*шаңырақ*) и других этномаркированных концептов.

Материалы и методы исследования

Учитывая междисциплинарность проблематики, в настоящей статье применяются методы когнитивного, текстуального, концептуального, нарратологического анализа, контент-анализ, сравнительно-типологический метод, интертекстуальный, комплексный литературоведческий анализ, приемы рекодирования смыслов и другие. Приоритетным признается междисциплинарный подход к прочтению текстов. Материалом исследования служат произведения современных казахских прозаиков, чье творчество отличается значительной кодификацией метареферентов – концептов, развернутых метафор. Это романы Булата Жандарбекова, упомянутый выше роман-эссе Аскара Егеубая, трилогия Аслана Жаксылыкова.

Реактуализация понятия метареферента как объемного кода культуры связана, прежде всего, с его когнитивной и коммуникативной валентностью. Под последней понимается способность того или иного кода образовывать специфические семиотические, смысловые, жанровые, структурные, информативно-коммуникативные и иные связи с различными текстами, включая аудиовизуальные нарративы. Особенно данное замечание касается мифологем, философем и ритуалем как одних из наиболее частотных культурных кодов современной казахской литературы. Необходимо отметить условно-метафорическую сторону бытия метареферентов в тексте, что связано с заложенными в них символическими, философско-эстетическими, иными абстрактными и конкретными значениями. Язык символов является универсальным средством передачи значимой для раскрытия идеи текста, в первую очередь, духовно-нравственной информации [7, с.14].

Когнитивный анализ текста предполагает, прежде всего, анализ его концептуальной структуры. В художественном тексте концептуализация знания о томи или ином явлении реальной и воображаемой действительности связана с воспроизводством новых смыслов, ментальных, социальных

характеристик и реактуализацией латентных конструкторов культуры.

Следует отметить, что метарепрезентанты в кодированной форме имеют специфическую иерархическую решетку смыслов. Так, концепт *степь* и связанный с ним мотив степной вольницы занимают в широкой метарепрезентативной системе исторического романа о саках Булата Жандарбекова центральную позицию в аспекте передачи его лейтмотива, смысловой доминанты: сакская степь – колыбель тюркской цивилизации. Изучение метарепрезентанта в динамике, возможных противоречиях в процессе постижения целостной когнитивной структуры всего текста позволяет определить и постичь идеосферу произведения как комплексную и сложную культурную эпистему.

Другими словами, открытые и имманентные когнитивные конструкции представляются смысловыми опорами современного художественного текста, представляющего собой, как правило, нелинейное повествование со множеством деталей обстановки, характеров, событий, сюжетных линий. Нарративная многозадачность провоцирует появление разного рода метасообщений (дневники, биографические, поэтические вставки, историографические референции и философские отступления и другие). На собственно художественный нарратив, событийность, экстратекстуальное окружение может наслаиваться равнозначный по целеполаганию и активной роли в раскрытии концепции произведения философский, фольклорно-мифологический план повествования. Отсюда – появление достаточно большого количества параболических текстов, в которых притчевые и даже дидактические мотивы становятся движущей энергией, своеобразным катализатором возникновения так называемых пограничных нарративных ситуаций, внутри- и межжанровых модификаций и других явлений.

Результаты и обсуждение

Присущие любому, в особенности художественному, тексту когнитивные свойства делают его необычайно объемной и динамичной структурой. Когниции как таковые выступают естественным источником создания или воспроизведения смыслов текста. Сюжет, образы, мотивы, разные планы и способы повествования, стилистика текста способствуют раскрытию его концепции, эстетической, философской, эмотивной, когнитивно-коммуникативной и собственно художественной перспективы.

Одной из характерных черт метарепрезентанта является его частотность. В художественном дискурсе эта особенность непосредственно связана с жанром произведения, его тематикой (к примеру, современность, история, духовность) и доминирующей целевой

установкой. Как показывает проведенный когнитивный анализ ряда текстов современной казахской прозы, репрезентация и актуализация того или иного значимого концепта связана с его исключительной ценностью и значимостью в национальной картине мира.

Рассмотрим некоторые наиболее частотные в казахском художественном дискурсе метарепрезентанты: концепт *степь* (*дала*) и производные от него концептуальную (*Степное знание*) и онтологическую метафоры (*Благодатное знание*).

В казахских исторических романах концепт *степь* реализуется на нескольких смысловых, иерархически расположенных нарративных уровнях. В изначальной семантике *степь* – обширная природная зона, уникальная экосистема, специфическая флора и фауна. Такое формальное понимание акцентирует объективные географические, физические атрибуты понятия. Следующий уровень концептуализации значения: степь как основное миропространство кочевника, в котором концентрируется его уклад, быт, рождение, жизнь и смерть. На этом уровне уже происходит своеобразное ценностное утяжеление понятия, его смысловое растяжение, связанное с усилением абстрактного компонента.

В литературных текстах концепт *степь* приобретает уже статус доминирующей ментальной координаты номадического микрокосма. Он становится самоценной величиной – значимой эмблемой кочевничества как уникальной философии и эмпирики, тысячелетнего цивилизационного феномена.

В художественном дискурсе, не только литературе, но и в изобразительном искусстве, кино, архитектуре, концепт *степь* порождает множественные концептуальные метафоры с двойным кодированием *степное знание* (А. Кодар), *степная цивилизация* (М. Козыбаев), *степная аристократия*, *степная провинция* (к примеру, первая казахская газета называлась *Дала уалаяты газеті*), *Великая степь*, *степной край*, *степное просвещение*, *степная риторика* и др. В последнее время наблюдается его концептуализация и в сфере массмедиа, политической риторики (*Семь граней Великой степи*).

Но именно в романистике Казахстана рассматриваемый концепт приобретает качества аксиологически емкого метарепрезентанта, устанавливающего единое диалогическое пространство национальной картины мира. Здесь *степь*, как правило, – позитивно маркированный концепт. Находящийся в когнитивной структуре текста, он максимально концептуализирован, информативен, валентен, что во многом связано с природой художественного сознания. Специфика арт-сознания

заключается в осознанном стремлении создать особое пространство взаимодействующих текстуальных единиц, маркированных на онтологическом, информативном, коммуникативном, нарративном и собственно эстетическом уровнях.

Как известно, концепт как основная единица метарепрезентации является чрезвычайно емкой структурой, способной вбирать в себя, дублировать прежние значения и воспроизводить качественно новые смыслы, знаковые системы в зависимости от эстетического целеполагания, контекстуального и интертекстуального содержания самого текста.

Так, концепт *степь* реализуется в казахской прозе на нескольких взаимосвязанных уровнях восприятия, прочтения и осмысления текста: пространственно-временном, предметно-вещном, символическо-метафорическом, семиотическом, ассоциативно-рефлексивном, собственно ментальном, информативно-коммуникативном и других. К примеру, в исторической диалогии [11] Булата Жандарбекова степь представляется единым пространством с ее древними жителями – прототюрками, их верованиями, культурой, этнопсихологией.

Здесь включение лаконичных и емких описаний бескрайних степных просторов, уникальной хозяйственной, государственной, политико-правовой системы сочетается с динамичным повествованием о ключевых событиях древней истории прототюрков. Ассоциативное поле романа охватывает на внешнем сюжетно-композиционном уровне систему известных исторических событий, персоналий. На внутреннем латентном уровне воссоздаются и развиваются традиционные бинарные оппозиции: война – мир, свобода – рабство, сила – слабость, доблесть – трусость, благородство – низость, степное военно-кочевое общество – рабовладельческие общества древнего Востока.

Особое место в исторических произведениях занимает описание степняков, исконных жителей Степи, их жизненного уклада, мирохозяйствования, внутренней и внешней политики, психологии. Саки представлены в романе с различных нарративных точек зрения: в мирное время, во время военных действий, во время ритуальных действий (боевой танец у священного огня как знак начала войны, свадебные и похоронные обряды, церемониальный этикет встречи и проводов послов, старейшин родов и другие). Такой подход позволяет создавать в восприятии читателя целостный и объемный, в когнитивном смысле, собирательный, эмотивно насыщенный образ народа великой Степи. Монолитный народ-воин, обладающий богатой сказительской традицией, способный противостоять любому врагу, совершать набеги

и при этом свято чтить традиции своих предков, быть гостеприимным и бесстрашным, мудрым и наивным, искренним и беспощадным.

Важно отметить, что многочисленные описания встроены в повествование нелинейным способом, а через ретроспективный ракурс либо непосредственно в событийную канву. В первом случае ретроспектива позволяет читателю активизировать историческую память, генерировать ментальные и ассоциативно-эмотивные операции, необходимые для концептуализации данных и создания целостной, логично обоснованной когнитивной структуры текста. Прямая дескрипция, введенная непосредственно в момент события, позволяет конкретизировать в непосредственных действиях персонажей те характеристики, которые ранее были ретроспективно представлены в тексте. Драматизм известной битвы массагетов во главе с Томирис с персидским войском Кира передан через описание особой сакской тактики и психологии ведения войны [8, с. 317], Личностное же восприятие враждебными сторонами друг друга передается, как правило, не прямым описанием, а через ситуации, в динамике событий.

Картина сражения передается в быстрой смене кадров, детальных описаниях не только действий, но и чувств, охвативших обе стороны. Атакующие врага, сражающиеся на своей земле и за нее саки чувствуют только холодную ярость и силу, в то время как пришлые персы – леденящий парализующий страх. Другими словами, в когнитивной структуре текста возникают и развиваются необходимые аффективные элементы, позволяющие глубже и шире воспринять и обработать информацию, выстроить абстрактные ментальные переходы. Визуализация вербальными средствами события также способствует построению комплекса взаимосвязанных ментальных, аффективных, понятийно-категориальных элементов текста, своеобразных закадровых эффектов восприятия. Возможно, именно в этом смысле можно понимать слова Е.В. Лозинской о «существовании в сознании глубинных (т.е. не рефлектируемых человеком в момент их реализации) структур и процессов, которые делают возможным восприятие литературного произведения, влияют на его форму, на особенности смыслопорождения и эмоциональных реакций читателя» [9, с. 203]. Другими словами, происходит активизация сложных когнитивных механизмов моделирования фреймовых структур, обращенных и к исторической памяти, и к нравственным координатам, прошлому, настоящему и будущему, создающих оригинальный облик текста в итоге.

В историческом романе Хасена Адибаева [10] повествуется о многомесячной осаде и разрушении Чингисханом древнего города Отрар

(Фараб), родины великого философа и просветителя Востока Абу Насра ибн Мухаммеда аль-Фараби. Концепт *степь* наполняется трагичным звучанием реквиема по погибшему городу – жемчужине Степи. В данном тексте метареферент, актуализируя известный исторический факт, продуцирует ряд символов и метафор с опоясывающей смысловой антитезой: *степь* → *степная вольница* → *Отрар* → *аль-Фараби* → *Библиотека* → *расцвет* → *Степное знание* → *Степная цивилизация* → *гибель* → *тени мертвых* → *саван* [10, с. 5; 10, с. 8].

Наблюдения над современными текстами казахской прозы также показывают, что семантика анализируемого концепта и производных от него концептуальных метафор значительно варьируется в зависимости от жанра и метода. В исторических произведениях, как видно из приведенных примеров, сохраняется его смысловое ядро и аксиологическая емкость. Однако в постмодернистских произведениях данный концепт может значительно трансформироваться. Так, в постмодернистском романе «Сны окаянных» Аслана Жаксылыкова [14] выстраивается непривычная образно-символическая концептуальная схема с сильным мифокомпонентом *демоническое* в ядре понятия: *степь* → *хаос* → *ночь* → *звери* → *страх* → *ужас* → *кошмар* → *смерть* [11, с.135]. Картины экокатастрофы степного края ретроспективны: даны через воспоминания взрослого человека, случайно попавшего в родные края. Здесь концепт *степь* смыкается с мегаконцептами *историческая память*, *историческая правда*.

В когнитивной и повествовательной структуре текста *степь* тесно коррелируется с концептуальными метафорами *степное знание* (А. Кодар) и *степная цивилизация* (М. Козыбаев), что означает другой, более высокий уровень концептуализации объекта: уровень концептуальной метафоры. Степное знание не существовало в онтологическом и культурном вакууме, а активно взаимодействовало с материальной и духовной культурой соседних оседлых земледельческих народов. По мысли Ауэзхана Кодара, «степное знание – это изустное знание насельников Степи, где номадический гнозис переплетен с культурой оседлых народов и потому часто представлен письменными образцами» [12, с.57].

Оно функционировало в виде развитой авторской поэзии жырау, сэл-сері, в мифах, легендах, сказаниях, дастанах, преданиях, пословицах и поговорках, степной риторики в целом, национальных играх, ритуалах и обычаях. Эти метафорические формы древней духовной коммуникации кочевников, трансформируясь, перейдя в письменную профессиональную литературу, стали своеобразной «вторичной

моделирующей семиосферой» (термин Ю.М. Лотмана) номадического мира, с сохранением исходного центрального кода – концепта *степь*.

Степное знание формировалось и отражалось не только в устной традиции, но и богатой письменной образцовой форме. Его отличительными признаками являлась принадлежность степному ареалу, широкое распространение во всех слоях общества, исключительная метафоризация и объективация в осмыслении фактов истории, философии, культуры. Отсюда – онтологическая емкость многовекового степного знания, специфика его распространения и трансляции. Это знание – достояние не избранных, но всего народа, закрепленное в традиции и зафиксированное в новом времени.

Естественно, что степное знание формировалось постепенно, во многом благодаря развитой устно-поэтической традиции кочевников. Выдающимися представителями казахской поэзии являются Асан кайғы и Қазтуған жырау (XV в.), позже целая плеяда поэтов – жырау Ақтамберды Сарыұлы, Шалқиіз, Марғасқа, Тәтіқара и другие. Особое место занимают в национальной поэзии и истории знаменитые Бұқар жырау Қалқаманұлы, Үмбетей жырау (XVIII в.) и др. Эти имена связаны со становлением и укреплением национальной и государственной идентичности степного евразийского пространства – Казахская степь, Казахское ханство и др.

Степное знание как эпистема номадической цивилизации и в контексте истории казахской культуры и философии также связано с такими именами, как Абай, Шакарим, Алихан Букейханов, Ахмет Байтұрсынов, Мустафа Шокай, Халел Досмухамедов и другие. Необходимо также сказать о тюркских просветителях раннего средневековья Жүсіпе Баласағұне и Махмуде Кашгари, авторах первых тюркоязычных трактатов по тюркской философии и языку: дастана «Құтадғұ білік» и «Тюркского словаря».

В современных казахских романах, особенно исторической тематики, концептуальная метафора *степное знание* связана во многом с историческим знанием. Ретроспективное представление событий позволяет читателю активизировать память поколений, необходимый ментально-ассоциативный инструментарий. В ранее обозначенном романе-эссе Аскара Егеубая *степное знание* трансформируется в уникальную концептуальную метафору *Құтты білік* (*Құтадғу білік* – *Благодатное знание*), реализованную в книге через философский анализ одноименного энциклопедического дастана Жусупа Баласағуна.

В анализируемом произведении представлен целый каскад оригинальных метафорических метарепрезентантов: образы-символы, образы-эмблемы, конструкты древней и раннесредневековой

архитектуры, вербальной и невербальной коммуникации, устной поэзии, каллиграфии, степной риторики и другие. Начиная с обозначения синкретичного жанра (романа-эссе), предисловия, последовательно формируется доминирующая историко-философская концептосфера произведения, полностью соответствующая его основной теме и пафосу возрождения национальной духовности. Своеобразие романной структуры отражается также в системе взаимосвязанных притч, сказаний, легенд, иносказательных диалогов, историко-культурных, философско-дидактических, фольклорных, мифологических экскурсов с четкой символической направленностью, подчиненных строгой логике заявленного синтетического жанра, объединяющего панорамное историко-философское эссе и роман.

Развернутые просветительские интенции Жусупа Баласагуна, разработанная им «философия практического разума» [13] вплетены в ткань повествования о судьбе выдающегося философа и просветителя древней Степи. *Степное знание* получает развитие в авторской метафоре *Благодатное знание*, тем самым наполняя его содержание иерархической смысловой и ценностной доминантой. Ведь, по мысли Дж. Лакофа, одной из важнейших функций метафоры является когнитивная, или функция получения знания. В этом смысле персонажи здесь играют роль своеобразных информантов текущей нарративной ситуации и одновременно носителей идеи просвещенной монархии.

Наибольшую нагрузку в аспекте построения многомерного ментального, ассоциативно-символического текстового пространства несут оригинальные персонажи-символы, олицетворяющие философские универсалии – Справедливость, Счастье, Мудрость, Неприязательность. Указанные образы-символы в произведении становятся развернутыми метареферентами целостной условно-метафорической системы источника – дастана *Кутадгу билиг*. Возникает особая семиотическая ситуация, при которой базовый концепт и производные от него метафоры, символы, эмотивно-экспрессивные и рациональные элементы когнитивной структуры текста воспроизводят в сознании читателя, находящегося на значительной временной дистанции от повествуемых событий, единое смысловое пространство.

В то же время эстетика романа актуализирует понятийную структуру, связанную с повествованием о жизни и деятельности главного героя – Жусупа Баласагуна. Когнитивное моделирование разветвленной сюжетной и образной структуры анализируемого романа-эссе происходит за счет расширения и акцентации собственно художественного контента, возникающих декодированных текстуальных единиц.

Эффективность подобного многоуровневого нарративного, сюжетного, семиотического моделирования в аспекте максимальной метафоризации и концептуализации понятий в художественном тексте достаточно высока. Пролонгированное действие введенных

репрезентантов, актуализация известных и малоизвестных фактов истории, культуры, дипломатии, экономики, фольклора, мифологии и других областей знания позволяет тексту обретать свойства знаковых по природе параболических структур.

Заключение

Исходя из вышеизложенного, можно отметить наиболее продуктивный и активный, в смысле воссоздания первоначальных и порождения относительно новых смыслов, механизм трансформации нейтрального концепта в более емкие когнитивные структуры концептуальной и онтологической метафоры (*степь* → *Степное знание* → *Благодатное знание*). Верификация подобных изменений обусловлена многоплановым повествованием, изменением эстетической перспективы текста (жанровые модификации, сложная стилистика, иерархическая персонификация объектов материальной и духовной культуры, введение метаданных и другое).

В процессе постижения когнитивной природы текста принципиально важным является идентификация и верификация ядерных и комплементарных смыслов, декодирование и перекодирование различных текстуальных единиц, их последующее осмысление в широком историко-культурном контексте. При этом необходимо иметь в виду определенную культурную относительность того или иного метарепрезентанта, его взаимосвязи с другими единицами текста, функции и роль в построении сложной нарративной структуры.

Иными словами, метарепрезентативные модели в художественном творчестве могут формироваться и проявляться различными способами. К примеру, метарепрезентация события в историческом романе предполагает не только его непосредственное представление, но и включение в нарратив большого количества информативных единиц: предыстория события в значительной временной ретроперспективе, детальное описание вооружения, специфики дипломатии, армейских формирований, количественного и качественного воинского состава, воинской иерархии, исторических персоналий, внутри- и внешнеполитической обстановки на момент, до и после события и других важных элементов концептуального окружения события. Такие описания составляют так называемый дескриптивный каркас события/событий, наполняющие необходимой конкретикой документальные и квазидокументальные нарративы текста.

В результате подобного декодирования смыслов возникает ряд взаимосвязанных ментальных, ассоциативных, символических, информативных, коммуникативных цепочек в сознании реципиента. Специфическая подчиненность неодинаковых по когнитивному объему

элементов поэтики текста доминантной повествовательной логике часто служит созданию иерархического текста. И, что еще более важно, создается объемная когнитивная картина повествуемого события (событий), целостного художественного мира, в известном смысле декодируется философия текста.

**Статья подготовлена в рамках реализации проекта AP09259694
*Современное литературоведение и когнитивная парадигма.***

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Laria S., Escobar-Tello C., Ross T. Switch the channel: using cultural codes for designing and positioning sustainable products and services for mainstream audiences// Journal of Cleaner Production, 2016, pp. 16-27 doi: 10.1016/j.jclepro.2015.09.130. –Режим доступа: URL: https://repository.lboro.ac.uk/articles/journal_contribution/Switch_the_channel_using_cultural_codes_for_designing_and_positioning_sustainable_products_and_services_for_mainstream_audiences/9349595 – (дата обращения 29.04.2020)
- [2] Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
- [3] Егеубай А. Жүсіп Баласағұн. Роман-эссе. – Алматы: Арда, 2005. – 312 б.
- [4] Jamie E. Carroll. Text. – Режим доступа: URL: <https://lucian.uchicago.edu/blogs/mediatheory/keywords/text/> – (дата обращения 18.10.2021)
- [5] Murfin R., Ray S.M. The Bedford Glossary of Critical and Literary terms. Boston, New York. 1997. 457 p.
- [6] Спиридонов Д. В. Проблема историзма в художественной литературе: референциальный аспект// Гуманитарные науки. Выпуск 10. Филология, 2005. – № 39. – Режим доступа: URL: [http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0039\(01_10-2005\)&doc=../content.jsp&id=a19&xsl=showArticle.xslt](http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0039(01_10-2005)&doc=../content.jsp&id=a19&xsl=showArticle.xslt) – (дата обращения 21.02. 2019)
- [7] Алтыбаева С.М. Идеосфера культурного кода Казахстана: концептуальные основания и моделирующие структуры// Идеосфера культурного кода Казахстана: литература и масс-медиа. – Алматы: Brandbook, 2020. – С. 8 – 42.
- [8] Жандарбеков Б. Саки. Исторический роман-диалогия. – Алматы: Жазушы, 1993. –624 с.
- [9] Лозинская Е.В. Когнитивное литературоведение: авторы, методы, перспективы// Человек: образ и сущность, 2010, №1. – С.192 – 225. – Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kognitivnoe-literaturovedenie-avtory-metody-perspektivy> – (дата обращения 15.04. 2022)

- [10] Адибаев Х. Гибель Отпара. – Алматы: Білім, 1997. – 352 с.
[11] Жаксылыков А. Сны окаянных. Трилогия. – Алматы, 2005. – 526 с.
[12] Кодар А. Мировоззрение кочевников в свете Степного Знания // Культурные контексты Казахстана: история и современность. – Алматы, 1998. – С. 48 – 60.
[13] Орынбеков М.С. Духовные основы консолидации казахов. – Алматы: Аркаим, 2001. – 340 с.

REFERENCES

- [1] Laria S., Escobar-Tello C., Ross T. Switch the channel: using cultural codes for designing and positioning sustainable products and services for mainstream audiences. *Journal of Cleaner Production*, 2016, 16-27 pp. doi: 10.1016/j.jclepro.2015.09.130. – Rezhim dostupa: URL: https://repository.lboro.ac.uk/articles/journal_contribution/Switch_the_channel_using_cultural_codes_for_designing_and_positioning_sustainable_products_and_services_for_mainstream_audiences/9349595 – accessed 29.04.2020
[2] Lakoff Dzh., Dzhonson M. Metafor, kotorymi my zhivem (Metaphors we live by). M.: Yeditorial URSS, 2004. 256 p. [In Rus].
[3] Yegeubay A. Zhusyp Balasagun. Roman-esse (Zhusyp Balasagun. Esse novel). Almaty: Arda, 2005. 312 p. [In Kaz].
[4] Jamie E. Carroll. Text. – Rezhim dostupa: URL: <https://lucian.uchicago.edu/blogs/mediatheory/keywords/text/> – accessed 18.10.2021
[5] Murfin R., Ray S.M. The Bedford Glossary of Critical and Literary terms. Boston, New York. 1997. 457 p.
[6] Spiridonov D. V. Problema istorizma v khudozhestvennoy literature: referentsial'nyy aspekt (The problem of historicism in fiction: the referential aspect). *Gumanitarnyye nauki. Vypusk 10, Filologiya*, 2005, № 39. – Rezhim dostupa: URL: [http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0039\(01_10-2005\)&doc=../content.jsp&id=a19&xsl=showArticle.xslt](http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0039(01_10-2005)&doc=../content.jsp&id=a19&xsl=showArticle.xslt) – accessed 21.02.2019 [In Rus].
[7] Altybayeva S.M. Ideosfera kul'turnogo koda Kazakhstana: kontseptual'nyye osnovaniya i modeliruyushchiye struktury (Ideosphere of the cultural code of Kazakhstan: conceptual bases and modeling structures). *Ideosfera kul'turnogo koda Kazakhstana: literatura i mass-media*. Almaty: Brandbook, 2020. pp. 8-42. [In Rus].
[8] Zhandarbekov B. Saki. Istoricheskiy roman-dilogiya (Saki. Historical novel dilogy). Almaty: Zhazushy, 1993. 624 p. [In Rus].
[9] Lozinskaya Ye.V. Kognitivnoye literaturovedeniye: avtory, metody, perspektivy (Cognitive literary studies: authors, methods, perspectives). *Chelovek: obraz i sushchnost'*, 2010, №1, pp.192 – 225. – Rezhim dostupa: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kognitivnoe-literaturovedenie-avtory-metody-perspektivy> – accessed 15.04.2022 [In Rus].

[10] Adibayev Kh. Gibel' Otrara (Otrar's death). Almaty: B́ilím, 1997. 352 p. [In Rus].

[11] Zhaksylykov A. Sny okayannykh. Trilogiya (Dreams of damned. Trilogy). Almaty, 2005. 526 p. [In Rus].

[12] Kodar A. Mirovozzreniye kochevnikov v svete Stepnogo Znaniya (Worldview of nomads in the context of Steppe Knowledge). Kul'turnyye konteksty Kazakhstan: istoriya i sovremennost'. Almaty, 1998. pp.48-60. [In Rus].

[13] Orynbekov M.S. Dukhovnyye osnovy konsolidatsii kazakhov (Spiritual foundations of the consolidation of Kazakhs). Almaty: Arkaim, 2001. 340 p. [In Rus].

КӨРКЕМ МӘТІНДІҢ ТАНЫМДЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНДАҒЫ МЕТАӨКІЛДЕР: МӘНІН ДЕКОДТАУ

*Алтыбаева С.М.¹

¹Д.ф.н., профессор, Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан

*¹e-mail: asm2007@mail.ru

Аңдатпа. Бұл зерттеудің мақсаты – көркем мәтіннің когнитивтік құрылымындағы мағыналарды метаөкілдер арқылы декодтау механизмдерін әзірлеу. Соңғылары белгілі бір түсіну объектісінің бастапқы мағынасын қайта құруға және сонымен бірге оның мүмкін болатын метафоралық моделін жасауға мүмкіндік беретін мәтіндік элементтер. Олар көркем мәтіннің белгілі бір мағыналық тіректеріне айналады, оның эстетикасы мен философиясының терең ашылуына ықпал етеді.

Өзінің диалогтық табиғаты бойынша метаөкілдер мәдениет кодтарына жақындайды. Бұл когнитивтік бірліктердің айрықша қасиеттері олардың пластикасы, ашықтығы, білімнің әртүрлі салаларының: философияның, тарихтың, мәдениеттің, этнологияның және көптеген басқалардың көлемдік мағыналарын жаңғырту мүмкіндігі болып табылады. Метаөкілдердің маңызды сапасы олардың басқа білім салаларымен байланысы (когнитивтік валенттілік), ал кейбір жағдайларда құндылық иерархиясы болады. Алдыңғы дәстүрмен метаөкілдердің сілтемелік корреляциясы күрделі баяндау құрылымдарын құруға мүмкіндік береді. Символдық мағына қабылдаудың жасырын деңгейінде және мағыналы танымның кейінгі реляциясында көрінуі мүмкін. Зерттеу материалы қазіргі қазақ прозасының шығармалары болды.

Метаөкілдер (концептілер, әмбебаптар, стереотиптер, өзекті концептуалды метафоралар) көп өлшемді роман тұтастығын жасауға

ықпал етеді. Мұндай өкілдік бейнелердегі абстрактілі мағынаның өзектіленуі мәтіннің идеологиясын, оған енген философиялық-идеологиялық хабарды мейлінше кең кеңістіктік-уақыттық және онтологиялық шекараларда түсінуге мүмкіндік береді. Әдіснамалық құрал ретінде Дж.Лакоффың концептуалды метафора теориясының ережелері, когнитивтік талдаудың әдістері мен тәсілдері, семантикалық реконструкция, күрделі әдеби сын, баяндауыш талдау, ұғымды түсіндірудегі салыстырмалы-типологиялық және тарихи-мәдени көзқарас, оның туынды сөздер, мәтіндік орта қолданылады. Алынған зерттеу нәтижелерін әр түрлі жанрлық сипаттағы мәтіндердегі, әдеби шығармалардың шартты метафоралық жүйесіндегі танымдық және баяндау құрылымдарының мазмұны мен қызметі мәселелерін әзірлеуде қолдануға болады.

Тірек сөздер: метаөкілдер, көркем мәтін, когнитивтік құрылым, концепт, метафора, баяндау, мәдени кодтар, символ.

META REPRESENTATIVES IN THE COGNITIVE STRUCTURE OF AN ARTISTIC TEXT: DECODING OF MEANINGS

*Altybayeva S.M.¹

¹Doctor of Philology, Professor, NarXoz University, Almaty, Kazakhstan

*¹e-mail: asm2007@mail.ru

Abstract. The purpose of this study is to develop mechanisms for decoding meanings in the cognitive structure of a literary text by means of meta representatives. These are textual elements that allow reconstructing the initial meaning of a particular object of understanding and at the same time creating its possible metaphorical model. They become certain semantic pillars of a literary text, contribute to the deep disclosure of its aesthetics and philosophy.

By their dialogical nature, meta-representatives approach the codes of culture. The distinctive properties of these cognitive units are their plasticity, openness, the ability to recreate the volumetric meanings of various fields of knowledge: philosophy, history, culture, ethnology and many others. An important quality of meta representatives is their connection with other areas of knowledge (cognitive valence), and in some cases there is a value hierarchy. The referential correlation of meta representatives with the previous tradition allows building complex narrative structures. Symbolic meaning can manifest itself at the latent level of perception and subsequent relaying of meaningful cognition. The material of the study was the works of modern Kazakh prose.

Meta representatives (concepts, universals, stereotypes, actual conceptual metaphors) contribute to the creation of a multidimensional novel whole. The actualization of the abstract meaning in such representative images

makes it possible to comprehend the ideosphere of the text, the philosophical and ideological message embedded in it in the widest spatio-temporal and ontological boundaries. As methodological tools, the provisions of the theory of conceptual metaphor by J. Lakoff, methods and techniques of cognitive analysis, semantic reconstruction, complex literary criticism, narrative analysis, comparative-typological and historical-cultural approach in the interpretation of the concept, its derivatives, textual environment are used. The results of the undertaken research can be applied in the development of issues of the content and functioning of cognitive and narrative structures in texts of different genre nature, conditionally metaphorical system of literary works.

Keywords: meta representatives, literary text, cognitive structure, concept, metaphor, narrative, cultural codes, symbol.

Статья поступила 12.05.2022

UDC 801.311
SRSTI 17.71.91
DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.022

THE PLACE OF TOPONYMS IN FOLK PROSE GENRES (ON THE EXAMPLE OF REGIONAL TOPONYMIC LEGENDS)

***Kenbayeva A.Z.¹, Soylemez O.²**

***¹PhD student, K. Zhubanov Aktobe Regional University,
Aktobe, Kazakhstan**

²PhD, Professor Kastamanu University, Kastamanu, Turkey

***¹e-mail: takeshi_aynur@mail.ru**

²e-mail: soylemezo@yahoo.com

Abstract. This article discusses the relevance and importance of studying toponymic legends as a genre of oral folklore, peculiar stories about the reasons for naming certain regional geographical objects.

The aim of the work is to examine toponymic legends as the basis for geographical names of places and to identify regional specificity. The study of the connection between toponymy and folklore, which is a phenomenon containing historical realities, cultural values and national originality of a given ethnic group, allows to discover a unique worldview in the folklore-language world picture of the Kazakh people.

The main research methods were historical-cultural and descriptive.

The novelty of the study lies in determining the specificity of the relationship between folklore and toponymy, which manifests itself in the form of antique worldview, or in the sense of antique culture, which includes

the fact that the examples of geographical objects used in folklore were originally named and recognized as mythical, based on myths and legends. For example, toponymic names are not specified in fairy tales, they come in the form of mountains, water, rivers.

The scientific significance of this work lies in the fact that the study has established that the toponymic legends can be considered an important component of the spiritual and cultural heritage not only of a particular people, but also of the region. Genre features of toponymic plots were revealed. The material for the study includes fragments of toponymic texts related to the naming of certain geographical objects in Mangistau and Aktobe regions of Western Kazakhstan.

The conclusions reached during the research work allow us to determine that the genres of non-fiction folk prose, the main purpose of which is to reveal the features of ancient cultural heritage, are learned through toponyms.

Keywords: folklore, toponymic folklore, toponymic legend, toponym, folk prose, folklore text, toponimic plot, folk etymology

Basic provisions

Folklore is the gold fund of the national and aesthetic heritage of the Kazakh people. As a kind of syncretic art, it is closely connected with other sciences. It is the science that studies geographical names, among them toponymy. One can say that it is a natural phenomenon, since the unifying part of folklore subjects is connected with the names of lands and waters, even if the subject has a different meaning. In folklore texts, the use of toponyms tries to give a complete picture of the events depicted, seeking to specify the place where the action unfolds. Until now, such a close connection between folklore and toponymy has not been the subject of special research.

The abundance of toponymic names in folklore works, their influence on the plot, peculiarities of their use, and attitudes towards the characters is one of the factors that inevitably attract attention to the subject of research. Thus, the names of geographical objects, occurring in samples of folklore, having poetic character and cognitive value in the form of works of oral folklore, can become the basis for the genre of toponymic folklore and its formation.

Among folklore genres, the legend stands out for its versatility. Academician S. Kaskabassov, breaking the long-standing tradition of classifying all oral prose works as legends, has carefully analyzed this field and divided legends into historical and toponymic legends. The academician states: "The legends that we know as toponymic also have historical grounds, facts. And the legends that are called historical have a toponymic motif. Not the work itself in the genre of legend, but only the motifs in it can have a toponymic character". Therefore, the name "toponymic legend" should only be taken conventionally; it should include stories that tell about an event associated with a particular place, a place of habitat.

Kazakh folklore texts contain distinctive plots that provide unique material for folklore, historical, ethnographic and linguistic research, as they reflect historical events, mythology and traditional culture.

Introduction

The folklore works of Kazakh people reflect their ethnic history, everyday life, traditions and rituals, mentality and, of course, the greatest treasure - national language. The reflection of national cultural specificity and peculiarities of folklore language picture of the world is shown in the use of toponyms in the texts of works of oral folklore.

When reading Kazakh folklore works such as fairy tales, legends, legends, epic poems and other examples of the folklore genre, the reader learns not only the events but also the lives of the main characters and creators of the works. However, folklore works present the reader with a comprehensive picture of the places of summer and winter migration, and the names of places, rivers and mountains as the protagonists of the works. Therefore, such information portrays the relationship between folklore and toponymy, resulting in a new genre - toponymic folklore.

The toponyms, preserved in folklore works, can provide material for studying the political, economic and spiritual relations of the Kazakh people with other peoples, and make it possible to recreate a picture of the world of the Turkic peoples.

D. I. Yermolovich notes that toponyms do help to overcome linguistic barriers, but in their original linguistic environment they have a complex semantic structure, unique features of form and etymology, abilities to modification and word-formation, and numerous links with other units and categories of language [1, p.3].

Methods and methodology

Many Kazakh scientists in their early studies prove that if the concept of "folklore studies" exists, it does not fully define new perception of folklore works, shows inconsistency of detailed research in relation to resources of other sciences [2, p. 33]. Hence, the question arises – revealing the connection between folklore and toponymy.

In the large number of onomastic studies of Kazakh scholars, not many works have been dedicated to the study of toponyms in folklore texts. Among them are the works of S. Kaskabassov, where the scientist managed to identify this genre among the diversity of oral prose works, dividing it into two parts: historical legend and toponymic legend [3, p. 72-73].

In his work aimed at revealing the cognitive aspects of toponymy, A. Seydimbekov argues that in the names of geographic objects one can catch not only the human attitude to the environment, the concept of this environment, but also echoes of various genealogies, starting from individual people and ending with the life of an entire family, tribe, country [4, p. 73-74]. The scholar notes that the geographical names trace the continuity of generations that stretched from distant times in their native land, the way in

which they viewed the world, how they admired the diversity of the beauty of nature.

M. Myrzakhmetuly in his book writes about reasons for various changes of names of lands, reservoirs and settlements in the Kazakh steppe, comparing them with names from folklore texts [5, p. 91].

At present, the dissertation of A. Pangereyev on “Kazakh toponymic folklore” is considered to be the only scientific work on the study of toponyms in folklore texts of the Kazakh people [6]. Based on the current state of study of folklore genres, the scientist characterizes toponymic folklore, defines its genre nature, identifies its intra-genre forms and clarifies the relationship with other folklore genres.

At the present stage of scientific development an increasing interest in the study of toponyms should be noted. Despite the existing research at the level of scientific articles, nevertheless, there are still no works dedicated to an in-depth study of toponyms in folklore texts in Kazakh philology.

The main research methods used in this paper are historical-cultural and descriptive.

Results and discussion

Among other folklore genres, toponymic legends, as a genre of oral non-fictional prose, are notable for their versatility. Initially, with an emphasis on authenticity, toponymic legends explain the origin of the names of geographical objects. Toponymic legends contribute to cognitive information and play an entertaining role, which explains their popularity among the people.

T. N. Dmitrieva notes: “Legends may have a real basis, preserving the memory of actual events that took place in the history of the people in the distant past, and often the historical reality is presented in refraction through the prism of mythology and folklore” [7, p. 116].

Studying the issues of differentiation of folk prose genres depending on their relation to epic location, the Uzbek scholar U.F. Sattarov points out that “in toponymic legends there is an interpretation of exact geographical location” [8, p. 154].

It should be noted that in our material, legends are attached to certain persons and events as well as to certain historical periods. In most cases, legends are the result of a popular reinterpretation of certain historical events. Hence, they can be stories related to lovers’ struggles for happiness, attacks of enemies on Kazakh lands, stories about batyrs. These stories cannot be taken as a source of reliable information, although sometimes the legends can be a true story.

Nevertheless, as a manifestation of the spiritual culture of the people who created them, they reflect their uniqueness, language, life and livelihood, economic activity, geographical characteristics of the territory of residence. Therefore, we are inclined to call the legends toponymic. As a proof of the above explanations, here are fragments of texts.

On the territory of Mangistau Region, 192 km north of Aktau city, on the shores of the Caspian Sea, on the peninsula of *Bozashchi* there is a village named after a girl named *Kalamkas* [9, p. 26-29]. According to legend, due to the long absence of men from the village who went on a campaign, a girl named *Kalamkas* goes saiga hunting to feed her elders and children. On the horse of her barat, *Kalamkas* gets a herd of saigas into a specially dug trench and helps her fellow villagers to survive. But one day *Kalamkas* falls herself into the pit and tragically dies. Later the area was named after the dead girl *Kalamkas*. Now it is known that the area is a large oil field. The area is now known to be a large oil field.

While studying the toponymic legends, we paid particular attention to the legends associated with the female names *Botakoz* and *Akbota*. In Aktobe Region there are places named after these two girls and there are many legends about the reasons for their naming [10, p.73]. The history of legends about the origin of these places is very diverse, but has similar plots.

Both lines of stories are connected with one of the Kalmyk troops, who, taking advantage of the absence of men in the village attacked in order to seize horses and take the residents captive. In any case, the place names associated with the names of *Botakoz* and *Akbota* point to the reality of this historical event.

The history of the legend is linked to a historical event in the history of the Kazakh people – the struggle against the Kalmyk invaders. The plot of the legend is as follows: in the summer of 1742, when Yesset batyr's village stops at a fertile pasture, Abulkhair Khan invites Yesset batyr to a council to decide the war against Kalmyks. At this time Yesset's brother Karabas, his son Kenzhaly and Yesset's son Akzhol went to a neighboring village. When they found out they were not in the village, the Kalmyks chased away all the horses. Yesset batyr's daughter, *Botakoz*, who remains in the village, disguised as a man, chases the Kalmyks with her fellow villagers. Unexpectedly the Kalmyks attack them and *Botakoz* is killed.

The place where *Botakoz* died, and the tributary flowing into the Oyil River here, has been called *Botakoz* ever since [11, p. 46]. This is undoubtedly a legend; it can be called a toponymic one, because it is devoted to the meaning of the name of the geographical object. Moreover, anthroponyms present in the text are historical figures. The involvement of these people in the legend seems to give it a true character.

We have already mentioned that the storylines recounting such heroic deeds of Kazakh girls are linked to toponyms. This is because the motif of naming places is the same – the war between Kazakhs and Kalmyks. Witnesses of this war are the toponymic names, which have been preserved in the steppe as an integral part of history.

Let us now consider the legend of the *Akbota* girl. One day, in spring, *Sankibai* batyr, as usual to welcome Abulkhair Khan, goes to the Irgiz steppe with gifts. But at that time the Khan is wintering in the winter pastures of

Turkestan. When the men, led by Yesset batyr, set off for the Khan's winter pasture, the Kalmyks, who have long pursued the departure of Yesset batyr and his companions for revenge, attack.

At that time, the lower reaches of the Zhem River and the mouth of the Zhaiyk River were still in the hands of the Kalmyks. It is a historical fact that before the Kalmyks were defeated in the 1780s, they suddenly attacked Kazakh tribes every year [12, pp. 144-146].

The Kalmyks, long waiting such an opportune moment, attacked Sankibai batyr's village and hijacked the cattle. These were the Kalmyks who inhabited the tributaries of the Zhem River. Sankibai's daughter Akbota gathers the remaining herdsmen, relatives and brothers in the village, changes into man's clothes and rushes off in pursuit. The brave girl succeeds in resisting her enemies, but tragically dies, being mortally wounded in the chest, but she brings the cattle back to the village. Sankibai orders his daughter's body to be buried on a mountain top.

The mountaintop, which became the dead heroine's eternal home, has been called Akbota since that day. The area was probably named Akbota-Sankibai, short for the inscription "Akbota Sankibai kyzy" on the tombstone. From afar, the white cliff of isolated sand on the right side of the gorge looks as beautiful as the image of Akbota [13, p. 84].

In the folklore texts of the Kazakh people there are many toponymic legends related to the love story of two lovers. The next legend is related to a hill called *Mendibolat*. The reason why this hill is so named is attributed by the people to the story of the unhappy love of two young men, Mendi and Bolat. According to the legend, long ago, a rich man had a beautiful daughter named Mendi. A lad from a poor family called Bolat fell in love with her. Noticing that the two young people were dating, the father decided to marry off his daughter to a rich man. Having heard about their father's cruel choice, the two lovers – Mendi and Bolat – sacrificed their lives on the hilltop [14, p. 215].

In general, the Kazakh people gave toponymic names according to the nature of geographical objects and landscape features. It is very rare to find places named after people. The names after people are mostly micro-toponyms, hills, hillocks, tracts, wells. Among them is the hill, where the names of Mendi girl and Bolat poor lad are combined. The social conditions in the society have caused the origin of the name of this hill.

Another point to consider in the origin and formation of toponymic legends is the problem of the material world. A general toponymic name is not given for a specific purpose. Giving a place a specific name describing a situation can generate a toponymic legend.

Sometimes toponymic legends are associated with a specific object. Usually the topography itself is the basis for the origin of the toponym, while certain historical events, some details or even material attributes of the event may give rise to the name of the locality. Such cause-and-effect relationships

suggest that modern researchers are creating a linguistic picture of the world.

To show that this notion of the material world is also characteristic of toponymic folklore, we will give the following example.

Once upon a time, a rich merchant had an only daughter called Ayman. Everyone who saw Aimeken admired her unearthly beauty. It was not only Aimeken's beauty in her that fascinated people, but also her distinctive, free nature and her intelligence. The men who admired her sang in praise: «Айманның арбалушы еді жүзін көрген, **Ай ма екен** қараңғыда сәуле берген» // Like the moon, Ayman is beautiful, in a quiet lagoon, reflecting her face on a clear night. (*The author's subscript translation*).

But a cruel father, blinded by wealth, marries the beautiful Aiman off to a rich old man for a huge ransom for his daughter. Desperate Aiman disappears overnight, leaving no trace. After a long, fruitless search, Aiman's shawl is found floating in the wind on a branch of a huge poplar tree. Since then the song of the beautiful Aiman has been sung by the people without a trace:

Шәлісін бәйтерекке іліп кеткен

Сұлудың құмда жалғыз ізі жатты.

«Аймекен», «Қызыл шәлі» – жердің аты,

Осындай құм нарында аңыз қапты [15, p.159].

Tied her shawl on a poplar branch. The only trace of the beautiful Aimeken. Aimeken, Kyzyl Shal the name of the place. There is such a legend in the sands of the Naryn. (*The author's subscript translation*).

This legend tells the story of the origin of the toponyms Aimeken, Kyzyl Shal in the Naryn dunes. It is thanks to such poetic intelligence of the people that various toponymic legends have been passed on to the present generation through extensive use of folklore. The legend of the beautiful Aimeken is a confirmation of this.

The motif of the birth of the toponymic legend is very well represented here. Toponymic names have become one part of the picture of the material world. In fact, a toponymic name is not an abstract concept, but an actual concept, real and original. It can therefore be seen in the context of the material world.

By the factors of toponymic legends formation, based on the texts of the Kazakh oral folklore, we can say that the most numerous use of toponyms and micro-toponyms we observe in toponymic legends, in which the origin of names of certain geographical objects is explained with an emphasis on truthfulness.

The following analysis in the table has been carried out with these factors in mind. To this end, the frequency of the use of toponyms in the plots of toponymic legends was analyzed:

Table 1 – Analysis of the frequency of toponymic legends in folk prose genres

	Toponymic legends	Reasons for the origin of the legends	Proliferation area	Toponyms found in the plot of legends
1	Kalamkas	the legend is linked to a historical figure	Mangistau region	Mangistau, Bozashchi
2	Akbota-Sankibai	the legend is linked to a historical event	Aktobe region	Zhem, Sagyz
3	Botakoz	the legend is linked to a historical event	Aktobe region	Oiyl, Temir, Mugalzhar, Shalkar
4	Mendibolat	the legend is linked to social conditions in society	Aktobe region	Zhem, Nogaity
5	Aimeken	the legend is linked to specific object i.e material attributes	Aktobe region	Naryn Kum, Karatokai,
6	Kyzyl shal	the legend is linked to specific object i.e material attributes	Aktobe region	Meshit Kum, Bokei Orda

An analysis of the formation factor of toponymic legends, in terms of the frequency of its use in folklore, showed the following: based on the texts of Kazakh oral folklore, the most numerous uses of toponyms and micro-toponyms is observed in toponymic legends, in which the origin of names of certain geographical objects is explained with an emphasis on truthfulness. Every legend that carries certain information is inherently interesting. If a folklore text lacks the names of geographical objects, it loses its authenticity and is perceived as a kind of abstraction.

In any case, the warriors for freedom, people's chronicles, patriotism and brave girls as a symbol of heroism, preserved by the people as toponyms, seem to be the core of a legend that will forever remain in the people's memory. The reason why we call it a legend lies in the works of S. Kaskabassov, where he divides Kazakh legends into historical and toponymic legends. The academician reveals the historical and social nature of the above legends, one end of which rests with the toponymic legends, and the other with historical legends. We believe that the plot of these legends possesses both of these characteristics. Such examples show that the names of geographical objects, in addition to forming the core of the legend, play a significant role in the life of society.

Conclusion

In this way, we can conclude that toponymic legends are of certain linguo-cultural value, as they allow us to see not only the nomination process, but also the features of the worldview of the creators of the toponymic plots. As one of the genres of oral folklore, they have a number of features that

reveal their folklore specificity. First and foremost, they are historical and reflective of reality. Toponyms in folklore texts are a reliable source for revealing the historical past, changes in religious beliefs, economic and cultural development of the area under study, and sometimes they help to fill in those or other previously available data about a particular locality with new facts. The examples of toponymic legends presented in the article confirm that toponyms are an integral part of Kazakh folk prose. They are closely tied to the national mentality and woven into the storyline of folk works. Toponyms add colour to legends and help to convey their content better, creating a distinctive national cultural backdrop. There is no doubt that Kazakh folk toponyms are the unique material to study national mentality and reconstruct the world picture of the whole ethnos.

REFERENCES

- [1] Yermolovich D. Ī. Īmena sobstvennye na styke iazykov i kultur (Names at the crossroads of languages and cultures). M.: R.Valent, 2001. P. 200. [In Rus]
- [2] Pangereev A.Ş. Jer –su turaly äpsana-hikaiattar. Aqiqat, 2010. № 9. P. 113–116. [In Kaz]
- [3] Kaskabassov S. Kazaktyng halyk prozasy (Myths and stories about land and water). – Almaty: Gylym, 1985. p. 272. [In Kaz]
- [4] Seidimbekov A. Kūñgır-kūñgır kūmbezder (Dark brown domes). Almaty: Jalyn, 1981. P. 240. [In Kaz]
- [5] Myrzahmetūly M. Jer tarihy – el tarihy (Earth history is the history of the year). Mekemtas Myrzahmetūly. Almaty: «Taimas» Publishing House, 2016. P. 224. [In Kaz]
- [6] Pangereyev A.Sh. Kazahski toponimicheski folklore (Kazakh toponymic folklore): diss.... Dr. Philos. science). Almaty, 2010. [In Kaz]
- [7] Dmitriyeva T. N. Toponimia baseina reki Kazym (Toponymy of the river basin Kazym) [monograph] . A. M. Gorkiy Ural. State university. Yekaterinburg: Ural University Press, 2005. P. 580. [in Rus]
- [8] Sattarov U.F. O zhanrovoj prirode uzbekskih toponimicheskikh legend (On the genre nature of Uzbek toponymic legends). International scientific conference XX Ivanov readings, 18 May 2018: Conference materials/edited by N.N. Telitsin. SPb.: Centre of Assistance to education, 2019. P. 226 [In Kaz]
- [9] Tuyeshieva K. Mañğystau oblysy toponimderiniñ mağynalyq sipaty (Semantic characteristics of toponyms of Mangistau region). Onomastic Bulletin, 2007, №1. PP. 26–29. [In Kaz]
- [10] Aktobe oblysynyn toponimialyq kenistigi (Toponymic space of Aktobe region). Aqtöbe: Nobel, 2007. P. 226. [In Kaz]
- [11] Pangereyev A.Sh. Halyk adebiety zhane toponimia (Folk literature and toponymy). Topical issues of Kazakh onomastics. Materials of the Republican scientific-practical conference. Astana, 2004. P. 224. [In Kaz]

[12] Pangereyev A.Sh. Jer-su ataulary zhane ulttyk ruhaniat (Land-water names and national spirituality). Pangereev A.Sh. Monograph. Aktobe, 2018. P. 313. [In Kaz]

[13] Pangereyev A.Sh. Toponimdik folklordyng zhanrlyk turleri (Genre types of toponymic folklore). Pangereev A.Sh. NOBEL printing house. Aktobe, 2014. P. 465. [In Kaz]

[14] Babalar sozy (The word of ancestors): Zhuztomdyk. Astana, Foliant, 2011. Vol. 80: Toponymic legends. P. 416. [In Kaz]

[15] Shugylaly Shyngyrlau (Reflection of Shyngirlau). District encyclopedia. Oral: Educational Center for the development of state languages, 2008. P. 300. [In Kaz]

ХАЛЫҚ ПРОЗАСЫ ЖАНРЫНДАҒЫ ТОПОНИМДЕРДІҢ ОРНЫ (АЙМАҚТЫҚ ТОПОНИМИКАЛЫҚ АҢЫЗДАР МЫСАЛЫНДА)

*Кенбаева А.З.¹, Сөйлемез О.²

*¹Докторант, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті,
Ақтөбе, Қазақстан

*²Философия докторы, профессор, Кастамону университеті,
Кастамону, Түркия

*¹e-mail: takeshi_aynur@mail.ru

*²e-mail: soylemezo@yahoo.com

Андатпа. Мақалада топонимикалық аңыздарды ауызша халық шығармашылығы жанры ретінде зерттеудің өзектілігі мен маңыздылығы қарастырылады.

Жұмыстың мақсаты топонимикалық аңыздарды аймақ атауларының географиялық негіздері ретінде қарастыра отырып, аймақтық ерекшелікті анықтау. Белгілі бір ұлттың мәдени құндылықтарын, ұлттық ерекшеліктерін, тарихи шындықтарын бойына сіңірген феномен ретінде топонимия мен фольклордың байланысын зерттеу қазақ халқының фольклорлық-тілдік бейнесіндегі өзіндік дүниетанымын ашуға мүмкіндік береді.

Зерттеу жұмысы тарихи-мәдени және сипаттамалық әдістерді пайдалана отырып жүргізілді.

Зерттеудің өзектілігі фольклор мен топонимиканың арасындағы байланыстың ерекшелігін анықтауда болып табылады. Бұл ерекшелік антикалық дүниетаным формасында немесе антикалық мәдениет мағынасында көрінуі мүмкін, себебі фольклорда қолданылған географиялық нысандардың атаулары мифтер мен аңыздарға негізделген. Мысалы, ертегілерде топонимикалық атаулар көрсетілмеген, олар тау, су, өзен түрінде келтірілген.

Зерттеу жұмысының ғылыми маңыздылығы топонимикалық аңыздар белгілі бір жеке халықтың ғана емес, бүкіл аймақтың рухани

және мәдени мұрасынның маңызды бөлігі екендігін анықтауда болып отыр. Мақалада топонимикалық сюжеттердің жанрлық ерекшелігі көрсетілген. Зерттеу материалы ретінде Батыс Қазақстан аймағының Маңғыстау және Ақтөбе облыстарындағы географиялық нысандардың атауымен байланысты топонимикалық мәтіндердегі фрагменттер алынды.

Зерттеу жұмысының соңында алынған нәтижелер халық прозасында кездесетін топонимикалық атаулар халықтың мәдени мұрасының ерекшеліктерін айқындайды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: фольклор, топонимикалық фольклор, топонимикалық аңыз, топоним, халық прозасы, фольклорлық мәтін, топонимикалық сюжет, халықтық этимология

МЕСТО ТОПОНИМОВ В ЖАНРАХ НАРОДНОЙ ПРОЗЫ (НА ПРИМЕРЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ ТОПОНИМИЧЕСКИХ ЛЕГЕНД)

*Кенбаева А.З.¹, Сойлемез О.²

*¹Докторант, Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, Актөбе, Казахстан,

²Д-р филос. наук, профессор Университет Кастамону, Кастамону, Турция

*¹e-mail: takeshi_aynur@mail.ru

²e-mail: soylemezo@yahoo.com

Аннотация. В данной статье рассматриваются актуальность и значимость изучения топонимических легенд как жанра устного народного творчества, своеобразных сюжетных рассказов о причинах наименования отдельных региональных географических объектов.

Целью работы является рассмотрение топонимических легенд как основы географических названий местностей, выявление региональной специфики. Изучение связи топонимии и фольклора, которая является феноменом, содержащим исторические реалии, культурные ценности и национальное своеобразие данного этноса, позволяет открыть уникальное мировидение в фольклорно-языковой картине мира казахского народа.

Основными методами исследования выступили историко-культурный и описательный методы.

Новизна исследования заключается в определении особенности взаимосвязи фольклора и топонимики, которая проявляется в форме античного мировоззрения, или в смысле античной культуры, включающей в себя то, что используемые в фольклоре примеры географических объектов первоначально именовались и признавались мифическими, основанными на мифах и легендах. Например, в сказках

топонимические названия не указаны, они бывают в виде гор, воды, рек.

Научная значимость данной работы заключается в том, что в результате исследования установлено, что топонимические легенды могут считаться важной составляющей духовного и культурного наследия не только отдельного народа, но и региона. Выявлены жанровые особенности топонимических сюжетов. Материалом для исследования явились фрагменты из топонимических текстов, связанные с наименованием отдельных географических объектов Мангистауской и Актюбинской областей Западного Казахстана.

Выводы, полученные во время исследовательской работы, позволяют определить, что жанры нехудожественной народной прозы, основной целью которой является выявление особенностей древнего культурного наследия, познаются по топонимам.

Ключевые слова: фольклор, топонимический фольклор, топонимическая легенда, топоним, народная проза, фольклорный текст, топонимический сюжет, народная этимология

Статья поступила 13.04.2022

УДК 82

МРНТИ 17.01.11;17.82.93.

DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.023

PROBLEMS OF CHILDHOOD IN FICTION OF THE 21st CENTURY

*Mukhtar L¹.

¹PhD, teacher, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*¹e-mail: lmukhtar0712@gmail.com

Abstract. The article deals with the problems of childhood, reflected in modern fiction for children and about children. The study of the children's world and childhood memories in fiction reflects the spiritual mood of society as a whole and vividly characterizes the moral and ethical values of the modern world in all its complex manifestations. Modern prose is trying to rethink the theme of images of childhood and family. For several decades, the concept of family values has been lost in real life and literature. That is why the images of childhood in modern interpretation are quite different from those presented in classical literature. The author analyzes the time of childhood and its changes, research in the literature on the space of childhood and its content, myths of childhood, and the reasons for their creation. Drawing images of childhood, modern prose correlates them with those adults who emerged from those childhood memories that influenced the formation of

their character and behavior in society. When writing the work, the following methods were used: the method of description, comparison, the method of analyzing the material, and synthesizing information. The article opens up a wide range of artistic scientific works from the perspective of reading to students, philologists, and teachers.

Keywords: fiction, childhood, relationships, globalization, problems, myths, experience, reading.

Basic Provisions

The image of childhood in the literature of the 21st century is in the field of attention and the center of the study of various humanities: philology, sociology, pedagogy, and literary criticism. Even though the unique image of children is viewed from different points of view, there is a common center of attraction for the scientific search for its understanding - this is the time and space of childhood, its myths and resources, and its impact on the future development of all mankind. In the current situation, it is necessary to solve the problems of childhood "with the whole world", together, peacefully, and consciously. In the society of the era of globalization, there are global changes in the social status of childhood, characterized by an increase in the crisis in relations between an adult and a child, which is reflected in the literature of modern times.

Introduction

The topic of childhood is interesting from the point of view of considering other aspects of human life. So through this prism, we can see a lot of interesting things: the role of the child in culture, child-parent relationships, and social interactions in the society under study. Such close attention to the topic of childhood is noted against the backdrop of a change in ideology. In the 19th century, interest in this phenomenon grew in world literature. This is due to a clearer understanding of the connection between the children's and adult worlds. In this era, the child acquires social and psychological significance in the eyes of society. A small age is not an obstacle to the formation of laziness but becomes a logical and unique stage that needs to be studied [1, p.210].

The children's theme in the works of English and American writers of the second half of the 20th century loses the romantic coloring of the 19th century and acquires tragic features. The First and Second World Wars neutralize the peculiar optimism that permeated the children's theme in foreign literature of the early and middle of the 19th century. Bitterness, selfishness, confrontation, hostility, and deceit are the hallmarks of social relationships in the 20th century. The most indicative in this respect are the novels of W.D. Golding's "Lord of the Flies" (Lord of Flies, 1954), S. Hill's "I am the King of the Castle" (I am the King of the Castle, 1972), and J. Aldridge's story "The True Story of Spitter McPhee" (The true Story of Spit Macphee, 1988) in which children's images help to reveal certain social and psychological features of modern society. On the one hand, they show

examples of oppressed childhood, and on the other hand, the formation of a personality ready to resist adverse life circumstances. [2, p.141]

In the second half of the twentieth century, a new postmodern vision of reality was formed in literature. In the works of W. Golding, I. McEwan, G. Swift, S. Hill, E. Tennant, D. Lessing, and others, a new image of childhood is born, in the content of which one can trace the transformed archetypal component associated with the motives of power and criminal desires [3, p.152].

Materials and methods

The theme of childhood has been of concern to researchers for many centuries. As D.I. Feldstein, “childhood is a well-known (strange as it may sound) obscure phenomenon of the social world. There is no special definition for it in psychological and pedagogical dictionaries, but the term childhood is used widely, multifaceted and ambiguous” [4, p. 85]. I.S. Kohn considers childhood as “a cultural-historical phenomenon that can only be understood in terms of age-related symbolism, i.e. systems of representations and images” [5, p.236]. In philosophy, the phenomenon of childhood is understood as a phenomenon given in sensual contemplation [6, p.259], for the knowledge of which an image serves. In fiction, through the image of childhood, the whole value and the highest meaning of this stage of a person’s life is known.

The image of childhood in literary texts corresponds to a certain initial unconscious motif of the child’s imagery, which has passed through the prism of the individual author’s consciousness. According to K.G. Jung, the unconscious in the artistic image exists due to the established archetype of the child. Having been fixed at the level of the author’s unconscious, the image of childhood manifested itself in literary texts as an archetype for many centuries among all peoples [7, p.122].

Let us turn to the dominants of the image of childhood in modern fiction. It should be said that in literary criticism, childhood is included in the concept of artistic time and space, it is a multidimensional metaphor, which in the artistic world denotes the state of mind and the lifetime of a literary hero, in which he feels like a child. This is a special time of knowing oneself and the world, the time of origins, the search for moral ideals, the acquisition of experience in spiritual decisions when life ahead is like an unopened book (Yu. Levitansky). Each author and reader has an individual experience of living childhood as a period of his life and therefore enters into a dialogue with the artistic time of childhood, reflected in the text of the work.

An important researcher who interpreted the development of the theme of childhood is Lloyd Demos, who proposed in his work *Psychohistory* a periodization of attitudes towards childhood that changed throughout history. In his opinion, the cruel attitude towards children that existed before the advent of Christianity, gradually changed, and only in the modern era has changed for the better, that is, the “discovery of childhood” has occurred only recently.

M. Mead's studies of childhood [8, p. 126] made a significant contribution to the development of such disciplines as psychology, philosophy, sociology, pedagogy, and cultural studies. She explores the problems of childhood both at the intersection of sciences and in the context of culture. Her followers, who study the peculiarities of attitudes towards childhood among different peoples from antiquity to the present, are G. Fischer, I. Signorini, and J. Bonnet.

The 20th century is characterized by the strengthening of the archetype of the child in the depths of the author's unconscious. "Fiction literature becomes a field for solving a number of philosophical problems related to the content of the discourse of childhood: the formation of gender, the social design of childhood, cultural and social significance, the justification of childhood" [9, p.29]. Philosophical and literary analysis of understanding the image of childhood shows that children have always been thought of as the beginning of human life. The period of childhood is a process, as a result of which the potential of a person is revealed, and the foundation of his formation is laid. The child and childhood are considered in the context of anthropological, legal, moral, and ethical issues. Caring for children, the idea of education appeared long before the New Age, in almost all representatives of the history of philosophy and pedagogy, starting with Aristotle, we can find themes and motifs that interpret the image of childhood. The study of the archetypes of the child will allow us to get closer to understanding the formation of the image of childhood in English fiction [10, p. 111].

It is important to note that in the twentieth century, with the development of literature, the signs of a happy child with his idealized childhood are decreasing. Children cease to look like the embodiment of innocence, more often there are problematic heroes from dysfunctional families who are abused by their parents. The creative evolution of the authors is associated with the deepening of psychologism. Proof of this is the novel "Metroland", in which J. Barnes refers to the image of childhood to find answers to his questions: understanding the essence of man and his place in the world. An ironic attitude towards national stereotypes and an interest in French culture permeates the entire fabric of the artistic narrative of Barnes' novel. The debunking of these stereotypes occurs in the process of growing up as the protagonist, gaining knowledge about the world. Lost illusions, the potential of the personality, declared in childhood and not realized in the future, the conformity and opportunism of the hero, the erasure of personality - a characteristic of a typical young hero of the 1960s.

The experience of the twentieth century has shown how children are connected with the attitude of adults not only to each of them specifically, but also to childhood itself. It is the fate of childhood that becomes the main problem in fiction for and about children.

From the end of the 20th - to the beginning of the 21st century, global changes are taking place both in the child and in the conditions of his education and upbringing. Digitalization, technologization, distance learning

demonstrate the birth of new concepts of childhood: the crisis of childhood (B.D. Elkonin, V.I. Slobodchikov, Yu.V. Ovinova), individualization and destandardization of children's biography (P. Buchner), the emancipation of childhood (W. Beck and H. Popitz), quasi-childhood (O.V. Besschetnova, S.N. Mayorova-Shcheglova), glamorization of childhood (V. Shure, S.N. Mayorova - Scheglova). During this period, research on the phenomenon of childhood intensified, and social projects began to be implemented, aimed both at children in general and at their categories (for example, children with disabilities). New problems are raised in scientific discourse: bullying (at school, in cyberspace), glamorization, and materialization of children's subculture [11, p.134].

This is shown by postmodern writers who create multifaceted images of childhood, based on traditional Victorian plots, and motifs and using the concept of archetypes. Using the techniques of intertextuality, writers explore the nature of man and reinterpret Victorian images, giving them a modern sound. In search of a solution to the pressing problems of our time, writers recreate a complex and contradictory portrait of a child who can no longer be characterized only by the categories of ideal, cruel, spoiled, or lonely. The image of childhood takes on the features of a "wandering image", a hero "wandering" through the pages of a classic novel. The hero of the latest literature combines archetypal, eternally and invariably recurring features inherent in childhood, and newly acquired qualities that are relevant and conditioned by the modern era.

Discussion

Mankind knows one universal way to develop the spiritual powers of a child, to introduce him to the cultural experience of mankind - this is reading, which requires special intellectual, emotional, mental, and volitional efforts from a growing person [12, p. 42]. Writers help to "start with yourself": to read good texts in which "there are no gaps between thought and word ... but there is structure, order, unpredictability, tension, tone, and life." Publish smart and kind books, parents buy them, and teachers develop the need for reading in the classroom and create conditions for reading at home. Based on the analysis of modern changes in childhood as a strategic resource, we can identify the most important results that reveal the specifics of the development process of modern childhood:

- Under the conditions of mankind's transition to a new historical state - informational - general cultural barriers between different countries are being removed, a new way of human communication is being formed. There are profound changes in the need-motivational and emotional spheres, life rhythms, experiences, and ethical aspects of being. The forms of obtaining knowledge, and the change of worldview positions are changing.

- Childhood is a social phenomenon, historical, therefore it stimulates the development of the adult world through the dictates of its developmental needs. In the process of relationships between children and adults, there is a

removal of the adult world from the world of childhood. Children have left the system of constant contact with adults.

Scientists note the qualitative changes in the modern child, who, as a literary hero, remains the focus of literature for children:

1. In recent years, the cognitive development of preschool children has decreased, their energy has decreased, and emotional discomfort has increased, as a result - of a decrease in the level of development of the role-playing game of preschoolers, their curiosity and imagination. In older preschoolers, there is an underdevelopment of fine motor skills of the hands, insufficient social competence, and an inability to resolve the simplest conflicts.

2. Anxiety is caused by the introduction of children to the TV screen, the development of screen addiction, children lose the ability and ability to occupy themselves with something, they are distinguished by a low level of communicative competence.

3. The growth of the child's emotional problems, anxiety, memory loss, attention, muscle mass lag. The percentage of mental illnesses is growing, and the number of children with disabilities is growing. But at the same time, the category of gifted children with specially developed thinking, leadership qualities, and artistic abilities is also increasing.

It is a false statement that childhood is a happy, serene time of life. In fiction, childhood is a very difficult time for the formation of consciousness, the spiritual world of a person, the perception of a child is distinguished by integrity and vulnerability, the child initially loves the whole world, which gradually destroys trust in him. Therefore, mental trials in childhood, even with external well-being, radically determine the fate and biography of a person, are reflected in it.

In pedagogical science, education can work wonders, and with the help of a child, parents realize their unfulfilled dreams [13, p.56] Yes, upbringing can create conditions, it is a powerful source of influence on the formation of a personality, but it does not guarantee a 100% result, because a person has an internal vector of development, he is always wider than his ideas about himself, "a person is a constant effort to become a person" (M. Mamardashvili) [14, p.5]. Modern fiction constantly debunks the myth of the immutability of character and proves that a person is a mystery and he has the right to choose his path of development. Hence the task of "penetrating attention", the desire to peer into the destiny of the child, his inclinations, his dreams and open up opportunities for them.

Results

Based on the analysis, the literature convinces that a child is a person whose age is not measured by the number of years lived. Age is determined not just by years, but by the outlook on life, attitude towards it, and state of mind. A person is growing up who has experienced moments in which life has irreversibly changed, events that occurred in his worldview, changed his idea of himself. "Age is a view to which disillusionment brings not a

disappointment, but purification and strengthening.” The fates of literary heroes - adolescents convince us that in modern life these changes are very rapid and contrasting: on the one hand, infantile children, on the other, grow up very early, define their interests as the goals of life and go to them with the stubbornness of fighters for their freedom. and the right to live your way.

Fiction immediately responded to the decline in trust between adults and children, who never built a dialogue with each other [15, p.42].

The time of a carefree happy childhood has been drastically reduced to three years, because children go to schools of additional education, prepare for the first grade, and get the first experience of assessing their abilities.

Childhood is the time of the most difficult questions. Modern children pose questions that even a hundred adults cannot answer, they are very independent in their judgments, free in their priorities, and do not accept ready-made truths on faith. They are looking for answers to questions: how to become rich and successful, why people are different, what is death, is there a God, why do adults cheat, why are there wars?

Turning to the analysis of the space of childhood and its content, it is necessary to identify three losses of our time, this is the first decade of the new century, which, with the help of the Internet, created a new cultural context with its world, the rhythm of life, resources, work technologies. And the task of fiction is not just to reflect and designate them, but also to enable each reader to find a way to make up for these losses, to remember the conscientiousness and moral example of relatives whom he met in life, culture, and childhood.

Studying the childhood of literary heroes in the fiction of the new century makes it possible to see that we are dealing with “children of the digital age” and “society as a whole, parents, teachers and just ordinary people - do not think about the consequences of our digital present for future generations.” The kids of the digital age are spending the most. part of life on the Internet and do not make a distinction between life on the Web and life outside it, experiment with changing their identity, do not ensure the confidentiality of information about themselves and their safety. The digital generation has more and more time to create informational, educational, and entertaining content in a networked environment, for children, news and information are not newspapers, but headlines, blogs, videos, and podcasts in a single digital environment.

Scientists and writers are coming to the conclusion that the active participation of children of the digital age in public life leads to an incredible change in culture.

Unfortunately, the principle of “do no harm” is forgotten in the modern school, the complete computerization of the educational process has a strong impact on the health of the child, who is constantly in wave flows and looking at the screen of the board or monitor. This danger was seen by the writers A. Zhvarevsky and E. Pasternak in the book “Time is always good”, they

predicted that children would forget how to run and talk in a living language with each other, their communication would completely replace the mobile phone, and instead of names, there would be nicknames that hide the true face interlocutor.

Teaching methods will become radically different, they will force the older generation of teachers out of their work, and the school will suffer from a shortage of teachers who need to be prepared for teaching activities on the principle of "ahead of time". Fiction has identified the problem of loneliness in the lives of modern children and described three changes in the way of childhood.

Firstly, the word "walking on the street" has disappeared from the space of childhood, such a powerful factor in education as free role-playing and nature has almost disappeared, there are many reasons: the yards are clogged with cars, they left the villages and villages, everything was built up, free sports grounds do not work.

We need traditions of full-fledged children's recreation in nature, in the forest, by the sea, on hikes, and travels with their parents. The children have very few impressions of wildlife, they do not know how to observe and explore its phenomena.

Secondly, the lack of communication with people has been replaced by communication with a computer, the Internet, television, and the onslaught of information flows. Everything human is supplanted by a technical, irreversible process that accompanies the growth of cynicism, rudeness, aggressiveness, primitiveness of consciousness, and behavior that we see in various teenage groups. To overcome the child's insecurity, fears and loneliness, the inability to empathize can be "responsible parenting", which falls out of public policy, turns out to be a deadweight of written dissertations, and is not sufficiently demanded by society. Ian McEwan's novels *The Cement Garden* are about this problem. There is a loss of responsibility of parents for children, an inability to find a common language with them, children often find themselves in an atmosphere of "family" showdowns, domestic and emotional discomfort, hence the problem of orphanhood and reflection in the life of world literature, books by Albert Likhanov "Nobody", Jean Marie Gustave Leklezio "Goldfish", Romain Gary "All Life Ahead", Kenjiro Haitani "Rabbit Look". Children of different nationalities: the Russian boy Nikolay Toporov, the Arab girl Laila, the Arab boy Momo, the Japanese teenager Tetsuzo - have a common pain, in this life, they know the taste of orphanhood.

Often the consequence is the moral deafness of children who have not experienced the experience of love for their loved ones, absorbed in work or personal problems. B. Grachevsky's film "The Roof" screams about this, a conversation of a teenage daughter with her mother's dressing gown is shown, because there is no one else to talk to, the mother is at work around the clock. The loss of trust between children and parents becomes a pain point and is reflected in the literature on children around the world. D. Pennak's

story “Dog Dog” shows the grief of a girl whose parents simply threw away their daughter’s beloved dog. The Japanese writer K. Haitani in his story “The Look of a Rabbit” spares readers to worry about the fate of a boy who is friends with flies, because they do not offend him.

And the third loss of childhood, which is accurately indicated in works for children and about children, is the disappearance of the tradition of free home reading in the family.

Conclusion

Turning to the theme of childhood and its comprehension in the 21st century, we got the following results: The fate of a child, depicted in an ocean of violence, cruelty, humiliation, and lawlessness, reflects the feeling of total trouble in modern Russia. Against the background of childhood, the deformation of the moral qualities of an adult is visible. The image of childhood is perceived as a protest of memory against moral impoverishment and the loss of cultural soil. The child in the new story is far from being a hero around whom fundamental human values are formed. He is a victim of this story, a small person in the full scope of this concept, a creature deprived of attention and unfairly suffering from the disorder of the world. Today’s children are not like their predecessors. Today they have different guidelines, views, and beliefs. The traditional norms and values of culture fade into the background, giving way to the ideology of pragmatism: only that which can further ensure success in life, the necessary level of financial position and social status is taken from culture. All the changes taking place in the life of society are naturally reflected in the literature. The perception and attitude towards the texts of the past centuries have changed: now an array of Soviet children’s literature is published with comments and explanations, accompanied by photographs because modern realities differ significantly from Soviet realities. The present epoch in many respects has drastically changed consciousness, and “turned” on its head what seemed unshakable. However, we are confident that to preserve itself, the nation must do its best to defend a transparent system of values, which is purposefully (and not very) inculcated by “children’s” literature about children and childhood. Preaching love for the family, upholding the most important moral values, dear to every child, and the warmth of relationships between relatives and friends. All these are important, “eternal” values, thanks to which children’s literature has been and remains the most important niche of literature in general.

REFERENCES

- [1] Hall K., Cremin T., Comber B., Luis C. *Moll International Handbook of Research on Children’s Literacy, Learning and culture*. Wiley Blackwell. 2016. 515 p.
- [2] Bayett, A. S. *The Children’s Book*. New York: Vintage International Vintage Books, A Division of Random House, Inc. 2009. 884 p.
- [3] Veljka Ruzicka Kenfel (Ed). *New Trends in Children’s Literature*

Research --Twenty-first Century Approaches –2000-2012. Spain: Peter Lang Edition. P. 239 p.

[4] Fel'dshteyn D.I. Psikhologiya razvivayushcheysya lichnosti (Psychology of Personality Development). M.: In-t prakticheskoi psikhoogii. 1996. 512 p. [in Rus.]

[5] Kon I.S. Age symbolism and images of childhood. He. Sociological psychology (Vozrastnaja simvolika i obrazy detstva. On. Sociologicheskaja psihologija). M.: Moscow Psychological and Social Institute. 1999. 426 p. [in Rus.]

[6] Mikhailov K. A. Phenomenon. New Philosophical Encyclopedia (Fenomen. Novaja filosofskaja jenciklopedija.). M.: Thought, 2010. 816 p. [in Rus.]

[7] Jung C.G. Archetypes and the Collective Unconscious, 2000. 451p.

[8] Yung K. Arkhetip i simvol. Khrestomatiya po psikhologii (Archetype and symbol. Anthology of psychology). M., 2000. P. 124-167. [in Rus.]

[9] Mid M. Culture and the world of childhood, 2007. 878 p.

[10] Czabanowska-Wróbel A. Children's Literature. Between World and Global Literature. 2018; special issue, pp. 109–122.

[11] Recent Trends in Children's Literature Research: Return to the Body. International Research in Children's Literature. 2016. P. 132–145.

[12] Druzhinin, V.Ye. Psikhicheskoye zdorov'ye detey (Children's Mental Health). M.: TTS Sfera, 2002. 64 p. [in Rus.]

[13] Bepal'ko, V.P. Slagayemyye pedagogicheskoy tekhnologii (Components of pedagogical technology). M.: Pedagogika, 1989. 190 p. [in Rus.]

[14] Leont'yev D.A. Filosofiya zhizni M. Mamardashvili i yeye znachenie dlya psikhologii (M. Mamardashvili's philosophy of life and its significance for psychology). Kul'turno-istoricheskaya psikhologiya. 2011. Vol 7. № 1. P. 2–12.

[15] S. Javaran. Child and Adolescent Literature. Specialty Journal of Humanities and Cultural Science, 2017, Vol, 2 (2). P. 40-46

XXI ҒАСЫР КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ БАЛАЛЫҚ ШАҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

*Мұхтар Л.Қ.¹

¹PhD, оқытушы әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан

*¹e-mail : lmukhtar0712@gmail.com

Аңдатпа. Мақалада балаларға арналған көркем әдебиеттегі балалық шақ мәселесі қарастырылады. Көркем әдебиеттегі балалар әлемін, балалық шақ естеліктерін зерттеу жалпы қоғамның рухани көңіл-күйін көрсетеді және қазіргі әлемнің моральдық-этикалық құндылықтарын оның барлық күрделі көріністерімен айқын сипаттайды. Қазіргі проза балалықшақпен отбасы образдары тақырыбын қайта қарастыруда. Өмірде және әдебиетте бірнеше ондаған жылдар бойы отбасылық құндылықтар

туралы түсінік жоғалып кетті. Сондықтан қазіргі интерпретациядағы балалық шақ образдары классикалық әдебиеттегі образдардан біршама ерекшеленеді. Автор балалық шақ және оның өзгерістерін, әдебиеттегі балалық шақ кеңістігі мен оның мазмұны туралы зерттеулерін, балалық шақ мифтері мен олардың жасалу себептерін талдайды. Қазіргі проза қоғамдағы мінезбен, мінез-құлқының қалыптасуына әсер еткен балалық шақты бейнелеу кезінде оларды балалық шақтағы естеліктерден шыққан ересектермен салыстырады. Жұмысты жазу кезінде келесі әдістер қолданылды: сипаттау әдісі, салыстыру, материалды талдау әдісі және ақпаратты синтездеу. Мақала студенттерге, филологтарға, мұғалімдерге оқу перспективасы үшін көркем ғылыми еңбектердің кең ауқымын ашады.

Тірек сөздер: көркем әдебиет, балалық шақ, қарым-қатынастар, жаһандану, мәселелер, мифтер, тәжірибе, оқу.

ПРОБЛЕМЫ ДЕТСТВА В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XXI ВЕКА

*Мұхтар Л.Қ.¹

¹PhD, преподаватель КазНУ им.аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*¹e-mail: lmukhtar0712@gmail.com

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы детства, отраженные в современной художественной литературе для детей и о детях. Исследование детского мира, детских воспоминаний в художественной литературе отражает духовные настроения общества в целом и ярко характеризует морально-этические ценности современного мира во всех его сложных проявлениях. Современная проза пытается снова осмыслить тему образов детства и семьи. За несколько десятилетий понятие семейных ценностей было утрачено в реальной жизни и литературе. Именно поэтому образы детства в современной интерпретации достаточно сильно отличаются от тех, которые представлены в классической литературе. Автор анализирует время детства и его изменения, исследование в литературе пространства детства и его содержания, мифы детства и причины их создания. Рисуя образы детства, современная проза соотносит их с теми взрослыми людьми, вышедшими из тех детских воспоминаний, которые оказали воздействие на формирование их характера и поведения в обществе. При написании работы были использованы следующие методы: метод описания, сравнения, метод анализа материала, синтеза информации. Статья открывает широкий спектр художественных научных произведений для перспективы чтения студентам, филологам, педагогам.

Ключевые слова: художественная литература, детство, отношения, глобализация, проблемы, мифы, опыт, чтение.

Статья поступила 12.04.2022

УДК 82.0:82-2

МРНТИ 17.07.31

DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.024

О МЕТОДЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ В ПЬЕСЕ «ТАНАТАР» Е. ОСПАНОВА

*Мырзабекова А.К.¹

¹к.ф.н., старший преподаватель ЮКУ им. М. Ауэзова,
Шымкент, Казахстан

*¹e-mail: aikas@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема анализа драматургического художественного произведения с точки зрения изоморфизма его содержания и формы. Мы используем системно-структурный метод изучения текста, разработанный доктором филологических наук, профессором А.Е. Кулумбетовой. Научная и практическая значимость работы состоит в том, что путём системного анализа становится возможным определить степень художественности текста, а также пролить свет на множество дискуссионных проблем содержательных и формальных аспектов произведения. Методология исследования основана на четырёхэтапном подходе к изучению текста: анализе названия, определении границ настоящего времени (завязки действия), анализе активного центра (развязки действия), изучении произведения в обратном движении от активного центра. В результате системного анализа произведения получены следующие выводы научно-исследовательской работы: пьеса Е. Оспанова «Танатар» – это социально-психологическая и лирическая малая драма с комедийными элементами, ей присущ романтико-реалистический стилевой синтез; по методу изображения действительности перед нами экзистенциалистская пьеса, но с элементами экспрессионизма и постмодернизма (так отражены в произведении черты непростого перестроечного и постперестроечного времени). Ценность проведённого литературоведческого исследования в том, что на материале драматургического текста обосновано системное выражение «порядка» и «хаоса», что позволяет говорить о степени художественности произведения. Практическое значение итогов работы заключается в том, что метод системно-структурного анализа произведения можно применять в преподавании таких учебных дисциплин, как пропедевтический курс литературы, введение в литературоведение, теория литературы, история русской, казахской, зарубежной литературы и других.

Ключевые слова: система, структура, анализ, содержание, форма, изоморфизм, «порядок», «хаос».

Основные положения

Художественное произведение в совокупности его содержательных и формальных сторон представляет собой систему, в которой все части взаимосвязаны. Следовательно, в каждой части текста должны быть признаки, подтверждающие системность этого целого.

Введение

Анализ пьесы «Танатар» [1] молодого автора Е. Оспанова предпринят нами для изучения степени ее художественности, то есть взаимообусловленности содержания и формы. Для этого нами используется системно-структурный анализ художественного произведения [2], [3].

Материалы и методы

Методология исследования основана на четырехэтапном подходе к изучению текста на материале художественного произведения, разработанном д.ф.н., проф. А.Е. Кулумбетовой: анализе названия, определении границ настоящего времени (завязки действия), анализе активного центра (развязки действия), изучении произведения в обратном движении от активного центра. При этом применяется системно-структурный метод изучения содержательных и формальных аспектов произведения.

Результаты

Начнем со знакомства с сутью названия этого произведения: имя Танатар с казахского языка переводится как рассвет [4, с. 434], [5, с. 327]. Следовательно, *знаковый смысл* (здесь и далее курсив наш. – А.М.) заглавия сводится к *нарождающемуся*. Антонимом к заголовку является слово «закат», указывающее на *нереалистический* характер отображения действительности, конкретизируемый нами при исследовании активного центра (развязки). Выраженность *ритмико-интонационного уровня* очевидна в завершении текста функциональной паузой (многоточием). Причина нашего интереса к этому содержательному уровню многоаспектна. Во-первых, он определяет метод отражения действительности. Так, постмодернизм, реализм и символизм лишены каких-либо чувств, то есть ритмико-интонационного уровня, в завершении активного центра. Во-вторых, при его доминировании возникает лирический, комический или сатирический эффект восприятия, отраженный в художественном тексте. В-третьих, этот уровень позволяет выявить стиль произведения (синтез, двуплановость, романтические или реалистические стилевые тенденции) через ту или иную интонацию развязки. Значимость *сюжетно-композиционного уровня* сказывается в том, что благодаря знакомству читателя с ним постигается суть названия. Доминирование всех уровней содержания

(ритмико-интонационного и идейно-тематического) и формы (знакового, сюжетно-композиционного) свидетельствует о склонности Е. Оспанова к созданию средних и больших форм драматического рода (киносценарий «Аблай»). Путем раскрытия связи всех доминирующих уровней возможно постижение идеи, фабулы, метода и жанровой разновидности «Танатара». *Фабула пьесы – в борьбе нарождающегося с угасающим.*

Для выявления *объектной темы* этой пьесы, т.е. конфликта между эпохой конца 90-х годов XX века и личностью (подтверждение *нереалистического метода*), определим верхнюю и нижнюю *границы настоящего времени*. Верхняя граница соотносится с началом второго фокуса, то есть кульминации, проблемы («Каратай удивленно его слушает, потом хочет что-то сказать, но открывается дверь, и входит Танатар» [1, с. 296]), по второму критерию (последние события, переживания в жизни героев). Связь начала настоящего времени со вторым фокусом в том, что в экспозиции речь идет о событиях, имевших значение в прошлом: воспоминаниях стариков о сталинском режиме и о своем детстве. Напротив, в этой кульминации ощутима связь прошлого с настоящим: Каратай и Елемес находятся на пути к примирению благодаря старым фотографиям Темиртаса (прошлое) и общению с его внуком Танатаром, который очень похож на деда (настоящее). Потому примечателен выбор драматургом в качестве героев своей пьесы представителей двух разных поколений – дедов Каратая и Елемеса (представителей сталинской эпохи) и внуков – юноши Танатара (представителя суверенного Казахстана). Краткое упоминание об отце Танатара объясняется авторским реалистическим восприятием конфликта отцов и детей: дети невольно впитывают конфликты отцов. Просматривается интертекстуальная связь между «Танатаром» и «Отцами и детьми» И.С. Тургенева. Тургенев изображает конфликт отцов и детей, а Оспанов – консенсус поколений, потому он обращается к отображению отношений дедов и внуков. Драматург акцентирует внимание уже только на одном представителе поколения внуков (Танатаре), причем давая имя героя в символическом значении, что указывает на отчетливый контраст между угасающим и нарождающимся. Нижняя граница настоящего времени – активный центр, т.е. последний миг настоящего времени, через изучение которого высвечиваются *тип и содержание* объектной темы.

Активным центром пьесы «Танатар» является ее последняя смысловая часть, начинающаяся с *позиционно-психологической* ремарки «Старики садятся рядом – читают молитву» [1, с. 297]. Развязка отделяется от предыдущего отрезка текста (фокуса) по *тематическому* принципу. Так, в активном центре прослеживается тема окончательного примирения стариков через обращение к молитве и воспоминаниям об ушедшем из жизни друге Темиртасе. В фокусе же речь идет об отключении электричества. Эти критерии – ремарка и тематический принцип – разделяют произведение на завершенные фрагменты для их

последующего анализа. Активный центр в пяти ситуациях содержит *сплав действия с переживанием* (позиционно-психологическая ремарка «сидятся рядом», чтение молитвы, шепот стариков), *повествования с переживанием* (рассказ Каратая о чувствах своих и друга Темиртаса, забота Елемеса о Танатаре). Доминанта *переживаний*, проявляющихся в диалоге, свидетельствует о *превалировании синтеза драматического и лирического* родов литературы, но с чертами эпоса. Участие в диалоге двух главных героев, перечисленные пять ситуаций, небольшой объем развязки (восемь предложений) – приметы *малой* драматической формы. *Драматический жанр* прослеживается в изображении грустных воспоминаний Каратая о Темиртасе, молитвы старика за упокой души усопшего, заботы Елемеса о Танатаре. *Тип начальной синтагмы* развязки («Старики...») – социально-психологический и лирический. *Социально-психологический* тип обусловлен изоморфизмом между первым, вторым и третьим этапами анализа (принцип *художественности*): имя Танатар и слово «старики» – знаки предметно-психологические, наблюдается конфликт эпохи и личности. *Лирический* тип продиктован завершением активного центра функциональной паузой, передающей *слияние* героя, автора и читателя в желании покоя спящему Танатару. В заключительном предложении («Тише, Кареке, пусть поспит еще немного...») [1, с. 298]) нет реальных деталей и знаков, т.е. авторских антонимов. *Потенциальный смысл* этого предложения – в *желаемом*, противоположно которому *реальное*. Желаемое связано с заботой о нарождающемся (о юноше Танатаре, только начинающем познавать жизнь), а угасшее (смерть Темиртаса) является горькой реальностью, которую уже не изменить. Найденная нами *социально-психологическая и лирическая борьба желаемого и реального* (тип и содержание объектной темы) подтверждается двумя парами антонимов в смысловой части: «видно, не смог одного оставить» – «решил», «упокой же его душу» – «пусть поспит еще немного». Ключевой из них является вторая пара. Прием повтора слова «решил» нацеливает внимание читателя на твердость героя в оценке им реальности. Превалирует при этом чувство желаемого. *Первичное читательское восприятие* ввиду присутствия антонимов – в нашем *согласии* с этим чувством. *Метод* воссоздания действительности – *экзистенциалистский*, обнаружившийся в таких чертах, как акцент на вечных вопросах жизни и смерти, уходящего и нарождающегося, примирения и непримиримости, бытия человека в этом мире, обращения к богу (чтение молитвы стариками). Экзистенциализм проявляется и в трагической тональности, ощутимой в глубоком переживании стариками своего горя, объединившего их, – смерти близкого друга. Интересно, что автор избирает средством окончательного примирения Елемеса и Каратая молитву (недаром они сидятся рядом, читая ее). Таким образом, драматург старается донести до читателя мысль о том, что перед лицом смерти должны забыться

все прежние обиды и упреки, в этом и состоит одно из лучших качеств людей, облагораживающее их, – умение прощать друг друга.

В обратном движении от активного центра анализируем смысловые части текста, выявляя в них изоморфные признаки содержания (следы объектной темы) и формы (приметы метода изображения). В соответствии с темой исследования и ввиду ограниченности объёма статьи мы акцентируем внимание на изучении метода изображения действительности в этой пьесе, а результаты анализа других содержательных и формальных аспектов данного произведения приведём в выводах. Разграничим отрезки текста, следуя тематическому принципу и позиционной ремарке, а также исходя из закономерности сочетания авторского повествования (ремарки) с диалогом персонажей. Эта закономерность является одной из черт художественности, что наблюдается и в данной пьесе. В произведении, начинающемся с фокуса, насчитывается только две кульминации и один микроактивный центр. Начало текста с фокуса объясняется стремлением драматурга сразу же заострить наше внимание на проблеме – конфликте между Каратаем и Елемесом, переходящем к концу смысловой части в открытую ссору. Почему произведение состоит из одних кульминаций и развязок? По-видимому, такая композиция объясняется акцентом драматурга на изображении проблемных отношений между героями и на их разрешении. Это связано с реалиями эпохи перестройки и постперестройки, характеризовавшейся контрастами между настоящим и прошлым во всех явлениях общественной и личной жизни современников Оспанова. Тип начальной синтагмы проблемного отрезка пьесы («Комната...» [1, с. 289]) – социально-психологический и лирический. Его последнее предложение («В эмоциональном порыве Каратай, пытаясь приблизиться к Елемесу, цепляет табуретку, и гроб с телом Темиртаса грохается об пол...» [1, с. 292-293]) нет реальных деталей и знаков. Потенциальный смысл – в осуждении, противостоящем оправданию. Следующие реальные знаки и детали однозначны в выражении чувств осуждения и оправдания: «до генерала бы выслужился» – «тебе кто помешал самому стать генералом», «я зубами под Сталинградом окопы рыл» – «ты... в тылу «врагов народа» охранял», «не каждый читать-то умел» – «ты... грамотеем слыл», «один кирпич подбросил» – «ни разу в окно не выглянул». Они изоморфны потенциальному смыслу последнего предложения и его оппозиции. Ключевая среди них вторая пара. Как видим, драматург хорошо умеет сшивать ткань сюжета, в этом проявляется его талант, свидетельствующий о художественности произведения. Однако остальные антонимы нельзя обозначить аналогичными чувствами: «был при службе» – «еле-еле по слогам заголовки газет мог прочитать», «прочитать о своем аресте» – «спокойно, как баран, пойти за тобой», «душу искалечили» – «теперь всплакнуть решились?», «распетушился» – «где же ты... раньше был»,

«ты бы с удовольствием и спящим прикинулся» – «да испугался, что донесут». Как видим, драматург не совсем прояснил конфликт этой смысловой части, что говорит о *недоработанности* пьесы. Таково отсутствие изоморфизма между «концом» (потенциальным смыслом последнего предложения) и «серединой» фокуса (антонимами внутри него). Следы объектной темы проглядывают в том, что герои стремятся к оправданию, но в реальности наталкиваются на осуждение. Мотив выбора, о котором мы говорили при анализе первой ремарки фокуса, равно как и знак гроба, метафорический смысл которого – прекращение дружбы вследствие предательства, указывает на *экзистенциалистский метод* воссоздания жизни. В то же время в ткани проблемного отрезка угадываются приметы *экспрессионистского метода*: функциональные паузы, восклицательные и вопросительные знаки, тире, накал эмоций стариков, выразительная лексика («гроб», «саван», «молитва», «безбожник», «сволочь», «грамотей», «неуч», «врака», «ахиня», «ад», «ангел», «доходяга», «Бог», «распетушился», «батыр», «вшивые», «бедолага», «ненавижу»). Эти методы закономерно *объединяются* по своей *трагической тональности* в изображении реалий современной драматургу постперестроечной эпохи.

Тип начальной синтагмы микроразвязки («Тишина») – социально-психологический и лирический. В ее заключительном предложении («А теперь и он лежит, вот...» [1, с. 296]) отсутствуют реальные детали и знаки. *Потенциальный смысл* – *сочувствие*, оппозиция – *насмешка*. Насмешка стариков над угасающим – призраками прошлого, мешающими жить настоящим, перемежается с сочувствием их к нарождающемуся – человеку новой формации, подобному Танатару, и надеждой, что ему не придется испытать тяготы тоталитарных лагерей и пройти сквозь жернова репрессий. Найденное противоборство отражается в антонимах внутри микроактивного центра: «чуть было не утонул» – «воды-то было по пояс», «судорогой ногу свело» – «какая еще судорога?», «бежал» – «упал», «душа в пятки ушла» – «начинает лицо лизать», «реву» – «лижет». Ключевая в этом ряду первая пара деталей. Однако следующие реальные детали и знаки не раскрывают этого противоречия между сочувствием и насмешкой, что мы уже наблюдали в первом фокусе: «вздрагивает» – «овладев собою», «предлагает» – «отказываются», «давно» – «сегодня», «вниз лицом» – «прямо», «один» «все», «хотел» – «не решился», «решил» – «побоялся», «смирился» – «захотел». Несовпадение смыслов антонимов с противоречием смысловой части указывает на *отступление от критерия художественности*. Объектная тема прослеживается в ее соотнесенности с конфликтом микроразвязки: сочувствие является желанным для героев, но в реальности они чаще сталкиваются с насмешкой. Обращение героев к воспоминаниям о детских годах, чувство страха, испытанное Каратаем при встрече с волкодавом, его ужас при мысли о возможной гибели от собачьих клыков, грусть стариков, вызванная размышлениями о смерти Темиртаса и невозможности вернуть

беззаботное детство, – черты *экзистенциалистского* изображения автором современной ему эпохи. Наряду с ними в микроразвязке обнаруживаются признаки *экспрессионистского метода*: функциональные паузы, восклицательные и вопросительные знаки, тире, междометия («Ах», «ох», «эх», «тфу, черт!»), звукоподражания («Хе-хе», «хе-хе-хе»), ярко выраженная эмоционально-экспрессивная лексика («растеряны», «в оцепенении», «гроб», «поспешно», «вздрагивает», «обнимает», «соболезновать», «молитва», «бедная», «переживал», «покойник», «удивительно», «волноваться», «воровать», «жуткая ночь», «глупая мысль», «темень», «беспечное детство», «водяной», «страх», «посмеивается», «огромная», «кинется», «заика», «чертова псина», «проглотит», «душа в пятки ушла», «всего трясет», «будь проклято твое псиное отродье», «увязаться», «реветь», «довольный по уши», «загрустил», «странно», «улыбнулся», «удивленно»).

Тип начальной синтагмы фокуса («Каратай...») – социально-психологический и лирический. Заметим, что тип начальной синтагмы во всех смысловых частях, как и в активном центре, социально-психологический и лирический. Это свидетельствует о нарушении принципа художественности по закону соотношения «хаоса» и «порядка». В последнем предложении («Проходите, Елеке, присаживайтесь...») нет реальных знаков и деталей. Его *потенциальный смысл* заключен в *уважении*, противостоит которому *презрение*. Эту борьбу подтверждают лишь две пары антонимов в смысловом отрезке: «джигит» – «безбожники», «капитан» – «окопная крыса», вторая из них ключевая. Отметим, что остальные реальные детали и знаки не отражают найденного противоречия, говоря об отступлении от критерия художественности: «темнота» – «фонарик», «свет» – «ночь», «сохранить» – «потерять», «темень» – «фонарь», «не суетись» – «давай побыстрее», «ребенок» – «покойник», «отсветы зажигаемых спичинок» – «ровный... свет от керосинового фонаря», «хрупкие плечи» – «мужчина». Следы объектной темы ощутимы в том, что герои жаждут уважения, но в реальности сталкиваются с презрением. В первом же фокусе автору необходимо было сразу же дать понять читателю суть противостояния Каратая и Елемеса. Она сводится к конфликту между естественными человеческими чувствами и служебным долгом: Елемес, несмотря на дружбу с Темиртасом, вынужден был арестовать его, что резко осуждает Каратай. Возможно, драматург таким образом передал нам черты нарождающегося *постмодернистского* плюрализма, закономерного существования неоднозначных взглядов на жизнь, на ее смысл, что исключало привычный антагонизм. Не является ли образ Танатара символом этого плюрализма взглядов? Е. Оспанов воспроизводит действительность и с *экзистенциалистских* позиций, о чем свидетельствует тонкая грань между жизнью и смертью (знаки «ребенок» – «покойник», отключение электричества в доме умершего). Вместе с тем в этом фокусе имеются приметы *экспрессионизма*:

функциональные паузы, восклицательные и вопросительный знаки, тире, междометия («о боже», «ой», «тфу»), выразительная лексика («неожиданно», «чертов этот свет», «безбожники», «осторожней», «ком к горлу подкатил», «джигит», «обрадуется», «проклятая изгородь», «темень», «беспокойно», «возишься», «не суетись», «будь же трижды проклята эта старость», «дорогой», «бедненький», «утомился», «хрупкие плечи», «окопная крыса»).

Обсуждение

В результате системно-структурного изучения пьесы Е. Оспанова «Танатар» можно сделать следующие *выводы*:

1. В произведении насчитывается 2 фокуса (кульминации, проблемы), 1 микроактивный центр (микроразвязка) и активный центр (развязка), что говорит о его двупроблемности, свойственной *малой* жанровой форме, наблюдаемой и в развязке, обладающей доминантным значением в определении жанровых форм. Однако в первом фокусе и микроразвязке наблюдается сплав всех трех драматических форм, а во втором фокусе – совмещение средней и малой жанровых форм при значимости средней. Это указывает на отсутствие системности (нарушение соотношения «хаоса» и «порядка» [6], [7]) и *недоработанности* пьесы ее автором. Тем не менее, определение жанровой формы «Танатара» как *малого* по форме произведения проистекает, во-первых, из доминирующего значения малой формы в активном центре; во-вторых, во всех трех его смысловых частях (двух фокусах и микроразвязке) очевидны и признаки малой формы; в-третьих, ввиду малопроблемности пьесы. Отсутствие тем, но двупроблемность объясняется отражением в произведении *напряженного* периода перестроечной ситуации, осязаемого и в элементах *экспрессионизма*.

2. Тип начальной синтагмы всех смысловых частей, обусловленный типом активного центра, – социально-психологический и лирический. Он соответствует доминирующим уровням содержания и формы, выявленным в названии пьесы. С одной стороны, это говорит о *социально-психологической и лирической жанровой разновидности* пьесы «Танатар» и ее *художественности*. Но в то же время настораживает однотипность начальных синтагм всех отрезков текста, что исключено в соответствии с критерием художественности (отступление от системного соотношения «порядка» и «хаоса»).

3. *Перевес знаков* над деталями – признак того, что драматург выводит современные ему проблемы во вневременной, общечеловеческий план, придавая философский оттенок смыслу этого произведения. Но подтверждение *недоработанности* произведения – реальные знаки и детали во всех смысловых частях, что нарушает закон системы: сочетание «хаоса» и «порядка».

4. Противоречия двух фокусов и одного микроактивного центра системно связаны с конфликтом развязки (объектной темой) – борьбой

желаемого и реального. Это свидетельствует о *художественности* пьесы и контрасте антропологического и социального принципов эстетического идеала Е. Оспанова – противоборстве естественных человеческих чувств с реальностью наших дней.

5. Потенциальные смыслы всех частей текста сразу подводят нас (признак *художественности*) к постижению сути эстетического идеала драматурга, в котором гармонируют антропологический и социальный принципы. Отсюда вытекает *инвариантная тема (идея)* «Танатара» – утверждение в качестве прекрасного сочетания любви людей к ближнему с заботой государства о нравственном здоровье общества.

6. В свете инвариантной темы дополняются первоначальные смыслы названия и активного центра. Так, нарождающееся связано с надеждой на то, что вступление на путь демократии в обществе 90-х годов XX века приведет к реальному осуществлению желаемого индивидом гуманного отношения к себе со стороны социума и государства.

7. Первичное читательское восприятие (понимание) адекватно вторичному (инвариантной теме), доказывая *отсутствие подтекста*. Аргументируют это и совпадение прогностического смысла с сутью названия, и присутствие антонимов в активном центре, что свидетельствует о *художественных* достоинствах этого произведения.

8. Объектная и инвариантная темы дополняют друг друга, что является чертой реалистического стиля мышления Оспанова: любовь людей к ближнему (желаемое) должна реально подкрепляться заботой государства о нравственном здоровье общества. Однако отмеченный нами романтический характер его эстетического идеала, повествовательная интонация активного центра, содержащего антонимы, говорит о *романтико-реалистическом стилевом синтезе* этой пьесы. Отсутствие расхождений между критериями выявления стиля также указывает на *художественность* «Танатара».

9. Родовые признаки *драмы и лирики* ярко выражены во всех смысловых частях пьесы, что видно из *превалирования переживаний*, проступающих в *диалоге*. И это закономерно (один из принципов *художественности*), т.к. в драматическом роде герои проявляют себя через чувства, которые, в свою очередь, отображаются в их речи. Доминирование лирики напрямую связано с чертами экспрессионизма. Другим критерием художественности является закономерное соотношение «порядка» и «хаоса»: наблюдаемое в развязке лирическое начало должно было повлечь за собой отсутствие лирического момента в каких-либо смысловых частях. Однако мы обнаруживаем нарушение этой закономерности.

10. По *жанру* «Танатар» – *драма*, изображающая искаленные людские судьбы, сломленные государственной идеологической машиной, не считающейся с желаниями и чувствами человека, а видящей в нем лишь «винтик» отлаженного механизма. Драматический

жанр обусловлен системным подтверждением его в смысловых частях (подтверждение *художественности* этой пьесы). Вместе с тем в микроактивном центре и во втором фокусе выявлены *элементы комедийного жанра*, проступившие в использовании приемов иронии, гиперболы, в изображении неловкости, самоуничтожения.

11. *Основной метод* воссоздания действительности конца 1990-х годов – метод *экзистенциализма* – определяется по принципу изоморфизма (признак *художественности*). Он отразился в таких чертах, как акцент на проблемах жизни и смерти, уходящего и нарождающегося, примирения и непримиримости, бытия человека в мире, обращение к богу, мотив выбора, изображение реалий современной казахстанской действительности. Вместе с тем в двух фокусах и микроразвязке найдены и признаки *экспрессионистского метода*: накал эмоций персонажей, проступивший в выразительной лексике, вопросительных и восклицательных знаках, функциональных паузах, тире. Экспрессионизм, как мы уже сказали, обуславливается отсутствием тем и резким переходом к фокусам, доминированием лирического рода. Наряду с этими методами во второй кульминации была обнаружена и одна из примет *постмодернизма*: неоднозначность восприятия действительности автором и героями.

Заключение

Итак, социально-психологической и лирической малой драме с комедийными элементами Е. Оспанова «Танатар» присущ романтико-реалистический стилевой синтез. По методу изображения действительности перед нами экзистенциалистская пьеса, но с элементами экспрессионизма и постмодернизма. Так зеркально отражены в этом произведении черты непростого перестроечного и постперестроечного времени.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Оспанов Е. Танатар // Танатар: 10 современных пьес: Сборник. – Алматы: Жибек жолы, 1998. – С. 287-298.
- [2] Нигматуллина Ю.Г. Комплексное исследование художественного творчества. – Казань: КГУ, 1990. – С. 20-59; Ее же: Системно-комплексное исследование художественного творчества: история научного направления в Казанском университете. – Казань: Фэн, 2004. – С. 54-69.
- [3] Кулумбетова А.Е. Введение // Системный анализ художественного произведения: Научно-метод. сб. – Алматы: Қазақ университеті, 2002. – С. 3-15.
- [4] Бектаев К. Большой казахско-русский, русско-казахский словарь. – Алматы: Алтын казына, 1999. – С. 434.
- [5] Махмудов Х., Мусабаев Г. Казахско-русский словарь. – 2-е изд. – Алма-Ата: Гл. ред. Каз. сов. энцикл., 1987. – С. 327.

[6] Хакен Г. Синергетика: Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. – М.: Мир, 1985. – 423 с.

[7] Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.

REFERENCES

[1] Ospanov Ye. Tanatar // Tanatar: 10 sovremennykh pyes: Sbornik (Tanatar. 10 contemporary plays: Compilation.). Almaty: Zhybek zholy, 1998. 3. 287-298. [in Rus.]

[2] Nigmatullina Yu. G. Kompleksnoye issledovaniye khudozhestvennogo tvorchestva (Comprehensive study of artistic creativity). Kazan: KGU, 1990. P. 20-59. [in Rus.]

[3] Kulumbetova A. Ye. Vvedeniye. Sistemnyi analiz khudozhestvennogo proizvedeniya: Nauchno-metod. Sb (Introduction // System analysis of a work of art: Scientific and methodical collection). Almaty: Kazak universiteti, 2002. P. 3-15. [in Rus.]

[4] Bektayev K. Bolshoy kazakhsko-russkiy, russko-kazakhskiy slovar (Large Kazakh-Russian, Russian-Kazakh Dictionary). Almaty: Altyn kazyna, 1999. P. 434. [in Rus.]

[5] Makhmudov Kh., Musabayev G. Kazakhsko-russkiy slovar (Kazakh-Russian Dictionary). 2-e izd. Alma-Ata, 1987. P. 327. [in Rus.]

[6] Khaken G. Sinergetika: Ierarkhii neustoichivostei v samoorganizuyushikhsya sistemakh i ustroistvakh (Synergetics: hierarchies of instabilities in self-organizing systems and devices). M.: Mir, 1985. – 423 p. [in Rus.]

[7] Prigozhin I., Stengers I. Poryadok iz khaosa. Novyi dialog cheloveka s prirodoy (Order out of chaos. A new dialogue between man and nature..) – M.: Progress, 1986. – 432 p. [in Rus.]

Е. ОСПАНОВТЫҢ «ТАҢАТАР» ПЬЕСАСЫНЫҢ ШЫНДЫҚТЫ БЕЙНЕЛЕУ ӘДІСІ ТУРАЛЫ

*Мырзабекова А.Қ.¹

¹ф.ғ.к., М. Әуезов атындағы ОҚУ аға оқытушысы, Шымкент, Қазақстан

*¹e-mail: aikas@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада драмалық көркем шығарманы мазмұны мен формасының изоморфизмі тұрғысынан талдау мәселесі қарастырылады. Біз филология ғылымдарының докторы, профессор А.Е. Құлымбетова дамыған мәтінді зерттеудің жүйелік-құрылымдық әдісін қолданамыз. Жұмыстың ғылыми-практикалық маңыздылығы мынада: жүйелік талдау арқылы мәтіннің көркемдік дәрежесін анықтауға мүмкіндік туады, сонымен қатар шығарманың мазмұны мен формальды аспектілерінің көптеген пікірталас мәселелеріне жарық түсіреді. Зерттеу әдістемесі

мәтінді зерттеудің төрт кезеңді тәсіліне негізделген: атауын талдау, осы шақ шекарасын анықтау (әрекет басталуы), белсенді орталықты талдау (әрекет соңы), шығарманы белсенді орталықтан кері бағытта зерттеу. Шығарманы жүйелі талдау нәтижесінде ғылыми-зерттеу жұмысының мынадай қорытындылары алынды: Е.Оспановтың «Таңатар» пьесасы – бұл комедия элементтері бар әлеуметтік-психологиялық және лирикалық шағын драма, оған романтикалық-реалистік стильдік синтез тән болып табылады; шындықты бейнелеу әдісі бойынша бұл экспрессионизм мен постмодернизм элементтері бар экзистенциалистік пьеса (осылай шығармада күрделі қайта құру мен қайта құрудан кейінгі кезеңнің ерекшеліктері бейнеленген). Жүргізілген әдебиеттану зерттеудің құндылығы – «тәртіп» пен «хаостың» жүйелі көрінісі драмалық мәтін материалы бойынша дәлелденіп, шығарманың көркемдік дәрежесі туралы айтуға мүмкіндік береді. Жұмыс нәтижелерінің практикалық маңыздылығы шығарманы жүйелік-құрылымдық талдау әдісін әдебиеттің пропедевтикалық курсы, әдебиеттануға кіріспе, әдебиет теориясы, орыс, қазақ, шетел әдебиет тарихы және т.б. оқу пәндерін оқытуда қолдануға болатынында.

Тірек сөздер: жүйе, құрылым, талдау, мазмұн, форма, изоморфизм, «тәртіп», «хаос».

ABOUT THE METHOD OF DEPICTING REALITY IN THE PLAY «TANATAR» BY YE. OSPANOV

*Myrzabekova A.K.¹

¹cand. of Phil. Sc., senior lecturer, M. Auezov South Kazakhstan University,
Shymkent, Kazakhstan

*¹e-mail: aikas@mail.ru

Abstract. This article deals with the problem of analyzing a dramatic work of art from the point of view of the isomorphism of its content and form. We use the system-structural method for studying the text, developed by Doctor of Philology, Professor A. Ye. Kulumbetova. The scientific and practical significance of the work lies in the fact that through system analysis it becomes possible to determine the degree of artistry of the text, as well as shed light on many debatable problems of the content and formal aspects of the work. The research methodology is based on a four-stage approach to the study of the text: the analysis of the title, the determination of the boundaries of the present tense (the beginning of the action), the analysis of the active center (the denouement of the action), the study of the work in reverse motion from the active center. As a result of a systematic analysis of the work, the

following conclusions of the research work were obtained: Ye. Ospanov's play "Tanatar" is a socio-psychological and lyrical short drama with comedic elements, it has a romantic-realistic stylistic synthesis; according to the method of depicting reality, we have before us an existentialist play, but with elements of expressionism and postmodernism (this is how the features of the difficult perestroika and post-perestroika times are reflected in the work). The value of the conducted literary research is that the systemic expression of "order" and "chaos" is substantiated on the material of the dramatic text, which allows us to speak about the degree of artistry of the work. The practical significance of the results of the work lies in the fact that the method of system-structural analysis of the work can be used in teaching such academic disciplines as the propaedeutic course of literature, introduction to literary criticism, literary theory, history of Russian, Kazakh, foreign literature and others.

Keywords: system, structure, analysis, content, form, isomorphism, "order", "chaos".

Статья поступила 30.04.2022

UDC 82.3.

SRSTI 17.82.30

DOI 10.48371/PHILS.2022.65.2.025

IDEOLOGICAL, THEMATIC AND ARTISTIC ORIGINALITY OF MODERN KAZAKH PROSE

Toxambayeva A.O.¹, *Amangazykyzy M.²

¹c.ph.s., professor, NJSC «Shakarim University of Semey»,
Semey, Kazakhstan,

²PhD, Associate Professor of the Eurasian Humanitarian Institute,
Nursultan, Kazakhstan

¹e-mail: aiman-63@mail.ru

²e-mail: moldir_amangazykyzy@mail.ru

Abstract. The article examines the thematic and artistic world of modern Kazakh prose based on the work of such writers as T. Shapai, K. Tyumenbai, A. Altay. The purpose of the article is to draw attention to the fact that in the prose works written over the past twenty years, the writers did not limit themselves to a masterful display of recent events on a national scale, but also paid tribute to current trends in world literature. One of the «closed» themes revived during the years of independence is an artistic recreation of the December events that took place in Almaty in 1986. For the first time in modern Kazakh prose, K. Tumenbai wrote his story «Kobyzdyn muny»

(«The Grief of Kobyz») on this topic, then Askar Altai continued the baton in his story «Kaladagy kutpandar» («City Dogs»). The story of the writer A. Altai «Kaladagi kutpandar» («City Dogs») is considered by the authors of the article through the literary prism of intertextual analysis with the definition of such an element of the artistic system as reminiscence. The authors of the article establish that the historical and social reminiscences presented in the work in the form of references to specific historical facts that took place in Kazakh society at the end of the twentieth century enhance the artistry of the work and create historical and social prerequisites for the narrative, and biographical reminiscences are fundamental in the work and are associated primarily with specific events that took place in the author's life.

Hermeneutical, intertextual methods of literary text analysis were used in the course of the study.

The article can be used as an additional educational material in preparation for lectures and seminars on the discipline «Modern Kazakh literature» in higher educational institutions.

Keywords: kazakh prose, modern kazakh prose, artistic text, intertextuality, reminiscence, historical reminiscence, biographical reminiscence, image.

Introduction

The question of how the changes of modernity have affected human nature, the life of the country, traditions and customs is reflected in fiction in the form of a social motive, subtext. It is represented by the author's narration, sometimes by the hero's action and the open idea, sometimes described in a hint of irony and sarcasm.

It is clear that the perception in modern Kazakh prose of a new form of folklore thought inherent in artistic anthropology, ornamental, virtual, mystical prose, is not easy for any reader. And each new image and artistic approach, analysis, dipping into its secrets in the text of a work of art and out of the text is the most relevant problem of our scientific article. As one of the priority trends in modern Kazakh prose, an important issue is the activation of a person's inner qualities, the identification of traces of artistic conditioning by exaggerating to individual images.

The thematic level of modern Kazakh prose has expanded. Along with historical novels that raise the spirit, national consciousness of the people, stories and tales glorifying the Kazakh national character, traditions and customs are appearing. The purpose of our research article is to identify the author's knowledge, stylistic individuality and common thematic features in prose works through the scientific study of original thematic searches and genre – poetic trends in modern Kazakh prose.

Materials and methods

Hermeneutical, intertextual methods of literary text analysis were used in the course of the study.

Using the method of hermeneutic research, the author's position in the works of T. Shapai, K. Tyumenbay, A. Altay, that is, the idea of the writer, was explained. The method of intertext research revealed the elements of intertext in the novel of the writer A. Altay «Kaladagy kutpandar» («City Dogs»).

Basic provisions. Result

Among the arts, especially literary work of art is one of the special types of art, whose character is complex, psychologically deep and mysterious for a person. Therefore, psychological scientists tended to reveal the psychological sides of the author creating a work of art in order to identify the creative features of the author's personality. In order to identify a creative personality, it is necessary to study psychologically the images that are depicted in his work. At the beginning of the XX century Zh. Aimauytov explained about this as follows: «In order to study and get familiarized with the phenomena of the human soul it is necessary to trace what the heroes [type] of the same works experience» [1, p. 263]. So, looking into the archetype of the image which is embodied in the writer's work we define the idea of the work of art, the author's position.

Discussion

The thematic level of modern Kazakh prose has expanded, it has become possible to write about «closed» topics that not only could not be written, but also talked about, for example, during the Soviet system. In addition, thanks to the free inspiration of Kazakh writers on the themes of «Zheltoksan» in 1986, «Semipalatinsk polygon» in 1989, «Afghanistan» some artistic prose works were born, which played a decisive socio-political role in the country's social life.

In the story of the writer Tursynzhan Shapai «Dombra», the hero's longing for dombra is described mystically. The author takes two dombras in the house as an eternal struggle of the old and the new. These are ethnographic details which add fresh breath and picturesque coloring to the plot of the work and to the course of the artistic struggle. When the hero asks the master to make a dombra he asks to make a singer dombra or a kuishi dombra. The hero wanted both. Indeed, the yellow dombra was very unusually melodious, the dombra of the kind of Kulager that rushed every time he galloped. The most remarkable thing is that when you click on a new dombra, the old one becomes like a falling apart, extinguished. What is this sign? A symbol of the national values of the Kazakh people. As the new world expands, modernizes and globalizes, old things become unnecessary and wasteful. The same happens in spirituality. The new is sometimes not worth it, but it is made by interested people, so people tend to throw away the old, though a masterpiece, though temporary.

The hero ordered the dombra, dedicating it to a friend who is far away and always lonely «I wanted for a long time to make a good dombra to be a companion for a friend who is always lonely...» [2, p. 235]. When he holds it in his hands, he is overwhelmed with inspiration: «Every day, after

work, my fingers tighten, I hurry home» [2, p. 236]. «What a sensitivity of your fingers when you press frets and the most inconsiderable, contentless sound to the light of the mortal world that you can get without taking your eyes off!» [2, p. 236]. The author describes this new dombra «The whooper swan», sounding from the frets at the beginning and in the middle of its neck, with a sweet sound – a kind of melody of the light and pleasant coolness of paradise, pronounced by the poet ...» [2, p. 236]. It seems that the old dombra is opposite the new dombra: «the lower part is cracked» [2, p. 236], its dried-up body creaked hopelessly with a cracking voice and a meaningless gesture. There was no kuyi in the dombra» [2, p. 237]. The author refers to the old, calling it «nobility». Nobility in this context is synonymous with Kazakh manner. The fact that we lose our nobility every time we move away from our national traditions is a bitter truth. This crazy world, in which pragmatism is embedded has made its choice. That's the idea of the story. In all the stories of Tursynzhan Shapai, there is a clouding that does not make eyes open from gloomy sadness. And it even accelerates when it is joined by the grotesque that has become the cause of loneliness. Dombra in this story is not just an object, it is a personality.

The story of the writer Kuandyk Tumenbai «The grief of kobys» («Kobyzdyn muny») is also a work with a national vision. Here the author pays a great attention to the issue of loneliness. In order to reflect the nature of loneliness in a different way, it substantiates the difference in the views of representatives of two generations of fathers and children. The dilemma of the city and the steppe has been going on since ancient times, and it is also reflected in the Epic about Gilgamesh. Kazakhs, who grew up in the steppe, moved to urbanization – concentration in the city. The bonds are imposed on the steppe existence. «Kobyzdyn muny» is the Kazakh national grief. The consciousness of the generation that grew up in shortage, on the asphalt, has disappeared. But among them were several descendants of a noble family who tried not to lose their existence. The heroine of the story is called a young girl Bella. She first learns to play the violin. During the December revolt, her national spirit wakes up and she replaces the violin with kobyz. The second hero of the story is the girl's father Haidar Alpamysov. Daughter and father are two different beings. The rupture of one blood into two. A partial creation that was correctly depicted by M. Magauin, the consequences of nationalization. The girl's father is forced to renounce his own relatives, even if the soul does not want to. He's a boss, he follows orders. The father drinks coffee, drinks cognac, he disagrees with the fact that his daughter suddenly became interested in kobyz. The father accuses the aesthete of a European when he defames the kobyz: «Shamans played the kobyz. If you understand, these are remains of the old... Pinching between two legs... How unpleasant! Isn't the violin perfect! Touching the neck only... how beautiful!» [3, p. 196]. The girl, however, imagined the voice of her deceased mother from the sad sound of the kobyz. They hired an old woman named Kreps to teach Bella to play the

violin. But this old woman was not kind to the Kazakh girl. After the national instrumental orchestra «Otyrar Sazy», the girl took kobyz close to herself.

Time is the last harsh period after the December revolt. It is forbidden to talk about what is inherent in the Kazakhs, the nation. Bella loves and chooses the kobyz in order to resist hostility in society. Otherwise, it is difficult to tolerate loneliness, with a burnt soul. The fact that her father is not getting married also hurts her. The author points out that girls who were fed with honest milk, such as Bela, deserve to be the mother of the nation. At the end of the story, the father cries from the melody of his daughter's kobyz. Return to the homeland, revival of memory is transmitted through the image of the sacred kobyz, this is the spirit of the ancestors.

Kobyz, taken by the author as an artistic detail, is the oldest of the folk instruments of our people. Since the era of Korkyt ata, who lived in the X-XI centuries, the melody of kylkobyz has not been discontinued. The loneliness of the hero in this story is also valuable because of its national character. The consequences inflicted on the nation are obvious.

There are also December events in the work. For example: the story tells real images, though through an episode: Hasen Kozh-Akhmet and Kairat Ryskulbekov. Strength of spirit, born out of a feeling of hatred for colonialism and love for independence is the socially obvious orientation of the work.

«There are quite enough works in the world literature which reflect social life through the eyes of domestic animals. For instance, we can name E.T.A. Hoffman's novel «The Life and Opinions of the Tomcat Murr» (1819, 1821), M.A. Bulgakov's novel «Heart of a Dog» (1925), G. Troepolsky's novel «White Bim Black Ear» (1972).

The work tells about the life of dogs «Ala Tobet», «Tik kulak», «Sary tazy», «Torsholak», «Ak kanden». Due to the will of fate pets become stray dogs, witness hunger, humiliation and betrayal from the part of people. Describing the difficulties that dogs faced, the writer touches upon such issues as spiritual deafness of people, cruelty, lack of empathy for another. Puts forward the idea that if it were not for the negligence of people, dogs would be happy with their owners. The dogs in the work have such moral qualities as honesty, «humanity» that people do not have.

The «moral» properties of dogs are manifested more than in humans. The «moral» qualities of dogs are compared with the manifestation by people of such qualities as indifference, cruelty, rudeness not only to dogs, but also to other people [4, p. 69].

We have revealed the presence of historical and social reminiscence in the novel by writer Askar Altai «City dogs». In the work «Literature studies» the following definition of the term reminiscence is given: «Reminiscence – (ancient Latin *reminiscentia* – remember) – memory, reproduction» [5, p. 48]. And historical reminiscence is differed in the work by the memory of historical events.

Major political tendency that took place in Kazakh society at the end of the XX century are presented by the method of reminiscence (reminiscence) without a clear mention of the subject of our study in the story «City Dogs». For instance, the plot describing how dogs find the dead bodies of a girl and a guy under the snow is reminiscent of the December 1986 story. Because, before this event, the author told how dogs come near the hostel («with coming of evening twilights four dogs approach the hostels where young people live» [6, p. 31]) and testify about the peaceful life of two young people («... along the path passing by young birches, the two young people are hugging, leaning on a birch. A girl and a guy... as if neither frost nor the white light of the moon affects them» [6, p. 32]). Although the name of the city in which the actions take place is not entirely clear in the story, the reader immediately understands that the events take place in the city of Alma-Ata where the December 1986 event took place: «it's sunny on the grove in the mountain slope outside the city....» [6, p. 13]. Moreover, we know from archival documents that service dogs were used to disperse the participants of the December events and most of the December participants were taken to a forest outside the city.

We can also notice that a significant part of the historical reminiscences in the story were included in connection with the biographical character.

Biographical reminiscences of the story «City Dogs» are based on historical events which emerged in real life. Writer Askar Altai in his autobiography says that he also took part in the December events and survived only thanks to hiding in the basement. There is also an episode in the story that describes the moment when the dogs come to the «basement»: «Pale darkness... it's warm in the basement. Heat pipes passing from the inside heats it. Dogs that find themselves in such a warm place, though hungry, but seem full» [6, p. 26]. Thus, historical reminiscences in the work create a wide panorama of public life of the late XX and early XXI century.

The story also deals with the social problems that took place during the period of reconstruction:

1. Absence of loyalty between spouses. The work tells that the former owner of a puppy, being married, comes to a big city once and sometimes twice a week and goes out with a young girl.

2. Absence of kindness to parents. The owner, who gives his kindness to the white pug, desperately needs the mercy of his own children and eventually dies in the apartment where he lived, and his body lays in the apartment for several days. From the actions of the heroes of the story, it is not difficult to notice that the old woman's death had a strong impact only on white pug.

3. Alcoholism. The former owner of Tik Kulak (Vertical Ear) was an alcoholic. Unable to bear another beating from the owner, Tik Kulak (Vertical Ear) runs away from home. Some time after this incident when the dog returns home, he discovers that her owner also burned down along with the house.

4. Drug addiction of young people.

5. Crime. Dogs find the dead bodies of a girl and a guy in a ditch covered with snow.

6. Mother's cruelty. We will meet a mother who leaves her own child outside.

Telling about the fate of five dogs, the writer Askar Altai touches upon both universal and social problems that are relevant today. The author let us look at the events which we see every day through the eyes of another being.

Thus, we identified the following problems after analyzing the story «City Dogs» from the point of view of historical and social reminiscence:

1. Historical and social reminiscences that are presented in the form of references to specific historical facts which took place in Kazakh society at the end of the XX century, strengthens the artistry of the work and create historical and social prerequisites for the narrative, in addition, the author does not express his personal opinion about these events.

2. Historical and social reminiscence of a geographical nature organizes the chronotope of the work.

3. Autobiographical reminiscences in the story are fundamental and are connected, first of all, with real events in the author's life but the author does not directly express his feelings in the work.

Also, writers widely use the phenomenon of the grotesque in the artistic embroidery of the realities of life. Grotesque and laughter are an ancient phenomenon roots of which go back to the distant archaic layer of folk knowledge and creativity. Their sources lie in the sphere of the meaning of myth, ritual, mystery, magic. The amplitude of the artistic meaning of the grotesque category includes both tragedy and comedy, as well as rational and irrational, logical and absurd. The genre possibility of the grotesque was studied parallelly in both domestic and foreign literature, concentrating on the variability of the genre canon in the interpretation of specific author's artistic systems. In general methodological terms, it is very valuable that, starting with M. Bakhtin, the attention is paid to the playful nature of the grotesque.

Kazakh writers use this phenomenon of the grotesque when they talk about homelessness that is the most relevant problem in modern society. For instance, the story of the writer Kanagat Abilkhair «Paper City» deserves special attention. In a short story, the hero tells about many troubles that he experienced:

1. The problem of being in a queue for an apartment for ages.

2. The problem of poor – quality construction of the apartments: the dumped lead of the hero's youngest son from the twenty-ninth floor breaks through all the apartments and reaches the «basement», lack of heat in the winter, frequent gas disconnection, rupture of water pipes, etc.

3. Negligent attitude of the administration to the condition of the population.

Koishybek Mubarak's story «Apartment» is also about the social situation of modern Kazakh youth. Today, getting an apartment in the city is a dream in the seventh heaven, and the writer perfectly expresses this through mysticism. At the end of the story, the mood of the character, who could not

and did not get an apartment, remained in dreams is a situation familiar to many people in society. The author thus expresses the reality of life with bitter irony.

Both writers show the sorrows of countless Kazakhs who came from the steppe and did not find even a little place in the city. The author deeply describes the harm and consequences caused to the Kazakh national being caused by homelessness.

The works written at the end of the XX and first years of the XXI century are not based on a generalized author's narrative about the environment, social status, the time in which the characters lived, or on the description of the appearance of time from the point of view of a general familiar view. And on the contrary, they contribute to the understanding and comprehension of the society and time, the past in which they lived through mental pains, inner emotional experiences, soul-penetrating phenomena of the characters.

Conclusion

Prose works that were written during the period of the historical turning point of Kazakh society – independence, attract attention by the complexity of their nature. With the help of the transition to unexpected artistic techniques, many writers describe situations known to everyone in a new way, which is the demand of readers of the new time. The role of social symbolism in the transmission of the national idea is particularly dominant. Several things have appeared based on the national idea.

It is noticed that modern Kazakh prose is being updated and revived not only in thematic, imaginative terms, but also in artistic, poetic style. Through language styles, the individual originality of writers is revealed in the description of a new theme and phenomena of life. The description of the relationship between a person and the objective world in his environment was an interrupted trend in fiction. This lack, especially in national literature, is due to the hiding of knowledge of the native land, the growing environment, and national characteristics. We tried to consider the artistic essence of motives in modern Kazakh prose, striving to eliminate this deficit. As a result, it is clarified that these motives themselves are of a different nature. Through analyzing the features of the theme, the use of the most common motives of loneliness, cry, mirror in the new Kazakh prose, conclusions were made about the continuation of philosophical and philosophical thought and tradition.

In conclusion, we can conclude that modern Kazakh prose has reached a new artistic frontier and started a new path of forming a different expression.

REFERENCES

- [1] Aimaıytūly J. Psiqologıa (Psychology). A.: Rauan, 1995. 312 p. [in Kaz.].
- [2] Şapai T. Eki tomdyq şyğarmalar jınaǵy. 2-tom. Ese, ańǵımeler (Collection of essays in two volumes. 2 vols. Essays, stories). Almaty: Arda+7, 2017. 384 p. [in Kaz.].

[3] Tümenbai Q. Qobyzdyñ mūñy. Hikaiattar men āngimeler. Astana: Foliant, 2008. 360 p. [in Kaz.].

[4] Amanǵazyqyzy M. Qazırǵı qazaq prozasyndaqy qala modelı jāne ũlttyq mentaldılyk: «6D021400 – Ądebiettanu» mamandyǵy boıynsa filosofia doktory (PhD) dārejesın alu ũshın daiyndaqan disertasiya. Nūr-Sŭltan, 2021. 112 p. [in Kaz.].

[5] Vvedenie v literaturovedenie (teoriya literatury) (Introduction to Literary Studies (Literary Theory): ucheb.-metod. pos. / sost. A.N. Bezrukov. – Izd. 5-e, dop. Borsk: Borsk. gos. sots.-ped. akad., 2009. 180 p. [in Rus.].

[6] Altai A. Killer sausqan: povester men āngimeler. Almaty: Arda+7, 2013. 400 p. [in Kaz.].

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНЫҢ ИДЕЯЛЫҚ-ТАҚЫРЫПТЫҚ ЖӘНЕ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ

Тоқсамбаева А.О.¹, *Аманғазықызы М.²

¹ ф.ғ.к., профессор, «Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, Семей, Қазақстан

^{*2} PhD, Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан

¹e-mail: aiman-63@mail.ru

^{*2}e-mail: moldir_amangazykyzy@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада Т. Шапай, Қ. Түменбай, А. Алтай сынды жазушылардың шығармашылығы негізінде қазіргі қазақ прозасының тақырыптық және көркемдік әлемі қарастырылады. Мақаланың мақсаты – соңғы жиырма жыл ішінде жазылған прозалық шығармаларда қаламгерлердің ұлттық ауқымдағы шеберлік нақыштарымен ғана шектелмей, әлем әдебиетіндегі көркемдік үрдістерді жаңғырта білгендігіне назар аудару. Тәуелсіздік тұсында жаңғырған «жабық» тақырыптардың бірі – Желтоқсан тақырыбының қазіргі қазақ прозасында көрініс тапқандығы Желтоқсан көтерілісінен кейінгі қиын кезеңді арқау еткен Қ. Түменбайдың «Қобыз мұңы» әңгімесі мен осы оқиғаны астарлы түрде жеткізген А. Алтайдың «Қаладағы құтпандар» повесіндегі тақырып, образ, көркемдік әдіс-тәсіл ерекшеліктері қарастырылады. Жазушы А. Алтайдың «Қаладағы құтпандар» повесі мәтініндегі интермәтінділік элементтер, реминисценция әдісін анықтау арқылы талданады.

Зерттеушілер көркем мәтінді талдау негізінде тарихи-әлеуметтік, өмірбаяндық реминисценциялардың барын анықтайды және өз тұжырымдарын мысалдар арқылы дәйектеп отырады. Мақала авторлары шығармадағы XX ғасырдың аяғында қазақ қоғамында орын алған нақты тарихи фактілерге сілтеме түрінде ұсынылған тарихи-әлеуметтік реминисценциялардың шығарманың көркемдігін күшейтіп тұрғандығын және баяндаудың тарихи-әлеуметтік алғышарттарын жасайтындығын,

ал өмірбаяндық реминисценциялардың шығармада іргелі болып табылатындығын және бірінші кезекте автордың өмірінде орын алған нақты оқиғалармен байланысты екендігін анықтайды.

Зерттеу барысында көркем мәтінді талдаудың герменевтикалық, интермәтінділік әдістері қолданылды.

Мақаланы жоғары оқу орындарында «Заманауи қазақ әдебиеті» пәні бойынша дәрістер мен практикалық сабақтарға дайындық кезінде қосымша оқу материалы ретінде пайдалануға болады.

Тірек сөздер: қазақ прозасы, қазіргі қазақ прозасы, көркем мәтін, интермәтінділік, реминисценция, тарихи реминисценция, өмірбаяндық реминисценция, образ.

ИДЕЙНО-ТЕМАТИЧЕСКОЕ И ХУДОЖЕСТВЕННОЕ СВОЕОБРАЗИЕ СОВРЕМЕННОЙ КАЗАХСКОЙ ПРОЗЫ

Токсамбаева А.О.¹, *Амангазықызы М.²

¹к.ф.н., профессор, НАО «Университет имени Шакарима города Семей», Семей, Казахстан,

²PhD, доцент Евразийского гуманитарного института,
Нур-Султан, Казахстан

¹e-mail: aiman-63@mail.ru

²e-mail: moldir_amangazykyzy@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается тематический и художественный мир современной казахской прозы на основе творчества таких писателей, как Т. Шапай, К. Тюменбай, А. Алтай. Цель статьи – обратить внимание на то, что в прозаических произведениях, написанных за последние двадцать лет, писатели не ограничились мастерским показом недавних событий национального масштаба, но и отдали дань актуальным тенденциям мировой литературы. Одна из «закрытых» тем, возрожденных в годы независимости, – это художественное воссоздание декабрьских событий, произошедших в Алма-Ате в 1986 г. Впервые в современной казахской прозе на данную тему написал свой рассказ «Қобыздың мұңы» («Печаль кобыза») К. Тюменбай, далее эстафету продолжил Аскар Алтай в своей повести «Қаладағы құтпандар» («Городские собаки»). Автор, используя уникальные образы и особенности художественного метода, даёт своё видение периода декабрьского восстания. Повесть писателя А. Алтая «Қаладағы құтпандар» («Городские собаки») авторы статьи рассматривают через литературоведческую призму интертекстуального анализа с определением такого элемента художественной системы, как реминисценция. Исследователи на основе анализа художественного текста выявляют наличие историко-социальных, биографических реминисценций и аргументируют свои выводы на примерах. Авторы статьи утверждают, что историко-социальные реминисценции,

представленные в произведении в виде ссылок на конкретные исторические факты, имевшие место в казахском обществе в конце XX века, усиливают художественность произведения и создают историко-социальные предпосылки повествования, а биографические реминисценции являются фундаментальными в произведении и связаны, в первую очередь, с конкретными событиями, имевшими место в жизни автора.

В ходе исследования были использованы герменевтические, интертекстуальные методы анализа художественного текста.

Статья может быть использована в качестве дополнительного учебного материала при подготовке к лекциям и семинарам по дисциплине «Современная казахская литература» в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: казахская проза, современная казахская проза, художественный текст, интертекстуальность, реминисценция, историческая реминисценция, биографическая реминисценция, образ

Статья поступила 14.03.2022

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӨТУ
ХАБАРШЫСЫ
“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы

ИЗВЕСТИЯ
КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”

BULLETIN
of Ablai Khan KazUIRandWL
Series “PHILOLOGICAL SCIENCES”

2 (65) 2022
ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

bulletin-philology.ablaikhan.kz

Отпечатано в издательстве “Полилингва”
«Издательство не несет ответственности за содержание авторских материалов
и не предоставляет гарантий в связи с публикацией фактов,
данных результатов и другой информации»

Директор издательства:
Есенгалиева Б.А.

Технический редактор, компьютерная верстка:
Кынырбеков Б.С.

Подписано в печать 24.06.2022 г.
Формат 70х90 1/8. Объем 42,0 п.л. Заказ № 3141. Тираж 300 экз.
Отпечатано в издательстве «Полилингва»
КазУМОиМЯ имени Абылай хана

Издательство “Полилингва” КазУМОиМЯ имени Абылай хана
050022, г. Алматы, ул. Муратбаева, 200
Тел.: +7 (727) 292-03-84, 292-03-85, вн. 21-19
E-mail: kazumo@ablaikhan.kz, ablaikhan@list.ru